LUND UNIVERSITY

Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse

Lundin, Johan; Hilborn, Emma

2017

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Lundin, J., & Hilborn, E. (Red.) (2017). *Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse*. (Skrifter från Centrum för arbetarhistoria; Vol. 8). Big Bad Books.

Total number of authors:
2

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

JOHAN A LUNDIN & EMMA HILBORN (RED)

Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse

Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 8

Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse

Emma Hilborn & Johan Lundin (red)

Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 8

© Författarna och Centrum för Arbetarhistoria 2017
Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria 8

Tidigare utgivningar i serien Skrifter från Centrum för Arbetarhistoria:

1. Victor Lundberg (red), *Arbetarhistoria i brytningstid – Landskrona i maj 2005*, Landskrona 2007
2. Emma Hilborn, *De förådda kämparna. Gemenskap och identitensskapande inom den ungsocialistiska rörelsen i Skåne 1903–1917*, Landskrona 2008
3. Magnus Olofsson (red), *Arbetarhistoria idag. Rapport från arbetarhistorikermötet i Landskrona i maj 2007*, Landskrona 2009
4. Magnus Olofsson (red), *Konflikt och samförstånd. Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona i maj 2009,* Landskrona 2011
5. Lars Berggren & Hans Wallengren (red), *Ung i Skromberga och Ekeby under förra seklet. Berättelser om uppväxt och ungdomstid på 1930–60-talen,* Landskrona 2011
6. Lars Hansson (red), *Fokus på arbetarhistoria. Texter från arbetarhistorikermötet i Landskrona i maj 2011,* Landskrona 2013
7. Pål Brunnström & Johan A. Lundin (red), *Förenen eder! Internationella perspektiv på arbetarhistoria,* Landskrona 2015

Grafisk form: Fredrik & Josefin Björk/ BIG BAD BOOKS
Omslag och omslagsbild: Fredrik Björk
Tryck: Holmbergs, Malmö 2017

ISBN: 978-91-979661-4-6

Beställningsadress:
Centrum för Arbetarhistoria
Slottet
261 31 Landskrona

Internetbeställning:
www.arbetarhistoria.org

Innehåll

Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse 5
Emma Hilborn och Johan A. Lundin

Arbetarlitteratur och arbetarhistoria 9
Magnus Nilsson

Barnets berättelse som politisk strategi i 1930-talets svenska arbetarlitteratur 29
Sandra Mischliwietz

Om Baggböleri och att skriva från historia mellan idé och intuition 47
Freke Räihä

Stöd de strejkande gruvarbetarna! – Att berätta om och att minnas gruvarbetarstrejken i Malmfälten 1969–70 53
Robert Nilsson Mohammadi

Folkrörelse på arbetsplatsen 73
Frances Tuuloskorpi

Livsberättelser ur ett Malmö i förändring 76
Ljuba Fredenman

Industriarbete i omorganisation – Rapport från en forskningscirkel vid Tarkett Sommer AB golvindustri i Ronneby 2002 87
Staffan Stranne

De internationella brigaderna – En personhistorisk skildring om arbetarsolidaritet och proletär internationalism i det spanska inbördeskriget (1936–1939) 104
Mikael Duthu

Tryggheten eller rösträtten? – Om några arbetargrupper som stod vid sidan av den politiska storstrejken 1902 127
Börje Harnesk

SAP:s berättelse om kapitalismen och utopin 1889–1920 146
Ingrid Millbourn

Svensk vänsterreformism i finansialiseringens epok – Postkeynesianismen som negativ utopi 167
Fredrik Holmqvist

”Det rättvisaste är utan tvekan, att personalen i samtliga fabriker ha lika stora förtjänstmöjligheter” – Moralisk ekonomi i relationen mellan arbetare och kapitalägare 182
Pål Brunnström

Historiografiska berättelser om kvinnohistoria och arbetarhistoria 192
Daniel Nyström

Socialist och kvinna i riksdagsdebatten – Retoriska strategier och litterära grepp hos Agda Östlund 1922–1940 207
Magnus Gustafson

Non-institutionalizable and therefore nonexistent – The discursive construction of female violence affirming extremism in Sweden 215
Matilda Renkvist Quisbert

Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse

Emma Hilborn & Johan A. Lundin

Arbetarrörelsens historia är berättelser om människor som slutit sig samman för att vinna politisk demokrati, ekonomisk rättvisa och människovärde. Det är berättelser om hur män och kvinnor organiserat sig och solidariserat sig med andra, såväl lokalt, nationellt som internationellt. Allt detta återspeglas i föreliggande volym, vars artikelförfattare skriver arbetarhistoria med olika perspektiv.

Boken ges ut av Centrum för Arbetarhistoria (CfA). Detta är en centrumbildning bestående av Lunds universitet genom Historiska institutionen, Arbetarrörelsens arkiv i Landskrona samt den ideella föreningen CfA. Målsättningen med CfA är att skapa en institution för forskning, arkiv- och utställningsverksamhet med syfte att samla, sprida och utveckla kunskapen om arbetets och arbetares historia i vid bemärkelse. Som ett led i detta höll CfA sin första nationella forskningskonferens i arbetarhistoria våren 2005. Här bestämdes att konferensen skulle återkomma vartannat år samt att bidragen vid konferenserna skulle publiceras i antologier. Den första volymen, med bidrag från 2005 års konferens, kom ut 2007 i samband med den andra arbetarhistoriska konferensen. Sedan har ytterligare fyra volymer sett dagens ljus. Föreliggande volym *Berättelser om arbete, arbetare och arbetarrörelse* är således den sjätte.

Boken inleds med Magnus Nilssons artikel ”Arbetarlitteratur och arbetarhistoria” som bygger på den föreläsning med vilken han öppnade 2015 års konferens. Nilsson understryker att arbetarlitteraturen är en uppsättning historiska praktiker som utgör en viktig del av arbetarklassens historia. Snarare än att vittna om historiska skeenden bidrar den till att historia skapas. Han argumenterar för att arbetarförfattarna inte beskriver arbetarklassen – de undersöker vad den skulle kunna vara.

I ”Barnets berättelse som politisk strategi i 1930-talets svenska arbetarlitteratur” analyserar Sandra Mischliwietz verk av Harry Martinson, Moa Martinson, Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson. Samtliga författare använde barnets perspektiv för att skildra samhällsorättvisor och arbetarnas vardag. Den romantiska föreställningen om barnet som en bättre slags människa hade gett det en särskild ställning som oförstörd betraktare av samhället, vilket arbetarförfattarna använde för att ge sina berättelser större legitimitet. Eftersom barnet skulle kunna sägas befinna sig i samma slags marginaliserade position som arbetarna, kunde det samtidigt representera hela arbetarklassen.

Därefter följer Freke Räihäs artikel ”Om Baggböleri och att skriva från historia mellan idé och intuition”. Detta är en personlig skildring som på ett målande sätt varvar egna livserfarenheter med reflektioner över historia och historieskrivning. Vi får följa författarens tanketrådar om hur hans diktverk *Baggböleri* är inflätad i en arbetarhistorisk litteraturhistoria. Räihäs bok tar sin utgångspunkt i Lossmen-Ekträsk konflikten som var Sveriges längsta lockout.

På motsvarande sätt bildar gruvstrejken vid det statliga bolaget LKAB:s gruvor i Kiruna, Svappavaara och Malmberget utgångspunkt för den efterföljande texten. I artikeln ”Stöd de strejkande gruvarbetarna! – Att berätta om och att minnas gruvarbetarstrejken i Malmfälten 1969–70” diskuterar Robert Nilsson Mohammadi hur gruvarbetarna, strejken samt deltagarnas egna röster framställts under perioden 1968–1999. Han visar därmed hur solidaritetsrörelsens framställningar av gruvarbetarstrejken bidragit till både till minne och glömska kring händelserna. Därmed har strejken också gjorts till ett ting i det förflutna som inte självklart leder till samtal kring sambanden mellan kollektiva aktioner och social förändring idag.

I artikeln ”Folkrörelse på arbetsplatsen” presenterar Frances Tuuloskorpi antologiserien med samma namn. I en rad böcker har berättelser av skribenter med erfarenheter från olika arbetsplatser samlats. Enligt Tuuloskorpi är den gemensamma nämnaren att de alla haft något att berätta om att använda och utveckla kollektiv styrka tillsammans med arbetskamrater.

Ljuba Fredenmans artikel ”Livsberättelser ur ett Malmö i förändring” är en personlig betraktelse kring författarens väg från yrkeschaufför till examinerad vid Malmö högskola. Som ett resultat av den förändrade inriktningen väcktes också ett intresse för muntlig historia och för de stora förändringar som staden Malmö genomgått. Intresset har sedan dess resulterat i två intervjuböcker där äldre malmöiter berättar om sina liv.

I artikeln ”Industriarbete i omorganisation – Rapport från en forskningscirkel vid Tarkett Sommer AB golvindustri i Ronneby 2002” rapporterar Staffan

Stranne från en forskningscirkel vid Tarkett Sommer AB golvindustri i Ronneby. Utifrån diskussionerna undersöks på vilket sätt den så kallade tredje industriella revolutionen med internationaliserat ägande, teknikutveckling och organisatorisk förändring, påverkat arbetet. Stranne menar sammanfattningsvis att förändringarna bär på en möjlig utveckling mot förbättrade arbetsvillkor för de anställda.

I ”De internationella brigaderna – En personhistorisk skildring om arbetarsolidaritet och proletär internationalism i det spanska inbördeskriget (1936–1939)” lever sig Mikael Duthu in i de spanienfrivilligas situation när de stred för den spanska republiken i slutet av 1930-talet. Genom berättelser om enskilda personer hämtade från forskning och biografier om inbördeskriget, vill Duthu speciellt framhålla grupper som ofta får en undanskymd plats i historieskrivningen. Frivilliga från exempelvis mellanöstern eller Marocko kunde dessutom mötas med misstänksamhet och ogillande också bland sina egna stridskamrater.

Perspektiv på den svenska arbetarrörelsens berättelse om storstrejken 1902 ges i Börje Harnesks empiriska studie ”Tryggheten eller rösträtten? – Om några arbetargrupper som stod vid sidan av den politiska storstrejken 1902”. Harnesk visar att vissa orters dåliga uppslutning kring strejken för rösträtt 1902 inte kan förklaras med det socialdemokratiska partiets eller fackförbundens svaga ställning. Tvärtom kunde man ha många organiserade arbetare. Genom att bland annat undersöka mötesprotokoll från de lokala organisationerna finner Harnesk att oviljan att gå i strejk dock skulle kunna förklaras med att arbetarna inte ville riskera sina goda relationer med de lokala arbetsgivarna.

Arbetarrörelsen ställning kring sekelskiftet 1900 berörs även i Ingrid Millbourns artikel ”SAP:s berättelse om kapitalismen och utopin 1889–1920”, som bygger på författarens mångåriga forskning kring socialdemokratin och även innehåller delar av Millbourns intervju med Ernst Wigforss. Millbourn menar att det socialdemokratiska partiets representanter tog starkt intryck av kapitalismen och att de i dess produktionssätt såg ett förebud om den kommande socialismens samhällelighet. Detta ledde även till att de motarbetade den egna rörelsens ställningstagande för kooperationen eller småbönders jordbruk, eftersom dessa inte följde mönstret för en kapitalistisk, storskalig produktion.

Att även arbetarrörelsens organisationer kan se kapitalismen som potentiellt progressiv uppmärksammas också av Fredrik Holmqvist i ”Svensk vänsterreformism i finansialiseringens epok – Postkeynesianismen som negativ utopi”, där författaren för ett resonemang om arbetarrörelsens försök att hantera nutidens ekonomiska utmaningar. Holmqvist granskar socialdemokraternas, Vänsterpartiets och LO:s officiella retorik och finner svensk vänsterreformism

idéfattig och inkapabel att möta dagens kapitalistiska utveckling. Mycket av retoriken färgas av föreställningar som grundades i en tid då det rådde större balans mellan en organiserad arbetarklass och kapitalets företrädare.

Kapitalägarnas eget förhållande till arbetarna tematiseras i Pål Brunnströms artikel ”’Det rättvisaste är utan tvekan, att personalen i samtliga fabriker ha lika stora förtjänstmöjligheter’ – Moralisk ekonomi i relationen mellan arbetare och kapitalägare”. Genom att undersöka resonemangen i brev mellan Skånska Cementaktiebolagets verkställande direktör och den nyutnämnde arbetsledaren vid cementfabriken i Slite, vill Brunnström utvidga begreppet ”moralisk ekonomi” till att inte bara omfatta arbetarnas föreställningar en viss nödvändig ekonomisk rättvisa, utan även inkludera kapitalägarnas uppfattningar.

I sin artikel ”Historiografiska berättelser om kvinnohistoria och arbetarhistoria” diskuterar Daniel Nyström hur framväxten av kvinnohistoria och arbetarhistoria beskrivs i svensk historiografisk litteratur. Fokus ligger på beskrivningar av startpunkter: när anses kvinnohistoria och arbetarhistoria ha uppkommit och vilka impulsgivare anses finnas bakom denna utveckling? Genom ett par empiriska exempel vill Nyström utmana etablerade föreställningar om dessa forskningens startpunkter. Härmed med vill han problematisera historiografi som genre och varför det tenderar att etableras förenklade berättelser om forskningens utveckling och förändring.

I artikeln ”Socialist och kvinna i riksdagsdebatten – Retoriska strategier och litterära grepp hos Agda Östlund 1922–1940”, lyfter Magnus Gustafson fram en av de kvinnor som tog plats i riksdagen efter att kvinnlig rösträtt införts 1921. Gustafson använder både Agda Östlunds anföranden i riksdagen och hennes tidigare agitation för kvinnlig rösträtt för att visa hur hon i sin retorik visserligen anpassade sig efter vad som förväntades av kvinnor, men också utnyttjade detta när hon argumenterade för en socialdemokratisk politik utifrån ett vardagsnära perspektiv som kvinnor antogs ha särskild förståelse för.

Boken avslutas med den engelskspråkiga artikeln “Non-institutionalizable and therefore nonexistent – The discursive construction of female violence affirming extremism in Sweden” av Matilda Renkvist Quisbert. Här undersöks hur den svenska staten konstruerar genus i olika policydokument om våldsamma rörelser. Intresset är särskilt inriktat på framställningen av kvinnor och författaren visar att den diskursiva konstruktionen av kvinnliga våldsverkare i hög grad kännetecknas av avpolitisering och passivisering som därmed förnekar ett kvinnligt politiskt aktörskap.

Arbetarlitteratur och arbetarhistoria

Magnus Nilsson

För några år sedan blev jag inbjuden av Eva Österberg till ett seminarium vid historiska institutionen i Lund. Ämnet var ”skönlitteraturen som historisk källa”. I efterhand har jag förstått att jag därmed drogs in i en tämligen omfattande diskussion inom svensk historievetenskap. Under senare år har nämligen möjligheten att med hjälp av skönlitteratur belysa historiska problem kommit att ådra sig allt större intresse bland landets historiker.[1] Men jag har också insett att frågan om skönlitteraturen och historien faktiskt varit någonting jag sysslat med under hela den tid som jag forskat om arbetarlitteratur, det vill säga under de senaste tjugo åren.

Österbergs seminarium behandlade alltså frågan om skönlitteraturen som historisk källa, och den har ofta stått i centrum för historikernas diskussioner om skönlitteratur. 2008 hölls exempelvis en större konferens i Göteborg just om hur skönlitteraturen kan användas som källa i historiskt inriktade studier – ett ämnesfokus som avspeglas väl i konferensvolymens titel *Historier: Arton- och nittonhundratalens skönlitteratur som historisk källa*.[2] Det jag förde med mig till Österbergs seminariebord var dock ett ifrågasättande av just den idén. Detta ifrågasättande är också huvudtemat i föreliggande artikel. Närmare bestämt kommer jag att driva följande, delvis överlappande teser, som på delvis olika sätt problematiserar synen på arbetarlitteraturen som källa till arbetarhistorisk kunskap:

1. Arbetarlitteraturen är en uppsättning historiska praktiker som utgör en viktig del av arbetarklassens historia. Arbetarlitteratur är alltså (bland annat) arbetarhistoria och arbetarlitteraturforskning (bland annat) arbetarhistorisk forskning.
2. Arbetarlitteraturen är, liksom litteratur i allmänhet, ett historiskt föränderligt fenomen som äger relativ autonomi från andra delar av samhället, men som både påverkar och påverkas av andra historiska processer. Samtidigt som arbetarlitteraturen utgör en del av arbetarhistorien äger den alltså specificitet

– bland annat i form av en historisk föränderlig *litteraritet* – som den arbetarhistoriska forskningen måste beakta.

3. Arbetarlitteraturen är produktiv, snarare än reproduktiv. Snarare än att vittna om historiska skeenden bidrar den till att historia skapas. En viktig del av arbetarlitteraturens produktivitet är att den deltar i kampen om konstruktionen av fenomenet arbetarklassen.

Hittills har arbetarhistorieforskningen inte ägnat särskilt stor uppmärksamhet åt arbetarlitteraturen, varken som källa eller på något annat sätt. Det är enligt min uppfattning beklagligt. Jag menar nämligen att arbetarlitteraturen skulle kunna utgöra ett oerhört intressant studieobjekt för den arbetarhistoriska forskningen, och det av två skäl.

Det första är – som jag redan påpekat och som jag kommer att utveckla ytterligare nedan – att jag ser arbetalitteraturen som en uppsättning betydelsefulla historiska praktiker med tydlig koppling till arbetarklassen, det vill säga som en del av arbetarhistorien. Det andra skälet är att jag menar att forskning om arbetarlitteratur skulle kunna fungera som en katalysator för teoretisk utveckling och öppna nya perspektiv inom arbetarhistorieforskningen.

Det övergripande syftet med denna artikel är att argumentera för dessa ståndpunkter genom att visa hur forskning om arbetarlitteratur på olika sätt skulle kunna berika arbetarhistorieforskningen. Utgångspunkten för min argumentation kommer att vara min egen arbetarlitteraturforskning från i huvudsak de senaste tio åren. Dessutom kommer jag att gå i dialog med några gränsgångare mellan den litteraturvetenskapliga och arbetarhistoriska arbetarlitteraturforskningen. En av dessa är den arbetarlitteraturforskning som bedrivs inom det tvärvetenskapliga forskningsfältet New Working-Class Studies som vuxit fram i USA under senare år, en annan är filosofen Jaques Rancières forskning om 1800-talets franska arbetarkultur och arbetarlitteratur.[3] Genom att gå i dialog med dem kommer jag att försöka tydliggöra såväl den syn på arbetarlitteraturen jag utvecklat i min egen forskning som mina åsikter om hur denna litteratur bör behandlas inom ramen för en brett definierad arbetarhistorisk forskning. Därefter kommer jag att ge en kort översikt av den svenska arbetarlitteraturens historia med fokus på fenomen och frågeställningar av särskilt intresse för den arbetarhistoriska arbetarlitteraturforskningen.

New Working-Class Studies, Jaques Rancière och problemet med arbetarlitteraturen som källa

Inom New Working-Class Studies har man ägnat förhållandevis mycket uppmärksamhet åt fenomenet arbetarlitteratur, och rent av kommit att sätta agendan för hur det betraktas inom den nordamerikanska akademin.[4] Och eftersom det som händer där ofta påverkar forskningen även i resten av världen kan man nog förutsätta att även forskare utanför Nordamerika tagit intryck av denna syn på arbetarlitteraturen.

Den dominerande hållningen inom New Working-Class Studies är att lägga tonvikten på det första ledet i begreppet arbetarlitteratur och att tillmäta författarnas klassbakgrund mer vikt än exempelvis deras texters litteraritet. Dessutom menar man att arbetarlitteraturen främst är intressant i det att den uttrycker författarnas *erfarenheter*.

Janet Zandy är en av de mest tongivande arbetarlitteraturforskarna inom New Working-Class Studies. I sin forskning hävdar hon bland annat att arbetarlitteraturen ”centers the lived, material experience of working-class people” och att den utgör ”a powerful resource for understanding class difference”.[5] Att detta är det dominerande betraktelsesättet inom New Working-Class Studies över huvud taget görs klart i inledningen till antologin *Critical Approaches to American Working-Class Literature* (2011). Där skriver redaktören, Michell Tokarczyk, att man inom New Working-Class Studies betraktar arbetarlitteraturen som en kulturell manifestation av ”working-class life” och att forskare inom fältet ”often focus on unearthing working-class writers’ representations of the lived experience of class”.[6] Ett kanske ännu tydligare exempel hittar man i antologin *New Working-Class Studies* (2005), vars syfte är att presentera forskningsfältet i sin helhet. Där hävdar redaktörerna John Russo and Sherry Lee Linkon att man inom New Working-Class Studies betraktar arbetarlitteratur och andra kulturella representationer som ”sources for understanding working-class experience”.[7]

John Lennon och jag har kritiserat detta synsätt.[8] Bland annat menar vi att det ger uttryck för en tämligen deterministisk syn på förhållandet mellan klass och kultur. Tanken att arbetarlitteraturen skulle ge uttryck för arbetarklassens liv och erfarenheter – och att den därför kan fungera som källa till kunskap om dessa fenomen – bygger helt enkelt på tanken att arbetarlitteraturen på ett tämligen enkelt sätt är bestämd av arbetarklassens existensvillkor. Som alternativ för vi fram idén att arbetarlitteraturen snarare bör betraktas som ett *produktivt* kulturellt fenomen. Istället för att se arbetarlitteraturen som ett determinerat överbyggnadsfenomen vill vi se den som ett överdeterminerat fenomen som förhåller sig dialektiskt till exempelvis fenomenet klass.

För att illustrera vår kritik av determinismen inom New Working-Class Studies och av idén om arbetarlitteraturen som en källa till kunskap om arbetarklassens historia hänvisar Lennon och jag till Rancières forskning om arbetarkultur och arbetarlitteratur. Rancière formulerar nämligen en radikal kritik av de historiker och litteraturforskare som ser arbetarklassens kulturella produktion som ett uttryck för autentiska erfarenheter. I förordet till den andra engelskspråkiga utgåvan av ett av sina viktigaste arbetarhistoriska verk, *La nuit des prolétaires*, kritiserar han exempelvis ”the fetishist passion for lived experience” som enligt hans uppfattning utmärkt stora delar av den arbetarhistoriska forskningen. ”A narrative”, skriver han där ”is not a simple relating of facts. It is a way of constructing – or deconstructing – a world of experience”, och därför måste arbetarklassens berättelser befrias från sin ”status as evidence or symptoms of a social reality” och istället förstås som ”writing and thinking at work on the construction of a different social world”.[9] Rancière hävdar alltså att arbetarlitteraturen inte är någon källa till kunskap om arbetarklassens existensvillkor eller erfarenheter. Istället betonar han litteraturens *produktiva* dimensioner (som skapare av alternativa världar). Och därmed intar han en hållning som är radikalt annorlunda än den man finner inom New Working-Class Studies.

I boken *Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature* (2014) formulerar jag en syn på arbetarlitteraturens kulturellt produktiva roll som ligger i linje med den som Rancière uttrycker. Teoretiskt lutar jag mig dock inte mot just Rancière, utan mot marxisterna Stephen Resnick och Richard Wolff.[10] Med stöd i deras begreppsapparat beskriver jag den svenska arbetarlitteraturen som en kulturell process – det vill säga en process för produktion och distribution av mening och betydelser – och analyserar särskilt hur den varit involverad i den kulturella kampen om hur fenomen som klass, klassorättvisa och klasskamp ska förstås.[11] Dock betonar jag också att arbetarlitteraturen inte är någon kulturell process i största allmänhet, utan att den utmärker sig genom sin litteraritet. När arbetarlitteraturen deltar i den kulturella kampen om exempelvis konstruktionen av fenomen som klass och klasskamp gör den i allmänhet det *i egenskap av att vara just skönlitteratur*. Eftersom skönlitteraturen är ett historiskt fenomen, och därmed föremål för ständiga förvandlingar, kan arbetarlitteraturens litteraritet visserligen se högst olika ut vid olika tidpunkter, men inte desto mindre menar jag att den (i stort sett) alltid utgör en central aspekt av dess historiska form (annars vore det tämligen meningslöst att beteckna den som arbetar*litteratur*). För att hantera frågan om arbetarlitteraturens litteraritet tar jag i bruk Resnick och Wolffs begrepp *social site*.[12] Med hjälp av det

kan man förstå litteraturen som en samhällelig sfär som visserligen står i förbindelse med exempelvis ekonomiska och politiska processer, men som inte desto mindre åtnjuter en relativ autonomi från andra samhällssektorer.

Arbetarlitteraturen som produktiv kulturell praktik

2006 gav jag ut boken *Arbetarlitteratur*, som dels ger en översiktlig presentation av den svenska arbetarlitteraturens historia, dels diskuterar några litteraturhistoriska och litteraturteoretiska frågeställningar som denna litteratur aktualiserar. Mot slutet av boken ställer jag frågan om varför man över huvud taget ska ägna sig åt att studera arbetarlitteratur. Ett av mina svar är att arbetarlitteraturen kan utgöra ”en källa till kunskap om […] historien”, bland annat eftersom den innehåller ”information” om arbetarklassen, om ”arbetares tankar, drömmar, erfarenheter m.m.”.[13] Jag skriver också att den kan fungera som ”källmaterial” för den som intresserar sig för ”de breda folklagrens historia”.[14]

I ljuset av mina resonemang ovan kan detta naturligtvis framstå som aningen märkligt. Som förhoppningsvis framgått är jag ju starkt kritisk till idén om arbetarlitteraturen som historisk källa. I någon mån är det också så att jag ändrat mig sedan 2006 – att mitt tänkande kring dessa frågor utvecklats och att jag numer är betydligt mer skeptisk mot att betrakta arbetarlitteraturen som en källa än vad jag var då. Någon radikal omsvängning från en position till en annan handlar det dock inte om. Mina resonemang i *Arbetarlitteratur* om arbetarlitteraturen som historisk källa ska nämligen förstås på ett tämligen specifikt sätt (som kanske inte är det som är gängse bland historiker). När jag skriver om arbetarlitteraturen som historiskt källmaterial pekar jag exempelvis framför allt på att den ger ”en annan bild av världen” än den man hittar i annan litteratur, till exempel den som man borde kunna kalla borgerlig, men som ofta presenteras som litteratur rätt och slätt.[15] Ur ett traditionellt källkritiskt perspektiv är arbetarlitteraturen alltså inte alls någon bra källa, eftersom den ofta anlägger ett medvetet och uttalat partiskt perspektiv på världen. Att den ofta varit direkt propagandistisk, eller åtminstone självmedvetet tendensiös, gör inte heller saken bättre. Dessutom presenterar jag i *Arbetarlitteratur* inte främst arbetarlitteraturen som någon källa till kunskap om extra-litterära förhållanden, utan som en historisk praktik som i sig utgör en del av arbetarhistorien. Exempelvis framhåller jag, vilket jag kommer att återkomma till nedan, att arbetarlitteraturen – bland annat, men inte enbart, genom att den ger en partisk bild av världen – kan bidra till att utmana eller befästa arbetarklassens identiteter eller ideologier och därmed påverka de politiska motsättningarna

mellan arbete och kapital. Därmed blir arbetarlitteraturen någonting som snarare *griper in* i än *berättar* om världen – en del av, snarare än vittnesbörd *om*, historien.

Denna syn på arbetarlitteraturen som en produktiv praktik kommer till tydligt uttryck i det paper jag presenterade vid Arbetarhistorikermötet i Landskrona 2007: ”Arbetarlitteraturen och konstruktionen av arbetarklassen i det ’mångkulturella’ och ’postindustriella’ Sverige”. Även där talar jag om arbetarlitteraturen som en historisk källa. Jag hävdar nämligen att om den svenska arbetarhistorieforskningen vill omfatta en kulturhistorisk dimension – vilket jag betraktar som en självklar ambition – så kan den inte förbigå studieobjektet arbetarlitteratur, eftersom detta utgör ett ”ovärderligt källmaterial för arbetarhistoriker”.[16] Ja, jag går rent av så långt att jag hävdar att arbetarlitteraturen kan ”fungera som källa om i stort sett allt” som har med arbetarklassen att göra.[17] Även i denna text använder jag alltså begreppet ”källa”, men liksom i *Arbetarlitteratur* ger jag det en specifik betydelse. Vad jag analyserar i mitt paper är nämligen hur arbetarlitteraturen bidrar till ”konstruktionen av fenomenet *arbetarklassen*”, och det är i förhållande till just denna konstruktionsprocess som jag menar att den kan fungera som en källa.[18]

De texter jag tar upp till behandling i ”Arbetarlitteraturen och konstruktionen av arbetarklassen” är Susanna Alakoskis roman *Svinalängorna* från 2006 och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* från 2007. Framför allt ägnar jag mig åt att analysera hur skildringen av fenomenet klass i dessa båda romaner går i kritisk dialog med föreställningar om att Sverige blivit ett mångkulturellt och/eller postindustriellt samhälle. Dessa föreställningar har det gemensamt att de marginaliserar fenomenet klass. I föreställningen om det postindustriella Sverige förpassas den klassiska inkarnationen av arbetaren – industriarbetaren – till historien, och i föreställningen om det mångkulturella Sverige ligger ofta ett antagande om att kultur och etnicitet idag är viktigare än klass, eller att klass kan reduceras till en kulturell identitetskategori. Genom att gå i kritisk dialog med föreställningarna om det postindustriella och mångkulturella Sverige deltar Alakoskis och Linderborgs romaner i kampen om hur fenomenet klass ska förstås och vilken betydelse det ska tillskrivas när vi försöker förstå samhällsutvecklingen. Det är genom att möjliggöra en inblick i detta ”samspel mellan arbetarlitteraturen och föreställningarna om arbetarklassen” – och inte genom att avbilda arbetarnas existensvillkor eller erfarenheter – som arbetarlitteraturen är intressant för arbetarhistorieforskningen och kan fungera som en möjlig källa till kunskap om arbetarklassens historia.[19]

De idéer jag presenterade i ”Arbetarlitteraturen och konstruktionen av arbetarklassen” har jag vidareutvecklat i boken *Den föreställda mångkulturen* (2010), där jag analyserar hur klass och etnicitet skildras i samtida svensk

prosalitteratur.[20] Även i boken *Literature and Class* spinner jag vidare på samma trådar. Där analyserar jag bland annat hur författare som Folke Fridell, Göran Palm och Kristian Lundberg i sina verk deltar i kulturella strider om hur fenomen som klass, klassorättvisa och klasskamp ska förstås. Denna analys mynnar ut i slutsatsen att den svenska arbetarlitteraturen möjliggör ”new conceptualizations of the phenomenon of the working class that […] could serve as the foundation for new forms of class consciousness and, consequently, for changes in the ways in which the working class can manifest itself as a class for itself”.[21]

Mitt motstånd mot att betrakta litteraturen som en historisk källa bottnar alltså huvudsakligen i att jag framför allt intresserar mig för arbetarlitteraturens *produktiva* aspekter. Snarare än att berätta om historien är arbetarlitteraturen en del av densamma – den bidrar till att göra historia, inte minst genom att bidra till arbetarklassens konstituering som politisk kraft.

Arbetarlitteraturens historia – en kort introduktion för arbetarhistoriker

För att ytterligare tydliggöra den syn på arbetarlitteraturen som jag ställer upp som alternativ till idén att den skulle utgöra en källa till text-extern historisk kunskap och för att visa på hur denna litteratur kan vara av intresse för arbetarhistoriker kommer jag nedan att ge en kort översikt av dess historia.

Startpunkten för denna historia brukar förläggas till det som Lars Furuland kallat arbetarrörelsens motoffentlighet under senare delen av 1800-talet.[22] Det främsta syftet med den litteratur som skapades där var att sprida arbetarrörelsens idéer och att bidra till framväxten av klassmedvetande bland de arbetargrupper som denna rörelse ville mobilisera.[23] Detta propagandistiska syfte skulle kunna motivera att den tidiga arbetarlitteraturen analyseras som en källa till kunskap om arbetarrörelsens idéer. Dock skulle jag vilja hävda att dessa idéer inte kan kopplas loss från de former de gavs i arbetardiktningen, och att dessa former i allra högsta grad varit produktiva – det vill säga att de påverkat de budskap som fördes ut. Att vi i ”Arbetets söner” finner en guldkalv kan exempelvis förklaras med att det bibliska bildspråket var välkänt och därmed lämpligt att använda i didaktisk och propagandistisk diktning.[24] Dock kan man inte bortse från att detta bildspråk kan ha haft stor påverkan på de idéer man ville sprida genom kampdiktningen – det vill säga att de litterära formerna format budskapet. Att den tidiga arbetardiktningen syftade till att *förändra* arbetarna, genom att bibringa dem vissa politiska dogmer och få dem att identifiera sig som en klass med specifika intressen, understryker också arbetarlitteraturens produktiva dimensioner.

Under åren kring storstrejken träder arbetarförfattarna in i den nationella litterära offentligheten.[25] Detta aktualiserar en rad intressanta frågeställningar. Inom litteraturvetenskapen har man exempelvis diskuterat om resultatet blev ett förborgerligande av arbetarlitteraturen, eller en demokratisering av parnassen.[26] Jag lutar åt det senare, vilket jag kommer att återkomma till nedan. Redan här skulle jag dock vilja framhålla att inträdet i den litterära offentligheten visar att såväl arbetarlitteraturen som andra litteraturer och deras offentligheter är historiska, föränderliga fenomen. Oavsett hur man värderar processen måste man ju konstatera att arbetarlitteraturen kunde förvandlas från en arbetarrörelselitteratur till en litteratur på bokmarknaden och i den litterära offentligheten. Och oavsett de ideologiska konsekvenserna är det uppenbart att den litterära offentligheten förändrades av arbetarförfattarnas intåg, eftersom de tidigare inte erkänts hemortsrätt där.

Under mellankrigstiden försvagades arbetarlitteraturens ställning i den nationella litterära offentligheten.[27] Samtidigt fick den en allt starkare status inom offentligheter kopplade till olika vänsterorganisationer.[28] Litteraturen inom en av dessa organisationsbaserade (mot-) offentligheter har undersökts av Emma Hilborn, som studerat det litterära materialet i den ungsocialistiska tidskriften *Brand*, och vars forskning utgör ett intressant exempel på hur en historiker kan betrakta skönlitteratur som någonting annat än en källa. Syftet med Hilborns undersökning är att ”lyfta fram fiktionen som meningsskapare och visa hur denna förmedlade kulturella och politiska betydelser”.[29] Som jag redan framhållit är jag inte alls bekväm med att skönlitteraturen reduceras till ett *förmedlande* medium. Hilborns betonande av fiktionen som meningss*kapare* innebär dock att hon inte gör sig skyldig till någon sådan reduktion. ”Det handlar inte om att avläsa hur det politiska programmet iklädes en skönlitterär form”, skriver hon, ”utan att mer förutsättningslöst söka de aspekter som är särskilt framträdande i just det skönlitterära materialet”.[30] För Hilborn är de fiktiva världarna i *Brand* alltså intressanta i sig. Snarare än att se dem som källor till kunskap om någonting extra-litterärt studerar hon dem som en meningsskapande praktik. Dessutom tar hon hänsyn till de specifikt litterära aspekterna av denna praktik genom att explicit rikta uppmärksamhet mot hur de idéer som framträder i det skönlitterära materialet i *Brand* påverkas av inflytande från exempelvis Viktor Rydberg, Charles Dickens och romantikens estetik.[31]

På 1930-talet får arbetarlitteraturen sitt definitiva genombrott och etableras som en stark strömning i den svenska litteraturen på ett sätt som knappast har någon motsvarighet i något annat kapitalistiskt land.[32] Detta faktum – att författare

ur arbetarklassen som ofta hade starka band till arbetarrörelsen i Sverige fått en unikt stark ställning i det litterära livet – borde naturligtvis undersökas av arbetarhistorieforskningen.[33] Minst lika intressant som att beforska orsakerna till arbetarlitteraturens styrka är det dock att undersöka dess effekter. Min uppfattning är att erkännandet av arbetarlitteraturen som en central strömning i den svenska litteraturen har lett till att ge legitimitet åt litterära skildringar av fenomen som klass, klassorättvisa och klasskamp och att detta i sin tur bidragit till att den svenska arbetarlitteraturen i hög grad (åtminstone i relation till hur det varit i andra länder) kunnat påverka den kulturella kampen om konstruktionen av dessa fenomen.[34]

I analysen av arbetarlitteraturens bidrag till arbetarklassens formering som en historisk klass är det svårt att förbigå frågan om huruvida dess förvandling från en arbetarrörelseintern praktik till en central strömning i den svenska litteraturen inneburit att den assimilerats i ett borgerligt sammanhang, eller om den bidragit till att den svenska litteraturen demokratiseras eller rent av proletariseras. En intressant ingång till denna frågeställning hittar man i Rancières forskning. I artikeln ”Le bon temps” från 1978 hävdar han att de arbetare som i Paris kring 1850 hängav sig åt diktande utmanade makten, inte genom diktningens innehåll eller form, utan genom att de gav sig in i en sfär till vilken de tidigare inte haft tillträde:

> The fact that this co-operative school of worker-poets did not produce anything new on the level of form or radical on the level of content has little importance. For it is possible that any disruption of the prevailing system came less from a specific working-class culture than from these singular apprenticeships in a common culture; it was less a question of an uncivilised culture than of an uncivilised relationship with culture […] A worker who had never learned how to write and yet tried to compose verses to suit the taste of his times was perhaps more of a danger to the prevailing ideological order than a worker who performed revolutionary songs.[35]

Det som enligt Rancière gjorde arbetardiktarna farliga var att de, genom att bli författare, inte bara frigjorde sig från ”work which had become unbearable”, utan även från ”the language and behaviour of the workshop, in a word from the unbearable role of the worker-as-such”.[36] Denna tanke uttrycks också i en av de få analyser av svensk arbetarlitteratur som bygger på Rancières teorier, nämligen Johannes Björks artikel ”Bokbindaren P.J. Öbergs estetiska erfarenheter och dess produktiva inaktivitet” som handlar om en självbiografisk versberättelse om gesällvandringar i Europa under 1800-talet. En av Björks centrala teser är nämligen den följande:

> Om den estetiska erfarenheten intradiegetiskt tenderade att upphäva hävdvunna avdelningar mellan å ena sidan de subjekt som är destinerade för materiellt respektive intellektuellt arbete och, å andra sidan, de objekt som är uttryck för det natur- respektive konstsköna, så blir litteraturen en praktik som arbetaren extradiegetiskt kan appropriera för att demonstrera sin intellektuella, om än inte ekonomiska jämlikhet med de bildade klasserna.[37]

Björks reservation angående den ”jämlikhet med de bildade klasserna” som arbetare kan uppnå genom att ägna sig åt litteratur – att den inte är ekonomisk – innebär ett avsteg från Rancières teorier. I *La nuit des prolétaires* tycks han nämligen hävda att frigörelsen från rollen som arbetare faktiskt innebär en reell frigörelse från klassförtryck, eftersom grunden för detta förtryck inte skulle ligga i exempelvis kapitalistisk exploatering, utan i en särskild blick som betraktar arbetare som ett annat slags människor än borgarna – människor vars enda uppgift är att arbeta:

> For it is not the mechanical necessity of the mode of production that puts the working class in its inferior place. It is the judgement of the dominant class that condemns the working class to incessant work by denying it the attributes of a free human being capable of using its leisure for some activity other than the orgy of the slave. [---] The working class is, first of all, a caste constituted by the decision of its masters, as every caste is. And it is kept in servitude by their gaze, which, like that of the ancient master at his slaves, sees the hallmarks of their membership in an inferior race in the materiality of their labours and the coarseness of their pleasures, in the emptiness of their thinking and the brand on their flesh. [---] To win their emancipation, the popular classes must, in the very eyes of the bourgeoisie that defends nothing but its own interests, prove that they are ‘something other than a productive force, a brute force that must be driven and contained by the intelligent will of the educated classes.’ And to prove that, they must be able to suppress themselves as social classes defending their own particular interests. If July once established the dignity of the producer class, the reason was that for three days it had served only the cause of liberty and the nation, while production, its clash of interests, and the related purchase of pleasures were suspended.[38]

Att ägna sig åt någonting annat än arbete – exempelvis genom att bli författare – blir då en protest mot själva klassystemet:

> For the workers of the 1830s, the question was not to demand the impossible, but to realize it themselves, to take back the time that was refused them by educating their perceptions and their thought in order to free themselves in the very exercise of everyday work, or by winning from nightly rest the time to discuss, write, compose verses, or develop philosophies. These gains in freedom were not marginal phenomena or diversions in relation to the construction of the workers' movement and its great objectives. They were the revolution, both discreet and radical, that made these possible, the work by which men and women wrenched themselves out of an identity formed by domination and asserted themselves as inhabitants with full rights of a common world, capable of all the refinement or all the asceticism that had previously been reserved for those classes relieved of the daily cares of work and bread.[39]

För Rancière är alltså arbetarens inträde i litteraturen någonting politiskt betydelsefullt, eftersom det förvandlar arbetaren till någonting annat och därmed frigör honom eller henne från den underordnade ställning arbetarklassen intar i det kapitalistiska samhället.

Detta är ett intressant och tankeväckande resonemang, inte minst eftersom det betonar arbetarlitteraturens produktiva aspekter, men också för att det möjliggör en diskussion om arbetarlitteraturens politiska potentialer bortom dess ideologiska innehåll. Dock är det långt ifrån oproblematiskt.

Ett problem är att Rancières beskrivning av hur en arbetare som börjar ägna sig åt litteratur därmed kliver in i en radikalt annorlunda värld ger uttryck för en reifierande och a-historisk syn på fenomenet litteratur. Att litteraturen skulle kunna förändras genom arbetarnas inträde tycks för Rancière helt enkelt vara en otänkbar tanke. För mig är denna tanke emellertid inte bara tänkbar, utan uppenbar. Redan en rudimentär kunskap om litteraturhistorien ger ju vid handen att litteraturen ständigt genomgått genomgripande förvandlingar i takt med att nya sociala grupper trätt fram. Att borgerligheten dominerar det litterära livet är exempelvis ett tämligen modernt förhållande – ändå framstår det hos Rancière som nästan gudagivet. Att jag är mer benägen än Rancière att tänka mig litteraturen som någonting föränderligt och flexibelt beror dock antagligen mindre på att jag skulle ha överlägsna kunskaper om litteraturhistoria i allmänhet än på att jag ägnat mig åt forskning om svensk arbetarlitteratur, medan han forskat om franska arbetare.

Att arbetarlitteraturen i Sverige erkänts som en central strömning i den nationella litteraturen utgör ju en kraftfull påminnelse om att litteraturen är ett föränderligt fenomen. I det Frankrike där Rancière utvecklat sina teorier har den proletära litteraturen däremot aldrig vunnit erkännande som litteratur, och kanske är det därför han så självklart uppfattar litteraturen som en borgerlig angelägenhet.[40]

Ett annat problem har att göra med Rancières syn på fenomenet klass. Att klass, bland annat, är en identitetskategori och att underordnade klasser utsätts för orättvisor som kan påminna om dem som drabbar ett underordnat kast går inte att förneka. Men naturligtvis har fenomenet klass också andra dimensioner och facetter, inte minst ekonomiska sådana, som riskerar att döljas av Rancières ensidiga fokus på frågor om identitet.[41] Och, som jag kommer att utveckla nedan: även detta är någonting man påminns om när man studerar den svenska arbetarlitteraturen.

Arbetarförfattarnas genombrott i den svenska litterära offentligheten på 1930-talet aktualiserar alltså frågor om litteraturens historicitet och om arbetarlitteraturens klasspolitiska dimensioner. Men det ställer också frågor om hur den litterära utvecklingen förhåller sig till andra historiska processer. Många forskare – exempelvis Göran Therborn och Ola Holmgren – har betraktat arbetarlitteraturens genombrott som analogt med socialdemokratins erövrande av den politiska hegemonin.[42] Detta är dock ett reduktionistiskt och deterministiskt synsätt. Litteraturen äger relativ autonomi i förhållande till andra samhällssektorer och den svenska arbetarlitteraturens styrka bör inte ses som något symptom på eller resultat av andra historiska processer, utan som en del av en komplex historisk utveckling där den både påverkats av och påverkat andra samhällssektorer. Detta illustreras väl av den svenska arbetarlitteraturens utveckling under decennierna efter andra världskriget. De viktigaste arbetarförfattarna från denna period gick nämligen inte alls i takt med det socialdemokratiska folkhemsbygget. Tvärt om formulerade författare som Folke Fridell och Kurt Salomonson på 1940- och 1950-talen en radikal kritik av den folkhemsideologi som proklamerade att antagonismen mellan arbete och kapital övervunnits.[43] Liknande idéer togs också upp under arbetarlitteraturens nästa högperiod på 1960- och 1970-talen, exempelvis i Göran Palms rapportböcker från LM Ericsson.[44] De har ibland betraktats som ett slags dokumentära reportage, och därmed som möjliga källor till kunskap om det industriarbete de skildrar. Dock är de i allra högsta grad litterära, och innehåller allt från litterära montage till fiktiva scener med absurdistiska drag. Deras syfte är inte heller att beskriva verkligheten, utan att med hjälp av litterära grepp synliggöra och ifrågasätta dominerande ideologiska frågeställningar och därigenom få det redan kända att framstå i nytt ljus.[45]

Efter att arbetarlitteraturen under 1980-talet genomlidit sin djupaste lågkonjunktur någonsin upplever vi idag ett arbetarlitterärt uppsving.[46] Att detta sker i en tid när arbetarrörelsen försvagats och när nyliberalism och intensifierad globalisering lett till att kapitalet tagit initiativet i klasskampen utgör ytterligare ett exempel på att litteraturen knappast går i takt med resten av samhällsutvecklingen, det vill säga att den äger relativ autonomi.[47] Att den också förmår gripa in i samhällsutvecklingen är naturligtvis svårare att bevisa. Däremot är det uppenbart att den skulle kunna göra detta, inte minst genom att påverka hur vi ser på fenomen som klass, klassorättvisa och klasskamp.

Att jag intresserar mig för arbetarlitteraturens bidrag till konstruktionen av fenomenet klass innebär, vilket jag redan antytt i min kritik av Rancière, inte på något sätt att jag skulle betrakta klass som enbart en kulturell kategori. Tvärt om utgår jag i min forskning från Marx tes att kapitalismens klassdynamik ytterst vilar på tillägnelse av merarbete i form av mervärde/profit. Dock menar jag att strukturella klassförhållanden – exempelvis motsättningen mellan arbete och kapital – inte automatiskt ger upphov till det som man med Michael Heinrich kan kalla *historiska klasser*, eller att historiska klasser med nödvändighet skulle korrespondera mot strukturella förhållanden.[48] Historiska klasser, menar jag, är konstruktioner och det är till deras konstruktion som litteraturen kan bidra.

Under 1900-talet har den svenska arbetarklassen bland annat konstruerats i och genom arbetarrörelsen. Denna rörelse har interpellerat och mobiliserat miljontals människor som arbetare, med resultatet att de identifierat sig som just arbetare och agerat fackligt och politiskt utifrån denna identitet.[49] I takt med de förvandlingar kapitalismen genomgått under de senaste decennierna har det emellertid blivit allt mer uppenbart att den svenska arbetarklassen i strukturell mening inte nödvändigtvis sammanfaller med den historiska manifestation den fått i arbetarrörelsen.

Sedan 1950 har den svenska industriarbetarklassen minskat i relativa, och sedan 1965 även i absoluta, tal, bland annat till följd av produktivitetsstegringar och konkurrens från låglöneländer.[50] Parallellt med detta har dock arbetarklassen växt inom offentlig tjänste- och varuproduktion, privat tjänsteproduktion och – framför allt – inom reproduktionssektorn.[51] En konsekvens av dessa förskjutningar är att arbetarklassen feminiserats. Inom den reproduktiva sektorn utgör nämligen en överväldigande majoritet av arbetarna (85%) kvinnor, och även inom cirkulations- och tjänstesektorerna utgör de ett flertal (63 respektive 51%).[52] Dessutom har den ökade migrationen resulterat i att närmare 30% av den svenska arbetarklassen idag har utländsk bakgrund.[53] En typisk svensk arbetare idag kan alltså mycket väl vara

en invandrad kvinna som arbetar på en förskola. Ändå leder begreppet arbetare ofta tankarna till en manlig industriarbetare.

Förutom att kapitalismens förvandlingar under senare år resulterat i förskjutningar i den svenska arbetarklassens sammansättning som borde ge upphov till revisioner av våra föreställningar om denna klass har de också haft andra effekter som borde göra oss uppmärksamma på att även andra arbetargrupper än de som traditionellt organiserats fackligt inom LO, eller som interpellerats som arbetare av arbetarrörelsepartierna, faktiskt skulle kunna räknas till arbetarklassen. I *Kapitalets* första band beskriver Marx hur en privatanställd lärare mycket väl kan betraktas som en produktiv arbetare – det vill säga som en arbetare som skapar profit åt en kapitalist – och alltså i strukturell mening intar samma klassposition som en industriarbetare:

> Den kapitalistiska produktionen är inte endast en produktion av varor, den är först och främst produktionen av mervärde [---] Endast den arbetare är produktiv, som producerar mervärde åt kapitalisten eller bidrar till att kapitalet förökas. Om vi tillåter oss att välja ett exempel utanför den materiella produktionens område, kan vi säga att en lärare är en produktiv arbetare, om han inte endast bearbetar barnasinnen utan arbetar ut sig för att berika en företagare. Att denne har placerat sitt kapital i en lärofabrik istället för en korvfabrik, har ingen betydelse.[54]

Idag är det allt fler kapitalister som placerar sitt kapital i skolor istället för i fabriker. Men de lärare som i dessa skolor både bearbetar barnasinnen och berikar företagare räknas sällan till arbetarklassen – ett öde som de delar med många andra lönearbetare inom exempelvis de privata tjänste- och reproduktionssektorerna. Vad dessa exempel visar är att historiska manifestationer av arbetarklassen från den tid då den svenska kapitalismen i högre grad än nu vilade på industriell varuproduktion kan ha kommit att bli ett slags fetischer som blockerar vår förmåga att se vad arbetarklassen är, eller skulle kunna vara, idag. Det är mot denna bakgrund som man bör studera den samtida arbetarlitteraturens försök att bidra till konstruktionen av fenomen som klass, klassorättvisa och klasskamp. Hos författare som Jenny Wrangborg, Henrik Johansson, Cecilia Persson, Johan Jönson och Sara Beischer ligger exempelvis fokus i huvudsak på arbete inom tjänste- och reproduktionssektorerna – bland annat i restaurangkök och inom vården.[55] Flera av dessa författare tematiserar också hur förslumningen av arbetsmarknaden (osäkra anställningar, hög arbetslöshet, sjunkande facklig organisationsgrad etc.) leder till andra former av klassorättvisor än de som var typiska för industriarbetare

i efterkrigstidens välfärdssamhälle.[56] Det sistnämnda är också ett centralt tema i den kanske mest uppmärksammade arbetarskildringen på senare år: Kristian Lundbergs *Yarden*, där även frågor om etniska skiktningar inom arbetarklassen tas upp till behandling.[57] Andra viktiga temata i den samtida arbetarlitteraturen är förhållandet mellan klass och genus, relationen mellan klassorättvisornas ekonomiska, kroppsliga och kulturella dimensioner och klassamhällets geografi.[58]

Med andra ord: arbetarförfattarna beskriver inte arbetarklassen – de undersöker vad den skulle kunna vara. Därmed bidrar de, med utgångspunkt i de verktyg som samtidslitteraturen tillhandahåller – verktyg som de också utvecklar och förfinar – till att arbetarklassen tar historisk form. Det är därför som arbetarlitteraturen inte bör betraktas som någon källa – och därför som den utgör ett angeläget studieobjekt för arbetarhistorieforskningen.

Noter

1. Bagerius, Henric, Lagerlöf Nilsson, Ulrika och Lundqvist, Pia. ”Skönlitteraturen i historievetenskapen – några metodologiska reflektioner”. *Historisk tidskrift* 2013:3, s. 384.
2. Ahlberger, Christer m.fl. (red.). *Historier: Arton och nittonhundratalens skönlitteratur som historisk källa*. Göteborg, 2009.
3. Rancières teorier om litteratur och politik har under senare år fått stort genomslag inom litteraturvetenskapen. Exempelvis har de ägnats ett dubbelnummer av *Tidskrift för litteraturvetenskap* (2007: 1–2). Inom *arbetar*litteraturforskningen har de dock ännu inte satt några större avtryck. Ett av få undantag är Johannes Björks artikel ”Bokbindaren P.J. Öbergs estetiska erfarenheter och dess produktiva inaktivitet”, som kommer att kommenteras nedan. Det relativa ointresset inom arbetarlitteraturforskningen för Rancière kan tyckas vara litet förvånande, inte minst om man beaktar att han faktiskt ägnat stor forskarmöda åt att studera arbetarklassens historia och åt att analysera litteraturens betydelse för denna klass. Under 1970- och 1980-talen publicerade han exempelvis texter om arbetarhistoria i tidskrifter som *Les Révoltes logiques* och *International Labor and Working-Class History*. I en av dessa – uppsatsen ”Le bon temps ou la barrière des plaisirs” (1978), som senare publicerats på engelska under titeln ”Good times or pleasure at the barriers” – analyserar han hur den parisiska arbetarklassens förhållande till litteratur och teater under 1800-talet kan förstås utifrån en klasspolitisk synvinkel. Rancière var också medredaktör till antologin *La parole ouvrière* (1976) som innehåller texter skrivna av arbetare under perioden 1830–1851, och i *La nuit des prolétaires* från 1981 (vilken publicerats på engelska under titlarna *Nights of Labor: The Workers Dream in Nineteenth-Century France* och *Proletarian Nights: The Workers Dream in Nineteenth-Century France*) gör han en omfattande analys av föreställningsvärldar hos franska arbetare under 1800-talet med utgångspunkt i bland annat litterära texter.
4. Lavelle, John F. *Blue Collar, Theoretically: A Post-Marxist Approach to Working-Class Literature.* Jefferson, NC, 2012, s. 97.
5. Zandy, Janet. *Hands: Physical Labour, Class, and Cultural Work*. New Jersey, 2004, s. 90; Zandy, Janet. *Calling Home: Working-Class Women's Writing*. New Jersey, 1993, s. 5.

6. Tokarczyk, Michelle M. (red.). *Critical Approaches to American Working-Class Literature*. New York, 2011, s. 5.
7. Russo, John och Linkon, Sherry Lee (red.). *New Working-Class Studies*. Oxford, 2005, s. 1.
8. Nilsson, Magnus och Lennon, John. ”Defining Working-Class Literature(s): A Comparative Approach between U.S. Working-Class Studies and Swedish Literary History”. *New Proposals* 2015:2, s. 39–61.
9. Rancière, Jaques. *Proletarian Nights: The Workers Dream in Nineteenth-Century France*. London, 2012 s. x.
10. Rancière inledde sin akademiska karriär som lärjunge till Althusser och var bland annat en av medförfattarna till *Lire le capital* [*Att läsa kapitalet*]. 1975 gjorde han dock upp med sin forne läromästare i boken *La Leçon d'Althusser. La nuit des Proletaries* – som bygger på Ranciéres doktorsavhandling – kan ses som ett första försök att utveckla en ny, post-Althusserians, position. Därför kan det kanske ses som en smula ironiskt att jag betonar likheterna mellan synen på litteraturens produktivitet hos Rancière, Resnick och Wolff. De senare ser nämligen sina teorier som en vidareutveckling av arvet från just Althusser.
11. För en presentation av begreppet kulturell process, se Amariglio, Jack L., Resnick, Stephen A. och Wolff, Richard D. ”Class, Power and Culture”. I *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana, 1988.
12. Detta begrepp presenteras av Resnick och Wolff i deras *Knowledge and Class: A Marxian Critique of Political Economy*. Chicago och London, 1989.
13. Nilsson, Magnus. *Arbetarlitteratur.* Lund, 2006, s. 176 f.
14. Nilsson 2006, s. 177.
15. Nilsson 2006, s. 177.
16. Nilsson, Magnus. ”Arbetarlitteraturen och konstruktionen av arbetarklassen i det ’mångkulturella’ och ’postindustriella’ Sverige”. I *Arbetarhistoria idag*. Landskrona, 2009, s. 196.
17. Nilsson, 2009, s. 197.
18. Nilsson, 2009, s. 197.
19. Nilsson 2009, s. 211.
20. Nilsson, Magnus. *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*. Hedemora, 2010.
21. Nilsson, Magnus. *Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature*. Berlin, 2014.

22. Furuland, Lars. *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser. Hedemora*, 1991, s. 148. Se även Mral, Brigitte. *Frühe schwedische Arbeiterdichtung: Poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen* 1882–1900. Uppsala, 1985, s. 13–15.
23. Se Mral, 1985, s. 15.
24. Nilsson, 2006, s. 47.
25. Furuland, Lars och Svedjedal, Johan. *Svensk arbetarlitteratur*. Stockholm, 2006, s. 78–86.
26. Uttrycket ”parnassens demokratisering” myntades av Lennart Thorsell, som undersökt ”författarkårens sociala breddning” under första halvan av 1900-talet (Thorsell, Lennart. ”Den svenska parnassens ’demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna”. *Samlaren* 1957, s. 53–135). Idén om arbetarlitteraturens förborgerligande i samband med utträdet ur arbetarrörelsens offentlighet har främst förts fram av marxistiskt orienterade litteraturforskare, företrädelsevis under 1970-talet. Den formuleras tydligast av Arne Melberg i *På väg från realismen: En studie i Lars Ahlins författarskap, dess sociala och litterära förutsättningar*. Stockholm, 1973, s. 85 och 101.
27. Nilsson, 2006, s. 58.
28. Nilsson, 2006, s. 61.
29. Hilborn, Emma. *Världar i Brand*. Höör, 2014, s. 12.
30. Hilborn 2014, s. 262.
31. Hilborn 2014, s. 76–91 och 104–115.
32. Svedjedal och Furuland 2006, s. 15, 25; Nilsson 2006, s. 63–73; Rochelle Wright. ”Literature democratized: Working-Class Writers of the 1930s”. I A *History of Swedish Literature*. Lincoln och London, 1996, s. 334.
33. Någon enkel förklaring till varför detta skedde finns inte. Dock vill jag hävda att Per-Olof Mattssons tes om den svenska borgerlighetens relativa efterblivenhet på kulturens område åtminstone utgör ett intressant forskningsuppslag. Mattsson, Per-Olof. ”Den svenska arbetarlitteraturen som historiskt fenomen”. *Arbetarhistoria* 1995:73–74, s. 45–48; Mattsson, Per-Olof. ”Varför Sverige? Efterblivenheten!”. Clarté 2013:2, s. 23–29.
34. Nilsson 2014a, s. 69, 159–160.
35. Rancière, Jaques, ”Good Times or Pleasure at the Barriers”, *Voices of the People: The Social Life of ”La Sociale” at the End of the Second Empire*, London, 1988, s. 50.

36. Rancière 1988, s. 50.
37. Björk, Johannes. ”Bokbindaren P.J. Öbergs estetiska erfarenheter och dess produktiva inaktivitet”. I *Från Bruket till Yarden: Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund, 2014, s. 44.
38. Rancière 2012, s. 262–264.
39. Rancière 2012, s. 9.
40. I *Literature and Class* visar jag hur det faktum att arbetarlitteraturen i Västtyskland aldrig erkändes som en betydelsefull strömning i den nationella litteraturen resulterade i att även arbetarförfattare och arbetarlitteraturens försvarare kom att betrakta litteraturen som sådan som ett borgerligt fenomen. Nilsson 2014a, s. 91–98.
41. För en diskussion om förhållandet mellan klasspolitik och identitetspolitik, se Nilsson 2010.
42. Göran Therborn. ”The Coming of Swedish Social Democracy”. I *L'Internazionale Operaia e Socialista tra le due guerre*. Milano, 1985, s. 586; Holmgren, Ola. ”Proletärförfattarna och den litterära institutionen”. *Kultur & Klasse* 1982:42, s. 65–69.
43. Nilsson 2014a, s. 34–39, 48–55.
44. Nilsson 2014a, s. 83–84.
45. Nilsson 2014a, s. 88.
46. Nilsson, Magnus. ”En ny generation – en förnyad tradition? Klasspolitiska strategier i samtida svenskspråkig arbetarlitteratur”. *Samlaren* 2014b, s. 100; Nilsson, Magnus. ”Den moderna(ste) svenskspråkiga arbetarlitteraturen”, Stempelslag, Oslo 2016, s. 259–260; Anna Williams. ”Class Revisited in Contemporary Swedish Literature”. I *New Dimensions of Diversity in Nordic Culture and Society*. Cambridge, 2016, s. 212f.
47. Även i Finland kan man notera ett uppsving för arbetarlitteraturen som tycks vara nära kopplat till det nyliberala systemskiftet under senare år. Se: Jussi Ojajärvi. ”The Dirty Class: The Re-Intensified Antagonism of Capital and Labor, and the Politics of Arto Salminen”. *Finnish Studies* 2015:2, s. 181–184.
48. För en diskussion av distinktionen mellan klasser i strukturell och historisk mening, se: Michael Heinrich. *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet*. Hägersten, 2013, s. 234. För en utförligare presentation av min syn på förhållandet mellan strukturella förhållanden och historiska klasser, se: Nilsson, Magnus. ”Från klass i sig till klass för sig”. Clarté 2015:1, s. 30–36.

49. Nilsson 2014a, s. 154; Nilsson 2015, s. 34.
50. Niklas Eriksson. ”Arbetare, borgare och mellisar”. *Clarté* 2015:1, s. 16–17.
51. Eriksson 2015, s. 19.
52. Eriksson 2015, s. 20.
53. Eriksson 2015, s. 21.
54. Karl Marx. *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin*. Lund, 1981, s. 444.
55. Nilsson 2016, s. 270–271.
56. Nilsson, 2016, s. 271–273.
57. Nilsson 2014a, s. 115–122, 144–146; Åsa Arping. ”Att göra skillnad: Klass, kön och etnicitet i några av de nya seklets svenska uppväxtskildringar”. I *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. Lund, 2011, s. 194; Magnus Nilsson. ”Litteraturen och bemanningsföretagen: Litteraturpolitiska strategier hos Günter Wallraff och Kristian Lundberg”. *Arbetarhistoria* 2013:3–4, s. 28; Nilsson 2014b, s. 117–118.
58. Nilsson 2014b.

Barnets berättelse som politisk strategi i 1930-talets svenska arbetarlitteratur

Sandra Mischliwietz

1930-talets svenska arbetarlitteratur är full av berättelser om barn. Många av 30-talets arbetarförfattare skrev efter debuten självbiografiska barndomsskildringar. På grund av detta ställde forskningen framför allt biografiska frågor till texterna.[1] Dessutom betraktas texterna överhuvudtaget som individualistiska berättelser eftersom de använder bildnings- eller utvecklingsromanens form.[2] Bildnings- och utvecklingsromanen är dock en borgerlig genre som berättar om individens utveckling. Texterna blev till och med lästa som opolitiska, vilket kan kopplas till genren och till tesen att det är barn som berättar om det förflutna och inte om nutiden eller framtiden.[3] I denna läsart kan man känna igen en tolkning av barnet som avgränsad ifrån samhället, vilken förbiser barnets politiska potential.[4] Arbetarlitteraturens genombrott i den litterära offentligheten betraktas därför ofta samtidigt som ett slags slutpunkt för arbetarlitteraturen; en fas där arbetarlitteraturen upphörde att vara arbetarlitteratur. På grund av detta förlorade man ur sikte hur barndom konstrueras litterärt i texterna genom strategiskt användande av barnets perspektiv, det vill säga barnets berättande.

Barnets position i samhället

Denna artikel bygger på min avhandling[5] och sammanfattar dess viktigaste tankegångar. Huvudtesen är att 1930-talets svenska arbetarlitteratur använder barndomsberättelser (alltså berättelser om barn men också av barn) som politisk strategi och barnet som strategisk motiv. Barnet finns alltså inte bara med för att presentera författaren som ung utan för att diskutera politiska och samhälleliga förhållanden, skapa språkrör för sin klass och för att legitimera arbetarklassens

och arbetarförfattarens talande. Genom barnets berättande konstrueras på detta sätt ett kollektivt berättande. Att använda en fram till dess borgerlig litterär genre kan dessutom betraktas som ett strategiskt berättargrepp, vilket ska exemplifieras senare.

I avhandlingen undersöker jag Moa Martinsons *Mia-trilogi* (1936–1939)[6], *Nässlorna blomma* (1935) och *Vägen ut* (1936) av Harry Martinson, Eyvind Johnsons *Romanen om Olof* (1934–1937)[7] och Ivar Lo-Johanssons *Godnatt, jord* (1933) och *Bara en mor* (1939). Jag förstår inte texterna som levnadsbeskrivningar utan undersöker deras skrivstrategier. Jag ställer frågan hur barndom konstrueras i texterna, vilken betydelse denna literära konstruktion av barndomen har och hur texterna diskuterar olika politiska och samhälleliga förhållanden och positioner genom barnets berättelse. Utgångspunkten är tesen att barnet i de granskade texterna representerar arbetarklassen. Från denna utgångspunkt undersöker jag hur texterna opererar med barnet som motiv, som position och perspektiv. Barnet som motiv definieras som en historisk föreställning och konception av barnet som fungerar symboliskt.[8] Med barnets position menas en social plats, vilken subjektet inte medvetet väljer eller upptar, utan där det lokaliseras på grund av samhälleliga mekanismer och relationer till andra subjekt.[9] Med barnets perspektiv förstås också hur berättelsen förmedlas narratologiskt ur barnets synvinkel.[10]

Jag har samma utgångspunkt som litteraturvetaren Anker Gemzøe; nämligen den att barnet och arbetaren har en liknande position i samhället. Barnet och arbetaren står nederst och är marginaliserade.[11] Men om man betraktar bara detta så förefaller barnets position vara ganska svag. Gemzøe hänvisar till att barnet också representerar det moderna och det nya.[12] Men det representerar ännu mer. Efter Rousseau och romantiken har barnet i Europa och Nordamerika blivit en symbol för det goda, ursprungliga, äkta och naturliga.[13] Före 1700-talet uppfattades barndomen inte som en särskild levnadsfas och barnet hade inga speciella egenskaper som skillde det från den vuxna människan. Men ”Rousseau uppfattade barnets väsen som helt olikt den vuxnes och barnet ska värderas enbart utifrån sin egen art”.[14] Denna idé grundades på föreställningen om människans ursprung i naturen, från vilken den vuxna människan avlägsnades mer och mer under sitt liv. Romantiken anslöt till denna föreställning som ledde till bilden av barnet som en bättre människa, vilket gav dess position stor legitimitet.

Samtidigt har barnet beskrivits som naivt och irrationellt. Socialhistorikern Hugh Cunningham hänvisar till en analogi med föreställningen om den ädle vilden.[15] Barnet och den ädle vilden har rätt men inga rättigheter. Samhället tillerkänner dem inte någon status som person.[16]

I denna dubbelposition ligger barnets egentliga makt. Det har potential att granska samhället; eftersom det är det goda barnet ser det vad som är fel i samhället. Samtidigt kan barnet agera osett eftersom samhället inte betraktar det som människa utan ”bara” som barn.

Denna paradox skildras i *Mor gifter sig*, när flickan Mia reflekterar över hur de vuxna definierar ett barn: ”En sju års barnunge, i synnerhet om den var oäkta, den begrep inte mer än en tre månaders gris, var tydligen deras uppfattning.”[17] Texten visar att flickan vet hur ett barn – alltså hennes position – definieras. Genom detta skaffar barnet sig vetskap och makt. Mia förespeglar nämligen omgivningen att hon verkligen är det dumma barnet.

Socialantropologen Jenny Hockey och sociologen Allison James visar att denna föreställning om det oskyldiga och naturliga barnet används av samhället för att legitimera barnets omyndighet:

1. the child is spatially and temporally set apart as different, as ”other”;
2. the child is said to have a special nature, and to be associated with nature;
3. the child is innocent and therefore
4. vulnarably dependent.[18]

Genom att beskriva barnet som avhängigt tar samhället ifrån barnet rättigheten att själv bestämma över sin position. I *Mor gifter sig* visas det att denna föreställning inte stämmer. Genom det naiva barnets perspektiv får läsaren inblickar i samhällets strukturer. Romanens framställning omfattar en symbolisk kritik av arbetarklassens omyndighet. Texten visar att föreställningarna som används för att legitimera klassojämlikhet är desamma som används för att legitimera föreställningen om barnets omyndighet – och därför fel.

Den farliga arbetarungdomen vs. det goda barnet

Som sociologen Beverley Skeggs visar, representerar arbetarklassen allt som är smutsig och farligt: ”Dirt and waste, sexuality and contagion, danger and disorder, degeneracy and pathology, became the moral evaluations by which the working-class were coded and became known and are still reproduced today.”[19] Föreställningen om det goda barnet gällde därför egentligen bara borgerliga (och manliga) barn. Arbetarbarnet framställdes som farligt och kaotiskt. Socialhistorikern Hugh Cunningham och historikern Björn Horgby hänvisar båda till en diskurs som beskriver arbetarklassens barn som farliga små förbrytare.[20] Föreställningen om det farliga arbetarbarnet framkallades framför allt av en förlängning av barndomen hos borgerskapet; ett nytt avsnitt mellan barndom

och vuxenålder uppstod: ungdomstiden.[21] Eftersom ungdomstiden betraktades som en central livsperiod för individens utveckling skulle varje person genomleva den. Ungdomstidens ”födelse” ledde till en starkare övervakning av ungdomar, som isolerades ifrån verkligheten för att förhindra att de skulle bli vuxna för tidigt.[22] Inom arbetarklassen fanns det dock ingen isolerad ungdomsfas eftersom arbetarklassens barn och ungdomar redan arbetade. Därför stod de utanför samhällets kontroll:[23] ”Man fruktade arbetarungdomen, som redan i de tidiga tonåren började leva sitt eget liv, oberoende av föräldrarna.”[24] Historikern Bengt Sandin visar att barnarbete motarbetades inte bara av humanistiska skäl, utan för att kontrollera arbetarklassens barn:

> The child labour debate was not about children in general – it was about working-class children. In that way it was an expression of power relations. The right and opportunity to influence the life and existence of another social class were a given part of the political system.[25]

Därför tolkar han också skolplikten som inte enbart humanistisk utan hänvisar till att skolan var en institution för kontroll över de farliga arbetarbarnen och därmed arbetarklassen i sin helhet.[26]

Texterna som jag undersöker tar alltså upp motivet det goda barnet och visar att arbetarbarnet har samma potential. De beskriver hur arbetarbarnet använder naturrummet och tar det i besittning. I flera texter, framför allt *Nässlorna blomma* och *Godnatt, jord*, finns scener där barnet uppehåller sig i naturen. Det beskrivs att barnet får möjlighet att tänka och reflektera i naturen (detta gäller framför allt sockenbarnet Martin i *Nässlorna blomma*)[27] och att naturen hjälper barnet att avslöja samhällets strukturer: Mikael i *Godnatt, jord* lär sig någonting om egendomsförhållanden genom episoden med kvigorna som flyr till skogen, blir dödade och tas tillbaka till godset.[28]

Men alla arbetarbarn i texterna (åtminstone huvudpersonerna) lämnar slutligen naturen. Naturen hjälper dem, de så att säga erövrar naturrummet, men till slut vänder de sig till staden och moderniteten. Därmed får de en större potential än det borgerliga barnet, som stannar i naturen och förblir enbart en svärmare.[29]

Respektabilitetens dilemma för barnets och arbetarklassens utveckling

Texterna använder alltså motivet det naturliga barnet som utgångspunkt för att diskutera strukturer genom vilka arbetarklassen kontrolleras. Det finns en diskussion av olika mekanismer i texterna som skildras som en panoptisk struktur[30] genom vilken arbetarklassen övervakar och kontrollerar sig själv. Två diskurser konstituerar denna panoptiska struktur: respektabiliteten och den lutherska arbetsmoralen. Som idéhistorikern Ronny Ambjörnsson visar har arbete ett janusansikte: det ger människan en möjlighet att definera sig som viktig för samhället men samtidigt sätter den människan på en plats som hon inte kan lämna eller förändra.[31] *Godnatt, jord* och *Romanen om Olof* visar hur statarna och arbetarna definierar sig genom sitt arbete.[32] Därför är det viktigt att vara duktig och att arbeta ordentlig. I *Godnatt, jord*, *Bara en mor* och i Mia-trilogin visas framför allt kvinnornas strävan efter att vara ordentliga. När Brontén i *Godnatt, jord* agiterar, är det kvinnorna som blockerar denna process därför att de är rädda för att bli sedda och stämplade som orespektabla:

> Kvinnorna hade blivit oroliga. De tänkte sig häftiga uppbrott, oro, vräkningar, barnskrik, svält, möbelbråtar stående ute i regnet, straffpredikningar från baronen och all slags förföljelse som en redan halvt oundgänglig fara. De blev plötsligt rädda för Brontén. De fick en känsla av att han listat sig in i deras hus för att störta dem alla i fördärvet. De började se sig omkring för att undersöka dörrar och fönster, ifall någon stod och hörde på dem där.[33]

Texten tematiserar ängslan att bli benämnd. Det är inte det orespektabla uppförandet som är farligt, utan risken att bli sedd och kallad för orespektabel.[34] I denna kontext kan man också förstå scenen i *Godnatt, jord*, där Tures far Alfred fordrar att Ture ska lära sig att arbeta istället för att göra spektakel med sina uppfinningar: ”– Vad gör du för spektakel nu? Var har du fått tag i den här? [...] – Alla talar om dig, lär dig arbeta!”[35]

Barnet Ture är mycket begåvat och läsaren vet att han kunde ha en lysande framtid framför sig om han kunde bryta sig loss ur förtrycket. Istället dämpas han av sin egen far som är rädd för att någon ska uppmärksamma att Ture avviker och inte stannar på sin plats. Här visar texten hur arbetets janusansikte fungerar och detta förstärks dessutom genom Jante-mentaliteten så att arbetarklassen befinner sig i en panoptisk struktur där den övervakar själv och alla stannar på sin plats.[36]

Texterna diskuterar alltså hur subjektet[37] och identiteten[38] blir till genom benämningar. Det är nämligen så att Ture blir benämnd som geni av en granne:

> – Pojken är ett snille, hör ni det – ett snille, ett geni! Det är samma sak. Han är en sådan som bryter sig fram genom alla motstånd, som går sin egen väg rakt emot allt det, de andra reser upp i vägen för honom! Sätta ett snille att mocka i åkern – galenskap! Han gör det inte, kommer aldrig att göra det! Genin är omöjliga att kasta över ände. De är lyktor som inte slocknar hurdant väder det än blåser. Ett snille har ni fött, ett geni![39]

Istället för att glädjas eller känna sig stolt reagerar Tures far Alfred avvisande: ”Alfred vred sig stilla. – Nu ska han inte skrocka för oss, Lappsa!”[40] Grannen Lappsas positivt menade förutsägelse tolkas inte som en positiv möjlighet för en bättre framtid, utan som ett hot för den egna positionen: ”[...] inom statarkollektivet upplevs denna [Tures] begåvning framför allt som ett problem”.[41]

Barnen i texterna måste hantera olika benämningar som har att göra med klass (och kön). Texterna visar hur arbetarklassen försöker uppfylla en förståelse av subjektet som är definierad utifrån borgerliga normer. Barnet med dess potential att granska samhället avslöjar mekanismer som filosofen och idéhistorikern Michel Foucault beskriver som panoptiska: subjekten inom en panoptisk struktur övervakar sig själva. Självkontrollen fungerar genom benämningens makt att tilldela eller ta ifrån respektabilitet, vilket visas i filosofen och genusforskaren Judith Butlers teori om hur språket fungerar performativt, Beverley Skeggs’ teori om respektabilitet och sociologen Stephanie Lawlers teori om ”disgust”. Skeggs visar att respektabiliteten är en norm som konstrueras av borgarklassen för att markera de subjekt som uppfyller normen för respektabla, det vill säga normala, subjekt. De som avviker konstrueras som onormala, vilket blir ett sätt att tillerkänna eller förvägra samhällelig och politisk legitimitet.[42] Både Skeggs och Lawler anknyter till Butlers teori om språkets performativitet. Butler förklarar: ”Being called a name is […] one of the conditions by which a subject is constituted in language.”[43] Och hon fortsätter:

> Thus, to be addressed is not merely to be recognized for what one already is, but to have the very term conferred by which the recognition of existence becomes possible. One comes to ”exist” by virtue of this fundamental dependency on the address of the Other. One ”exists” not only by virtue of being recognized, but, in a prior sense, by being *recognizable*. The terms that facilitate recognition are themselves conven-

> tional, the effects and instruments of a social ritual that decide, often through exclusion and violence, the linguistic conditions of survivable subjects. If language can sustain the body, it can also threaten its existence.[44]

Att bli kallad orespektabel betyder alltså detsamma som att vara ett omöjligt subjekt, att vara inget subjekt alls. Det omöjliga subjektet har bara en enda möjlighet att bli ett subjekt igen: genom att benämna andra subjekt som omöjliga och avgränsa sig ifrån dem. Skeggs och Lawler visar hur dessa mekanismer fungerar och hur de leder till avsaknad av klasssolidaritet.[45] Lawler använder termen ”disgust” för att beskriva hur rädslan för att vara det orespektabla, det vill säga omöjliga, subjektet leder till osolidariskt beteende: ”In other words, disgust works to ’push away’ others, and, in the process, establish one’s own identity as non-disgusting.”[46]

I texterna tematiseras detta fenomen. I Mia-trilogin blir Mia och hennes mor genom sin status som ogift mor och oäkta barn till de subjekt som andra kan kalla orespektabla.[47] Detsamma gäller för sockenbarnet Martin i *Nässlorna blomma* som bara har en enda möjlighet att överleva som subjekt – att benämna sin syster Hildur som det negativa:

> Han är det negativa. Alla andra är det positiva. Den enda han kan ignorera i hela världen är Hildur. Och han gör det. Hon existerar knappast. Hon har ingen makt och ära. Och vad är det då med en människa?[48]

På detta sätt visar texten hur det naturliga barnets godhet blir hotad av samhälleliga strukturer och mekanismer som har att göra med klass och klassförtryck. Texterna diskuterar också hur arbetarklassen kan förändra dessa strukturer. Först måste klassen upptäcka dem. Arbetarbarnet har möjligheten att göra detta men blir samtidigt hotat på grund av sin position. För att förändra någonting måste barnet bli en outsider. Det måste riskera att bli benämnd som orespektabelt därför att det vill mer än vad den lutherska arbetsmoralen kräver.

Arbetarbarnets kamp om talerätten

För att förändra benämningar och för att själv benämna är talandet centralt. Språket och berättandet intar därför en central roll i alla texter. Texterna är självreflexiva och tematiserar den egna rollen i den litterära offentligheten.

Litteraturkritikern Eva Adolfsson visar att de flesta arbetarlitterära texter tematiserar denna roll just genom tematiseringen av talandet. Hon identifierar ett

mönster, en topos av utanförskap, som markerar den blivande arbetarförfattarens position:

> Stycket ger, menar jag, en symbolisk markering av den blivande arbetarförfattarens position. Utgör den plattform på vilken han ställer sig och utropar: här är nu jag, med dess ord bjuder jag er att lyssna till just mig! ”Utstött” – är alltså den första markeringen. Han står utanför. Han vill in. Men med vilken rätt?[49]

Denna position av utanförskap förstärks genom barnets position som omyndig person. Men barnet lär sig att tala. Just för att beskriva processen av tillägnelsen av talandet och talerätten fungerar barnet särskilt bra som företrädare för arbetarklassen: alla barn måste ju lära sig tala.

I detta sammanhang tematiseras skolans och bildningens roll. Inom arbetarrörelsen diskuterades den så kallade mag- eller kulturfrågan. I båda lägren debatterades det vad som menades med bildning: skulle arbetarklassen ansluta till borgerskapets kulturella värderingar eller utveckla en egen kultur?[50] Texternas diskussion av skolans och bildningens roll är ett bidrag till denna strategiska debatt som fördes inom arbetarrörelsen. Texterna visar att bildningen är en möjlighet att förändra strukturer genom vetskap. Men som Foucualt visar är vetskap inte objektiv utan någonting som blir definierat som sannt inom en bestämt diskurs.[51] Inom texterna kolliderar arbetarbarnets vetande med en vetskap som förmedlas i skolan; detta visas framför allt i *Godnatt, jord*, där skolan bara förmedlar godsägarens historia,[52] och i Mia-trilogin, där Mia reflekterar över att hon känner ett annat Norrköping än det som skolan berättar om:

> Geografin blev kinesiska tills jag kom ifrån skolan. Jag hade rest landet upp och ned flera gånger innan jag fyllt tio år, men min erfarenhet av landet och geografilektionerna i skolan gick inte alls ihop. Aldrig hade jag råkat på de platser som det stod om i geografin. Norrköping stod det om, men inte den stan jag kände.[53]

Inom en borgerlig bildningsdiskurs är arbetarbarnets vetskap osann och ”[d]ärmed tematiseras hur kunskap uttrycker sociala perspektiv. För Mia är inte bara ett barn, utan ett barn av en speciell ’sort’: en fattig unge, ett arbetarbarn.”[54] Som sagt ansågs arbetarklassens barn vara farliga och därför ville man kontrollera dem. Till och med denna aspekt diskuteras i texterna, som berättar hur barnen bildar sig också autodidaktiskt, alltså utanför skolans kontroll. Till exempel skildras det i *Mor gifter sig* hur Mia läser självständig direkt ur bibeln i stället för att läsa läxboken och att detta inte godkänns av läraren:

> Väl hunnen till tolfte året läste jag aldrig mina läxor i den lilla torra fåniga läxboken. Jag läste direkt ur bibeln. […] Ibland fick jag sitta i skamvrån när jag hade råkat använda samma ordalag som stod i bibeln. Dylikt var inte för ”fattiga ungar”.[55]

Denna ”tillägnelse [...] av ett språk kan betraktas som ett slags klasskamp”.[56] Bildningen betraktas alltså som positivt och som en möjlighet till förändring. Men alla texter förhåller sig kritiskt mot skolan som en institution för borgerlig kontroll.

Diskurser konstitueras i, med och genom språket. Tillträdet till språket och talerätten är reglerat genom diskurser. Tillträde till diskurser får man genom språket: man måste behärska diskursens språk.[57] Texterna beskriver hur barnet börjar kampen om språket och rätten att tala. I *Godnatt, jord* beskrivs hur denna kamp, som utkämpas i skolan, definierar barnen som icke-personer:

> Invid bläckhålet hade en gång ett stort, fult ord varit inskuret med kniv. Det var bortkretat senare, och det hade lämnat en stark fördjupning efter sig. Sedan hade bokstäverna visserligen åter fyllts i med blyerts och anilin, och anilinet hade suddats över med gummi, så att gropen var gredelin i bottnen. Det fula ordet kunde dock aldrig utplånas fullständigt, det gick som en syra genom träet […]. […] Bänkraderna i skolan var en trädgård av oförskämda märken och fula ord, som gått i arv från den ena klassen till den andra och med korta mellanrum på nytt slog ut och blommade.[58]

Därmed utvecklar barnen ett eget språk och en egen tradition som för deras märken vidare från generation till generation. Det är också iögonfallande att de använder fula ord för att avgränsa sig ifrån skolans språk som vill disciplinera dem till respektabla subjekt. Barnen kämpar emot denna definiering genom andra.

I alla texter beskrivs det hur barnen reflekterar över språket, hur de läser och börjar skriva. Genom detta blir de en självreflexiv symbol för arbetarförfattaren som tar en borgerlig diskurs i besittning för att få tillgång till densamma (för att bli erkänd som subjekt, det vill säga som författare), men som samtidigt måste utveckla ett eget språk inom denna diskurs för att förmedla vetskaper som inte kan bli förmedlade genom det borgerliga språket. Foucault visar nämligen att en diskurs bara kan förändras inom diskursens ramar.[59] Därför måste arbetarbarnet först känna till de borgerliga diskurserna (till exempel vad som är litteratur) och få tillgång till dem för att kunna förändra dem. Butler, som anknyter till Foucault, förklarar att språket bara kan förändras i och genom citat, men att varje citat innebär en möjlighet att förändra språket subversivt.[60]

Språket är grunden till identiteter. Lawler definierar identitet som självberättelse – identitet uppstår genom att subjekt berättar sina egna historier: ”identity is not something foundational and essential, but something *produced* through the narratives people use to explain and understand their lives”.[61] Och detta betyder: ”If the social world is always storied, it puts constraints on the stories we produce, since our own narratives of identity would simply not make sense if they did not accord with broader ’intelligibility norms.’”[62] Härmed anknyter hon till Butler och Foucault, genom att hänvisa till språkets diskursiva form och uppbyggnad.

Arbetarbarnets/arbetarförfattarens berättelse i klasskampen

Arbetarförfattaren skaffar sig sin egen identitet genom sin berättelse. Denna berättelse måste samtidigt gestaltas så att den är begriplig. Användningen av bildningsromanen som genre är därför inte bara en anpassning, utan bör förstås som ett strategiskt grepp för att få tillträde till den borgerliga litterära offentligheten. Texterna använder en mycket smart strategi för att komma in i den litterära institutionen, som fram tills dess var helt borgerlig: att använda en borgerlig form för att smyga in arbetarklassen – via det oskyldiga arbetarbarnet – i den litterära institutionen. Och det lyckades ju också. Sen 30-talet tillhör arbetarlitteraturen i Sverige nationallitteraturen, vilket är unikt i världslitteraturen.

Arbetarbarnets kamp om ett eget berättande knyts i *Romanen om Olof* till Olofs egna försök att skriva. Olof tillägnar sig en borgerlig litteraturkanon.[63] Detta betyder dock inte att han börjar skriva borgerligt. Genom att få tillträde till den borgerliga diskursen kan Olof förändra den. Dessutom har han också tillträde till det muntliga berättandet i sin egen klass:

> Men han kommer ihåg andra historier, andras historier, som han inte läst men hört. Det durar i honom, han griper det gamla ordet och det griper också tag i honom. Det durar invändigt, han ser det klart för sig. I hans egen släkt finns det historier han kan ligga och återberätta, tyst, utan att röra läpparna, i mörkret […] Historierna stiger upp i honom, vältrar in över honom, helt enkelt.[64]

Här beskrivs arbetarförfattarens väg. Han lär sig borgerliga literära normer och knyter dem till det egna muntliga berättandet: ”Så ligger han där och vänder på sina historier och minns folkvisorna och skillingtrycken. Längre fram skall han tafatt försöka sätta det i skrift.”[65] Genom detta blir barnet/arbetarförfattaren en outsider i sin klass, eftersom hen behärskar ett språk som inte de andra kan.[66] När

protagonisterna vid slutet av romanerna lämnar sina ursprungliga miljöer betyder detta ändå inte att de lämnar sin klass. Mikaels uppbrott från godset i *Godnatt, jord* har i forskningen tolkats som ett sådant lämnande av klassen.[67] Men uppbrottet blir bara möjligt genom att Mikael lär sig att berätta, genom att han upptäcker och bemästrar språket, och detta utlöses genom en identifikation med den egna klassen, statarna: ”Långt borta på ett gärde ser han en grupp av statarna, de gamla statarna – statarna som aldrig hinner till havet.”[68] Texten visar att statarna längtar till staden:

> Helst av allt ville de komma in till staden och få något arbete där. När det inte gick, talade man ändå om staden i samband med något kort besök under en jul eller en midsommar. Dessa resor blev aldrig av.[69]

Staden och havet sätts i samband: ”Staden tycktes honom [Mikael] som det hav, till vilket statarna längtade. De minsta, som satte båtar i ån, längtade även de dit. Han representerade själv statarnas längtan!”[70] Här skildrar texten en tydlig identifikation av Mikael med statarklassen. Han blir deras representant och genom behärskandet av två språk den som kan uppfylla deras längtan och nå staden och havet. Därmed representerar Mikael en ny arbetarklass avgränsad från ”de gamla statarna”[71] och kan dessutom ge klassen en röst: ”The estate-workers of the dream-like poem depart without words, blending back into the soil from which they came, but the author's use of this vision as a framing device suggests that Mikael […] succeeds in giving them a voice.”[72] Samtidigt med identifikationen sker en dis-identifikation och en avgränsning. På detta sätt skildras en identitetskonflikt mellan författarens individuella väg och klassens kollektiva väg.

Detsamma gäller för *Romanen om Olof*. Olof vet att han måste lämna sitt ursprung för att få skriva men det är just ursprunget som han tar med som bild:

> Uppe på åsryggen såg Olof ut över myrarna och skogarna. Hit hör jag. Här kan jag inte stanna. […] Han skulle resa långt söder ut […] men det här skulle stå kvar som en bild i hans medvetande. […] Han tog med sig vad han kunde av det – en bild.[73]

Olof definierar sig själv som arbetare[74] och säger att han ska bli ”fantasi-trädgårdsmästare”,[75] vilket är en symbol för författaren.[76] Han reflekterar dock över att han ska ha en potatisåker framför sig och inte någon trädgård.[77] Med denna symboliska gestaltning exemplifierar texten att Olof har andra erfarenheter än den borgerlige författaren och att han därför måste hitta på ett annat språk:

> I själva verket visste man ändå mycket, fast man förstås fick söka opp orden för det. Just detta: söka opp orden för vad man i själva verket visste. Det fanns inga bruksanvisningar som man kunde använda. Man fick börja med att göra uppfinningar. Att uppfinna ord.[78]

Denna berättelse som konstituerar arbetarbarnet och arbetaren som subjekt blir bara möjlig genom utgångspositionen: goda barnet. Texterna beskriver nämligen subjekt som är omöjliga och orespektabla – den ogifta modern, agitatorn, arbetaren som inte ville stanna på sin plats, arbetarbarnet som läser utanför skolan och inte erkänner auktoriteter, subjektet som har en vetskap som definieras som osann, men som hävdar att den är sann. Om det var en vuxen arbetare som berättade detta, så skulle ju ett orespektabelt subjekt berätta – och varför skulle man lyssna på det? Men med barnet berättar någon som har en vetskap som är alltid sannare än de vuxnas. Arbetarbarnet lyckades, i kraft av sin position, att för arbetarklassens räkning tillägna sig borgerliga diskurser, att tillbakavisa benämningar och att förändra dem subversivt.

Noter

1. Se Mischliwietz, Sandra, *”Att uppfinna ord”: Kindheit als Strategie der Weltaneignung in der schwedischen Arbeiterliteratur der 1930er Jahre*, Münster 2014, s. 4 f.
2. Se Mischliwietz 2014, s. 9.
3. ”Med ett viktigt undantag handlade alla dessa romaner om det förflutna, med mästerligt återgivna färger och dofter från en till övervägande del lantlig arbetarmiljö, upplevd med ett barns eller en ung människas sinnen. Öppna klasskonflikter var antingen frånvarande eller marginella. Eftersom skildringarna till större delen var självbiografiska tenderade de att sluta med en individuell flykt från denna miljö och klass.” Therborn, Göran, ”Den svenska socialdemokratin träder fram”, *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 27–28 (1984), 3–71, s. 57.
4. Mischliwietz 2014, s. 198.
5. Mischliwietz 2014.
6. *Mor gifter sig* (1936), *Kyrkbröllop* (1938), *Kungens rosor* (1939).
7. *Nu var det 1914* (1934), *Här har du ditt liv!* (1935), *Se dig inte om!* (1936), *Slutspel i ungdomen* (1937).
8. Mischliwietz 2014, s. 18.
9. Mischliwietz 2014, s. 16, 18.
10. Mischliwietz 2014, s. 18 f.
11. Gemzø, Anker, ”Barnet i nordisk arbejderlitteratur. Nu og før”, i Jonsson, Bibi, Nilsson, Magnus, Sjöberg, Birthe & Vulovic, Jimmy (red.), *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, Lund 2011, s. 163–175.
12. Gemzø 2011, s. 174.
13. Mischliwietz 2014, s. 93ff. För Rousseaus och romantikens föreställningar om barn se dessutom Aspán, Margareta, *Om barndom – arbete – utbildning: En historisk översikt och en problematisering av kulturella föreställningar om barn och barndom*, Stockholm 1998, s. 12; Baader, Meike Sophie, *Die romantische Idee des Kindes und der Kindheit: Auf der Suche nach der verlorenen Unschuld*, Neuwied & Berlin 1996, s. 37–44; Norman, Karin, *Kulturella föreställningar om barn. Ett socialantropologiskt perspektiv*, Stockholm 1996, s. 55; Reble, Albert, *Geschichte der Pädagogik*, Stuttgart 2004, s. 151–160.

14. Aspán 1998, s. 12.
15. Se Cunningham, Hugh, *The Children of the Poor: Representations of Childhood since the Seventeenth Century*, Oxford & Cambridge 1991, s. 97–132.
16. Mischliwietz 2014, s. 201f.
17. Martinson, Moa, *Mor gifter sig*, Stockholm 2005, s. 15.
18. Hockey, Jenny & James, Allison, *Growing Up and Growing Old: Ageing and Dependency in the Life Course*, London, Newbury Park & New Delhi 1993, s. 60.
19. Skeggs, Beverley, *Class, Self, Culture*, London & New York 2004, s. 4. Se även Skeggs, Beverley, *Formations of class & gender: Becoming respectable*, London, Thousand Oaks & New Delhi 2002, s. 1; Boethius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten: Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908–1909*, Hedemora 1989, s. 262f.; Petersson, Birgit, *Den farliga underklassen*, Umeå 1983, s. 57.
20. Se Cunningham 1991, s. 97–163; Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm 1993, s. 138. Se dessutom Schrager Lang, Amy, *The Syntax of Class: Writing Inequality in Nineteenth-Century America*, Princeton & Oxford 2003, s. 3.
21. Mischliwietz 2014, s. 115; Boethius 1989, s. 224.
22. Boethius 1989, s. 224.
23. Mischliwietz 2014, s. 115.
24. Boethius 1989, s. 226.
25. Sandin, Bengt, ”’In the Large Factory Towns’: Child Labour Legislation, Child Labour and School Compulsion”, i de Coninck-Smith, Ning, Sandin, Bengt & Schrumpf, Ellen (red.), *Industrious Children: Work and Childhood in the Nordic Countries 1850–1990*, Odense 1997, 17–46, s. 22.
26. Sandin 1997, s. 38 f.; Mischliwietz 2014, s. 116.
27. Protagonisten Martin i *Nässlorna blomma* känner frihet i naturen som kontrasteras mot barnets förtryckta position på gårdarna: ”Martin sög sönder ännu några björnbär där han stillsamt satt i den dunkla månskymningen. Natten var obestämt ljum och vänlig. Han hade inte det minsta lust att gå upp till gården.” Martinson, Harry, *Nässlorna blomma*, Stockholm 1992, s. 128. Se dessutom Mischliwietz 2014, s. 203–216.
28. Mischliwietz 2014, s. 203–225.
29. Mischliwietz 2014, s. 236–239.

30. Foucault beskriver samhälleliga strukturer och mekanismer i analogi med den arkitektoniska formen Panopticon, en ringformig byggnad. Den yttre ringen är uppdelad i celler i glas som är genomskinliga. I mitten av byggnaden finns det ett torn, vilkets inre kan inte ses utifrån, men varifrån man kan övervaka alla celler utan att de som befinner sig i cellerna ser övervakaren. Eftersom det alltid är möjligt att bli sedd övervakar individerna i cellerna själva sina handlingar – även om det inte finns någon faktisk övervakare. Se Foucault, Michel, ”Überwachen und Strafen”, i *Michel Foucault: Die Hauptwerke*, Frankfurt am Main 2008, 701–1019, s. 905.
31. Se Ambjörnsson, Ronny, ”Arbetets Janusansikte”, *Arbetarhistoria: Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, 29/30:1/2 (1984), 6–12, s. 7–10; Mischliwietz 2014, s. 358–360.
32. Mischliwietz 2014, s. 358–371, 382–396.
33. Lo-Johansson, Ivar, *Godnatt, jord. Del II*, Stockholm 1944, s. 339 f.
34. Att bli kallad orespektabel innebär ett speciellt hot för kvinnorna. Arbetarkvinnorna markerades särskilt negativt eftersom de inte kunde uppfylla borgerlighetens ideal med kvinnan som ängeln i hemmet. Denna aspekt kan inte diskuteras utförligare här, men undersöks i avhandlingen. Mischliwietz 2014, s. 79–87, 377–382, 403–424. Även av Beverley Skeggs och Stephanie Lawler: Lawler, Stephanie, ”Introduction: Class, Culture and Identity”, *Sociology*, 39:5 (2005), s. 797–806; Skeggs 2004; Skeggs 2002; Skeggs, Beverley, ”Classifying Practices: Representations, Capitals and Recognitions”, i Mahony, Pat & Zmroczek, Christine (red.), *Class Matters: “Working-Class” Women’s Perspectives on Social Class*, London & Bristol 1997, s. 123–139.
35. Lo-Johansson, Ivar, *Godnatt, jord. Del I*, Stockholm 1944, s. 177 f.
36. Mischliwietz 2014, s. 258–261.
37. Definitionen av subjektet bygger på Judith Butler som förklarar skillnaden mellan ett subjekt, en individuum och en person: ”’The subject’ is sometimes bandied about as if it were interchangeable with ’the person’ or ’the individual.’ The genealogy of the subject as a critical category, however, suggests that the subject, rather than be identified strictly with the individual, ought to be designated as a linguistic category, a placeholder, a structure in formation. Individuals come to occupy the site of the subject (the subject simultaneously emerges as a ’site’), and they enjoy intelligibility only to the extent that they are, as it were, first established in language. The subject is the linguistic occasion for the individual to achieve and reproduce intelligibility, the linguistic condition

of its existence and agency. No individual becomes a subject without first becoming subjected or undergoing 'subjectivation' […]." Butler, Judith, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, Stanfort 1997, s. 10f. Se även Mischliwietz 2014, s. 24f.

38. Identitet definieras som "självuppfattning" hos subjekt, som uppstår genom identifikationen med andra subjekt inom ett kollektiv och en samtidig självförståelse som unik individ. Denna definition bygger på: Hügli, Anton & Lübcke, Poul, "Identität", i Hügli, Anton & Lübke, Poul (red.), *Philosophielexikon: Personen und Begriffe der abendländischen Philosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, Reinbek bei Hamburg 2001, s. 307–308. Begreppet "självuppfattning" bygger på: Krappmann, Lothar, "Identität", i Lenzen, Dieter (red.), *Pädagogische Grundbegriffe 1: Aggression – Interdisziplinarität*, Reinbek bei Hamburg 2001, 715–719, s. 715.
39. Lo-Johansson 1944 (I), s. 177.
40. Lo-Johansson 1944 (I), s. 177.
41. Mischliwietz, Sandra & Nilsson, Magnus, "Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren. Om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 41:2 (2011), 5–16, s. 10. Se dessutom Mischliwietz 2014, s. 253–261.
42. Se Skeggs 2004; Skeggs 2002; Skeggs 1997.
43. Butler, Judith, *Excitable Speech: A Politics of the Performative*, New York & London 1997, s. 2.
44. Butler 1997 (ES), s. 5.
45. Skeggs beskriver en process av "disidentification", där man försöker att förhindra att bli identifierad som arbetarklass. Se Skeggs 2002, s. 74–97.
46. Lawler, Stephanie, *Identity: Sociological Perspectives*, Cambridge 2008, s. 141. Se också Lawler, Stephanie, "Disgusted subjects: The making of middle-class identities", *The Sociological Review*, 53:3 (2005), s. 429–446.
47. Se Mischliwietz 2014, s. 341, 429.
48. Martinson, Harry 1992, s. 177. Se också Mischliwietz 2014, s. 349–350.
49. Adolfsson, Eva, "Hemlös och frusen, rädd och hungrig. Om talerätten och den tidiga arbetarlitteraturen", *Arbetarhistoria*, 19:73–74 (1995), 4–9, s. 5. Se också Mischliwietz 2014, s. 143. I avhandlingen undersöks dessutom hur texterna tar till orda genom den strategiska användningen av motto-dikter och förord, som sätter den egna texten i relation till den litterära offentligheten och traditionen,

vilket kan betraktas som en strategi för att ge den egna texten auktoritet och legitimitet. Mischliwietz 2014, s. 143–180.

50. Se Furuland, Lars, ”’Magfrågan’ och ’kulturfrågan’ inom svensk arbetarrörelse”, i *Arbetarhistoria: Meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, 22: 1/2 (1998), s. 37–44.
51. Se Foucault, Michel, ”192. Gespräch mit Michel Foucault”, i Defert, Daniel & Ewald, François (red.), *Schriften in vier Bänden. Dits et Ecrits. Band III. 1976–1979*, Frankfurt am Main 2003, s. 186–213. Se dessutom Mischliwietz 2014, s. 281–284.
52. Se Ahlmo-Nilsson, Birgitta, ”Det stora läggspelet: Ivar Lo-Johanssons, *Godnatt, jord*”, i Ahlmo-Nilsson, Birgitta (red.), *Inte bara kampsång: Fjorton analyser av arbetarlitteratur,* Lund 1979, s. 97–107, s. 104; Mischliwietz 2014, s. 274f.
53. Martinson 2005, s. 121. Se också Mischliwietz 2014, s. 280f.
54. Mischliwietz & Nilsson 2011, s. 13.
55. Martinson 2005, s. 121 f.
56. Mischliwietz & Nilsson 2011, s. 13.
57. Se Mischliwietz 2014, s. 23 f, 135 f., 281ff.
58. Lo-Johansson 1944 (II), s. 311.
59. Se Foucault, Michel, *Die Ordnung des Diskurses*, Frankfurt am Main 2007, s. 25f. Se dessutom Mischliwietz 2014, s. 32, 283.
60. Se Butler 1997 (ES), s. 91 f; Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York & London 2006, s. 198–201; Mischliwietz 2014, s. 136f.
61. Lawler 2008, s. 17.
62. Lawler 2008, s. 20.
63. Till exempel läser han Homeros, Tegnér och Strindberg. Se Johnson, Eyvind. *Nu var det 1914. Här har du ditt liv!*, Stockholm 1955, s. 241.
64. Johnson 1955, s. 241f.
65. Johnson 1955, s. 244.
66. Detta sammanhang uttrycks tydligt i *Romanen om Olof* när Olof lär sig främmande språk: ”Av någon anledning tyckte de inte om att han höll på med språk. Det var väl ett slags rädsla hos dem. Han förnam den ofta: deras rädsla för honom, för att han skulle tillägna sig något de själva var för trötta att nå.” Johnson 1955, s. 240.

67. Therborn 1984, s. 27 f.
68. Lo-Johansson 1944 (II), s. 587.
69. Lo-Johansson 1944 (I), s. 45.
70. Lo-Johansson, 1944 (II), s. 448.
71. Se Mischliwietz 2014, s. 497f.
72. Wright, Rochelle, ”Dream and Dream Imagery in Ivar Lo-Johansson’s *Godnatt, jord*”, *Scandinavian Studies*, 64:1 (1992), 53–67, s. 66.
73. Johnson, Eyvind, *Slutspel i ungdomen*, Stockholm 1957, s. 262f.
74. Mischliwietz 2014, s. 368–371.
75. Johnson 1957, s. 265.
76. Mischliwietz 2014, s. 514.
77. Johnson 1957, s. 265f.
78. Johnson 1957, s. 266. Se också *Mischliwietz* 2014, s. 514f. I *Nässlorna blomma* och *Vägen ut*, som av forskningen läses som de mest individualistiska arbetarlitterära barndomsberättelser från trettiotalet, skildras hur sockenbarnet Martin saknar klasskänsla på grund av sin undertryckta position. Just genom denna diskussion av klassolidaritet, klasslöshet och klasskänsla diskuterar texten dock klassammanhang och de mekanismer som leder till arbetarklassens passivitet. Också *Nässlorna blomma* och *Vägen ut* beskriver ett uppbrott ifrån ursprunget, men till slut skriver texten in protagonisten i ett nautiskt arbetarkollektiv av sjömän, där han får en känsla av tillhörighet. Se Mischliwietz 2014, s. 500–506. I Mia-trilogin skildras inget tydligt uppbrott och texten läses ofta som en bekräftelse av arbetarkvinnans undertryckta position, därför att Mia till synes upprepar moderns öde. Om man dock tittar närmare på texten så blir det tydligt att Mia representerar en annan sorts arbetarkvinna än sin mor, nämligen en som avgränsar sig ifrån borgerskapets disciplineringsförsök genom respektabilitetsnormen: hon har barn men ingen vigselring. Vid slutet av trilogin kontrasteras Mia och hennes före detta kollega Ada, som gifte sig upp till borgarskapet. Medan Ada skildras som förlamad rör Mia sig bort på tåget – modernitetens fartyg. Se Mischliwietz 2014, s. 516–527.

Om *Baggböleri* och att skriva från historia mellan idé och intuition

Freke Räihä

Författaren Mats Söderlund berättar att han besökt Arbejdermuseum i Köpenhamn och där påmints om kampen för ett liv med bättre villkor. Han säger att ”… inget givits oss frivilligt eller ens med jämnmod. Endast som många tillsammans har vi kunnat förändra.”[1] Något som också är en av slutpläderingarna i min bok *Baggböleri*[2] och därtill min erfarenhet av all form av aktivism, vare sig det är litterär aktivism eller underminerande verksamhet riktad mot andra institutionella hierarkier.

Jag behöver inte berätta för er att makten över en eventuell framtid ligger i tolkningen av historien. Hur nödvändigt det är att reproducera den bild av historien som ett arbetarklasskollektiv vill låta vara gällande och därför låta de vars röster sällan hörs träda fram i ett offentligt samtal. Där de förutsättningar som skapat dessa röster, dessa människor, får möjlighet att gestaltas, delas och göras tillgängliga för en bredare allmänhet; jag talar delvis om en fritt tillgänglig, redan statligt avlönad, information. Därtill har vi för en bredare publik inte bara forskningen, den tredje uppgiften och populärvetenskapen utan också den kritiska journalistiken och litteraturen – den som vi kallar vårt minne. Ett minne vid sidan om de kulturarvsinstitutitioner som lagrar de lager av röster som föreningar, förbund och förlag har samlat genom tiderna som varit. Dessa tidsenliga avtryck, spår som vi utgår från i dag och som vägleder och varnar i den framtid som vi skapar.

Jag har min bakgrund i den konstnärliga forskningen vid Språk- och litteraturcentrum och den litteratursociologiska förlag- och bokmarknadskunskap som är en del av universitetet i Lund; som författare debuterade jag vid 23 års ålder och jag påbörjade skrivandet av *Baggböleri*, vilken kom att bli min elfte tryckta bok, efter att ha tagit del av en bråkdel av de arkiv som Sveriges Arbetares Centralorganisation, SAC, lämnat ifrån sig i Folkrörelsearkivet i Skellefteå,

Västerbotten. Min egen anknytning till Västerbotten gjorde mitt intresse för och band till händelserna starkare. Min barndoms somrar spenderades utanför Bureå med mina farföräldrar som var skogsarbetare respektive undersköterska. Det var löst snus, *Aftonbladet* och vedhuggning. Det var bärplockning, handarbete och syltning. Det var läsning och långa bilresor. Mina farföräldrar avled båda två under 2014. Hon rökte och han tycks ha dött av sorgen. Den sista tiden de bodde kvar i sitt hus var saften oxiderad och brännvinet nära till hands. Jag röker också för mycket och försöker lägga brännvinet till handlingarna. Jag är numera bosatt i nordöstra delen av Skåne.

Historia, eller historien som diskurs, är hos mig en process av sammanhang och tolkningar. Och i mångt är det just detta jag har velat göra med *Baggböleri:* erbjuda de samtida arbetsrättsfrågorna ett sammanhang och historien en tolkning men också vice versa. Jag läser om arbetsrättshistoria i *Syndikalisten*[3] där John Nordmark, från SACs Rättskommitté, drar ett flertal talande slutsatser av föreläsningarna denne bevittnat på den konferens som avslutade ReMarkLab[4] – ett internationellt forskningsprojekt om arbetsrätt – bland annat framkommer att arbetsrättsförhållandena i dag inte så lite påminner om de innan andra världskriget. Denna presenterade forskning stödjer alltså en del av de teser jag presenterar i *Baggböleri* – vi lever i en tid av radikaliseringar, daglönandet är mer regel än undantag inte minst genom frilanstvånget många ställs inför men också timanställningar och andra osäkra anställningar och hur de arbetsrättsregleringar som förhandlats fram i längden inneburit en urholkning av arbetarnas rättigheter gentemot arbetsköparen. Kollektivavtalen gör exempelvis fackföreningarnas stridsåtgärder uddlösa. Som pulvermos i stället för potatismos. Och potatisen, med sin koloniala historia, växer på åkern där ute.

Som framkommer i *Baggböleri* var Västerbottens skogsarbetare, i relation till merparten av dagens fackligt aktiva i Sverige, betydligt mer stridbara och gick till kamp med risk för liv och lem. År 1924 gjorde skogsavverkningsbolagen, som i dag fortfarande är i bruk under andra namn och i andra ägarkoncentrationer, klart för de syndikalistiskt organiserade arbetarna i Lossmen-Sävsjöns och Ekträsks lokala samorganisationer, LS, att om de inte gick ur sina fackförbund så skulle de förlora sina arbeten, vilka var de enda på orten. Arbetarna besvarade företagens lockout med en blockad, och strejkbrytare tillkallades – den mycket långvariga konflikten blev ett faktum. Det är Sveriges hitintills längsta lockout och arbetsköparna gav inte efter för de lönekrav som ställts förrän 1931, alltså efter sju år. Under tiden fick arbetstagarna livnära sig på solidariska bidrag från norska och svenska syndikalister, samt på de magra frukter som den egna marken gav. En del inblandade i konflikten

flyttade eller emigrerade. Avfolkningen har sedan dess accelererat och i dag kan delar av Västerbotten upplevas som ödsligt av storstadsbefolkningen från övriga Sverige. Uttrycket baggböleri, som inte har direkt med just denna konflikt att göra, myntades i mitten av det gregorianska 1800-talet och handlade som begrepp ursprungligen om att olovandes avverka kronoskog, men har med tiden kommit att betyda oegentligheter inom skogsnäringen. Ordet är en derivata ur bruksorten Baggböle som uppmärksammades gällande detta i rättegångar och i media runt 1860, en verbifiering av det är ”baggböla”.

Att som konstnär arbeta delvis med befintligt material – i det här fallet med det arkivmaterial som funnits tillgängligt; intervjuer med människor som var närvarande i konflikten i egenskap av barn till de stridande vuxna: ”man åt sin gröt” kommenterade en av dem när jag frågade vad de kunde minnas; ett antal människor som i dag befinner sig i inte helt olika utsatta situationer; samt en del konstnärliga verk med stark anknytning till enskilda delar av berättelsen – har länge varit en del av min poetik. Jag har tidigare arbetat med helt andra sorters befintligt material och det har kommit att bli en stor del av den idésfär jag rör mig i; ett författande som har sin grund i en modernistisk tradition och i den konceptuella konst där idén om vad konsten är eller kommer ifrån är viktigare än själva det tekniska eller estetiska utförandet som först sågs under 1960-talet – en slags sekelslutstanke om att den konstnärliga utvecklingen gått i stå och den redan skrivna texten säger allt som behövs sägas. Att det räcker med att ge det befintliga en ny ram – omtolka, eller omläsa, historien – för att göra en, politisk, konst. Och att det är just denna omkontextualisering av det gjorda som är det konstnärliga arbetet, det enda kreativa momentet. Men att tala om ett icke-kreativt diktande, såsom den vita amerikanen och akademikern Kenneth Goldsmith menar att detta är, är heller inte helt korrekt, då jag låter mina tolkningar av ämnet, av det koncept jag lagt som grund, och den egna litterära, kuratoriella, praxis som författandet innebär för mig skrivas ut i texten och jag är inte i egentlig mening i linje med den alltigenom konceptuella konsten. Att tolka är oundvikligt, redan på idéstadiet innebär valet av koncept en tolkning och jag synliggör mig själv och min praktik som författare genom att släppa in både den egna rösten och andras genom rena litterära stölder eller citat. Dessutom kommenterar jag ursprungsmaterialet i alltför hög utsträckning. För den som intresserar sig för detta så skrev jag en, i relation till denna personligt hållna essäföreläsning, mer vetenskapligt hållen essäbok, en konstnärlig forskning, vid Lunds universitet, som senare utgavs under namnet *Logos*[5].

Det fanns i mitt skrivande av *Baggböleri* också likheter med den arbetardiktning som användes som agiterande vid politiska möten i början av 1900-talets kampmöten och likaledes den politiskt svart- eller rödfärgade arbetarlitteraturen, det realistiska berättandet i dikt eller prosa – både då och nu – men även rapportboken och den tidigare nämnda och närstående kritiska journalistiken. Även om det journalistiska berättandet i romanform är lite tröttsamt i relation till det berättade som finns utanför den så kallade neutrala romanprosan vi är vana vid. En ny arbetarlitteratur måste följa en ny tid och att ständigt harva i samma hjulspår är kontraproduktivt och kan endast verka som fördummande av sina läsare. Genom en omläsning av Linnea Fjällstedts *Hungerpesten*[6] i *Provins*[7] finner jag fler beröringspunkter med äldre verk, jag lär mig att Fjällstedt var journalist och använde sig ofta av återberättade minnen i sina verk. Men jag tänker att den samtida arbetardiktningen kan överskrida dessa beteckningar, göra syntes, till och med – och det finns det otaliga exempel på – utvidga den politiska berättelsen med andra stilgrepp, exempelvis hämtade från den så kallade kiosklitteraturen likväl som andra så kallat höglitterära genrer; tanken att dela upp litteraturen i hög och låg är lika föråldrad som begreppen själva. Konst är konst. Sjöwall-Wahlöö och Henrik Johansson har skrivit exempel där verk uppbär en viss, nästan ironisk, intertext med pulpromanen. Alltså en mycket billigt tryckt underhållningsroman – föregångaren till dagens söndagsfilm på Bonnierägda TV4. Även om de ovan nämnda författarna möjligen haft en intention utöver bara ren underhållning så har dessa, på varsin sida av millennieskiftet, förnyat både arbetarlitteraturen och den genre som de hämtat ytterligare stilgrepp från. Men det finns också andra författare som den senaste tiden revitaliserat arbetarlitteraturen: Emil Boss med en slags hittad litteratur och samtidig realism, då en merpart av dennes debutverk *Vad avlägsna vi ser ut: man kan knappt tro att det är vi*[8] består av material som denne får från sin arbetsköpare; Johan Jönson som i sin trilogi, som inleds med *Efter arbetsschema*[9] med en slags medvetandeström tycks skriva tillsynes helt ocensurerat om offentliga personer, det egna arbetet inom vården och dystopiska tankar om en dystopisk värld; Cecilia Persson som förnyat rapportboken med sin *Att bära sin egen kropp: en rapport*[10] och senast utkommit med *Självmotsägelser*[11] ett verk som tematiserar uppbrott och arbete, osäkra villkor samt filosofins roll i den skrivande lönearbetaren; Jenny Wrangborg som på olika sätt skrivit in, eller är det vi som tolkar in, den egna levnadsberättelsen i den lyrik som sätter hårda ord mot ett hårt samhällsklimat i ett försök att visa upp en verklighet utanför kokböckernas kolonialistiska och polisromanens klassiskt dualistiska epik; samt Stig Sjödin vars verk, enligt uppgifter från samtal, flertalet av dessa författare tagit som en litterär

förebild bland andra. Intertext med Sjödins *Sotfragment*[12] återkommer ofta bland dessa arbetardiktare – kanske främst genom de porträtt denne tecknade. Det är bland denna, eller dessa, traditioner som mitt verk *Baggböleri* skriver in sig i och som får stå som avstamp in i nästa verk jag nu arbetar med – när jag nu börjar om med en vit sida tung av historien och samtiden och dess paralleller.

Noter

1. Söderlund, Mats, Facebookstatus, 14 mars 2015. https://www.facebook.com/mats.soderlund.161/posts/10152778323888004:0.
2. Räihä, Freke, *Baggböleri: dikt*, Smockadoll, Malmö 2015.
3. Nordmark, John, ”Så tjänar arbetsrätten kapitalet”, *Syndikalisten*, nr. 4 2016.
4. Stockholms universitet, http://www.jurinst.su.se/remarklab/
5. Räihä, Freke, *Logos*, Smockadoll, Malmö 2015.
6. Fjällstedt, Linnéa, *Hungerpesten*, LT Förlag, Stockholm 1975.
7. Räihä, Freke, ”Omläsningen”, *Provins*, nr. 1 2016.
8. Boss, Emil, *Vad avlägsna vi ser ut: man kan knappt tro att det är vi*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2011.
9. Jönson, Johan, *Efter arbetsschema*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2008.
10. Persson, Cecilia, *Att bära sin egen kropp: en rapport*, Heidruns Förlag, Torsby 2013.
11. Persson, Cecilia, Självmotsägelser, Ord & Kultur Förlag, Linghem 2016.
12. Sjödin, Stig, *Sotfragment: dikter*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm 1949.

Stöd de strejkande gruvarbetarna!

Att berätta om och att minnas gruvarbetarstrejken i Malmfälten 1969–70

Robert Nilsson Mohammadi

Inledning

Vintern 1969–70 strejkade gruvarbetarna i det järnmalmsrika området i Norrbotten som kallas Malmfälten. Strejken skedde vid det statliga bolaget LKAB:s gruvor i Kiruna, Svappavaara och Malmberget. Vid strejkens början i december 1969 deltog även personalen i utskeppningshamnen i Luleå och arbetarna i utskeppningshamnen i Narvik erbjöd sig att strejka i solidaritet. Närmare 5 000 arbetare ställde upp i arbetsnedläggelsen som varade till början av februari 1970.

Det rörde sig om en vild strejk, det vill säga en strejk som bröt mot gällande kollektivavtal och som saknade facklig sanktion. Svenska gruvindustriarbetareförbundet (härefter Gruv) – den fackliga organisation vari de flesta av gruvarbetarna var medlemmar – kunde därför inte samordna eller leda protesten. Strejken organiserades istället genom direktdemokratiska stormöten som valde strejkkommittéer med uppgift att verkställa de gemensamt fattade besluten. Vid tillsättningen av strejkkommittéerna frångicks splittringen mellan socialdemokrater och kommunister som vid den tiden präglade Gruv.

Gruvarbetarna krävde högre lön och att ackordslönen skulle ersättas med månadslön. Deras krav riktades också mot gruvornas arbetsmiljö och mot gruvadministrationens hårdföra ledarskapsstil. ”Vi är inga maskiner”, stod det på plakaten när de strejkande arbetarna demonstrerade i Kiruna och i Malmberget. Gruvarbetare sade att de strejkade för att ”få människovärdet tillbaka”. De strejkande ville att deras egna företrädare skulle föra öppna förhandlingar i Kiruna, istället för att Gruvs representanter förhandlade i Stockholm. Strejken blev en segdragen kamp om procedurfrågor mellan, å ena sidan, arbetarnas stormöten och strejkkommittéer och, å andra sidan, Gruv och LO.[1]

Medan strejken pågick gjorde vissa journalister, forskare, författare och

kulturarbetare det till sitt uppdrag att dokumentera och förstärka de strejkande gruvarbetarnas röster. Efter att arbetet återupptagits i gruvorna uttryckte dessa aktörer oro för att erfarenheterna från strejken skulle vantolkas av dem som uppfattades som strejkens motståndare, eller att erfarenheterna skulle förskingras i journalistiska eller politiska framställningar. Detta gav impuls till att sprida dokumentationer av strejken, så att den kunde bli en bas för lärprocesser såväl inom det strejkande kollektivet som för andra som ville förstå och förändra samhället. Över tid har strejken framställts i flera genrer, bland annat som dagsnyhet, debattskrift, reportage, filmad dokumentär, samhällsvetenskaplig rapport, bildkonst, drama och lyrik.[2] I historier om Sverige under 1900-talet har den numera en självklar plats.[3]

Med den här texten undersöker jag vissa effekter av förhållningssättet att bevara strejken i det offentligas uppmärksamhet, och av att göra den till en händelse av historisk betydelse. Detta gör jag genom att analysera hur gruvarbetarna och deras strejk, samt deltagarnas röster framställts under perioden 1968–1999. Dessa analyser gör jag med begrepp från litteraturvetaren Gérard Genettes narratologi, som innebär ett detaljerat studium av berättelser strukturella sammansättning.[4] Jag undersöker även intervjuer som jag själv gjort med personer som deltog i strejken ungefär fyrtio år efter att den slutade. Jag har intervjuat gruvarbetare som blev valda till strejkkommittéerna, förtroendevalda på avdelnings- och klubbnivå inom Gruv samt gruvarbetare som tillhörde strejkens bas.

Texterna och intervjuerna granskar jag med inspiration från det som historikern Alistair Thomson har kallat ”a popular memory approach to oral history”.[5] Thomson har föreslagit ett tillvägagångssätt för undersökningar av minnesarbetet som sker i muntlig historia, och som framställer detta som ett meningsskapande i skärningspunkten mellan det sociala och det personliga. I Thomsons version är muntlig historia ett sätt att undersöka hur människor gör berättelser av sina minnen, och också ett sätt att undersöka vad som händer med minnen som inte blir berättelser. Thomson utgår ifrån att människor söker erkännande och bekräftelse på sig själva som sociala aktörer. Att framställa sina minnen i enlighet med berättelser som har fått offentligt genomslag, samt i enlighet med i nuet eftersökta identiteter, garanterar att minnena blir förstådda och bekräftade av andra. Berättelsen är en framställningsform som ger erfarenheter koherens och mening, men som också förutsätter särskilda betoningar och uteslutningar. Uppnådda berättelser kan bli otjänliga när samhället eller den egna livssituationen förändras. I detta perspektiv ses minnet därför som en dynamisk process, vars manifestationer beror på ett komplex av relationer vilka både intervjuandet i sig, och efterföljande analyser av

intervjumaterialet, kan reflektera kring. I likhet med psykologen och historikern Henry Greenspan uppfattar jag berättelsen som minnets början.[6]

Utifrån detta besvarar jag tre frågor: Vilka berättelser om gruvarbetarstrejken har haft offentligt genomslag – och vilka röster har deltagarna givits i dessa berättelser? Hur berättar deltagare i strejken om den fyrtio år efter att den avslutats? Hur förhåller sig de intervjuade strejkdeltagarna till berättelserna om strejken – både de egna, och de som finns i bakgrunden?

Solidaritetsrörelsens berättelser om strejken

Med strejkens solidaritetsrörelse menar jag de individuella och kollektiva initiativ som togs för att stödja de strejkande gruvarbetarna ekonomiskt, intellektuellt och på andra sätt.[7] Solidaritetsrörelsen är det sammanhang som gett upphov till de flesta och de mest tillgängliga framställningarna av gruvarbetarstrejken. I dessa framställningar märks en fascination för gruvarbetarnas röster och för det språk som framkom vid strejkens stormöten. 1970 publicerade till exempel poeten Göran Sonnevi dikten ”Rösterna från Kiruna, Svappavaara, Malmberget” i *Bonniers litterära magasin*.[8] Journalisten Anders Ehnmark skrev att språket vid strejkens stormöten hade utvecklats från det som författaren Sara Lidman dokumenterat i Malmfälten ett år före strejken: ”det var inte ett misströstans språk utan ett språk som repat mod, gav svar på tal, ställde till svars, definierade ett människovärde att slåss för.”[9] Det språk som kom till uttryck vid strejkens stormöten blev något de som stödde strejken ansåg vara viktigt att försvara, vidmakthålla, sprida och lära av. Imperativet att ge röst kan uppfattas som den styrande principen bakom framställningarna av gruvarbetarstrejken.

I det följande gör jag en kronologiskt ordnad diskussion av solidaritetsrörelsens framställningar av gruvarbetarstrejken. För enkelhetens skull begränsar jag mig till framställningar i text och utesluter till exempel dokumentärfilmer, lyriska och dramatiska bearbetningar.[10] Trots att *Gruva* av Sara Lidman och Odd Uhrbom publicerades ett år före strejken är den en bra startpunkt. Lidman kom att göra sig till talesperson för gruvarbetarna under strejken och författarna till senare texter förhåller sig till *Gruva* som en förebild. Jag avslutar min undersökning 1999 då Joar Tiberg uppmärksammade strejkens minne med en artikel i *Ordfront Magasin*. Vid detta jubileum sker ett generationsskifte och Tiberg är ett exempel på en aktör som framställer gruvarbetarstrejken utan att själv ha närvarat vid den. Framför allt är jag intresserad av vilka röster det är som strejkens deltagare ges i dessa framställningar, något som jag klargör med den narratologiska kategorin ”röst”.

Med röst menar jag här en kommunikativ strategi som en författare använder för att förmedla en berättelse till en publik.[11]

Ungefär ett år före gruvarbetarstrejkens början publicerades första upplagan av *Gruva* med fotografier av Uhrbom och texter av Lidman – baserade på intervjuer hon gjort med gruvarbetare i Kiruna och Svappavaara.[12] *Gruva* väckte debatt om gruvarbetarnas och industriarbetarnas villkor. Förändringar följde: LKAB införde en ny sorts avgasrenare och riksdagen började diskutera sänkt pensionsålder för gruvarbetare. Boken placerade gruvarbetarnas röster och berättelser i det offentliga samtalet.[13] Förutom debatten om gruvarbetarnas villkor uppstod därför en annan debatt som berörde frågorna om hur representativa gruvarbetarrösterna i verket var och om de förde fram gruvarbetarnas egna eller Lidmans perspektiv. Litteraturvetarna Birgitta Holm och Annika Olsson har i varsin analys visat att Lidman aktivt författat de berättande gruvarbetarrösterna i *Gruva*, men i syfte att förmedla intervjumaterialets innehåll.[14] ”Det urval som har gjorts i intervjuerna syftar till dramatisk och känslomässig förtätning, utan att vilja rubba andan och proportionerna i berättelserna”, skriver Holm.[15]

De röster som berättar i *Gruva* är Lidmans egen, röster konstruerade utifrån intervjuer hon har gjort med arbetare i Svappavaara och Kiruna samt LKAB:s röst som Lidman skapar utifrån bolagets dokument. Med sin egen röst berättar Lidman om hur hon kom till Malmfälten och hur det var att vara där. I separata kapitel använder hon också sin egen röst för att diskutera språk och röster som bärare av historia. Gruvarbetarnas röster i *Gruva* redogör inte bara för händelser och tillstånd i LKAB:s gruvor. De berättar också subjektivt och partiellt om halvt glömda drömmar och vilda fantasier om motstånd. Lidman framvisar och förstärker skillnaden mellan gruvarbetarnas och LKAB:s språkbruk och berättelser. LKAB:s röst kommer sist i *Gruva* under rubriken ”Personalfrågans slutliga lösning”. Bolagets röst har funktionen av att vara en motsats till gruvarbetarnas språk.[16] Medan gruvarbetarna i sitt berättande kämpar för att bevara något mänskligt berättar LKAB framåtblickande om en gruva som helt blivit en maskin och i vilken människor inte längre behövs.

Strejken: Röster, dokument, synpunkter från en storkonflikt redigerade av Anders Thunberg är en av de rapporter från Malmfälten som publicerades i strejkens efterföljd. Enligt baksidestexten är bokens ärende att avslöja och dokumentera ”fackföreningsbyråkratins” svek mot gruvarbetarna. Boken ska också rätta till nyhetsmedias felaktiga bild av strejken: ”I ’Strejken’ skildras för första gången gruvkonflikten ’innefrån’ [*sic*.].”[17]

Strejken innehåller sex kapitel: ett längre reportage, diskussioner av

gruvarbetarnas krav, den solidariska lönepolitiken och kollektivavtalslagen i separata kapitel och ett avslutande kapitel med insamlade röster från Malmfälten. Bokens tes är att kunskap om förhållandena vid LKAB är otillräcklig för att förstå såväl varför det blev strejk som innehållet i gruvarbetarnas krav och det motstånd strejken mobiliserade. Gruvarbetarstrejken blir förklarad mot bakgrund av det kapitalistiska systemets generella tendenser och kapitalismens historiska former i Sverige. I det sammanhanget framstår LKAB mindre som ett exempel på en särskilt dålig arbetsplats och mera som en typisk representant för ett kapitalistiskt bolag (det statliga ägandet till trots). Bokens femte kapitel har titeln ”Röster”, och innehåller en intervju med kommunisten och fackföreningsmannen Gisle Persson, skoluppsatser som elever i Malmberget fick i uppgift att skriva medan strejken pågick samt en diskussion i sporthallen, om vilken läsaren får veta att den ägde rum mellan tre gruvarbetare och spelades in med dold mikrofon.[18]

Jag vill särskilt lyfta fram konstruktionen av författarens röst och dess funktioner i det inledande reportaget, som jag läser som en berättelse. Författarens röst är konstruerad på så vis att den ger sken av att det finns en enda upphovsperson bakom *Strejken*. Av verkets titelsida framgår att *Strejken* snarare är ett resultat av ett grupparbete. Att presentera sig som om de vore en enskild person är ett val gruppen gjort. Här illustrerar verket relationen mellan författare och berättare i berättande diskurser. Berättaren är författarnas självpresentation i texten. Genettes term ”författar-berättare” passar för att beskriva denna röst.[19]

Författar-berättaren äger från början berättandet i *Strejken*, men berättar mer aktivt och utbrett ju längre berättelsens fortskrider. Det är författar-berättaren som inleder reportaget med att ge en platsbeskrivning. Efter ett fåtal rader bjuder författar-berättaren in gruvarbetare att berätta.[20] Inte minst för att den följs av ett kolon är det lätt att höra författar-berättarens röst även i reportagets första underrubrik: ”Onsdan: Truckförare Börje Jacobsson fortsätter att berätta för bandspelaren:”.[21] I nästa underrubrik ger författar-berättaren ordet vidare: ”Röster från facket”.[22] Därefter berättar författar-berättaren om sammanhanget för gruvarbetarens röst och för rösterna från facket. Reportaget igenom fortsätter författar-berättaren att kontrollera berättelsens progression genom att introducera kausalt relaterade händelser, göra utblickar och bakåtblickar. Genom att kontrollera berättelsens sammanhang och intrig samt fördela ordet mellan dess övriga berättare menar jag att författar-berättaren dominerar berättandet i *Strejken*.

Strejken skapar på det här viset den samhällsengagerade kritikerns röst och föreskriver därmed också denna roll. Denna roll är att förklara strejken genom att peka ut generella sammanhang som strejkens deltagare möjligtvis är omedvetna

om att de agerar inom. Skillnaderna mellan *Strejken* och *Gruva* framträder här. *Gruva* förklarar varken gruvarbetarnas situation eller deras aktörskap utan är inriktad på att förmedla och skapa förståelse för deras utblickar mot världen. Relationen mellan röster är i det verket också horisontell: rösterna berättar på rad efter varandra. I *Strejken* är relationen mellan röster istället hierarkisk. Författar-berättarens berättande sker ifrån en position efter och ovanför strejken. Denne kan därför berätta om och kommentera strejkens aktörer medan dessa inte kan berätta om författar-berättaren. Olikheten mellan författar-berättarens röst och strejkaktörernas röster förstärks av att de senare representeras med talspråk.

Framställningen i *Strejken* börjar på en onumrerad sida efter innehålls-förteckningen med att två röster om Lidmans *Gruva* citeras. I det första citatet avfärdar finansminister Gunnar Sträng Lidmans verk. I det påföljande citatet hörs istället gruvarbetaren Harry Holmlund som på ett av strejkens stormöten istället avfärdar Sträng och hyllar Lidman: ”Både Gunnar Sträng och Sara Lidman företräder arbetarna, men medan Sträng talar *till* arbetarna, så talar Sara Lidman *med* arbetarna …”[23] Uppställningen av citaten påminner om Lidmans sätt att skapa motsatser, genom att ställa gruvarbetarnas och LKAB:s uttalanden emot varandra. Genom att på det här sättet berätta om mottagandet av *Gruva*, och samtidigt härma det äldre verkets formspråk, anmäles *Strejken* som en fortsättning på Lidmans arbete.

Den antydda närheten till *Gruva* döljer att *Strejken* bryter med föregångaren på avgörande sätt. Till de brott som jag diskuterat ovan vill jag lägga att utgångspunkten för konstruktioner av röst i *Strejken* är en strävan efter objektivitet. Till skillnad mot Lidman döljer upphovspersonerna bakom *Strejken* sin inblandning i produktionen av verkets röster. När gruvarbetaren Börje Jakobsson berättar om hur strejken började i Svappavaara är det inte som svar på någons fråga utan tillsynes spontant ”för bandspelaren”.[24] I kapitlet ”Röster” är det inte en konkret person som ställer frågor till Gisle Persson utan den namnlöse ”intervjuaren”.[25] Att gruvarbetarnas ord är autentiska bevisas av att mikrofonen till och med kan hållas dold.[26] Verkets många referenser till bandspelaren synes syfta till att intyga att om någon annan gjorde om samma undersökning skulle de få samma resultat. I *Strejken* beskrivs denna teknologi alltså som ett mätinstrument. I *Gruva* presenterade Lidman människor som skapar mening inramat av hennes eget meningsskapande kring dessa diskurser. *Strejken* använder sig istället av vittnen som ger fakta, och vars röster betraktas som fakta i sig.

Lidmans berättelse om gruvarbetarnas språk förs vidare i *Strejken*, som skildrar hur detta förändrades av strejken. Strejkens början skildras som den

gången då gruvarbetarna fann sitt språk. Denna situation avslöjar arbetsgivarens representanter och maktordningarna bakom deras språkbruk. När strejken växer och finner sina former förändras gruvarbetarnas språk på nytt. Det går från att vara ett språk som avslöjar till att bli ett språk som kritiserar och ställer krav.[27] Inte minst kräver gruvarbetarna öppna förhandlingar i Kiruna, något som skulle göra dem till en röst i sammanhanget.[28]

Vid strejkens tionde, tjugonde och trettionde jubileum uppmärksammade aktörer inom solidaritetsrörelsen den med artiklar i tidskrifterna *FiB/Kulturfront* och *Ordfront magasin*. 1969–70 bevakade Ehnmark gruvarbetarstrejken för *Expressen*. 1979 diskuterade han strejken och dess följder med artikeln ”Malmfälten 10 år efter strejken: Jobben försvinner i en känsla av demokrati” i *Folket i bild/Kulturfront*. Berättandet i denna artikel domineras av författarens röst, och det är också denna röst som på bestämda platser bjuder in intervjupersoner att ge sina perspektiv och berättelser. Ehnmark berättar om strejken och om vad som hände sedan. Han minns strejken som klargörande och ger sin tolkning: Arne S Lundberg (LKAB:s VD) föreställde sig att ett litet antal marxist-leninister låg bakom strejken därför att han inte kunde förstå varför arbetarna inte längre lydde. Ehnmark skriver: ”Konspirationsteorierna kom sig av att han inte förstod och samtidigt insåg att något avgörande hänt: ett system för direkt kontroll av arbetsprocessen hade inträtt i kris.”[29] Med detta förklarar också Ehnmark att arbetsgivarna efter gruvarbetarstrejken blivit intresserade av företagsdemokrati. ”Vi lever alltjämt inom denna ideologiska motreformation till gruvstrejken”, skriver Ehnmark.[30] Med detta har han etablerat att de röster från Malmfälten han därefter vänder sig till talar från ett underläge, liksom de gjorde före gruvarbetarstrejken. Utvecklingen efter strejken framställs här som ha blivit en annan än den vid tiden för strejken önskade och förväntade.

1989 publicerade *FiB/Kulturfront* ett temablock med flera artiklar om gruvarbetarstrejken. I en för dessa artiklar gemensam ingress trycks det på att strejken här framställs av röster från personer som är förknippade med den, om än inte nödvändigtvis i egenskap av att ha varit strejkande gruvarbetare. Till exempel får läsaren veta att Uhrbom återvänt till Malmfälten och tagit nya fotografier, som publiceras i tidskriften. Kjell Törmå, Uhrboms reskamrat och författare till det inledande reportaget, presenteras som journalist vars gruvarbetande far deltog i strejken. Ingressen påstår också att gruvarbetarstrejken förde in arbetslivet i Sverige i nya spår.[31] Denna nyorientering utvecklas i Mikael Nybergs artikel ”Kennings 31 teser” och i Åke Svidéns ”MBL och nya strejkförbud”. Nyberg uppfattar att LKAB-administrationens ledarskapsidéer fortfarande lever i samtida näringslivsprofilers

ord.[32] Svidén skriver att MBL gett facket utökade arbetsuppgifter men ingen lokal stridsrätt.[33] Det är alltså i en kontext av att facket fått allt svårare att vara en kamporganisation som *FiB/Kulturfront* påminner om gruvarbetarstrejken och rösterna därifrån. Framställningarna av strejken präglas 1989 av ord som återvändande, minne och glömska. Jag tolkar det som att de ger uttryck för en nostalgisk önskan om att rösterna från Malmfälten ska göra samma sak som de tycktes göra 1969–70, det vill säga avslöja det språk som döljer maktförhållanden i arbetslivet och samhället. I avsaknad av sådana röster tar artiklarnas författare på sig att vara deras ersättare.

I samband med strejkens trettionde jubileum 1999 publicerade *Ordfront magasin* artikeln ”Femtiosju dygn som skakade Sverige” av Joar Tiberg. I jämförelse med de äldre framställningarna av strejken finns det mycket som är nytt i Tibergs skildring men också betydande kontinuiteter. Tibergs konstruktion av en självreflekterande författar-berättare som berättar om sina egna försök att förstå, och därmed tar ansvar för sin egen frågeställning, är en nyhet. En förändring är också att gruvarbetarstrejken inte längre berättas fram som en händelse i en historia om klasskamp utan i en historia om förträngningen av den norrländska glesbygden. Ändå har Tibergs artikel mycket gemensamt med äldre framställningar av gruvarbetarstrejken. De mest uppenbara är beskrivningen av språket som strejkens kärna och den sammanhörande impulsen att rädda detta språk undan förskingring och glömska. I Tibergs artikel får rösterna till och med drag av naturfenomen: ”Det där som finns i människornas språk, det är annorlunda, det är lite som malmen, kantigt, hårt, det är ett språk som minns.”[34] Tiberg ger dessa röster uppdraget att avslöja med artikeln samtida diskurser om neoliberal globalisering som den enda möjliga vägen framåt. Arbetsdelningen mellan röster i Tibergs artikel känns igen: Tibergs röst söker och skapar mening, rösterna från Malmfälten har och ger mening.

Avslutningsvis är intresset för gruvarbetarstrejkens språk och röster konstant i framställningarna från den undersökta perioden, men hur rösterna skapas är däremot föränderligt. Den röst som med trovärdighet och myndighet kan berätta om gruvarbetarstrejken kommer från en kroppsarbetande man som talar från verkligheten. Senare under perioden används även röster från kvinnor, och personer som bevittnat gruvarbetarstrejken, för att berätta om den. Framställningarna är också baserade på en arbetsdelning mellan gruvarbetarnas röster som ger fakta, och rösterna från författare som ger förklaringar. I *Gruva* söker Lidman förstå gruvarbetarnas horisonter. Hon konstruerar gruvarbetares röster i syfte att mobilisera och skapa förändring. I *Strejken*, publicerad ett år efter

strejkens slut, konstrueras dessa röster annorlunda. Nu handlar det om att skapa exempel som är både förebildliga och varnande. De strejkande gruvarbetarnas röster tillskrivs här en autenticitet som förmår genomlysa ideologiska dimridåer och avslöja maktordningar. Samtidigt används dessa röster för att skapa andra röster – strejkledares och den engagerade aktivistens. Detta upprättar en hierarki mellan rösterna och ger dem olika uppgifter. Syftet med *Strejken* påstås vara att motverka att det språk gruvarbetarna utvecklade under strejken förskingras. Med sina konstruktioner av röst återskapar *Strejken* den situation som verket påstås vara en reaktion mot och vilja rätta till. Min tolkning är att inriktningen på att förklara och försvara rösterna från gruvarbetarstrejken, som först märktes i *Strejken* 1970, förstärks i texterna från 1979, 1989 och 1999. Strejkens samhällsförändrande effekter har begränsats och då blir det viktigt att dess ansats, i form av särskilda röster och ett distinkt språk, görs till förebild. Allt tydligare handlar det här om att bevara exemplariska röster. Gruvarbetarstrejken – och dess röster – ska skyddas från glömska. De fixeras därmed i en bestämd form med följd att det som kan sägas om strejken och vem som kan säga det begränsas.

Deltagarnas berättelser om strejken

Solidaritetsrörelsens framställningar har haft genomslag i det som, med Thomson, kan kallas för ”den generella offentligheten”, det vill säga ett kommunikativt sammanhang präglat av ickepersonliga utbyten som sker genom kanaler som aktörerna i samhället har olika mycket kontroll över. Ur vissa av intervjuerna framgår att intervjupersonerna har tagit del av dessa texter. Intervjuernas berättelser är emellertid också ett resultat av utbyten som skett i en ”partikulär offentlighet”, med vilket jag menar ett sammanhang vari kommunikationerna sker direkt och i relation till konkreta andra.[35] Med andra ord är intervjuerna beroende av samtal som förts på arbetsplatserna i gruvorna och i de lokala samhällena däromkring. Även om varje intervju innehåller framställningar av minnen av arbete och konflikt i LKAB:s gruvor som är intressanta i sin egen rätt, kommer jag av utrymmesskäl referera enskilda intervjuer och samlingen som helhet istället för att ge illustrativa exempel.

Liksom i texterna från aktörer inom solidaritetsrörelsen berättar deltagare i strejken om den som en händelse i samhällets perspektiv. När så sker märks intervjupersonernas ideologiska, eller partipolitiska, övertygelser. Vissa intervjupersoner förklarar till exempel strejken med referens till den vid tiden gällande fackliga strategin, och den så kallade solidariska lönepolitiken.

Intervjupersoner som uttrycker en socialdemokratisk tendens förklarar att strejken väckte arbetarrörelsen. I intervjuer med personer som uttryckligen tillhör partier till vänster om socialdemokratin är det istället arbetarklassen som gruvarbetarstrejken sägs ha väckt.

I intervjuerna framställs strejken även på ett annat sätt, nämligen som en händelse i det strejkande kollektivets tidslinje. Denna berättelse har olika former i enskilda intervjuer, men kan kännas igen som en bakomliggande berättelsestruktur – en ”story” – som avgränsar förloppet, och ger det dess riktning.[36] Denna story tar sin början i det konfliktfyllda 1960-talet då intervjupersoner rapporterar att de upplevde att utrymmet för samvaro i gruvorna krympte, samtidigt som kontrollen över gruvarbetarna ökade. Strejkens början förenade däremot gruvarbetarna och senare även andra boende i Malmfälten som på olika sätt stödde de strejkande gruvarbetarna. Först på arbetsplatserna och därefter på stormöten och i samhällena omkring gruvorna började människor prata med varandra. Erfarenheterna av de långa veckorna då strejken pågick skiljer sig emellertid mellan intervjupersonerna med följd att berättandet om dessa veckor varierar. De intervjupersoner som blev valda till strejkkommittéerna eller som tog del av det lokala solidaritetsarbetet berättar om gemenskap även under dessa veckor. Intervjupersoner som däremot inte hade någon särskild uppgift i strejken eller som till och med förhindrades från att delta i dess aktiviteter har däremot inte berättat utförligt om denna tid. Likaså blir strejkens slut odetaljerat i intervjuerna. Visserligen innehåller intervjuerna minnesbilder och rapporter om det olustiga i att inte längre självklart vara överens med arbetskamraterna eller grannarna, liksom beskrivningar av att vara utestängd från de viktigaste förhandlingarna som uppfattades ske i skymundan. Jag tolkar det som om strejkens slut är något som intervjupersonerna hastar förbi i intervjuerna. Upplösningen på berättelsen förläggs istället till tiden efter att arbetet återupptagits. Gruvorna framställs då som en förändrad arbetsplats med utrymme för samtal i såväl horisontella som i vertikala led. Därefter, intygar flera intervjupersoner, har LKAB varit en god arbetsgivare. Jag har tolkat det som att det inom gruvarbetarkollektivet har skapats en berättelse om strejken som något som skapade gemenskap bland gruvarbetarna och andra boende i Malmfälten och som därigenom förändrade klimatet inom LKAB.

När intervjupersonerna berättar om strejken ur kollektivets perspektiv får berättelserna andra former än när de berättar om den ur samhällets perspektiv, något som kan klargöras med ett fortsatt bruk av den narratologiska kategorin ”röst”. I intervjupersonernas berättelser om strejken som antar samhällets perspektiv förekommer enbart en berättande röst. När de berättar ur kollektivets

perspektiv innehåller berättelserna däremot flera röster – intervjupersonens röst nu, intervjupersonens röst då, samt rösterna från andra som intervjupersonen träffat och samtalat med förr. Detta kan tolkas som en effekt av att den kollektiva berättelsen är resultatet av förhandlingar inom en partikulär offentlighet, och också som ett slags erkännande av de olika synsätten inom denna offentlighet.[37]

De politiska skillnaderna mellan intervjupersonerna märks även när intervjupersonerna berättar om strejken ur kollektivets perspektiv, framför allt när intervjupersonerna framställer strejkens slut. Intervjupersoner med olika politisk tillhörighet beskyller den andra grupperingen för svårigheterna vid strejkens upplösning. Inom intervjuerna förläggs alltså skulden för det bittra slutet hos olika aktörer – socialdemokraterna skyller exempelvis på kommunisterna, medan de partilösa skyller på kommunister och socialdemokrater. Samtidigt har berättelserna samma form, konflikt och upplösning. Att slutet på strejken var svår är alltså en upplevelse samtliga intervjupersoner förmedlar, oavsett vilken fraktion de tillhörde, vilken funktion de hade i strejken, vilken gruva de arbetade i, och så vidare. Jag menar därför att det går en viktig skiljelinje mellan att förstå strejken som en händelse av betydelse för hela samhället och som en händelse av betydelse för det lokala samhället. Denna skiljelinje går djupare, och är viktigare att betona, än de politiska skillnaderna mellan strejkens olika fraktioner.

Skillnaderna mellan strejken framställd som händelse i hela samhällets tidslinje, och strejken framställd som en händelse i kollektivets tidslinje, framkommer i vissa framställningar av strejken med genomslag i den generella offentligheten. Min bedömning är att dessa skillnader uppfattats som oviktiga, eller rentav som en störning. Min poäng är inte att det finns en mer autentisk strejkerfarenhet på kollektiv nivå, eller att det är fel att undersöka den som händelse av vikt för hela samhället. Däremot menar jag att en effekt av att bortse från skillnaderna mellan dessa meningssammanhang har varit att relationerna mellan dem inte heller blir aktivt undersökta i framställningarna. Detta förstärker arbetsdelningen mellan gruvarbetarna, som har uppgiften att vittna om verkligheten, och de engagerade rapportörerna, som har uppgiften att förklara de vidare sammanhangen.

Deltagarnas förhållningssätt till berättelserna

Det som fick mig att intervjua deltagare i gruvarbetarstrejken var att jag intresserade mig för hur människor gör berättelser av sina minnen. Intervjuerna har därför inte enbart varit inriktade på att generera deltagares berättelser om strejken, utan också på att få ta del av minnesarbetet som ligger bakom berättelserna. Förutom

att fråga om strejken har jag ställt frågor om hur det är, och hur det tidigare har varit, att minnas och att berätta om strejken. Därmed har jag fått information om intervjupersonernas inställningar till egna och andras berättelser om gruvarbetarstrejken. Ur intervjuerna har jag slutit mig till fyra förhållningssätt, som är (1) att använda sig av etablerade berättelser för att förmedla egna erfarenheter; (2) att skapa alternativa berättelser; (3) att öppet ifrågasätta vissa berättelser och (4) att ta över berättelser om strejken.

Samtliga intervjupersoner berättar, eller förhåller sig till, det strejkande kollektivets berättelse om strejken som ett moment som skapade gemenskap, och som förändrade LKAB. Den typ av röst som används för att berätta om strejken i flera offentliga framställningar – en från verkligheten kommande manlig kroppsarbetare – kan också uppfattas i vissa av intervjuerna med deltagare i strejken. Jag uppfattar det som att vissa intervjupersoner gör ett aktivt bruk av kombinationen av denna story och röst, som resurs för att framställa sina egna erfarenheter och minnen.

Den kollektiva berättelsen om strejken som något som skapade gemenskap kommer fram tydligare och mer sammanhängande i vissa intervjuer än i andra. Det vanliga är att den kan anas som en bakomliggande struktur, som intervjupersonerna använder för att strukturera sina egna berättelser internt och i relation till varandra. Här ligger meningen framför allt i associationerna mellan berättelserna. Flera intervjuer börjar med en berättelse om en olycka som intervjupersonen själv råkade ut för, eller bevittnade, tidigt i arbetslivet. Därefter följer framställningar av systemen för lönesättning och för disciplinering av personalen. Detta övergår i framställningar av konflikter med arbetsledare, ibland på gränsen till handgripligheter. Strejken framställs som något som upphävde spänningsläget, och skapade ett annat klimat i gruvorna.

Detta sätt att berätta om gruvarbetet, och därmed att presentera sig själv som gruvarbetare, överensstämmer med ett seglivat mönster inom gruvarbetarkulturen.[38] Associationerna mellan berättelserna ger också mening åt gruvarbetarstrejken på ett särskilt vis, eftersom de skapar ett gemensamt problemkomplex av den farliga arbetsplatsen, lönesättningen och disciplinering. De här intervjuerna illustrerar ekonomhistorikern Ulf Erikssons förklaring av strejken som en reaktion på att gruvarbetet omorganiserades under en period före strejken, med följd att det tömdes på kunskapskrävande innehåll, samtidigt som LKAB:s administration agerade utifrån problembilden att arbetskraften var underutnyttjad och måste styras tydligare.[39]

Berättelsen om strejken som något som skapade gemenskap, och den manlige

kroppsarbetarens röst, passar inte för att berätta alla erfarenheter av strejken som förekommer i samlingen av intervjuer. Samtliga intervjuer innehåller erfarenheter som inte passar in i denna kombination, men för somliga intervjupersoner fungerar den särskilt dåligt. Vissa intervjupersoners framställningar av det kamratliga och i grunden solidariska arbetarkollektivet i gruvorna får ett motstycke i andra intervjupersoners framställningar av konkurrens, statushierarkier mellan grupper av arbetare, pennalism och grupptryck. Likaså finns det olika versioner av hur konflikterna mellan gruvarbetarna utvecklades under strejken. Framställningarna av strejken som en spontan aktion bland gruvarbetarna, som skapade en stark känsla av gemenskap vilken inte bröts ned förrän mot slutet av strejken, utmanas av omnämnanden av framtvingat samtycke vid strejkens början.

Förhållningssättet att skapa alternativa berättelser kommer fram tydligast i intervjuerna med kvinnor som berättar om att bli gruvarbetare under 1960-talet. Att så är fallet kan bero på att kvinnorna i gruvorna kan uppfattas som en delgrupp inom gruvarbetarkollektivet, eller en egen partikulär offentlighet, som har skapat egna berättelser om sina särskilda erfarenheter.

Sedan början av 1900-talet hindrade skyddslagstiftningen kvinnor från att arbeta under jord. Ekonomhistorikern Lynn Karlsson har visat att dessa bestämmelser luckrades upp under 1960-talet. Först bemannade kvinnorna matsalarna under jord, men vid slutet av decenniet släpptes kvinnorna in i bland annat verkstadsarbetet.[40] Medan manliga intervjupersoner berättar om konflikterna med arbetsledare, utgår intervjuerna med kvinnor från berättelser om konflikter med manliga arbetskamrater. De berättar om strejken som en konflikt mellan män och framställer det som att de själva strejkade för att vara solidariska med framför allt de äldre männen. Talesättet att strejken återställde människovärdet i gruvorna förekommer även i dessa intervjuer, något som antyder att strejken var universellt befriande. Samtidigt rapporterar intervjupersonerna att deras eget underläge i gruvornas könsmaktsordning inte upphävdes förrän decennier senare. I intervjuerna med kvinnliga intervjupersoner tar framställningarna av gruvarbetet upp större del av tiden, än berättelserna om strejken. Dessa intervjupersoner berättar att de inte alltid hade möjlighet att delta på strejkens möten eftersom de under strejken fick ta ett större ansvar för arbetet i hemmet. Strejken isolerade dem från gruvarbetarkollektivet, och tvingade dem in i roller och uppgifter de ansträngt sig för att komma bort ifrån. I intervjuerna är det som om de längtar bort från pratet om strejken, och tillbaka in i pratet om gruvarbetet.

Ett tredje förhållningssätt som intervjupersonerna intar till berättelserna om gruvarbetarstrejken är att ifrågasätta hur den framställts offentligt. Ifrågasättandena

riktas antingen mot hur berättelserna om strejken har skapats, eller mot berättelsernas innehåll. Att svara på frågor och berätta om gruvarbetarstrejken var inte en ny erfarenhet för alla dem jag intervjuade. Åtminstone de intervjupersoner som varit valda till strejkkommittéerna hade tidigare blivit intervjuade, och i vissa fall talat offentligt, om strejken. Dessa intervjupersoner var kritiska till hur forskare, studenter och journalister burit sig åt för att skapa sina framställningar av strejken. Till exempel kritiserar de journalister för att skapa sensationella, politiskt brännande eller säljande nyheter – som i sin tur skapade missämja och spänningar mellan strejkande gruvarbetare. Strejkens avgränsningar i tid är också något som intervjupersoner ifrågasätter. I offentliga framställningar framställs strejken oftast som det som skedde mellan 9 december 1969 och 4 februari 1970. Intervjupersoner ger andra bud på när strejken började, något som påverkar dess innebörder. Medan de spridda dokumentationerna av strejken gör den till en tydligt avgränsad händelse, framställer intervjupersonerna snarare den som avslutningen på de under hela 1960-talet tilltagande konflikterna i gruvorna.

I intervjuerna förekommer tre ofta upprepade talesätt, som vart och ett kan tolkas som förtätningar av hela berättelser om strejken. Talesättet ”strejken var en skola” menar jag härstammar från det strejkande kollektivet, och används i intervjuerna som en sammanfattning av berättelsen om hur strejken gjorde att strejkande gruvarbetare upptäckte egna och delade kapaciteter som de inte visste att de hade. Strejken skapade talespersoner, förhandlare och organisatörer. Den intrig som detta talesätt förtätar förekommer i en något annorlunda form i solidaritetsrörelsens texter om strejken. Här är berättelsen snarare att strejken avslöjade att när människor börjar agera som de demokratiska subjekt som tidens ideologier beskrev dem som, leder det till motstånd och även repressalier från etablerade grupper. Talesättet att ”strejken gav människovärdet tillbaka” kan spåras till 1960-talets nya vänster, och dess samhällskritiska berättelse.[41] ”Strejken var nödvändig”, är ett talesätt som verkar ha en bakgrund i hur strejken har talats om inom Gruv. Detta talesätt står för en berättelse om hur den fackliga organisationen satt fast i förhandlingar med LKAB som det inte gick att nå framgång i, och som därför till sist ledde till den beklagliga – men verkningsfulla – vilda strejken. När detta talesätt specificeras i intervjuer, hör det samman med en föreställning om att strejken gav den fackliga organisationen, och det socialdemokratiska partiet, förnyad agens. Strejken kopplas därigenom samman med 1970-talets reformer av arbetsmarknadslagstiftningen.

Det är skillnad på hur intervjupersonerna använder dessa talesätt, och på hur de använder den kollektiva berättelsen om strejken som något som skapade

gemenskap i och omkring gruvorna. Den kollektiva berättelsen förs fram med flera berättande röster. Detta antyder att den är ett resultat av förhandlingar inom det strejkande kollektivet, och som dessutom är ett erkännande av berättelsens olika sidor. De tre talesätten används däremot som påståenden som saknar avsändare, det vill säga som mer allmänna sätt att tala om strejken. Talesätten fungerar som delade referenser som möjliggör gemensamma samtal om strejken. Genom att förtäta särskilda berättelser om strejken föreskriver de samtidigt strejkens mening. Skeendenas innehåll, och dessas personliga och kulturella innebörder, blir då något som inte behöver ytterligare reflektion. Strejken görs till en delad erfarenhet – i det förflutna.

Avslutning

Engagerade personer inom solidaritetsrörelsen som bildades kring strejken har under lång tid agerat för att bevara strejken i det offentligas uppmärksamhet, och för att etablera den som en händelse av historisk betydelse. Något som varit typiskt för dessa framställningar är att röster från strejkens aktörer använts för att berätta om den. De intervjuer jag själv har gjort med deltagare i strejken lägger till fler berättelser om strejken. Till skillnad från vad som sker i tidigare framställningar har jag emellertid även analyserat berättelsernas former, och intervjupersonernas inställningar till egna och andras berättelser om strejken. Mitt intresse för berättelsers former ska inte missförstås som ett estetiskt intresse för texter betraktade som ytor. Att kombinera analys av berättelsers innehåll med analys av deras former menar jag genom detta har visats vara ett sätt att komma djupare in i historiska erfarenheter och i hur dessa har bearbetats över tid.[42]

Min bedömning är att aktörerna inom solidaritetsrörelsen har varit framgångsrika i sitt försvar av strejkens minne. Strejken betraktas numera som en viktig händelse under det sena 1900-talet, och den har blivit symbol bland annat för de vilda strejkerna under 1970-talet. Samtidigt tyder intervjuerna jag har gjort med deltagare i strejken på att den fungerar dåligt som bas för reflektioner kring historiskt aktörskap. Alternativa sätt att framställa strejken blir underordnade även i intervjuerna. Intervjupersonerna förhåller sig till förklaringar av den egna strejken gjorda i ut- och ovanifrånperspektiv. Jag uppfattar det som att intervjuerna förmedlar en visshet om att strejken var viktig för hela samhället, men samtidigt ovisshet kring på vilka sätt och varför. Strejken blir därför inte en resurs för resonemang om hur egna erfarenheter passar in i samhället och i delade historier. Det är som att allt viktigt redan har berättats om strejken, och att det som kvarstår är att återberätta dessa berättelser så korrekt som möjligt.

Solidaritetsrörelsens framställningar av gruvarbetarstrejken har alltså bidragit till båda sidor i spelet mellan minne och glömska kring gruvarbetarstrejken. Dessa framställningar har gjort strejken till ett ting i det förflutna – till något som kunde ske vid 1960-talets slut, men inte självklart till något som bidrar till fortsatta samtal kring sambanden mellan kollektiva aktioner och social förändring. Jag menar att detta beror på hur dessa texter är sammansatta och även på att de utesluter information om sin egen produktionsprocess.

Historikern Richard Cándida Smith beskriver muntlig historia som en process som ytterst producerar texter avsedda för cirkulering på en bokmarknad. Denna process inbegriper arbetsdelningar (mellan bland andra intervjuare och intervjuad, forskare och assistenter samt författare och redaktörer), teknologier (som aktörerna har olika kontroll över) och delprodukter (däribland berättande röster, inspelningar, transkriptioner). Cándida Smith menar att detta medför risken att muntlig historia kommodifieras. Detta innebär att muntlig historia blir till en vara vars produktionsprocess är mystisk för både dess producenter och konsumenter, och yttrar sig i att texten ger läsaren intrycket av att stå i direkt förbindelse med en verklig berättare som delar med sig av direkta erfarenheter. Muntlig historia har då, enligt Cándida Smith, blivit något som alienerar. Istället för att skapa insikter i det egna aktörskapet (eller historiskt aktörskap i allmänhet) gör muntlig historia i dessa fall intervjupersonerna främmande för vad de genom intervjun är med om att producera: specifika röster som gör mening och därigenom ger inblickar i historiska och kulturella processer. Därmed blir intervjupersonerna även främmande för sig själva som kunskapsproducenter och som sociala aktörer.[43]

Detta har relevans även för vetenskaplig historia, särskilt för muntlig historia men även för historisk forskning i allmänhet. Historieskrivning kan bidra till förståelse för och förändring av samhället på olika vis, bland annat genom att uppmärksamma historiska exempel och motståndstraditioner – eller genom att förklara hur förändring gått till i det förflutna. Båda dessa förhållningssätt framställer emellertid det förflutna som något objektivt, bortom nu levande aktörers räckvidd. Framställningarna av gruvarbetarstrejken är gjorda i samma anda – som gör denna strejk till ett förebildligt exempel och som vill använda gruvarbetarnas ord för att avslöja att strejkens sammanhang är andra än de som kommer fram ur ideologiska påståenden om den. Historikern Michael Frisch har skrivit att inställningen att sanningen om det förflutna finns utanför och under historieämnet varit förhärskande inom muntlig historia men att den blivit onödig och begränsande. Förvisso, påpekar Frisch, har historiska aktörers minnen och erfarenheter avslöjat och utmanat ämnets ortodoxier. Frisch framhåller samtidigt

att minne är en arena för kulturella och politiska konflikter som historieskrivning kan synliggöra och bearbeta. Eftersom det sålunda är historieskrivning, och inte minne, som möjliggör gemensamma reflektioner över det delade förflutna och dess relation till nuet blir vägen framåt för Frisch att utveckla historieskrivningens former och tillvägagångssätt.[44] Det kräver i och för sig att historieskrivningen förändras, och att historia blir en aktivitet vari historiker och aktörer tillsammans undersöker erfarenheters plats i delade historier – och hur historien lever i och formar den egna erfarenheten.

Noter

1. Gruvarbetarstrejken i Malmfälten skildras och diskuteras i bl.a. Ulf Eriksson. *Gruva och arbete: Kiirunavaara 1890–1990: avsnitt 3, 1950–1970*. Diss., Uppsala universitet, 1991; Björn Horgby. *Med dynamit och argument: gruvarbetarna och deras fackliga kamp under ett sekel*. Stockholm: Svenska metallindustriarbeta reförbundet, 1997; *Pappren på bordet: protokoll och dokument från den stora gruvstrejken i Malmfälten 1969/70*, 2 vol., Stockholm: Ordfront, 1972.
2. För en översikt över dessa framställningar, se Ingela Johansson. *Strejkkonsten: röster om kulturellt och politiskt arbete under och efter gruvstrejken 1969–70*. Göteborg: Glänta produktion, 2013.
3. Se t.ex. Lars Berggren & Mats Greiff, *En svensk historia från vikingatid till nutid*, 2. uppl., Lund: Studentlitteratur, 2009, 323 samt Torbjörn Nilsson, *Hundra år av svensk politik*, Malmö: Gleerups utbildning, 2009, 116.
4. Gérard Genette, *Narrative discourse: an essay in method*, Ithaca: Cornell university press, 1980.
5. Alistair Thomson. *Anzac memories: living with the legend*, 2. uppl. Melbourne: Monash university publishing, 2013, 10–15 samt 327–342.
6. Henry Greenspan. *On listening to Holocaust survivors: Beyond testimony*. 2 uppl., St. Paul: Paragon house, 2010, 11–40.
7. Inom forskning om sociala rörelser är det vanligt att göra skillnad mellan rörelser och organisationer, se Åsa Wettergren och Andrew Jamison, Rörelseforskningens historia och perspektiv. I *Sociala rörelser: Politik och kultur*, Åsa Wettergren och Andrew Jamison (red.) Lund: Studentlitteratur, 2006, 10–11.
8. Göran Sonnevi. ”Rösterna från Kiruna, Svappavaara, Malmberget”. *Bonniers litterära magasin* (*BLM*), 2/1970, 199.
9. Anders Ehnmark. ”Språket i Malmfälten”. *Expressen*. 1970-03-21.
10. Bl.a. *Kamrater, motståndaren är välorganiserad*. Redigerad av Lena Ewert, Lasse Westman och Malmfältens strejkkommitté (1969–1970). 1970; Stockholm: Folkets Bio AB, 2007; Narrengruppen. ”Solidaritet – Arbetarmakt”. I *Svenska radiopjäser 1971*. Åke Hodell m.fl. (red.), 55–117. Stockholm: Sveriges radios förlag, 1971.
11. Genette, 1980, 212–215; Richard Cándida Smith. ”Publishing oral history: oral

exchange and print culture". I *Handbook of oral history*, Thomas Charlton, Lois Myers & Rebecca Sharpless (red.), Lanham: Altamira press, 2008, 420–421.

12. Sara Lidman & Odd Uhrbom. *Gruva*. Ny utökad utg. Stockholm: Aldus/Bonnier, 1969.
13. Birgitta Holm. *Sara Lidman – i liv och text*. Stockholm: Bonnier, 1998, 317–322.
14. Holm, 2005, 323–327; Annika Olsson. *Att ge den andra sidan röst*. Stockholm: Atlas, 2004, 176–192.
15. Holm, 2005, 325.
16. Jfr. Olsson, 2004, 196.
17. Anders Thunberg (red.) *Strejken: röster, dokument, synpunkter från en storkonflikt*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1970, baksidestexten.
18. Thunberg (red.), 1970, 258.
19. Genette, 1980, 230 samt 249.
20. Thunberg (red.), 1970, 9.
21. Thunberg (red.), 1970, 12.
22. Thunberg (red.), 1970, 13.
23. Thunberg (red.), 1970, onumr. kursiv i orig.
24. Thunberg (red.), 1970, 12.
25. Thunberg (red.), 1970, 245–252.
26. Thunberg (red.), 1970, 258.
27. Se t.ex. gruvarbetarnas uttalande på stormöten och i andra sammanhang, Thunberg (red.), 1970, 58–81.
28. Thunberg (red.), 1970, 96–103.
29. Anders Ehnmark. "Malmfälten 10 år efter strejken: Jobben försvinner i en känsla av demokrati". *FiB/Kulturfront*, 16/1979, 3.
30. Ehnmark, 1979, 4.
31. Kjell Törmå. "Gruva: Tjugo år senare". *FiB/Kulturfront*, 16/1989, 3.
32. Mikael Nyberg. "Kennings 31 teser". *FiB/Kulturfront*, 16/1989, 7–8.
33. Åke Svidén. "MBL och nya strejkförbud". *FiB/Kulturfront*, 16/1989, 9.
34. Joar Tiberg. "Femtiosju dygn som skakade Sverige". *Ordfront magasin*, 12/1999, 25.
35. Begreppen "generell" och "partikulär offentlighet" hämtar jag från Thomson, 2013, 12–13.

36. Genette menar att berättelser bör betraktas som bestående av tre sammanhängande delar: (1) en händelseutveckling (det som jag här kallar ”story”); (2) framställningen som förmedlar denna och (3) verkliga eller fiktionella akter som kombinerar dessa två. Genette, 1980, 25–27.
37. Samuel Schrager. ”What is social in oral history?” I *The oral history reader*, Robert Perks & Alistair Thomson (red.), London och New York: Routledge, 1998, 284–299.
38. Maths Isacson. *Industrisamhället Sverige: arbete, ideal och kulturarv*. Lund: Studentlitteratur, 2007, 147–152.
39. Eriksson, 1991, 365–371.
40. Lynn Karlsson. ”I gruva och på kontor: Genusstämplingen av arbetet”. I *Mot halva makten: Elva historiska essäer om kvinnors strategier och mäns motstånd: Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*, Ingrid Hagman (red.), Stockholm: Fritze, 1997, 87–95.
41. Jfr. Olsson, 2004, 192–213. Talesättet har gamla anor inom arbetarrörelsen, och enligt Olsson anknyter det dessutom en civilisationskritik som kan spåras till Viktor Rydbergs ”Den nya grottesången”.
42. För utvecklade resonemang om detta, se Alessando Portelli. *The death of Luigi Trastulli and other stories: form and meaning in oral history*. Albany: State university of New York press, 1991.
43. Cándida Smith, 2008, 420–421.
44. Michael Frisch. *A shared authority: essays on the craft and meaning of oral and public history*. Albany: State university of New York press, 1990.

Folkrörelse på arbetsplatsen

Frances Tuuloskorpi

Vem kan vara intresserad av en lång och detaljerad berättelse om hur en utåt knappt märkbar övertidsblockad förbereds och genomförs under två veckor vintern 2009 av SJ-anställda tågvärdar? Eller av en kort story om hur några timanställda på ett vårdboende 2011 snackar ihop sig om att gemensamt tacka nej till kortade arbetspass? Rimligen kan andra i liknande situation vara intresserade. Berättelserna i antologiserien *Folkrörelse på arbetsplatsen* är uppmuntran och uppvigling, men också skolning genom erfarenhetsutbyte. För framtiden är de historieskrivning, även om det inte är böckernas syfte. Det som händer idag och som beskrivs idag är morgondagens historiska material. Det som finns i läggen är ofta mötesprotokoll, domar, uppmärksammade händelser i media. Det som händer däremellan och därunder finns inte lika ofta på pränt. Arbetarförfattare och andra berättare fyller ut en del av tomrummet, så också dessa berättelser.

Bakgrund

Folkrörelse på arbetsplatsen är en serie små antologier. I dagsläget finns tre titlar utgivna och den fjärde är under arbete. Projektet är ideellt och helt fristående, ingen facklig eller politisk organisation finns öppet eller dold i bakgrunden. De som bidragit med sina berättelser har just detta gemensamt, att de haft något att berätta om att använda och utveckla kollektiv styrka tillsammans med arbetskamrater/kollegor. De har olika bakgrund och olika åsikter i fackliga och politiska frågor i övrigt. Som redaktör är jag dock inte objektiv eller neutral. Jag kompletterar böckernas berättelser med kommentarer och pekpinnar där jag försöker sammanfatta erfarenheter och ge råd. Att jag har tagit initiativ till bokserien har i sin tur en kollektiv grund, nämligen erfarenheterna från de brödfabriker där jag har arbetat och varit fackligt aktiv under många år (1977-2006). Vi utvecklade där metoder som gjorde oss starka som kollektiv. Genom vår livsmedelsarbetareklubb drev vi igenom bättre löner, arbetstidsregler och anställningsskydd än vad lagar

och centrala avtal stadgar. Vi genomförde några strider som uppmärksammades på andra arbetsplatser vilket ledde till utbyte av erfarenheter. Jag tänkte att våra och andras liknande erfarenheter måste samlas och spridas, inte minst för att traderingen på arbetsplatserna minskar i takt med ökningen av korta anställningar och splittrade kollektiv.

Böckerna

Del 1, *Hopsnackat*, kom ut 2010 och innehåller 35 korta berättelser av anonyma författare från 25 olika arbetsplatser, om hur man snackat ihop sig och stoppat en försämring eller fått igenom en förbättring på jobbet. Ur baksidestexten: ”Hundar på lagret, surströmming och bingostrejk. Kuktillägg, audition för timmisar och julvörten som fick stanna på kajen. Underpresterande kockar, unisona sopgubbar, fnissande bagare, ilskna vårdarbetare och chaufförer som tröttnar på trasiga bussar. Vikarier, praktikanter och Amu-elever som inte tar skit. Bilbyggarnas rastmöten, städarna som driver alla andra framför sig och månadens fackpampar. Grabbarna som rör om på motorverkstan, blixten som vägrar övertid och fackstugor i pausrummen.”

Del 2, *Hopskrivet*, kom ut 2012 och innehåller berättelser om sådant som skrivs på arbetsplatsen, för och av dem som jobbar där – papperstidningar, bloggar och nätforum. Därmed handlar den också om kollektiv identitet och lokal organisering ur ett mer långsiktigt perspektiv. Ett tjugotal personer har nappat på uppmaningen: Berätta om en arbetsplatstidning eller något annat skriftligt som har haft betydelse för er som kollektiv! Här finns klassiska arbetsplatstidningar från järnväg, postkontor och fabriker men också berättelser som *Vi saknar en anslagstavla,* om en blogg för bemanningsanställda i Göteborg och *Öppen kamp och hemlig grupp*, om hur sjuksköterskestudenter i Stockholm organiserar sin lönekamp i en hemlig facebookgrupp och kollektiviserar de individuella lönesamtalen genom ett gemensamt exceldokument.

Del 3, *Slutsnackat*, kom från trycket i april 2015. Temat är arbetarkollektivet som maktfaktor. Boken innehåller berättelser om strider på olika arbetsplatser, beslutade och genomförda av arbetarna själva, ibland genom en lokal klubb. Fastanställda, timanställda, bemanningsanställda och blivande anställda berättar om smarta metoder: övertidsblockader, jobba-enligt-regelboken, kollektiva uppsägningar inom vården, spridningen av sjuksköterskestudenternas inte under 24 000-rörelse, med mera.

Del 4, som förhoppningsvis trycks i höst, blir en antologi om erfarenheter av så kallad vild strejk. Den kommer att innehålla inifrånberättelser om en rad strejker,

från 1989 (hemtjänstpersonal i Stockholm) till 2014 (polska bemanningsanställda på en byggarbetsplats i Göteborg). Här finns i flera av berättelserna ett problematiserande perspektiv då jag uppmanat de skrivande/berättande att fundera över vad de utifrån sina erfarenheter skulle ge för råd till andra i en liknande situation (Uppdatering: Del 4, *Om Strejker*, trycktes i november 2015).

Berättarna

Jag hittar berättarna först och främst genom de kontakter jag fått i samband med erfarenhetsutbyte mellan intresserade från olika arbetsplatser. Jag har kunnat säga till en person: det som du berättade när vi träffades senast, kan du skriva ner det? Det finns också berättelser/berättare som jag hittat på olika nätforum. Det har inte funnits någon ambition att få till ett heltäckande eller statistiskt urval, däremot en önskan att få berättelser från olika sorters arbetsplatser och situationer. Urvalet har begränsats till berättelser om just kollektivt agerande, mer eller mindre framgångsrikt. Det har inte räckt att berätta om ”hur jag/vi har det på jobbet”. Sådana texter har jag tackat nej till, även om de varit bra skrivna och intressanta i sig.

Jag har i första hand bett berättarna att själva skriva ner sin historia. För de flesta är det första gången och kanske enda gången de skriver en berättelse om sina egna erfarenheter. Ett fåtal är eller har blivit ”arbetarskrivare” eller etablerade arbetarförfattare.

I de fall där berättaren inte skriver själv bygger berättelsen på en eller flera intervjuer. Dessa texter har ofta bollats fram och tillbaka flera varv, de har rättats och ändrats av berättaren, som ibland påminner sig nya saker vid läsningen av intervjun. Målsättningen har varit att berättaren i slutänden ska kunna betrakta texten som sin egen och jag har försökt bibehålla det personliga tonfallet och språkbruket.

I *Hopsnackat* valde jag att låta samtliga berättare vara anonyma och att inte heller namnge de företag/arbetsplatser där händelserna utspelas. Detta av två skäl. Ett: Många av berättarna var unga människor med osäkra anställningar. Två: Jag ville understryka att det som händer i berättelserna inte handlar om någon specifik arbetsplats, utan kunde utspelats var som helst. *Hopskrivet* handlar till stor del om namngivna arbetsplatstidningar. Det framgår ofta därigenom vilken arbetsplats det handlar om, och flertalet av berättarna har valt att skriva under eget namn. I *Slutsnackat* har drygt hälften av berättarna valt att framträda med eget namn. De som gör det är framför allt de som redan är kända som fackligt aktiva personer.

Livsberättelser ur ett Malmö i förändring

Ljuba Fredenman

Inledning

Det vore legitimt att ifrågasätta varför jag valde att dra igång ett projekt som på förhand saknade alla tänkbara förutsättningar för att nå sina uppsatta mål. Att skriva, trycka upp och publicera tio böcker är en kostsam apparat som kräver både kunnande och finanser. Jag saknade båda, men tänkte att det nog skulle ordna sig. Jag skulle börja med att gräva där jag stod och jag skulle lära mig utefter vägen. Vad jag hade, det var en idé om att göra historia av tio vanliga äldre malmöiters erfarenheter. Historia som skulle trampa upp ännu en väg för människan in i det offentliga samtalet. Tio informanter skulle med sina livsberättelser och sina underifrånperspektiv bidra till att makten och demokratin blev ännu mer demokratisk. Vetenskapen skulle få ännu lite mer empiri att analysera och ville det sig väl skulle mitt projekt även kunna generera ett meningsfullt arbete för framtiden.

Det fanns ytterligare något som fick mig att gå igång med projektet, och det var min egen erfarenhet. Den är inte helt irrelevant i sammanhanget. Särskilt som min resa börjat inom transportbranschen ett kvartssekel tidigare och senare i livet har tagit mig in i och igenom en högskoleutbildning. För att med en magisterexamen i freds- och konfliktvetenskap i näven, spotta ut mig där Bassängkajen och Beijerskajen möts. Dessa kajer mot vilka fartyg i decennier har förtöjts, lastats och lossats med gods till och från företrädesvis Kockums och kvarnen som på senare år fått heta Nord Mills, och som utgör den sista stora industrin på det som numera heter Universitetsholmen. Kvarter som tidigare mestadels befolkats av arbetare i blåställ och som nu inrymmer tjänstepersoner och akademiker i nybyggda kontorslokaler och flådiga föreläsningssalar.

Jag har utifrån mina erfarenheter en relation till båda dessa världar och det hade under min tid som freds- och konfliktvetarstudent uppstått ett behov av att lära mig mer om vad som händer i sådana förvandlingar som både jag och min hemstad

Malmö har gått igenom sedan Kockums lade ned, Öresundsbron blev byggd och jag nästan inte längre var långtradarchaufför. Jag minns att jag då tänkte: ”undrar vad som kommer efter det här?” Jag hade vid den tidpunkten dessutom hunnit ansöka om så många jobb inom mitt nya skrå, att det framstod smärtsamt tydligt att jag skulle få skapa mitt jobb själv. Det rörde sig om hundratals ansökningar, där jag inte blev kallad till en endaste intervju. Alternativet som stod till buds om jag inte hittade ett jobb, var att återvända till åkeriet på heltid igen. Det var det sista jag ville göra. Jag hade en termin kvar att utnyttja med bibehållet studielån. Sedan var det färdigstuderat för min del, ifall jag inte lyckades hitta en adekvat tjänst inom företrädesvis den akademiska sfären. För då skulle jag få fortsätta göra det jag helst av allt ville: fortsätta att lära mer om människors umbäranden och hur deras samhällen hänger ihop. Idén om de tio livsberättelserna hade ännu inte kläckts. Den kom till när jag bestämt mig för att läsa historia med kulturanalys och var inne på den sista delkursen. Där blev jag introducerad för muntlig historia av historikern Malin Thor Tureby. Det avslutande arbetet under den terminen lade grunden för min första bok. Under arbetet med den blev jag inbjuden till forskningsseminarier för att berätta om vad jag höll på med och jag blev uppmuntrad att gå vidare med *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring*. Sedan dess har två böcker färdigställts och publicerats på förlaget jag för ändamålet startat. Stadsarkivet bjöd in mig att begå boksläpp i deras nyinvigda lokaler på Bergsgatan när den andra boken i serien skulle släppas.[1] Men strax efter att den publicerats tog både pengar och tid slut. Därför har det i skrivande stund stannat vid två böcker med en livsberättelse i varje. Dessa livsberättelser och arbetet med dem kommer jag att redogöra för i denna artikel.

Syfte

Livsberättelser ur ett Malmö i förändring har följande syften:

- att genom tio böcker lyfta upp och bevara tio äldre malmöbors erfarenheter och därigenom bidra till Malmös nutidshistoria utifrån stadens förvandling från industristad till tjänstestad.
- att för en hållbar framtida utveckling av Malmö, bidra till att bygga allianser mellan generationer, klasser, genus och folkgrupper som är representerade i staden.
- att göra en utställning där tio äldre malmöiters livsberättelser exponeras.
- att introducera högstadie- och gymnasieelever för muntlig historia.
- att producera empiri för framtida forskningsändamål.

Syftet med denna artikel är så här långt att summera projektet *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring*, samt reflektera över arbetet med det.

Metod

Projektet har som avsikt att återge helt vanliga malmöiters livshistoria. Därför valde jag att utgå från metoden biografisk intervju.[2] Strukturen för intervjuerna fann jag i den brittiske socialhistorikern Paul Thompsons intervjuguide.[3] Under intervjun med Elly följde jag strukturen i intervjuguiden, vilket underlättade för både mig och min informant då vi båda sedan tidigare inte hade någon större vana av att göra intervjuer. Så var dock inte fallet under den nästföljande intervjun, vilken gjordes med Hans som gav sin livshistoria till den andra boken i projektet. Hans hade stor erfarenhet av den här sortens aktiviteter, eftersom han under stora delar av sitt liv varit verksam som kommunikatör och utbildare.[4] Hans berättande var så strukturerat och pedagogiskt upplagt, att det nästan kunde misstänkas att det var han som följde Thompsons intervjuguide. Jag behövde endast flika in med några enstaka följdfrågor under hela den fem och en halv timme långa intervjun och kunde därför resa med i hans berättelse utan att behöva göra mer än att checka av så att vi inte råkade förbise eller glömma något av vikt. Jag har därefter gjort ytterligare intervjuer inför fler planerade böcker och den försiktiga slutsatsen jag hittills kan dra, och som är värd att notera, är att en intervju inte är den andra lik. Det ställer krav på intervjuaren/forskaren att dels vara öppen för informantens unika person, och dels att på förhand vara väl förberedd med en tydlig och beprövad struktur. Jag arbetar utifrån en antropologisk anda och tar ansats i det postmoderna och konstruktivistiska forskarfältet. Psykologerna Steinar Kvale och Svend Brinkmann kallar det resenärmetaforen.[5]

Projektet tar form

Hösten 2012 hade jag nått två stora mål som jag satt upp för mig själv sedan flera år tillbaka. Det första var att skaffa mig en högskoleutbildning och det andra att ta en magisterexamen. Jag hade kämpat mig fram till båda målen och hade därvidlag en fantastisk tid som student bakom mig. Jag var magister. Filosofie magister, minsann. Det var stort för mig personligen och jag var stolt över att ha lyckats nå dit. Jag hade fått svar på många av alla de frågor jag intresserat mig för, och för varje svar hade det väckts en mängd nya frågeställningar. Jag älskade det: att i lugn och ro ha tid och resurser till att gå loss på sådant som jag tidigare helt enkelt saknat tillgång och tillträde till. Visst, bibliotek och sökmotorer på internet stod

öppna även för sådana som dittills inte tagit studenten. Men det är något helt annat att träda in i vetenskapens gränslösa sammanhang och stundom förlora sig själv däri. Att Malmö Högskola haft sådana som jag i åtanke när lärosätets ambitioner togs fram, det hade jag också fått lära mig. Vi som inte kom från hem där det redan fanns akademiker; vi skulle beredas tillgång till högre studier, eftersom många av oss i den stundande framtiden inte längre skulle ha en industri att tjäna vårt dagliga bröd vid. Den diskussionen var vital då och den lever än bland mina gamla kollegor och kunder inom åkeribranschen där jag kommer ifrån. Historikerna Nils Andersson, Lars Berggren och Mats Greiff skriver redan i inledningen till antologin *Sociala konflikter och kulturella processer – historia med människor i centrum*, så här:

> När den nya högskolan etablerades fanns redan ett övergripande utbildningspolitiskt mål formulerat. Högskolan skulle arbeta för att rekrytera studenter från miljöer där man av tradition inte sökte sig till högre studier, dvs. i första hand arbetarklass och människor med invandrarbakgrund.[6]

Mitt i prick! Den intersektionen är min: arbetarklass och invandrarbakgrund. Jag hade följt stadens utveckling och låtit mig förvandlas med den, och jag hade kommit ut på andra sidan som en lärd människa. Smaka på den! Kruxet var bara att jag stod där i min nya gestalt utan att ha ett jobb i sikte, annat än optionen att återvända till åkeriet. Det vore ett deprimerande steg tillbaka som jag i ett senare skede ändå skulle bli tvungen att ta. Men dessförinnan blev det lyckligtvis en ytterligare termin vid Malmö Högskola och den terminen använde jag till att läsa historia med kulturanalys. Jag var nyfiken på ämnet av två anledningar. För det första har historia alltid roat mig. För det andra kände jag att jag som nybakat freds- och konfliktvetare svävade lite ovan jord. Utan den historiska pusselbiten hade jag inget riktigt fotfäste. Beslutet var därför enkelt och den sista delkursen för historieterminen avslutades med Ellys livshistoria. Efter avslutningen satt jag kvar och pratade med min handledare Malin Thor Tureby. Att intervjua, transkribera och skriva en annan människas livsberättelse var något jag tidigare i mitt liv fasat för. Därför hade min egen farmor hunnit dö innan jag fått ändan ur vagnen att göra en inspelad intervju med henne. Något som jag frågat henne om så tidigt som i slutet av 1980-talet och som hon var villig till att ställa upp på. Det gör dock inte så mycket nu längre. Farmor var en duktig berättare som tidigt i min barndom satte mig in i allt ifrån Andra världskrigets egenupplevda fasor, till sextimmars arbetsdag i ett kommunistiskt Jugoslavien på 1950-talet. Hon hade få hämningar

och kunde även berätta om sina vardagsromanser med en stilig kurtisör som farfar sköt i knäna efter att kurtiserandet gått från uppvaktning till äktenskapsbrott.[7]

När jag väl kom igång med Ellys intervju, var det som om jag aldrig gjort annat i mitt liv. Det var en överraskande upplevelse i positiv bemärkelse. Så till den grad att jag genast började skissa på *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring*. Det här ville jag göra mer av så jag presenterade idén för Malin Thor Tureby som i sin tur uppmuntrade mig till att utveckla den. Hon tipsade mig om allt möjligt och hon bjöd in mig till att träffa både svenska och utländska muntliga historiker. Ellys bok blev klar och den gavs ut på eget förlag. Med mig och min sambo inräknade kom det sju personer till boksläppet som hölls på ett mysigt fik i Malmö. Upplagan på hundra exemplar sålde slut efter ett år. ”The sky is the limit!”

Elly

I Ellys livsberättelse blev det främst fokus på aspekterna klass och genus. Via min sambo och tillika Ellys barnbarn Åsa, kände jag på förhand till en del om Ellys liv och hennes sociala sammanhang. Därför var jag extra nyfiken på hur hon förhöll sig till dessa områden. Ännu mer nyfiken var jag på att få höra om, och i så fall hur hennes uppfattningar hade förändrats genom hennes då 92 år långa liv. Det visade sig att Elly var överraskande uppdaterad ifråga om det mesta. Gällande genus lyfte hon fram att kvinnor har fått det bättre. Att ha sin egen ekonomi och inte vara beroende av mannen, vilket var normen förr, tycker hon är förträffligt. Att barn numera kan prata med sina föräldrar om även de mest känsliga saker, det tycker hon också är en god förändring. Samtidigt minns hon tillbaka till tiden då hennes barn växte upp och könsrollerna var tydligt uppdelade i manligt och kvinnligt. Elly hade skött barnuppfostran, matlagning och hemmet i övrigt, medan Nisse haft som vana att sitta i sin fåtölj och äta praliner med tidningen i handen. Nisse brukade peka på matannonserna i tidningen och säga att ”det där skulle vara gott”, som en anmaning till Elly om vad hon skulle handla. Elly berättade med en viss glimt i ögat att han basade över vad hon skulle laga för mat. Samtidigt var det hon som styrde i hemmet. Hon skulle till exempel aldrig våga släppa ner honom i tvättstugan för att ordna med tvätten.[8] Efter intervjun berättade Elly att Nisse råkade ut för en stroke under sin sista levnadstid. Det gjorde honom delvis förlamad. Ett ansvar som tungt landade på Ellys axlar. Så för att få pauser i den tunga omvårdnaden började hon besöka stadsbiblioteket. Där väcktes ett intresse för samhällsfrågor. Något som hon under intervjun sagt att hon tidigare i sitt liv saknat intresse för.

Elly definierar sig som arbetarklass och det säger hon att hon alltid har gjort. Ellys

mor var ensamstående och arbetade heltid under hela hennes uppväxt. Hon gifte sig med Nisse som var elektriker. Elly jobbade halvtid i en fiskaffär på Amiralsgatan i Malmö fram tills hon vid 48 års ålder gick i pension. Nisse var precis som Elly uppvuxen runt Möllevångstorget, vars historia som traditionella arbetarkvarter är allmänt känd. Där levde de tillsammans tills Nisse gick bort. Därefter flyttade Elly till Kulladal där hon bor kvar än idag. Vad jag finner intressant är att Elly under hela sitt liv närt en dröm om att bo på Limhamn. Av någon anledning har den drömmen aldrig förverkligats. På frågan om varför, berättar Elly att det skulle Nisse aldrig gå med på. De var arbetare och var man arbetare så bodde man på söder. Gränsen mot det finare Limhamn i väster gick vid Mossängens sommarstad där paret hade sin sommarstuga.[9]

Jag har i efterhand funderat på att det finns en kontradiktion i vad Elly berättar gällande sina värderingar, i relation till det hon säger ägde rum. För på frågan om hon skulle ha uppfostrat sina döttrar likadant om de var pojkar, svarade hon utan minsta tvekan att det skulle hon ha gjort. Ändå säger hon att det var hon allena som uppfostrade deras döttrar. Nisse tillbringade visserligen mycket tid med dem, men som Elly säger var det mest lek de ägnade sig åt.[10] Samtidigt uttrycker Elly stor glädje och tacksamhet över att kvinnor idag har det bättre ställt och att det till skillnad från förr numera är möjligt för en kvinna att själv forma det liv hon vill leva. Elly nämner även att det gläder henne att arbetare har fått det bättre idag. Så nog är hon fortfarande av arbetarklass om hon själv får säga det. På den punkten verkar inget ha förändrats i hennes uppfattning. Däremot är hon idag en kvinna med värderingar som verkar ha följt den sociala och kulturella utvecklingen, vilken under Ellys livstid gett kvinnor egna ekonomier och berikat arbetare med anständigare löner och ett bättre anseende.

Muntlig historia i grundskolan

Det hade visat sig vara svårare än förväntat att få igång ett samarbete med Malmö Kommun. Ambitionen fanns där hos de tjänstepersoner jag etablerat kontakt med och de var generösa med att både ge mig tips och bistå med praktisk hjälp. Men plötsligt kom ett besked om ett sparbeting på fem miljoner kronor från Malmö Museer. Det fanns inte längre några medel till att förverkliga de planer som dittills diskuterats. Avsikten var att göra en utställning där allmänheten skulle guidas runt i informanternas livsberättelser. Ljudupptagningar som återgav citat från intervjuerna skulle höras och fotografier ur informanternas liv skulle projiceras på väggarna, men av det blev det inget.

Istället hände något annat som jag också planerat för, fast nu hände det tidigare än beräknat. En rektor på en skola utanför Trelleborg hörde av sig och undrade om jag i fem veckor kunde hoppa in för en svenskalärare som hastigt sagt upp sig för en tjänst på en annan skola. Det kunde jag och passade på att fråga om jag då även fick låta eleverna i årskurserna åtta och nio få göra muntlig historia på hälften av lektionerna i svenska. Det hade rektorn inget emot så länge jag hann med det kursplanen krävde att eleverna skulle lära sig. Det blev en succé. Ungdomarna fick börja med att läsa högt ur Ellys bok. Av sjuttiotalet elever var det endast två som inte läste. Något som fick de övriga lärarna till att höja på sina ögonbryn när jag entusiastiskt berättade om det i lärarrummet. Högläsning är normalt sett inte så populärt i de åldrarna, enligt kollegiet. Det förvånade mig, eftersom ungdomarna inte bara läste med inlevelse och lust; de var även uppmuntrande mot dem som råkade haka upp sig, hade lässvårigheter eller bara var blyga. Eleverna delades upp i grupper där de tilldelades olika ansvarsområden och de släpptes iväg för att hitta egna äldre informanter på den lilla orten. Det blev en blandning av morfäder, den där grannen som alltid klipper sin häck minutiöst och ett par äldre lärare som generöst ställde upp för intervju. Ungdomarna spelade in intervjuerna på sina mobiltelefoner, gjorde postrar för att illustrera livsberättelserna; och de skrev enligt den mall som Ellys bok fick utgöra. Innan dess hade eleverna blivit grundligt insatta i hur de skulle gå tillväga och vad de skulle ha fokus på för att nå ett gott resultat. Resultatet blev därefter. Alla sex klasserna lyckades strålande och jag fick en fantastisk erfarenhet med mig därifrån.

Hans

Äventyret i grundskolan var över för den gången och jag återvände till frilanskollektivet där jag hyrt in mig och fortsatte med arbetet med Hans bok. Samtidigt sökte jag bidrag från olika stiftelser, kommunens kulturnämnd och även EU. Att söka bidrag från EU är ett kapitel för sig och jag kan därför rekommendera att ta professionell hjälp för den som tänker ge sig i kast med en sådan process. Det finns tusentals fonder att söka ur och det är omöjligt för någon som är novis på området att träffa rätt. Själv sökte jag ur fonder som vid svar visade sig vara fel. Det tog massor av tid och energi och gav inte en enda krona. Att söka bidrag var dessutom inte lätt för mig att förhålla mig till. Jag hade ett kvarlevande motstånd som inte ville släppa sitt tag om min mentala disposition och det var inte till min nytta. Att växa upp som arbetarbarn och vara arbetare i ett kvartssekel sätter fåror i ens tankebanor som måste plöjas om. För i den föreställning jag då hade om mig själv, söker man inga bidrag. Man kavlar upp ärmarna och knogar ihop

till sin investering. Vad som sakta gick upp för mig sedan jag sedermera sagt upp mig från åkeriet för att ge mitt nya företagande en ärlig chans, var att det är hårt knog att tigga pengar för ett projekt som ingen annan än jag själv har bett om. För att inte tala om alla nätverksfrukostträffar som jag i egenskap av nybliven social entreprenör uppmanats att delta i. Jag har varit på ett otal sådana utan att få med mig något substantiellt därifrån. Det där är inte min grej, helt enkelt. Vad som däremot har gett mig både stimulans och näring, är de forskarseminarier jag haft möjlighet att delta i sedan jag drog igång projektet. Utan dem är det tveksamt om ens Ellys livsberättelse hade blivit till bok. För det har i min uppfattning varit avgörande att ha tillgång till den samlade professionen som gett mig konstruktiv kritik och värdefulla råd att ta med. Arbetet med muntlig historia sker ju inte bara med informanterna, utan även i allra högsta grad med forskare, arkivarier och även någon förvaltningschef som ser nyttan och därför lämnar en dörr öppen på glänt. Att korrespondera med stiftelser jag sökt pengar från, blev också en del av arbetet. Sammantaget hade jag därför inga problem att fylla mina dagar med arbete under den period då jag hade möjlighet att arbeta med projektet på heltid.

Det roligaste var ändå att jobba med Hans historia, vilket jag njöt av varje minut jag ostört fick skriva på den. Vi har många gemensamma nämnare, Hans och jag. Vi är båda duktiga på att kommunicera budskap och vi har ägnat stor del av våra liv åt att musicera. Hans som bleckblåsare och jag som hårdrocksgitarrist. Politiskt aktiva och mer eller mindre socialliberala, båda två. Han i ett borgerligt parti och jag i ett grönt som spretar till både höger och vänster. Det finns dock skillnader. Hans var inte arbetarklassbarn, hans pappa var ingenjör. Hans är kritisk till det klassamhälle han beskriver att han växte upp i. Hans barndom i bruksorterna (dit de ständigt flyttade) beskriver han som ett omvänt klassamhälle, där det var fult att vara son till en ”ingenjör som ingenting gör”.[11] Arbetarungarna som dominerade de skolor där Hans gick, tog sina chanser att hävda sig på bekostnad av den överordning Hans i deras ögon representerade.[12] Med sina erfarenheter gav Hans mig insikter om att utanförskap inte känner några klassgränser. Jag är själv barn till arbetarmigranter och har därför inga svårigheter att känna igen mig i det utanförskap som Hans beskriver att han i sin barndom upplevde. Samtidigt blir jag påmind om att jag själv utifrån min positionering inte alltid var så välkomnande gentemot medelklassbarn under min uppväxt. Eller åtminstone de som jag trodde var medelklass. Det som Hans erfarenhet bekräftar, är att maktutövning och diskriminering inte alltid sker uppifrån och ned, utan snarare löper från alla möjliga riktningar. Därför hjälpte mitt arbete med Hans bok mig att bearbeta mina föreställningar om vilka tillhörigheter och identifikationer jag representerade, har representerat och numera representerar.

Historikerna Lars Berggren och Mats Greiff diskuterar den betydelse arbetet med muntlig historia har i skapandet av identitet och självförståelse. De talar främst om Malmös immigranter och arbetare, men de inbegriper även forskaren i den processen. De argumenterar för att medverkan i studier eller projekt ger aktörer fördjupade insikter om sin egen roll i historiska förändringsprocesser. De säger så här och bekräftar den process som samspelet mellan mig och Hans har initierat:

> Det dialektiska samspelet innebär självklart att historiker också kan lära sig av de människor som berättar om sina erfarenheter. Berättelserna utgör inte bara källor, utan kan också bidra med perspektiv och tolkningar, vilka i sin tur bearbetas av historikern.[13]

Citatet styrker vad jag själv gick igenom under arbetet med Hans bok. Jag vill framförallt dröja kvar vid den process som drog igång inom Hans efter att vi genomfört intervjun med honom. Han ringde upp mig några dagar efteråt och berättade att han börjat drömma om saker han förträngt. Han berättade om tre drömmar som kristallklart uppenbarade sig när han sov. De innehöll tre traumatiska händelser som ägt rum i hans barndom. Han beskrev händelserna väldigt detaljerat och sa efteråt att han upplevde drömmarna som frigörande efter att de kommit fram ut minnenas gömmor.[14] Paul Thompson diskuterar den psykoanalytiska aspekten inom muntlig historia. Han argumenterar för och bekräftar den emancipatoriska kraften som i vissa fall kan befria informanten från undertryckta minnen och oönskade känslor. Det var precis det som hände med Hans. Samtidigt hävdar Thompson att den muntliga historikern inte ska ta på sig rollen som psykoanalytiker, då psykoanalysen kräver en annan skolning och praktik än den historikern normalt äger.[15] Donald A. Ritchie tar även han upp detta. Han menar liksom Thompson att dessa intervjuer kan ha den frigörande verkan jag erfor med Hans, men han hävdar att intervjuerna även kan bli traumatiska för informanten när undertryckta och oönskade minnen plötsligt tränger fram. Ritchie tar även upp den fysiska aspekten och exemplifierar med en äldre man som i början av sin intervju satt kutryggigt i sin rullstol och hängde med sitt huvud. Mannen tittade knappt på intervjuaren under en lång stund. När samtalet gick in på informantens ungdomsperiod, sträckte han så på ryggen, utstrålade plötsligt en vitalare energi och blev kontaktsökande med sin blick. Ritchie menar utifrån exemplet att dessa intervjuer kan påverka informanterna även fysiskt.[16] Något sådant såg jag dock inte hos Hans. Troligtvis för att han vid tillfället föreföll vara i både god form och vid gott mod.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kom denna artikel att, genom *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring,* beskriva och exemplifiera produkten av den ambition Malmö Högskola satte upp om att skapa ett högre läroverk för människor utan akademisk härkomst eller bakgrund. Det var inte min mening inför uppgiften, men som så ofta i skrivprocesser, vill berättelsen ta en riktning som författaren inte räknat med. Därför gjorde jag som jag brukar göra med mina informanter och valde att resa med i även denna berättelse. Först var det besvärande att lägga så stort fokus på mig och mitt arbete, men någonstans på vägen förstod jag att det nog kan finnas ett värde i att lämna ett personligt kvitto på hur det i mitt fall har gått för Malmö Högskola och dess strävan att skola den del av befolkningen som av olika anledningar aldrig annars skulle ha satt sin fot vid ett högre läroverk.

För mig som person och för vad min utbildning vid Malmö Högskola har gett, har läroverket definitivt lyckats med sin ambition. Tack vare utbildningen och de människor jag lärt känna i samband med den, har jag kunnat göra saker jag tidigare bara kunnat drömma om. Att produkten för mig personligen blev ett projekt där äldre malmöiter delar med sig av sina erfarenheter och därmed kunskaper var inget jag planerat. Det föddes ur den inspiration och glädje jag fick under den termin jag valt att läsa för att slippa gå tillbaka till mitt gamla jobb som lastbilschaufför; efter att jag egentligen var klar med mina studier och hade räknat med ett jobb inom kommun eller statligt verk. Projektet ledde mig vidare till ytterligare lärdomar, framförallt de jag fick från mina informanter, vilka jag också ser som mina lärare. För det är faktiskt vad de i intervjuerna blir till. De lär ut och jag lyssnar. Sedan lyssnar jag en gång till medan jag transkriberar och sedan processar jag vad de gett mig så att jag kan förmedla vidare till mina läsare vad vi behöver lära oss. Mitt arbete med *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring* har även lett till en projektanställning vid Lunds Universitet, där mina informanter är lastbilschaufförer som ska lära oss om hur deras sociala och kulturella situation har förändrats från 1970-talet och framåt. Jag vill härmed tacka alla som så generöst har bidragit till att jag hittills fått publicera två spännande livsberättelser. I skrivande stund är det dock tveksamt om projektet har vidare förutsättningar till att färdigställa och publicera de resterande åtta titlarna. För att det ska hända behövs det finansiering, tid att avsätta och en starkare förankring i relevant forskning.

Noter

1. Boksläppet av Hans bok ägde rum den 7 mars 2015 i Malmö Stadsarkivs nya lokaler på Bergsgatan. Det inföll på en lördag och tillställningen lockade hela 72 personer. För att sätta det i sitt sammanhang, brukar besökarantalet på en motsvarande lördag ligga på runt fem personer. Uppgifterna är lämnade av Malmö Stadsarkivs personal som förtjänar ett stort tack för all hjälp de bistått med.
2. Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend, *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund 2009, s. 171.
3. Thompson, Paul, *The Voice of the Past: Oral History, Third Edition*, Oxford 2009, s. 309–323.
4. Fredenman, Ljuba, *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring: Hans Pedersen Dambo*, Limhamn 2015, s. 36–39.
5. Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend, *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund 2012, s. 64–65.
6. Andersson, Nils, Berggren, Lars & Greiff, Mats (red.), *Sociala konflikter och kulturella processer – historia med människor i centrum*, Malmö 2004, s. 7.
7. Kurtisören som uppvaktade min farmor var nästkusin med min mamma. Att det var hennes blivande svärfar som skjutit nästkusinen, blev mamma varse om under sitt pågående bröllop med min pappa. Farmor styrkte att händelsen ägt rum när hon fortfarande levde.
8. Fredenman, Ljuba, *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring: Elly Lagerborg*, Limhamn 2013, s. 12–14.
9. Fredenman 2013, s.17–19.
10. Fredenman 2013, s. 14.
11. Fredenman 2015, s. 25.
12. Fredenman 2015, s. 25.
13. Berggren, Lars & Greiff, Mats, ”Undervisning i muntlig historia”, i Hansson, Lars & Thor, Malin (red.), *Muntlig historia*, Lund, 2006, s. 174.
14. Fredenman 2015, s. 71–78.
15. Thompson 2009, s. 173–174.
16. Ritchie, Donald, *Doing Oral History, Third Edition*, New York 2015, s. 254–255.

Industriarbete i omorganisation

Rapport från en forskningscirkel vid Tarkett Sommer AB golvindustri i Ronneby 2002

Staffan Stranne

Inledning

Under 2002 genomförde jag en forskningscirkel vid Tarkett Sommer plastgolvindustri i Ronneby med elva produktionsanställda. Den övergripande frågeställningen utgick från teorin om den tredje industriella revolutionen: internationaliserat ägande, teknikutveckling och organisatorisk förändring.[1] Vad innebar det att Tarkett blev utlandsägt? Vad betydde teknikutvecklingen, särskilt IKT, för arbets- och ledningsprocess? Syftet var att pröva och konfrontera tidigare forskningsresultat med föremålet(n) för forskningen. Forsknings*objektet* transformeras i den processen till en sorts forskningss*ubjekt* med avseende på erfarenheter, innebörder och upplevelser av vad empiriska iakttagelser genom mer traditionell källforskning vittnar om. ”Forskningscirkelmetoden” kan fånga och ge uttryck för den personliga upplevelsen, det subjektiva momentet, i den historiska utvecklingen. Det ska samtidigt framhållas metodens begränsningar vad gäller representativitet och möjligheter att ådagalägga vad som faktiskt skett i fråga om dateringar och enskilda sakförhållanden i någon sorts objektiv mening. I fokus befinner sig cirkeldeltagarnas upplevda erfarenheter och *deras problematisering* av redan kända sakförhållanden via traditionellt källmaterial.

Redovisningen som följer utgår från dokumentation av diskussioner som jag gjorde fortlöpande under forskningscirkelns sammanträden. Praktiskt gick dokumentationen till så att jag antecknade under diskussionernas gång. Efter varje cirkelmöte renskrev och systematiserade jag materialet. Därefter distribuerades dessa ”diskussionsprotokoll” till cirkeldeltagarna vilka vid nästkommande sammanträde bereddes möjlighet att kritisera, korrigera och komplettera protokollen så att de optimalt återger innehållet i de förda diskussionerna.

Ansvar och kontroll

Produktionsprocessen vid Tarkett i Ronneby kännetecknades före 1990-talets omorganisation av stora *avstånd*, dels vertikalt mellan anställda och chefer, dels horisontellt mellan olika befattningar och avdelningar.[2] I korthet kan produktionen av plastmattor beskrivas som ett flöde, där blandningsavdelningen blandar färger och olika kemikalier under uppvärmning. Därefter förs blandningen ut till aggregat för halvfabrikat där plastmassan valsas till matta som rullas på så kallade storrullar. Dessa lagras för att senare krossas till granulat som åter blandas i färdigvaruaggregaten, där den färdiga mattan efter slipning, kantskärning och ytpåläggning (slitstarkt polyuretan) slutligen avsynas och paketeras. Sist i flödet kommer den logistiska hanteringen för vidare distribution.

Bredvid fanns bland annat avdelningar för reparation och underhåll, den mekaniska verkstaden, elavdelningen och avdelningen för kontroll och produktutveckling. I dessa arbetade cirka 70 anställda. Den största enskilda andelen produktionsanställda återfanns vid produktionsenhetens fyra färdigvaruaggregat, cirka 180 anställda av totalt 490, det vill säga nästan 37 procent. I princip gäller färdigvaruaggregatens schematiska utseende även för aggregaten för halvfabrikat. Majoriteten av de produktionsanställda arbetade vid dessa båda typer av aggregat.

Före 1990-talet tillämpades traditionell tayloristisk arbetsledning och arbetsdelning inom de specifika förhållanden som utmärker processindustri.[3] Genom den nya målstyrda organisationen krymptes avstånden både vertikalt och horisontellt, bland annat i form av ökad ansvarsspridning, decentraliserat ansvar, till skiftgrupperna och höjda kompetensnivåer bland de anställda. Viktiga exempel på den horisontella integrationen var skiftgruppernas vidgade kompetensområde vad gäller underhåll och reparation, arbetsrotation och funktionell flexibilitet, främst *inom* respektive avdelning men även *mellan* olika produktionsavdelningar.[4] Utöver fastställda underhållsåtgärder som vidtas rutinmässigt, meddelades skiftgrupperna i den nya organisationen kompetens att bedöma vilka problem och driftstörningar de själva förväntas kunna åtgärda. De anställda tilldelades nya arbetsuppgifter som de inte upplevde sig behärska fullt ut men ändå accepterade i förvissning om att arbetskamrater ”i den nära omgivningen” skulle rycka in och hjälpa till vid problem. Först därefter gavs internutbildning för de nya arbetsuppgifterna.[5] Kompetensutveckling enligt TPU (Totalt produktionsunderhåll) erbjöds efterhand, och omfattade 2002 nära en tredjedel av de produktionsanställda.[6] Tillvägagångssättet illustrerar en deltagande förändringsstrategi som genom framtvingad beteendeförändring av ad-hoc-karaktär utmynnar i attitydförändring, det vill säga en ideologisk förändring.[7]

Istället för att överlåta – och förväntas överlåta – på ”någon annan”, företrädesvis arbetsledaren, att ta beslut och beordra åtgärder kan det hävdas att ansvaret över arbetssituationen inom vissa definierade gränser ökade i skiftgrupperna i den målstyrda organisationen.[8] Just upplevelsen att någon annan tar beslut och bär ansvar tycks ha varit utbredd i den gamla organisationen. Ett resultat av den sortens upplevelser var beslutströghet. Exempelvis kunde det förekomma att personal i vissa situationer iakttog hur produktion med uppenbart bristande kvalitet fortgick utan att någon, i frånvaro av arbetsledare, larmade eller själv försökte åtgärda det aktuella felet under förevändning att ”det är inte mitt ansvar”.[9]

Under 1980-talet genomfördes en övergång till växelströmsanvändning istället för likström. Det innebar att produktionslinjerna kunde synkroniseras digitalt med stor precision istället för tidigare manuella och mer godtyckliga metoder. Därigenom eliminerades även en i hög grad tekniskt betingad beslutströghet som hade gjort sig gällande. Ointresset eller rent av oviljan bland personalen vid den aktuella linjen kunde då vara påtaglig mot att synkronisera om, för att exempelvis öka produktionstakten, så länge produktionen löpte problemfritt fast med ett ”för lågt” tempo. Personalen kunde tendera att förhala den sortens åtgärder för att få arbeta rutinmässigt ”i lugn och ro”.[10] Generellt innebar varje driftstopp med den gamla tekniken ett stort merarbete för produktionspersonalen.

Det är i sammanhanget även viktigt att uppmärksamma de nya möjligheter till centraliserad kontroll som den digitala tekniken medförde. Samtidigt som till exempel kvalitetsbedömningar decentraliserades från den gamla arbetsledarnivån direkt till skiftgrupperna, fick de högre chefsnivåerna via datorterminaler omedelbar och kontinuerlig tillgång till information om de enskilda aggregaten. Produktionsledarna kunde ständigt, även nattetid, övervaka produktionstempo och mängden producerad A-vara och spill vid respektive aggregat.[11]

Förändrad arbetsledning

Med den nya tekniken i mitten av 1980-talet, den nya målstyrda organisationen med självständiga skiftgrupper och i avsaknad av traditionella arbetsledare omgestaltades styrning och kontroll. Den gamla organisationen hade som rekryteringsbas för arbetsledare främst yrkesskickliga maskinskötare. Denna rekryteringsprincip innebar att kvalificerade maskinskötare ibland befordrades till mindre lyckade arbetsledare. Yrkesskicklighet innebar inte automatiskt goda ledaregenskaper. I frånvaro av kvinnliga maskinskötare var kvinnors karriärmöjligheter via arbetsledarnivån obefintliga. I den nya målstyrda

organisationen infördes samordnare istället för arbetsledare i skiftgrupperna, vilket innebar att kvinnor kunde komma ifråga för ledningsfunktioner. Ursprungstanken var att samordnarna skulle vara minst två till antalet, helst tre eller fyra i varje skiftgrupp, och att samordnarfunktionen skulle rotera mellan skiftgruppsmedlemmarna. Samordnarfunktionen beskrevs i företagets styrdokument som att vara en ”lagkapten” för skiftgruppen. Det handlade framför allt om att fungera som en kommunicerande länk mellan produktionsledning och skiftgrupp, att informera den egna gruppen, att medverka vid nyanställning/omplacering av personal, att tillsammans med övriga gruppmedlemmar hantera kortare ledigheter, att medverka vid lönerevisioner, att agera enligt företagets rutiner gällande sjukfrånvaro och missbruksproblem, att initiera alternativa arbetsuppgifter vid oplanerade produktionsstopp, samt att utifrån en helhetssyn på företagets verksamhet tillsammans med andra samordnare fördela personalresurserna efter varje skiftavlösning.[12] Skiftgrupperna – i praktiken samordnarna – kommunicerade via dataterminaler direkt med styrinstanser som företagsledning och avdelningen för inkommande order.[13]

I realiteten uppstod problem med samordnare som hoppade av sina uppdrag med motiveringen att ansvaret var för stort och att arbetsuppgifterna var för många i den ”slimmade” organisationen. Maskinskötare som samtidigt var samordnare uppgav att tiden inte räckte för båda uppdragen. Arbetsgivaren ansågs i sammanhanget alltför passiv i fråga om rekrytering av fler än två samordnare per skiftgrupp. Därmed uppstod även risken att samordnarnas positioner alltmer kom att likna de gamla arbetsledarnas, där antagonism var vanlig mellan dem och skiftgruppsmedlemmarna i övrigt.[14] En upplevelse av att just samordnarna i lägre grad än övriga produktionsanställda sympatiserade med den fackliga verksamheten generellt indikerar detta.[15] Dessutom rådde uppfattningen att tillsättningarna av samordnare till stor del följde traditionella mönster såtillvida att det just var maskinskötarna som kom ifråga, och att den tänkta rotationen av samordnarfunktionen inte till fullo fungerade i praktiken. Mot bakgrund av det kan det möjligen ifrågasättas huruvida omorganisationens ambitioner om vertikal integration via samordnarfunktionen kunde realiseras som det ursprungligen var tänkt.

Omorganisationen bör även ses mot bakgrund av 1990-talets lågkonjunktur och hårdnande internationella konkurrens. Avlägsnandet av arbetsledarna, vilka hade utgjort nästan tio procent av de produktionsanställda, innebar en betydande kostnadsbesparing för företaget och en avbyråkratisering i arbetsprocessen.

Produktivitetsutvecklingsproblem lokalt vid produktionsenheten i slutet av

1980-talet föranledde företagsledningen att ange produktivitetsökningsmål till 3–4 procent årligen för att öka konkurrenskraften. Målstyrningens decentraliserade ansvar fick bland annat till konsekvens att laboratorieavdelningens tidigare ansvar för kvalitetsbedömningar fördes ned till skiftgrupperna själva. I den gamla organisationen skars rutinmässigt en provremsa från varje färdig mattrulle och sändes till laboratoriet för färg- och kvalitetskontroll. I den nya, där skiftgruppen ansvarade, hade emellertid laboratoriet fortfarande möjlighet att kontrollera och ändra skiftgruppens beslut, varför en sorts ”maktkamp” ibland uppstod mellan produktionspersonal och laboratoriepersonal i kvalitetsbedömningar. Vissa av laboratoriets korrigerande bedömningar upplevdes av produktionspersonalen som prestigehandlingar.[16] Det kan finnas anledning att här även påpeka att avsynarna i skiftgrupperna nästan bara utgjordes av kvinnor.

På en abstrakt nivå kan företeelsen formuleras som ett problem förknippat med decentraliserat ansvar utan reell makt och kontroll. Decentraliseringen blir i det här fallet av målstyrd organisation mer synlig än den motsatta centraliseringstendensen, vilken via terminaler kunde göra sig gällande på önskad nivå i ledningshierarkin.[17] Ett ännu tydligare exempel på denna företeelse gäller en aspekt på målstyrningens vertikala integration, det vill säga integrationen av gamla tjänstemannafunktioner i skiftgrupperna, nämligen ”inringning” av ledig personal direkt från skiftgruppen vid akut arbetskraftsbrist. Företagsledningen uppgavs gärna se att skiftgrupperna själva ringde och kallade in personal i något av de lediga skiftlagen för att täcka upp vid behov. Anställda som var beredda att rycka in med litet eller obefintligt varsel kompenserades senare enligt avtal om övertidsarbete, ofta genom ledighet från ordinarie arbetsschema. Den planerade ledighet som då blev följden ersattes inte med vikarier varför hela förfaringssättet resulterade i ökad underbemanning. För den enskilde kunde det vara fördelaktigt att samla på sig övertid som kunde tas ut som ledighet sammanhängande med till exempel semesterledighet, men totalt sett späddes underbemanningsproblemet på.[18]

Enligt en lokal överenskommelse skulle inringning av ledig personal inte utföras av skiftgrupperna själva, vilket ändå förekom. På vilket sätt skiljde sig då företagets och de anställdas intressen i denna fråga?[19]

Ökat ansvar och arbetsinnehåll för de anställda har länge varit viktiga fackliga önskemål och krav. Övertagandet av vissa traditionella tjänstemannasysslor har i allmänhet mottagits positivt av de produktionsanställda/de anställdas representanter i samband med omorganisationer i riktning mot ökad flexibilitet och integration, exempelvis målstyrning och självständiga grupper. Vid Tarkett i Ronneby menade emellertid det lokala facket att inringning av ledig personal var arbetsgivarens hela

ansvar och så borde förbli. Hur såg den argumentationen ut? Inringning direkt från skiftgrupperna skulle lätt kunna utvecklas till praxis, det vill säga det skulle bli ett åtagande för alla skiftgrupper att hantera akut personalbrist, vilket påtagligt skulle tynga en redan stor arbetsbelastning. Pressen på den enskilde skulle öka att ”ställa upp”, inte bara för företaget, utan även för att ”hjälpa” arbetskamraterna. Inringningsfenomenet tenderade på så sätt att överskyla de negativa sidorna av generell underbemanning. Det innebar nämligen att man kunde frångå den interna prioriteringsordningen för vilka aggregat som skulle ”köras av” – stoppas – vid akut personalbrist. Produktionen upprätthölls således med ett minimum av ”inringd” personal som sedan tog ut övertiden i form av löneersättning eller som komptid utan att då ersättas i sin tur. Resultaten blev i de anställdas perspektiv ytterligare minskning av bemanningen, en informell avreglering av arbetstiden samt att man frångick överenskomna bemanningsplaner.[20] De anställda tycktes inte beredda att axla ett decentraliserat ansvar utan att makten över konsekvenserna också ”följde med” decentraliseringen. En gräns för hur mycket ansvar frikopplad från makt och kontroll som de anställda var betjänta av kan här lokaliseras. Problematiken kan formuleras som dels en uppluckring av gränserna mellan arbetstid och arbetsfri tid, dels som en decentralisering av ansvar utan reell makt.

Kvinnor och män på en mansdominerad arbetsplats

I fråga om könssammansättning har de produktionsanställda vid Tarkett i Ronneby alltid dominerats av män. Andelen kvinnor har legat tämligen stabil mellan 15 och 20 procent sedan 1960-talet. Bland arbetsledarna, vilka helt avskaffades från och med 1998, fanns inte vid något tillfälle någon kvinna. I chefsnivåerna däröver har jag funnit ett enda exempel på en kvinnlig produktionsledare. I avdelningarna för godsmottagning, blandning, underhåll och logistik arbetade inga kvinnor alls och bland truckförarna endast mycket få. Mot bakgrund av detta framstår det som rimligt att anta att den lokala arbetsplatskulturen inom produktionsavdelningarna bär en manligt konstruerad prägel, det vill säga att männen dominerar inte bara numerärt utan även kulturellt. Männens syn på sina kvinnliga arbetskamrater torde följaktligen innehålla inte bara ett klass- och/eller arbetskamratsperspektiv, utan även ett genusperspektiv där männen betraktar de kvinnliga arbetskamraterna som just kvinnor. Under 1970-talet kunde det förekomma att manliga arbetare upprättade ”veckans tio i topp”, där de kvinnliga arbetare som ansågs vackrast rangordnades i en lista.[21] Exemplet illustrerar hur kvinnor konstruerades som ”kön”, och inte nödvändigtvis främst som arbetare; det var inte på grundval av

till exempel deras yrkesskicklighet eller kamratlighet de rangordnades. Samtidigt kan fenomenet med rankinglistan ses som ett exempel på hur maskulinitetsideal och manlig kultur kunde upprätthållas och befästas. Även om de anställda, såväl kvinnor som män, år 2002 värjde sig inför den här sortens manlighetsideal och syn på kvinnor, förefaller det relevant att fortfarande, åtminstone hypotetiskt, tala om en kvinnornas underordning inom arbetarkollektivet vid den lokala produktionsenheten.

När samordnarfunktionen introducerades 1996 som en del i den målstyrda organisationen bereddes de produktionsanställda kvinnorna på ett nytt sätt möjligheter till kompetensutveckling och avancemang. Det visade sig att kvinnorna blev väl representerade bland samordnarna, till och med något överrepresenterade. Cirka 23 procent av samordnarna var kvinnor mot cirka 20 procent kvinnor generellt bland de produktionsanställda i början av år 2000.

Förekomsten av så kallade könskodade arbetsuppgifter var betydande. Exempel på kvinnligt kodade arbetsuppgifter var avsyning, kvalitetskontroll och städning, medan befattningar som maskinskötare, logistisk hantering samt arbete i den mekaniska verkstaden och i pannrummet var tydligt manligt kodade.[22] Ett specialfall av manlig kodning utgjordes av befattningarna i blandningsavdelningen. Eftersom de verksamma där i väsentligt högre grad än i andra avdelningar exponerades för kemikalier infördes tidigt i den gamla organisationen en praxis att inga kvinnor i fertil ålder skulle arbeta där. Det medförde i praktiken att inga kvinnor kom att arbeta där. Med den nya digitala tekniken för kvantifiering av de olika kemikalierna i slutna system eliminerades arbetsmiljöproblemen till stor del. Ändå bestod avdelningens entydigt manliga kodning.[23]

Teknikutveckling, flexibilitet och minskad bemanning

Den nya bandpresstekniken innebar vid sidan av jämställdare befattningsinnehav mellan kvinnor och män även längre driven funktionell flexibilitet än vad som var fallet i övriga avdelningar.[24] Rotationssystem blev mer konsekvent genomförda och de olika befattningarna var statusmässigt mindre graderade. Kompetensen kunde hävdas vara bredare såväl individuellt som kollektivt bland personalen. Emellertid fanns uppfattningen bland de aktuella anställda att deras kompetens var grundare än vad fallet var i övriga avdelningar. Personalen utförde många sorters arbeten men uppgav att de bara hade de nödvändigaste ytliga kunskaperna för utförandet av de olika momenten, vilket kan framstå som en konsekvens av företagets övergripande deltagande förändringsstrategi för omorganisation.[25] Funktionell flexibilitet ses

här även som nära kopplad till systematisk underbemanning. Underbemanningen tvingar fram flexibilitet hos personalen samtidigt som funktionellt flexibel kompetens möjliggör och underlättar underbemanning.[26]

Underbemanning beskrevs av de produktionsanställda som ett utbrett problem och som ett medel för företaget att höja produktiviteten hos de anställda. I många skiftlag fortgick produktionen i långa perioder med en eller två anställda under grundbemanning (ofta sju istället för nio anställda). Att detta kunde fortgå förklaras främst med skiftgruppsmedlemmarnas lojalitet med den lokala produktionsenheten och dess produktivitetskrav. Lojaliteten med företaget och/eller lojaliteten med arbetskamraterna tog sig även uttryck i ett visst grupptryck att *inte* utebli från arbetet på grund av sjukdom då vikarier inte sattes in vid korttidsfrånvaro. Här spelar även sjukförsäkringsregler, till exempel karensregler och sjukersättningsnivåer, in. Det måste dock påpekas att det vid produktionsenheten sedan 1994 fanns en lokal policy som innebar att berörd chef alltid ringde upp den sjukskrivne den tredje sjukdagen och att fem eller fler sjukskrivningstillfällen under en sexmånadersperiod föranledde ett personligt samtal med den berörde chefen om orsakerna till sjukfrånvaron.[27] Vikarietillsättningar skedde således endast vid långtidssjukskrivningar. De långsiktiga följderna av att inte sjukskriva sig vid sjukdom upplevdes negativt av de anställda.[28]

Personalomsättningen minskade vid företaget under 1990-talet. Detta antas ha betydelse för attitydförändringar – exempelvis rådde uppfattningen att problem med missbruk på arbetsplatsen, frånvaro utan giltiga skäl, skadegörelse på arbetsplatsen och stölder hade minskat markant.[29] Samhälleliga institutioner som regler för sjukskrivning, till exempel karensregler, och arbetsrättsregler spelade troligen även en roll i sammanhanget. De vikarier som tillsätts vid långtidsvakanser användes i ökande grad av företaget som en rekrytringsgrupp för nya tillsvidareanställningar på bekostnad av de tidigare vanligt förekommande provanställningarna. Det innebar möjligheter till hårdare utgallring bland arbetskraften och kraven för anställning kunde stegras. Äldre och lågutbildade, särskilt invandrare, fick svårare att komma in. Ingenting tyder dock på att kvinnor generellt skulle ha missgynnats. Däremot beskrevs det av företagsledningen som ett problem att så få kvinnor sökte sig till produktionsenheten. Företagets vikariatstillämpning hävdades ha ökat gruppen tidsbegränsat anställda, vars sociala och privatekonomiska situation av många upplevdes som problematisk.[30]

Underbemanning uppstod även på annat sätt än på grund av sjukdom. Den framförhandlade arbetstidsförkortningen 2002 på 32 timmar per anställd och år innebar med 482 kollektivanställda att 1 928 ”manarbetsdagar” togs bort utan

att kompenseras med nyanställningar. Med bibehållen produktion betydde detta en ”avmagring” av organisationen med motsvarande nio heltidsanställningar, eller nästan två procent av produktionspersonalen.[31] Arbetstidsförkortningen ”betalades” på så sätt av de anställda själva i form av minskad bemanning och ökad exploatering. Det skall emellertid påpekas att Industrifacket på avdelningsnivå tog beslut om att medlemmarna inte skulle ta ut arbetstidsförkortningen i form av lönepåslag med bibehållen arbetstid enligt det gamla arbetstidsavtalet. Det faktum att företaget inte kompenserade arbetstidsförkortningen med nyanställningar kvarstod.

Kopplingen mellan underbemanning, produktivitetsutveckling och flexibilitet framgår av några konkreta exempel. I blandningsavdelningen skedde det under 1990-talet successivt en personalminskning med cirka 30 procent. Dessförinnan i den gamla organisationen arbetade där samtidigt tre anställda som hade att utföra cirka 16 blandningar per arbetspass. I den nya organisationen gjorde två anställda cirka 60 blandningar under lika lång arbetstid. Även i beaktande av den tekniska rationaliseringen, som för övrigt innebar stora arbetsmiljöförbättringar, ”slimmades” organisationen i kombination med väsentligt ökade prestationskrav och fler arbetsmoment. Produktionen i blandningsavdelningen ökade som svar på krav om snabbare och frekventare färgbyten vid aggregaten, där produktionen i högre grad skedde kundstyrt *just-in-time* i relativt små partier. Ett oönskat resultat av utvecklingen var upplevelser av stress och fler långtidssjukskrivningar.[32]

Den nya digitala tekniken, datoranvändningen i produktionen, betraktades när den först introducerades i mitten av 1980-talet av de anställda mest som en komplikation. Teknikrädsla gjorde sig gällande bland personalen. Exempelvis förekom vid paketering av mattrullar i vissa fall dubbel etikettering under en lång övergångsperiod. Detta innebar att paketeraren använde både datorterminal och handskrivna etiketter för att känna säkerhet i att hanteringen blev korrekt utförd. Datoranvändningen krävde mycket snabbare beslut beträffande färg- och kvalitetsbedömningar, beslut som dessutom upplevdes som oåterkalleliga. Vid den traditionellt manuella hanteringen kunde avsynare och paketerare ångra sig och klassificera om i tveksamma fall. I den aktuella situationen 2002 skedde kvalitetsbedömning, kassering och spillhantering helt datoriserat.[33] En annan implikation med datoriseringen var upplevelser bland de anställda av chefernas alltför lilla fysiska närvaro i det dagliga arbetet. Det fanns i vissa skiftgrupper behov av att dryfta problem och att få mer omedelbar ”feed back”, inte minst i form av beröm och bekräftelse.[34] Även blandningsavdelningen påverkades av införandet av digital teknik. I den gamla organisationen skedde kemikalieblandningen

manuellt och ofta med ett mått av godtycke. Pappsäckar hanterades, sprättades för hand och tömdes i blandningskärlen. Förekomst av asbestos hos dem som arbetade i blandningsavdelningen före 1975 registreras fortfarande. Pappersdelar från säckarna kunde följa med ner i blandningen, ibland tömdes inte säckarna fullständigt och vid andra tillfällen kunde någon del av innehållet spillas på sidan. Arbetsmiljön och hygienen var väsentligt sämre och precisionen var också mycket sämre, vilket inverkade negativt såväl på arbetarnas hälsa som på slutprodukterna. Med den digitala tekniken för vägning och det slutna blandningssystemet, som infördes i slutet av 1980-talet, skedde stora arbetsmiljöförbättringar, samtidigt som arbetstempot ökade. Stressen tilltog och långtidssjukskrivningar blev vanligare.[35]

Ökade produktivitetskrav

Två viktiga aspekter utöver den psykiska stressen kan anläggas på det uppskruvade arbetstempot. För det första fanns tecken på inre utslagning inom skiftgrupperna. I strävan att nå de angivna produktionsmålen uppstod tendenser till att grupperna inte accepterade enskilda anställda med någon egenskap som kunde tolkas som nedsättande för arbetskapacitet och effektivitet. I vissa konkreta fall handlade det om kvinnor i avdelningar med starkt manligt könskodade arbetsuppgifter, personer med arbetsskador och sjukdom, eller anställda som helt enkelt hade rykte om sig att inte nå upp till (den manliga) normen för effektivitet.[36] Det kan noteras att ingenting har framkommit i undersökningen som tyder på att anställda med invandrarbakgrund skulle ha drabbats mer än andra av den inre utslagningen. Däremot fanns en långvarig trend till minskad representation av etniska minoriteter generellt bland de anställda vid företaget, vilket kan indikera en effekt av produktionsenhetens skärpta yttre demarkationslinjer i form av strängare krav för anställning.[37] För det andra hävdades det långsiktiga förbättringsarbetet åsidosättas liksom kompetensutveckling generellt på grund av underbemanning och stress.[38]

Ytterligare stressmoment utgjordes av tävling mellan olika skiftlag. Tävlingsmomentet bestod i att minimera kvantiteterna spill. I ett helhetsperspektiv kunde detta vid sidan av stressen vara kontraproduktivt även för företaget genom att skiftlagen tenderade att skjuta nödvändiga åtgärder som medförde spill framför sig, vilket i vissa fall senare orsakade onödigt mycket spill, även om det drabbade skiftlaget som kom efter. Produktiviteten kunde därför inte mätas och relateras till enbart de enskilda skiftlagens kortsiktiga kvantitativa resultat.[39]

Förekomsten av spel, lek eller tävling i produktivitetshöjande syfte vittnar om

en sorts hegemoniskt samtycke hos de anställda till de övergripande målen för företagsledningens målstyrning.[40] Detta skulle innebära att de anställda genom att göra produktivitetsmålen till mål även för sina tävlingar eller lekar i praktiken gav sitt samtycke till företagsledningens verklighetsbeskrivning av målen för verksamheten.

Samtidigt existerade tävling och lek som i någon mån riktade sig mot företaget. De anställda hade till exempel utvecklat tekniker för att, visserligen marginellt, ”lura” den datorstödda kvantifieringen av spillproduktion så att en mindre mängd spill registrerades än den verkliga. Likaså hade strategier utvecklats för att manipulera registreringen av produktionen under skiftavlösningsperioderna, alltså under de tolv minuter medan ett skift gick av och avlöstes av ett nytt. De anställda i det skift som ”gick på” kunde i vissa situationer välja vilket av de två omlottgående skiftlagen som skulle registreras för de producerade kvantiteterna.[41]

Kortsiktighet upplevdes av de anställda som ett problem som delvis ansågs knutet till en strävan hos företaget att, trots en omfattande retorik kring integration och flexibilitet, organisera i separata sektioner med eget budgetansvar inom företaget. För blandningsavdelningen betydde omorganisationen att den blev en egen avdelning varför personalen där inte längre ingick i skiftlagen vid aggregaten för halvfabrikat. Detta innebar en förändring som uttryckte företagets policy att skapa mindre produktionsområden och en filosofi om interna säljare-kund-relationer mellan de olika funktionerna, vilket kan hävdas kontrastera mot företagets övergripande helhetssyns- och integrationsfilosofi. Personalen såg här en inbyggd motsättning gentemot den av företagsledningen omhuldade helhetssynen.[42]

Det nya mer individualiserade lönesystemet som infördes 1993 ansågs ha främjat flexibilitet och kompetensutveckling bland de anställda. I det gamla systemet fanns fyra lönegrupper, där cirka 95 procent av de produktionsanställda tenderade att hamna i den översta gruppen. Den rigida befattningsindelningen i till exempel maskinskötare, krossare och avsynare tillsammans med en senioritetsprincip verkade *inte* pådrivande på kompetensutveckling, arbetsrotation eller flexibilitet. 1993 infördes vid sidan av ett bonussystem två huvudkategorier, tekniker och operatörer, inom vilka de individuella lönerna fastställdes utifrån detaljerade kravspecifikationer. Emellertid gick det att skönja hur många anställda *i praktiken* ”slog i taket” även i det nya lönesystemet, delvis beroende på att företaget inte ansågs leva upp till sitt ansvar att erbjuda produktionsanställda teknisk kompetensutveckling i tillräcklig omfattning.[43] Det lokala bonussystemet baserades på ”produktionsdifferensen”, det vill säga skillnaden mellan budgeterad och verklig produktionskostnad, där den verkliga kostnaden förväntades understiga den

budgeterade. För varje ”besparad” miljon kronor per år utgick ettusen kronor extra till varje anställd vid företaget.

Nya ägarstrukturer och en internationaliserad marknad

Med ett vidgat rumsligt begreppsinnehåll i arbetsprocessens förändring hamnar transnationaliserade ägarstrukturer och den alltmer internationaliserade marknaden i fokus.[44] Ägarbildens förändringar innebar att produktionsenheten i Ronneby kom att utgöra en stegvis, relativt sett, mindre del i en växande transnationell koncern. Först expanderade företaget nationellt, men från och med slutet av 1960-talet genom egna förvärv även inom Norden och efter 1975 över kontinenten, för att under 1980-talet ingå i internationella koncerner, först genom förvärvet av amerikanska Harris Manufacturing Company och tyska Pegulan AG, senare genom fusionen med STORA-koncernen med produktionsenheter spridda över flera kontinenter.

Samtidigt specialiserades produktionsenheten alltmer för att efter 1990 helt inriktas på homogena plastgolv, så kallade ”objektgolv”, huvudsakligen avsedda för offentliga lokaler. Marknaden för enhetens produkter var i det nya decenniet världsomspännande. Råvaruleverantörerna var spridda i olika länder, men den största var Norsk Hydro i Stenungsund som levererade PVC. Den lokala produktionsenhetens möjligheter att konkurrera, såväl inom som utom den egna koncernen, hävdades av företagsledningen bestå i investeringspotential, produktutveckling, kvalitetsutveckling och ökad produktivitet.[45] Utvecklingens konsekvenser ”på fabriksgolvet” var i sina mest påtagliga delar indirekta och relaterade till den lokala arbetsprocessens förändringar.

Upplevelserna bland de anställda av ägarstrukturförändringarna kan inte beskrivas entydigt. Å ena sidan förekom synpunkter som framhöll det gynnsamma i större avsättningsmarknader och ökad produktion med bibehållet eller ökat antal arbetstillfällen, å den andra var föreställningar om produktionens flyttbarhet till andra produktionsenheter påtaglig bland personalen. Förhoppningar om att ett väl utfört arbete och nöjda kunder skulle resultera i koncernens ökade investeringar lokalt i Ronneby blandades med känslor av maktlöshet gentemot ägarintressen långt bort i något annat land. Användningen av datorstödda jämförelser mellan olika produktionsenheter, *benchmarking*, inom koncernen och i förhållande till konkurrenter upplevdes av somliga som hotfulla på ett sätt som anknyter till teori om disciplinering genom anställningsotrygghet.[46] Möjligen går det här att skönja ett generationsbundet upplevelsemönster, där äldre anställda var mer benägna än

yngre att uppleva internationaliseringen utifrån en farhågehorisont snarare än från en förväntanshorisont.[47]

Dessutom fanns en uppfattning som gjorde gällande att ronnebyenheten vid företagsförvärv och fusioner hade ”mjölkats” på vinst för att klara amorteringar på förvärvskrediter, resurser som eljest hade kunnat investeras i till exempel teknisk rationalisering och arbetsmiljöförbättringar.[48] Som framgår kontrasterar ägarstrukturens vidgade avstånd inom den politiska ekonomin mot arbetsprocessens minskade avstånd lokalt. Omorganisationen, inte minst vad gäller decentraliserat ansvar, under 1990-talet måste som framgår ses mot bakgrund av dels den transnationaliserade ägarstrukturen, dels den alltmer internationaliserade avsättningsmarknaden.

Ny organisation och ”ny ledning”

1990-talets målstyrda omorganisation innebar mindre detaljstyrning till förmån för mer ideologisk, så kallad mjuk styrning, det vill säga styrning via attitydpåverkan och intern självdisciplinering i skiftgrupperna. Utvecklingssamtal och kompetensutveckling i form av kurser ansågs vara viktiga verktyg för företagets ”mjuka” styrning, vilket bland de anställda upplevdes som tämligen okontroversiellt. Målstyrning som antas medföra delat ansvar, arbetsrotation, integration och flexibilitet utifrån en helhetssyn på verksamheten ansågs vara att föredra framför det gamla detaljstyrda arbetssättet. Dock förekom det att anställda inte ville till exempel rotera mellan olika befattningar. Generellt gjordes iakttagelsen att arbetare med högre ingångsbefattningar var mindre benägna att rotera än de med lägre. Rotationen upplevdes alltså mer positivt bland tidigare renodlade paketerare eller avsynare än bland maskinskötare. Dessutom verkade äldre anställda med lång verksamhetstid vid företaget mindre positiva till rotation än yngre relativt nyanställda. Allmänt kan sägas att variationerna i omfattning av rotation inom olika skiftlag var betydande.[49] Anställda som inte deltog i olika rotationssystem gick miste om det så kallade ”flextillägget” på lönen. Även vissa chefer underlät att befrämja eller till och med bromsade arbetsrotation för att hålla nere lönekostnader i form av flextillägg inom den egna avdelningen. Bland andra angivna skäl för chefer på mellannivå, främst produktionsledare, att inte stimulera till arbetsrotation framhölls det bekväma i att koncentrera spetskompetens till några få individer samt vissa chefers bristande insikter i, eller åtminstone bristande tillämpning av, den av företagsledningen så energiskt framhållna helhetssynens innebörd och betydelse. I detta avseende framstod företagsledningens problem

att implementera målstyrningens principer större på mellanchefsnivå än bland produktionspersonalen.[50] Bristande kunskap om de övriga aggregaten innebar bland annat att den stipulerade prioriteringsordningen blev svår att upprätthålla vid personalbrist. En del produktionsledare tycktes ha svårigheter att släppa de gamla arbetsledarfunktionerna, vilket försvårade integration och flexibilitet. De anställda upplevde ett glapp mellan företagsledningens visioner och tillämpningen i produktionsledarnivån; vissa chefer framstod som hinder mot rationalisering och flexibilitet. En anledning kan vara att dessa betraktade sina aggregat som ”sina revir”, och därmed hindrade flexibilitet i verksamheten på ett övergripande plan. Det egna aggregatets isolerade intressen gavs företräde framför verksamhetens ”totalintressen” i ett helhetsperspektiv, även ur företagsledningens synvinkel. Konkret kom detta ofta till uttryck som ovilja mot att ”låna ut” personal till andra aggregat och avdelningar.[51] I vissa avseenden framstod de största svårigheterna för organisatorisk förändring vara lokaliserade till mellanchefsnivå, inte vare sig i den högsta företagsledningen eller bland de produktionsanställda.

De omedelbara förlorarna i omorganisationen var arbetsledarna vars befattningar upplöstes. På en teoretisk nivå indikerar detta, trots personalens kritik och meningsskiljaktigheter gentemot företagets representation, framför allt på mellanchefsnivå, en möjlig utveckling mot förbättrade arbetsvillkor för de anställda vid den enskilda produktionsenheten. Det skall dock framhållas att analysen av formerna för den nya ledningen och dess konsekvenser är starkt bunden till en kort undersökningsperiod och att de lokala förhållandena är avhängiga yttre faktorer som konjunkturer och beslut inom hela den politiska ekonomin, inte minst koncernstrategiska.

Noter

1. Lars Magnusson (1999); Staffan Stranne (2004)
2. *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 2
3. Se Jan Ch Karlsson/Birgitta Eriksson (2000); Staffan Stranne (2004)
4. För diskussioner kring olika typer av flexibilitet, se John Atkinson (1987), Kristina Håkansson/Tommy Isidorsson (1998) och Christer Lundh (2002)
5. *Forskningscirkelsprotokoll V*, 2002-06-10, sid. 1
6. Intervju med Åke Nilsson (fackklubbsordförande), 2002-09-23
7. Se Kristina Håkansson (1995) sid. 42
8. För diskussioner kring decentraliserat ansvar i arbetsprocesser, se Philip Kraft (1999) sid. 28, och Chris Smith/Paul Thompson (1999) sid. 209
9. *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 1
10. *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 1
11. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26 sid. 1. För belysning av samband mellan digital teknikutveckling och centraliseringstendenser, se Beverly H. Burris (1999) sid. 40, 46 och Smith/Thompson (1999) sid. 210
12. *Uppgifter för samordnare*, 2000-03-06
13. *Arbetet i produktionen på Tarkett SommerAB, Ronnebyenheten*, 2000-04-10
14. *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 1, *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 3
15. *Forskningscirkelsprotokoll VI*, 2002-09-23, sid. 1
16. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 1
17. Se en vidare diskussion i Beverly H. Burris, (1999) sid. 40
18. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 2-3
19. *Forskningscirkelsprotokoll IV*, 2002-05-16, sid. 1-2
20. *Forskningscirkelsprotokoll V*, 2002-06-10, sid. 2
21. *Forskningscirkelsprotokoll VII*, 2002-10-10, sid. 2
22. *Forskningscirkelsprotokoll IV*, 2002-05-16, sid. 2, *Forskningscirkelsprotokoll V*, 2002-06-10, sid. 2
23. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 1
24. Kristina Håkansson/Tommy Isidorsson, (1998)

25. I Kristina Håkansson (1995) sid. 41-42 utreds effekter av olika företagsledda förändringsstrategier, bl.a. deltagande strategier.
26. *Forskningscirkelsprotokoll IV*, 2002-05-16, sid. 1
27. *Rutin angående sjukfrånvaro/rehabilitering, Ronnebyenheten*, utgåva 5, 1999-03-09
28. *Forskningscirkelsprotokoll IV*, 2002-05-16, sid. 1
29. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 1
30. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 2, *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 1
31. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 2-3
32. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 1
33. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 1
34. *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 1
35. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 1
36. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 2
37. *Kravprofil för anställning. Produktionsenheten Tarkett AB, Ronneby*, 1995-12-01. Se Staffan Stranne (2001) sid. 108-109, 126
38. Se till exempel Tommy Nilsson (1999) sid. 21-23
39. *Forskningscirkelsprotokoll V*, 2002-06-10, sid. 1
40. Se David Knights (1990) sid. 17 ff
41. *Forskningscirkelsprotokoll VI*, 2002-09-23, sid. 1
42. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 1, *Forskningscirkelsprotokoll IV*, 2002-05-16, sid. 1. Helhetssynens betydelse poängteras i till exempel *Kravprofil för medarbetare i produktionen vid Tarkett Sommer, Ronnebyenheten*, 2000-04-18 och *Kravprofil-Samordnare*, 2000-03-06
43. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 3
44. Smith/Thompson (1999) sid. 222 ff
45. Intervju med Bo Pettersson (administrativ chef, Tarkett Sommer AB, Ronneby), 2001-09-14
46. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 2. För en diskussion om ”management by uncertainty” av främst tidsbegränsat anställda, se Jackie Krasas Rogers (1999)
47. Begreppet *förväntanshorisont* är hämtat från Reinhart Koselleck (1985)

48. *Forskningscirkelsprotokoll II*, 2002-04-26, sid. 2
49. *Forskningscirkelsprotokoll VII*, 2002-10-10, sid. 1
50. *Forskningscirkelsprotokoll III*, 2002-05-03, sid. 2
51. *Forskningscirkelsprotokoll I*, 2002-04-23, sid. 1

De internationella brigaderna

En personhistorisk skildring om arbetarsolidaritet och proletär internationalism i det spanska inbördeskriget (1936–1939)

Mikael Duthu

Spanien 1900–1936: halvfeodalism och kompradorkapitalism

Under de fyra decennier som föregick statskuppen den 18 juli 1936 och det följande inbördeskriget genomgick Spanien en omfattande ekonomisk, social, demografisk och slutligen politisk, omvandling. Tronföljdskrigen under 1800-talet, järnvägs- och jordbrukskriser, radikalrepublikanism och kantonala uppror gav vid sekelskiftet plats åt det tidiga 1900-talets relativt hastiga industriella utveckling, i synnerhet på nordostkusten.[1] Tio år efter sekelskiftet hade Barcelona utvecklats till Spaniens ovedersägliga industriella kärna och dominerade landets tunga industri och maritima transport. Befolkningen på den eftersatta landsbygden – främst i Kastilien, Aragon och inre Andalusien – begav sig i stigande antal till den ovan nämnda metropolen samt till andra industrialiserade orter som Madrid, Sevilla, Cadiz och Bilbao. Samtidigt som de gamla orättvisorna och förtrycket förknippat med feodalsamhället bestod, uppstod nya orättvisor och ett nytt förtryck i samband med nationens fortsatta ekonomiska utveckling. Det var denna ojämna, sporadiska, och djupt orättvisa utveckling som kom att karakterisera det kapitalistiska Spanien från sekelskiftet till inbördeskriget och även framöver. Den nya styrande klassen av kapitalägare och storfinansmän som växte sig allt starkare på de jämförelsevis välutvecklade industriorterna var, trots sin svårbestridliga maktposition, beroende av landsbygdens närmast feodala aristokrati, borgerliga landägare och mindre besuttna lokala potentater – kända som ”caciques” – samt av den kyrkliga hierarkin och allsköns lokaltjänstemän. Den spanska borgarklassen i Madrid, Barcelona och Bilbao höll under detta system den kastilianska och andalusiska landsbygden i ett tillstånd av bristande utveckling, organiserat enligt feodala normer, och gav de lokala potentaterna friheten att kontrollera lantarbetarproletariatet

och fattigbönderna på det sätt de fann bäst. På så sätt säkrade industri- och finansborgerligheten sin socioekonomiska maktposition både direkt – i städerna – och indirekt – på landet – samtidigt som den tillgodosåg sina rent pekuniära intressen genom att försäkra sig om tillgången till en till synes outtömlig reserv av lågavlönad arbetskraft som med jämna mellanrum strömmade in till Madrid och Barcelona på flykt från landsbygdens fattigdom och förtryck.[2]

År 1909, efter att i Nordafrika ha sökt kompensation för sina förlorade karibiska kolonier och uppnått detta vid delningen av Marocko, kom det spanska mineralplundringsföretaget i Rifregionen att möta allt starkare motstånd från lokalbefolkningen, som utförde ett antal angrepp mot spanskägda – och spanskadministrerade men franskägda – gruvor. Det påföljande ”Melillakriget” som officiellt kostade nära fyrahundra spanska soldater livet, bidrog åtskilligt till att undergräva den borgerliga regeringen Mauras ställning. Kriget bidrog även till att framhäva de latenta motsättningarna i det spanska klassamhället, i synnerhet då företaget Compañía Española de Minas del Rif, för vilkets skull kriget utkämpades, representerade borgarnas och adelns gemensamma ekonomiska intressen då det delägdes av den kolonialborgerliga familjen Güell och den högadliga Romanonesdynastin. Då Barcelonas arbetare reste barrikader för att förhindra de spanska örlogsfartygens avfärd inom ramen för en rad protester och demonstrationer, som senare kom att kallas för den ”tragiska veckan”, orsakade civilgardets och arméns repressalier en rad dödsfall, som vid veckans – och protesternas – slut hade nått sjuttiofem i antal. Parallellt med den ”tragiska veckan” stupade över hundra spanska soldater – nästan en tredjedel av det totala antalet döda under hela Melillakrigets lopp – i Rif till följd av en misslyckad reträtt vid ”barranco del lobo”. Detta kom att bli den första av en serie incidenter som kom att bli förödande för den spanska arméns prestige och dess redan dessförinnan starkt ifrågasatta befäl.[3]

Under första världskrigets tidiga skede genomgick Spanien, som förblev neutralt under den fyra år långa inter-imperialistiska konflikten, en stark ekonomisk uppgång, vilken dock blev kortvarig. Redan 1917 började de första krissymptomen att göra sig gällande. Den ekonomiska situation som till en början gynnat de spanska styrande klassernas samtliga skikt, från finans- och industrikapitalister till landägararistokrater, vilka alla exporterade antingen råmaterial eller manufakturerade produkter till de stridande nationerna, ledde så småningom till kraftigt ökade priser på den inhemska marknaden. Naturligtvis följdes inte de ökande livsmedels- och basvarupriserna av ökade löner för vare sig den spanska arbetarklassen eller lantarbetarproletariatet. Små- och fattigböndernas inkomster

steg inte heller. År 1917 blev också ett generalstrejkens år, då det socialistiska fackförbundet Union General del Trabajo (UGT) och det anarkosyndikalistiska förbundet Confederacion Nacional del Trabajo (CNT) tillsammans lade ned arbetet i protest mot prisinflationen och de försämrade levnadsvillkoren. Strejkkommittén krävde också ett regimskifte i form av en upplösning av parlamentets bägge kamrar och val till av en grundlagstiftande församling. Under strejkens första dag blev arbetsuppehållet nästan enhälligt landet runt. Statsmaktens repressalier antog oerhört brutala former och det totala antalet döda bland arbetarna beräknas till över sjuttio personer, varav mer än hälften dödades i Barcelonaområdet. Strejkledarna dömdes till fängelse på livstid för landsförräderi, brott mot den rådande ordningen och uppmuntran till våldsamt uppror. I vad som antas ha varit ett försök att dämpa de rådande spänningarna avskedade kung Alfonso XIII den konservative och tyskvänlige premiärministern Dato, som ersattes med den liberale Garcia Prieto. Krigsslutet blottade dock inte endast motsättningar klasser emellan, utan även spänningarna inom de härskande klasserna och deras representanter. Samma år som strejken, och parallellt med strejkförberedelserna, föddes en missnöjesrörelse inom officerarkåren i samband med att den då sittande premiärministern, den franskvänlige högadlige liberalen Romanones, vars gruvintressen de ovan nämnda officerarna så inkompetent och till ett pris av så många mänskliga liv hade försvarat under Mellilakriget, åtog sig att reformera officerarantagningsprovet. Medan arbetarrörelsen och liberalerna av något olika skäl fördömde rörelsen, som antog namnet ”Juntas de Defensa”, välkomnades den av de konservativa. Händelserna år 1917 hade föga förvånande en graverande effekt på den institutionella instabilitet för vilken nationen redan under tidigare år gjort sig känd.[4]

År 1921 inträffade ännu en ”desastre” (katastrof) i Rifbergen – då över 10 000 spanska soldater stupade under blott några timmar – som återigen avslöjade den spanska officerarkåren och nationens härskande klassers förakt för arbetarliv. Den så kallade Annualkatasrofen skulle också få ödesdigra konsekvenser för arbetarrörelsen. År 1923, då rapporten om incidenten offentliggjordes, sattes hela det spanska samhället i gungning. Både det politiska etablissemanget och – framförallt – militären framstod som ytterligt förnedrade. Fast besluten att bevara arméns heder utförde General Miguel Primo de Rivera en statskupp. Under de åtta år som diktaturen bestod var situationen för arbetarrörelsen mycket svår. 1931 kom allt till ett slut då de misskrediterade monarkistiska partierna kallade till lokalval. Valet vanns av republikanska partier, vilket räckte för att den nu hårt ansatte monarken – som under nästan tio år varit blott en arméns marionett – skulle abdikera. Den Spanska Andra Republiken utropades i flera kommuner och

blev slutligen landets statsskick. De sista fem åren innan Francos statskupp som slutligen och i fyrtio år framöver avskaffade demokratin i landet, präglades av både med- och motgångar för arbetarrörelsen. År 1934 bröt en revolutionär strejk ut i Asturien i norra Spanien, till följd av försämrade arbets- och levnadsvillkor. Strejken krossades, de fackliga ledarna fängslades och ett kvasi-fascistiskt styre under högermannen Gil Robles kom till makten i Madrid. Dess styre kom att kallas de två svarta åren. År 1936 kom en folkfrontsregering med stöd av kommunisterna, socialistpartiet och ett antal borgerliga radikaler till makten. Den förkunnade allmän amnesti för strejkledare som fängslats 1934 och påbörjade en agrarreform. Kyrkans inflytande ifrågasattes också. Dessa samlade faktorer blev slutligen för mycket för officerarkåren och de utländska stormakterna. Den 18 juli begav sig General Franco – av republiken exilerad till kanarieöarna för sin opålitlighet – till den spanska kolonin Ceuta på det marockanska fastlandet med finansiellt stöd av flera spanska borgerliga och adliga familjer, bland vilka man återfann oljemannen Jacobo J. Salama,[5] mediemagnaten Luca de Tena, den före detta tobaksmugglaren och numera storborgerlige bankiren Juan March. Även den avsatte Alfonso XIII och dennes krets bidrog så småningom också de avsevärt till Francos sak. Kuppen var nu ett faktum.[6]

De internationella brigaderna: volontärernas nationella härkomst

Under månaderna som följde statskuppen mot den demokratiskt valda – och bland de arbetande klasserna synnerligen populära – folkfrontsregeringen, pläderade ett antal europeiska kommunistpartiers generalsekreterare för upprättandet av en internationell proletär väpnad styrka för att undsätta den spanska republiken.[7] Hösten 1936 begav sig den tyske kommunisten Willy Münzenberg till Moskva med förslaget att kommunistpartier världen över skulle åta sig att aktivt rekrytera spanienfrivilliga inom de egna leden. Det franska kommunistpartiets generalsekreterare, Maurice Thorez, sägs även han ha varit en entusiastisk förespråkare för en kommunistisk frivilligstyrka, då han var öppet irriterad över att den franska regering som leddes av socialdemokraten Leon Blum vägrade att ingripa på republikens sida, vilket han ansåg vara förräderi mot det demokratiska Spanien. Snart kom organiserandet av internationella solidaritetsbataljoner med destination Spanien att bli en absolut angelägenhet för den kommunistiska rörelsen och den sovjetiska ledningen. Parollen ”Spanien kommer att bli fascismens grav” spreds snart inom arbetarrörelsen och benämningen ”internationella brigader” populariserades i vissa av dess kretsar. Då en centraliserad rekryteringsagentur

slutligen kom på fötter med logistiskt stöd från Komintern hösten 1936, var Brigadernas internationalistiska profil redan uppenbar. Deras rekryteringskontor i Paris, med adresser på rue Lafayette och rue Chabrol, administrerades av den polske bondsonen och kommunisten Karol W. Swierczewski (senare känd under täcknamnet Walter) som hade stor erfarenhet då han efter en lång militärkarriär tjänstgjort som instruktör i Röda Arméns skola i Moskva och ingått i den sovjetiska generalstaben. De tre män som med Stalins uttryckliga stöd valdes av Komintern för att föra befälet vid brigadernas högkvarter i Albacete och deras träningsläger vid samma ort var fransmannen André Marty – före detta prosovjetisk myterist på ett franskt slagskepp i svarta havet – och italienarna Luigi Longo och Giuseppe di Vittorio.[8] Bland de enskilda bataljonernas och brigadernas befälhavare återfanns ryssar, jugoslaver, finnar, tyskar, britter, bulgarer, irländare, ungrare och afroamerikaner (för de sistnämnda se nedan). Bland de få utländska brigadmedlemmarna med det ytterst riskfyllda uppdraget att bedriva agitation bakom de fascistiska fiendelinjerna återfanns en ung palestinier, veteran från de antikolonialistiska rörelserna i sitt hemland och i Marocko (fallet kommer att diskuteras mer detaljerat nedan).[9] Flest spanienfrivilliga och stupade per capita kom från Cypern, vars arbetarrörelse bidrog med hela sextio man, varav en fjärdedel aldrig återvände. Till de mest välkända namnen i denna multinationella och mångetniska skara spanienfrivilliga, räknas de finska före detta rödgardisterna Eero Haapalainen, Niilo Virtanen och Tuure Lehén, som skulle göra karriär inom Röda Armén.[10] Den sovjetiske generalen Pavlov och hans insats i försvaret av Jaramadalen är även väldokumenterad.[11] Andra välkända volontärer var jugoslaven Josip Broz, även kallad Tito,[12] och britten Jack Jones, som skulle bli fackbas i sitt hemland ett antal decennier senare.[13] De franska kommunistiska motståndsmännen Pierre Georges (täcknamn ”Colonel Fabien”) och Henry Rol-Tanguy hör även till dessa arbetarrörelsens bekanta namn bland spanienfrivilliga.[14] Slutligen är det intressant att nämna den irländska republikanen och antifascistiske spanienfrivillige Frank Ryan, som kämpat mot den brittiska ockupationen av sitt hemland, tillfångatogs av italienska fascister, spenderade ett antal månader i Francos ökända Burgosfängelse, och slutligen motvilligt valde att samarbeta med axelmakterna som han ansåg vara mindre motbjudande än den brittiska imperialismen som skördat så många irländska liv.[15] Flera år efter sin död skulle Ryan få en hedersbegravning på Irland, där ett flertal brigadveteraner agerade kistbärare.[16]

Brigadernas internationalistiska sammanställning speglas dock inte endast i deras volontärers härkomst, utan också i namnen som gavs till de olika ländernas bataljoner. Den brittiska bataljonen var ett lysande exempel på

brigadmedlemmarnas hjärtliga internationalism då den formellt hette Shapurji Saklatvala Battallon, som en hedersbeteckning till den indiske akademikern och parlamentsledamoten som grundade Storbritanniens kommunistiska parti (CPGB).[17] Den italienska brigaden hette naturligtvis ”Garibaldi”; den tyska hette ”Thälmann”, de svenska volontärerna ingick bland annat i den sovjetiska Chapaevbrigaden, och den irländska volontärkolumnen kallades ”Connolly” efter den välkände socialistiske republikanen James Connolly. En av de franska brigaderna benämndes ”Commune de Paris”, efter den stora proletärhistoriska händelsen.[18] Slutligen är det anmärkningsvärt att den kanadensiska brigaden, till vilken både finnar och skandinaver räknades, hette ”Mackenzie-Papineau” efter två kanadensiska artonhundratalsrepublikaner och antibrittiska motståndsmän, en engelskspråkig och en fransktalande, som en symbol för solidariteten mellan Kanadas två språkgruppers arbetarklasser.[19]

För att för läsaren förtydliga och samtidigt ge enklare överblick av internationella brigadernas sammansättning bifogas nedan en tabell som anger de enligt historikern Hugh Thomas cirka 35 000 spanienfrivilligas nationella eller geografiska härkomst, antalet frivilliga från respektive land eller region samt, om nödvändigt, övriga anmärkningar (t.ex. upplysning om möjlig dubbelräkning). Liknande tabeller finns att hitta här och var i litteraturen om de internationella brigaderna. Om annat ej anges i fotnoterna är nedanstående tabells siffror hämtade från Hugh Thomas arbete rörande spanska inbördeskriget.[20] Endast de mest representerade länderna, med vissa undantag, av de 53 nationer som producerat frivilliga nämns vid namn, annars kategoriseras de kollektivt under betäckningen ”Region”.

Förtydligande tabell över brigadmedlemmarnas nationella härkomst		
Land/ Region	**Antal pers. (ca)**	**Anmärkningar**
Frankrike	10 000	Inkl. nordafrikaner, mellanösterlänningar, belgare m.fl. Det är möjligt att Thomas överskattat det formella antalet fransmän[21]
Italien	3 500	
Sovjetunionen	2 000 - 3 000	Exkl. ca 1 000 stridspiloter om man antar att Thomas räknade dem separat från fotsoldaterna
Polen	5 000	
Latinamerika	3 500[22]	Främst kubaner, även argentinare, mexikaner kanske brasilianare, chilenare
Ungern	1 000	
Jugoslavien	1 500	
Tyskland/ Österrike	5 000	
Nordafrika/ Mellanöstern	1 000?[23]	8 000 algerier enligt Kommunistpartiet, sannolikt 600; ca. 200 - 500 marockaner, ett flertal palestinier, få tunisier[24]
Förenta staterna	2 800	Inkl. nordiska immigranter, 81 afroamerikaner, irländare och indier[25]
Storbritannien	2 000	Inkl. irländare
Kanada	1 000	Inkl. finnar, skandinaver
Sverige	500	Möjlig dubbelräkning (se Förenta staterna, Kanada, kanske Tyskland)
Skandinavien (exkl. Sverige?)	500 - 1 000?	Oklart, Thomas kan ha underskattat antalet norrmän, danskar även svenskar
Kina/ Sydostasien/ Indien	?	Minst 13 kineser, sannolikt närmare hundra, ca 5 indier, ett antal mongoler och vietnameser, 10 filipiner, minst en indonesier och en japan[26]
Balkan (exkl. Jugoslavien)	?	Obestämt antal albaner, säkerligen många bulgarer
Belgien	?	Thomas anger att belgare närvarade på republikens sida men ingen definitiv siffra; sannolikt räknade som fransmän
Schweiz	?	Thomas hänvisar i sitt arbete till 73 stupade schweizare
Subsahariska Afrika	20?	En ugandier, ett dussintal etiopier och kanske ett fåtal afrikaner rekryterade i Storbritannien samt några män av Spaniens västafrikanska kolonier

De internationella brigaderna: volontärernas socioekonomiska och politiska bakgrund

Utöver deras härkomst bör några ord även skrivas om de frivilligas socioekonomiska bakgrund och politiska engagemang. Enligt Hugh Thomas var ungefär sextio procent av de 35 000 spanienfrivilliga brigadmedlemmarna kommunister redan vid sin avfärd.[27] Ytterligare tjugo procent lär ha blivit medlemmar av den kommunistiska rörelsen under eller till följd av sin vistelse i Spanien.[28] Det stora flertalet – åttio procent – av spanienfrivilliga inom de internationella brigaderna bestod av arbetare och bönder, men bland de brittiska och norska volontärerna, som annars inte på något sätt utgjorde ett undantag vad gällde deras socioekonomiska bakgrund, fanns ett antal kommunister ur överklassen. En av britterna i fråga var poeten och journalisten John Cornford, vars morfarsfar var den välkände naturvetaren Charles Darwin. Cornford var den förste britten att nå fronten och stupade tjugoett år gammal under slaget vid Lopera.[29] Vad beträffar norrmannen rör det sig om den antifascistiske fosterlandsvännen, kommunisten, författaren, dramaturgen, poeten och journalisten Nordahl Grieg.[30] Den mångfacetterade och skicklige artisten Grieg var son till den relativt kände akademikern Peter Grieg och bror till förläggaren Harald Grieg. Han blev tidigt medlem av den norsksovjetiska föreningen, riktade skarp kritik mot sitt lands myndigheter då de mottog Leon Trotskij, och begav sig till Spanien vid krigsutbrottet i egenskap av en för republiken engagerad journalist.[31] Grieg stupade i kampen mot axelmakterna år 1942.[32] Vad gäller de franska volontärerna, som var flest till antalet, noterar Thomas att ett anmärkningsvärt antal rekryterades bland arbetslösa proletärer.[33] De yngsta volontärerna återfanns bland de nordamerikanska bataljonerna, där vissa av rekryterna endast var arton år gamla. Det är också intressant att ett flertal av de nordamerikanska volontärerna var ogifta.[34] De äldsta spanienfrivilliga lär ha funnits i den italienska gruppen, där över hundra rekryter var sextio år fyllda.[35]

Antirasister och internationalister: de afroamerikanska spanienfrivilliga

Medan det stora flertalet öst- och västeuropeiska samt nordamerikanska brigadmedlemmar begav sig till Spanien under antifascismens och socialismens fana, deltog en rad spanienfrivilliga i konflikten på grund av ett antal andra motiv som också var kompatibla med internationalismen. Några av dessa var de afroamerikanska volontärerna som deltog i stridigheterna på republikens sida. Blott två år innan de fascistiska generalernas statskupp i Spaniens afrikanska

kolonier, hade det fascistiska Italien invaderat Etiopien i syfte att expandera sitt lands kolonialvälde.[36] Detta gjorde till synes ett starkt intryck på Förenta staternas svarta invånare, som redan var i färd med att bekämpa det egna landets segregeringsvälde och dess brutala ”Jim Crow”-lagar. Enligt vissa källor är det sannolikt att färgade nordamerikanska kommunister, i samförstånd med afrikanska kamrater, kan ha planerat att bege sig till Etiopien för att där organisera ett antifascistiskt och antikolonialt motstånd.[37] Det är rentav möjligt att de främsta svarta kommunistledarna från Förenta staterna sökte upp Stalin för att rådgöra med honom om just denna fråga. Sovjetledningen var dock upptagen med europeiska politiska och diplomatiska angelägenheter och förfrågan föll sorgligt nog för döva öron. De afroamerikanska kommunisterna var trots denna besvikelse väl förberedda, då många ibland dem tjänstgjort i Förenta staternas reguljära armé antingen som kanonmat under första världskriget eller, under senare år, som reservister då de sökte fly den amerikanska söderns och det sena tjugotalets och tidiga trettiotalets kroniska svält och arbetslöshet. De hade också erfarenheter av självförsvar mot diverse rasistiska och fascistiska grupper. Många av de afroamerikanska männen som senare skulle engagera sig i de internationella brigaderna upplevde personligen det grymma rasrelaterade våldet i Chicagos ”South Side” år 1919 (händelsen benämns i historiografin som ”Red Summer”).[38] Av dessa samlade anledningar, framstår det därför som föga förvånande att färgade nordamerikaner uppfattade den spanska republikens sak som sin egen. Det sägs till och med att ”det är inte Etiopien men det får duga” blev en paroll bland de svarta kommunister som år 1934 hade grundat ”Bort med tassarna från Etiopien” och den provisoriska kommittén till försvar av Etiopien. Med tanke på deras ofta exceptionella upplevelser och oförnekliga bidrag till de internationella brigaderna är det därför intressant att i större detalj diskutera tre av de mer framstående figurerna bland de drygt åttio afroamerikanska spanienfrivilliga.

Haywood Hall, mer känd som Harry Haywood, född 1898, var son till två före detta plantageslavar och flyttade med sin familj till Chicago då hans far med knapp nöd undvikit en lynchning nära deras dåvarande hem i Oklahoma.[39] Haywood blev i unga år medlem av ”African Blood Brotherhood” en svart nationalistisk organisation med stark koppling till landets kommunistiska parti.[40] Hans begåvning för politiska sakfrågor upptäcktes tidigt då han begav sig till Sovjetunionen och blev den förste afroamerikanske medlemmen av Sovjetunionens kommunistiska parti. I Moskva arbetade Haywood med att få till stånd en konsekvent partilinje rörande Förenta staternas färgade befolkning.[41] Haywood var bland dem som förespråkade att afroamerikaner skulle forma en egen nation i de stater där de var i majoritet.[42]

Då han hade militär erfarenhet – Haywood tjänstgjorde i Förenta staternas armé under Första världskriget innan sin vistelse i Sovjetunionen – skickades han till Spanien som politisk kommissarie för den amerikanska Lincolnbataljonen, där spanienfrivilliga från Förenta staterna var samlade (det är sannolikt även att svenskar, andra skandinaver och finnar tillhörde denna bataljon). Efter sin vistelse i Spanien deltog Haywood i stridigheterna under Andra världskriget och förblev aktiv inom den Nordamerikanska kommunistiska rörelsen fram till sin död på 1980-talet.[43]

En annan framstående afroamerikansk Spanienfrivillig var poeten, författaren och journalisten Langston Hughes som begav sig till Spanien efter inbördeskrigets utbrott i egenskap av engagerad journalist.[44] Enligt egen utsago var Hughes sonson till två slavinnor och två vita män från Kentucky, slavägaren och whiskeybryggaren Sam Clay och slavhandlaren Silas Cushenberry.[45] Hughes deltog inte i stridigheterna, men är känd för sina reportage från fronten. I ett mycket gripande reportage beskriver Hughes hur ett antal afroamerikanska volontärer deltar i en hetsig diskussion med en grupp vita nordamerikaner och spanska republikaner gällande huruvida det var rätt eller fel att beskjuta en oväpnad morisk soldat som tjänstgjorde, möjligen som legoknekt men lika sannolikt som tvångsinskriven, i Francos armé.[46] Den svarte kommunistiske journalisten förklarar med lättnad att de afroamerikanska brigadmedlemmarna gick segerrika ur diskussionen – moren skonades då de färgade volontärerna lyckats övertyga sina vita bundsförvanter att han snarare än en fiende var ett offer för imperialistisk propaganda, kolonialförtryck och den misär som rasism för med sig.[47] Tillbaka i sitt hemland förblev Hughes engagerad i den kommunistiska rörelsen i ett antal år framåt. Vid Andra Världskrigets utbrott uppmanade Hughes först till att demonstrera för Förenta staternas permanenta icke-deltagande i stridigheterna. [48] Under krigets senare skede anmanade Hughes till en början afroamerikaner att bojkotta Förenta staternas krigsinsats i protest mot landets armés rasistiska grundprinciper.[49] Han vägrade att vittna mot svartlistade artister och journalister under efterkrigstidens antikommunistiska rättegångar, men övergav så småningom vänstern och politiska skriverier helt och hållet.[50]

Den sista, men på många sätt viktigaste, afroamerikanske spanienfrivillige kommunisten var jordbrukarsonen och byggnadsarbetaren Oliver Law.[51] Som så många av sina färgade spanienfrivilliga vapenbröder härstammade Law troligtvis från Chicagos ”South Side”.[52] Även om relativt lite skrivits rörande Laws bakgrund verkar det dock stå klart att han var bland de mer aktiva afroamerikanska kommunisterna i ”Bort med tassarna från Etiopien”-kampanjen.[53] Han antas

vara en av organisatörerna bakom en mycket stor protestmarsch genom staden Chicago där demonstranterna yttrade sitt missnöje med den alltmer oroväckande arbetslösheten i landet.[54] Innan han blev politiskt aktiv, tjänstgjorde Law i Förenta staternas armé i över fem år. Han var därför relativt insatt i militära angelägenheter vid tiden för sin avfärd till det republikanska Spanien.[55] Då många av brigadmedlemmarna och även flera av de spanska soldaterna i den republikanska armén led av en akut brist på militär erfarenhet blev Law en mycket viktig figur i de republikanska försvarsoperationerna under inbördeskrigets tidiga skede. Han deltog i slaget om Jaramadalen, där de internationella brigaderna sattes in som chocktrupper av det spanska befälet i ett försök att motverka den fascistiska offensiven.[56] Under slagets lopp befordrades Law till kapten från att tidigare varit korpral, vilken var den högsta graden en svart man kunde uppnå i hans hemlands armé.[57] På så sätt blev Oliver Law den förste afroamerikanen någonsin som ledde sina vita landsmän i strid.[58] Det var i den egenskapen som han stupade av en kula genom lungan då han var först över täppan vid anfallet av ”Mosquito Crest”.[59] Ett antal år senare ämnade den världsberömde afroamerikanske trubaduren och kommunisten Paul Robeson, som under efterkrigstiden ofta turnerade i Sovjetunionen, producera en film om Laws liv. Detta projekt blev dock av olika anledningar aldrig av. Några av dessa kan mycket väl ha varit Förenta staternas avfärdande av vad Law stod för, både personligen och också som symbol, samt av vad landets myndigheter måste ha ansett som ett kommuniståtagande.[60]

Slutligen, vad gäller fallet Oliver Law, är det sorgligt nog nödvändigt att notera en av de internationella brigadernas mörkare sidor. Det var nämligen inte alla vita nordamerikanska brigadmedlemmar som, trots deras förmodade internationalism och påstådda solidaritet, var beredda eller glada över att ta order från en färgad kamrat. [61] Oliver Law, som andra källor närmast enhälligt beskriver som en man med stort mod och avsevärda färdigheter, blev följaktligen offer för ett grundlöst om än ihärdigt rykte som började spridas av en missnöjd före detta brigadmedlem, mer än trettio år efter hans död. Källan till detta sorgliga, rasistiska och antikommunistiska rykte – vilket hävdar att Law på grund av påstådd feghet och inkompetens skulle ha mördats av sina egna som sedan skulle ha bestulit honom på hans uniform – verkar vara en man vid namn William Herrick.[62] Herrick, en nordamerikansk författare, som enligt sin självbiografi, *Jumping The Line,*[63] var son till immigranter i Förenta staterna, hade tjänstgjort i Spanien på republikens sida i samma bataljon som Law.[64] Efter sin vistelse i Spanien bröt Herrick med arbetarrörelsen och försonades med Francoregimen då han öppet vistades i Spanien på slutet av sextiotalet. I sin bok ¡Hermanos!, utgiven 1969,

gör Herrick i fiktiv form detta påstående för första gången.[65] Några år senare i sin självbiografi och under minst en intervju påstår han återigen att detta var sant. Efter detta upprepades ryktet flera gånger av några av Herricks samtida som delade hans antikommunistiska åsikter. Lyckligtvis tog Laws överlevande kamrater denne extraordinäre mans minne i försvar och förnekade kategoriskt detta ogrundade förtal. Bland dessa fanns läkaren som försökte återuppliva Law vid fronten och några av de män som deltagit i första anfallslinjen vid tillfället då den kapten de beundrade stupat.[66]

Antiimperialister och internationalister: nordafrikanska och mellanösterländska frivilliga för kolonialmaktens frihet

Då denna essä söker bringa nytt ljus över två av huvudmotivationerna bakom de internationella brigadernas och de spanienfrivilligas deltagande på republikens sida i det spanska inbördeskriget, nämligen proletärinternationalism och arbetarsolidaritet, är det nu nödvändigt att ägna några stycken åt de kanske mest självuppoffrande och samtidigt mest tragiska bland brigadmedlemmarna. Nämligen de antikolonialistiska antiimperialistiska proletärinternationalisterna och kommunisterna från Nordafrika och mellanöstern. Dessa var, hur man än vrider och vänder på det, i slutändan osjälviska förkämpar som från kolonierna anlänt till Spanien för att försvara friheten i den kolonialmakt som under så många år förtryckt dem. Detta var särskilt fallet då man tänker på de marockanska spanienfrivilliga och ännu mer vad gäller de som härstammade från Rifregionen, på vilka Spanien tvingat en rad kolonialkrig i syfte att öka sin ekonomiska vinst.[67] Anledningen till att denna grupp spanienfrivilliga kan beskrivas som tragisk har ingenting med dem själva att göra. Deras tragiska natur ligger själva verket i det faktum att den dominerande historieförmedlingen konstant och aktivt har försökt förringa eller helt enkelt dölja deras engagemang för republikens och frihetens sak i Spanien. Detta samtidigt som samma historieförmedling aktivt agerat för att överdriva och framhäva närvaron av marockanska legoknektar i Francos så kallade ”afrikanska armé”. Dessa ”Francos morer” kunde dock lika gärna vara tvångsinkallade fattigbönder från Rifbergen. Detta styrks av det faktum att en grupp av närmare hundrafemtio av dessa marockaner vägrade att landstiga i Spanien och istället gjorde myteri med stor risk för sina liv då de insåg vilket uppdrag Franco hade i åtanke. I de fall de var legoknektar är det också minst lika troligt att deras engagemang bottnade i en vilja att fly från den misär som kolonialismen orsakade i Marocko, som att den skulle ha berott på någon form av konservativ

övertygelse.[68] Slutligen, vad gäller den dominerande historieförmedlingen är det mycket tydligt att den valt att systematiskt rata de existerande, både mycket pålitliga och trovärdiga, historiska källor som styrker uppriktigheten i och vikten av de cirka tusen nordafrikanska och mellanösterländska brigadmedlemmarnas internationalistiska och solidariska engagemang.[69] Redan vid statskuppens utbrott kontaktade ett antal nordafrikanska antifascistiska antikolonialister samlade i den marockanska nationalistiska rörelsen de antifascistiska milisernas centralkommitté i Barcelona med förslaget att de skulle störta Franco vid hans egen bas i Ceuta och på så sätt hindra honom från att ens bege sig till det spanska fastlandet.[70] I gengäld bad de marockanska patrioterna endast om en högst rimlig ynnest – frihet för deras land från spansk kolonialism. Då de katalanska arbetarmilisernas ledning gladeligen gick med på detta för bägge partner gynnsamma förslag, stoppades slutligen solidaritetsaktionen i sista stund då Spaniens republikanska centralregering i Madrid – ledd av den socialdemokratiske fackbasen Francisco Largo Caballero – blankt vägrade att hedra avtalet i sitt lands namn. Detta sannolikt efter hårda påtryckningar från det franska aggressivt kolonialistiska kabinettet lett av den likväl socialdemokratiske förste ministern Leon Blum. Då de marockanska frihetskämparnas ursprungsplan onekligen verkar ha varit god, bestämde sig Largo Caballero för att locka sin franske socialdemokratiske kamrat Blum med Spaniens kolonialbesittningar i Nordafrika, vilka han påstås ha menat att Frankrike skulle få om de åtog sig störtandet av Franco i Ceuta i marockanernas ställe.[71] Detta visar en gång för alla föraktet som även socialdemokratiska européer ofta hyste för de av Europeiska länder förtryckta kolonialfolken. Slutligen vad gäller detta och med förbehåll för att en historikers plats egentligen inte är att spekulera med vad som kunde ha skett men inte skedde, är det trots allt lockande att påstå att hade de marockanska patrioterna fått den respekt och det stöd de förtjänade så skulle det spanska inbördeskriget – som ofta framhålls som ett förspel till det efterkommande världskriget – kanske ha tagit en helt annan vändning i sitt startskede eller måhända inte ens ha ägt rum överhuvudtaget.[72]

Efter krigsutbrottet organiserade sig de nordafrikanska kommunisterna för att kunna delta i rekryteringen av volontärer för Spaniens sak bland sina landsmän, trots den spanska republikanska ledningens ganska uppenbara förakt för deras färdigheter och för vad just de kunde bidra med till den demokratiska krigsinsatsen. En av de rekryteringsansvariga var den algeriske kommunisten och brevsorteraren Amar Ouzergane, som försökte argumentera för varför en nordafrikansk antiimperialist borde ingripa i Spanien – ett av de länder som räknades till kolonialmakterna – genom att påpeka att fascismen var en extrem

form av kolonialism och att dess bekämpande därför var hade topprioritet.[73] Antagligen var hans ansträngningar inte förgäves, då 600 algeriska antifascister dokumenterat begav sig till det republikanska Spanien ombord fartyget *Jaime II*. Det är högst sannolikt att de senare förstärktes både av landsmän samt av tunisiska och ytterligare marockanska antifascister som varit bosatta i Frankrike då kriget bröt ut. Det återstår dock att se huruvida det totala antalet algeriska brigadmedlemmar eventuellt nådde åttatusen volontärer, som landets kommunistparti senare påstod. Det råder dock inga tvivel om att algerierna var i majoritet bland de nordafrikanska brigadmedlemmarna, följda av marockanerna. Endast en av de algeriska medlemmarna är dock känd vid namn: J. Belaïdi, som omnämns av André Malraux i dennes verklighetsskildrande roman om spanska inbördeskriget. Enligt Malraux svarade Belaïdi på frågan om varför han begett sig till republikens undsättning, att han önskade bevisa för sina europeiska arbetarkamrater att de inte hade skäl att förtala araber. Förutom denna algeriske volontär för friheten är även en marockansk spanienfrivillig känd vid namn. Denne var Amor Soleiman som ledde den marockanskspanska antifascistiska kommittén i Valencia.[74]

Vad beträffar de mellanösterländska kommunistiska och antiimperialistiska spanienfrivilliga, rör det sig sannolikt främst om palestinier.[75] Deras engagemang för den spanska republikens sak är desto mer beundransvärd, då deras landsmän var i färd med ett brett antikolonialt uppror som ägde rum parallellt med det spanska inbördeskriget (1936–1939).[76] Två av dessa palestinska kommunister är ihågkomna med namn, den ene hette Ali Abdelkhalek och den andra var en ung man vid namn Nadjati Sedqui, en av de internationella brigadernas kanske mest enastående figurer.[77] Vid krigsutbrottet i Spanien var Sedqui redan en veteran vad gäller internationell solidaritet arbetare och bönder emellan då han ett antal år tidigare anslutit sig till de marockanska Rifbornas antikoloniala motstånd.[78] Sedqui måste ha varit bland de första utlänningar som kom till spanska republikens undsättning då han anlände i augusti 1936, en knapp månad efter kuppen den 18 juli. I Spanien åtog sig Nadjati Sedqui det ytterst riskfyllda uppdraget att agitera bakom fiendelinjerna, främst bland marockanerna i Francos armé. Mer än en gång besteg Sedqui barrikaderna vid fronten i Madrid, Barcelona och Cordoba och med en taltratt i handen vädjade till marockanerna i den nationalistiska armén att inse att de blivit förledda av Franco.[79] Med tiden blev Sedqui allt mer bekymrad av läget på plats. Han bemöttes skamligt nog med förakt av mer än en spanjor – även, tragiskt nog, inom spanska kommunistiska kretsar – då de spanska styrande klasserna byggt sitt kolonialvälde på en propaganda av hat mot morer, vilket hade som sorglig konsekvens att de arabiska spanienfrivilliga internationalisterna

inte åtnjöt det välkomnande som mötte afroamerikanerna.[80] Han fick heller inget stöd för sitt åtagande att grunda en marockanskspansk antifascistisk kommitté i Madrid, då den republikanska ledningen mötte idén med konstant negativitet och kanske rentav avfärdade den. Sedqui lyckades trots allt åstadkomma detta på egen hand, då han fann projektet ytterst nödvändig för att Spanien skulle kunna bevara sin frihet.[81] I sina memoarer minns Nadjati Sedqui med sorg hur hans spanska kamrater försökte avråda honom från just detta åtagande, bland annat med det skamliga argumentet att marockaner inte var att lita på. I december 1936 blev motgångarna dock för mycket till och med för en förkämpe som Sedqui. Sannolikt var det två händelser i en lång rad av besvikelser som Sedqui erfarit under sin vistelse i Spanien som fick bägaren att rinna över. Den första av de två händelser som fick Sedqui att lämna Spanien var incidenten då han nekades inträde till ett centralkommittémöte organiserat av Spaniens kommunistparti, dit han faktiskt fått en personlig inbjudan. Detta må verka trivialt, men för Sedqui måste det ännu en gång ha blottat det förakt som en liten men enträgen grupp av hans spanska partikamrater hyste för arabiska antifascister. Den andra händelsen, som var betydligt allvarligare, var rapporterna om avrättningen av en avväpnad marockan. Detta överraskade Sedqui och andra kommunister oerhört negativt, då seden annars var att erbjuda tillfångatagna fascister ett mål mat när de väl givit upp vapnen. Tyvärr kollapsade den spanskmarockanska föreningen så snart Sedqui gav sig av från Spanien. Detta kanske just för att, som Sedqui påpekade i sina memoarer, de spanska kommunistiska kamraterna hade en mer teoretisk än praktisk känsla för hur man skulle rikta sig till marockanerna i Francos här. Trots att han lämnade landet övergav Sedqui inte på något sätt det republikanska Spaniens sak. Istället för att bege sig hem reste Sedqui till Paris och vädjade till det franska kommunistpartiet om hjälp med att i Algeriet sätta upp en radiofrekvens för att sprida antifascistisk och antikolonial propaganda. Detta skulle ske på standardarabiska och ett flertal andra nordafrikanska dialekter då det först och främst skulle vara ämnat för morerna bakom fiendens linjer. Tyvärr avböjde de franska kommunisterna att bistå med resurser, till följd av vilket projektet inte verkställdes. Några år senare återvände Sedqui hem och publicerade sina krigsmemoarer i samarbete med den lokale kommunistiske advokaten och journalisten Khaled Bagdash.[82]

Röda Hjälpen: sjukvårdskåren inom de internationella brigaderna

Det är lämpligt att som avslutning på denna essä om de internationella brigaderna ge plats åt dessas icke stridande förband, nämligen den spanienfrivilliga sjukvårdskåren, mer känd som den internationella Röda Hjälpen. De internationella brigadernas sjukvårdsförband är av många anledningar intressanta, inte bara för deras ofta banbrytande metoder, utan också därför att några av de spanienfrivilliga från de geografiskt mest avlägsna länderna befann sig i deras led – med frivilliga från bland annat Indien, Indonesien, Kina och Nordamerika.[83] Det var också i dessa förband som de få vid namn nämnda kvinnliga brigadmedlemmarna återfanns.[84]

Det var i sin egenskap som läkare och ansvarig för den kirurgiska verksamheten inom den internationella Röda Hjälpen i Spanien,[85] som Norman Bethune utvecklade en av historiens tidigaste mobila blodtransfusionsenheter.[86] Bethune, en kanadensisk läkare, växte upp i en djupt religiös överklassfamilj, då han var prästson och hans farfar var en relativt berömd läkare. Efter att ha utfört en pneumothoraxoperation på sig själv i syfte att bota den tuberkulos han led av, avgick Bethune från sin post som överläkare på sjukhuset i Montreal och öppnade en ideell privatpraktik där han ämnade ge stadens fattiga tillgång till vård.[87] Det var i samband med sin verksamhet som Bethune drog slutsatsen att sjukdom i sig blott var ett symptom vars rot var det kapitalistiska samhället. Efter ett studiebesök i Sovjetunionen, där han bevittnat landets banbrytande och egalitära sjukvårdssystem, blev Bethune övertygad kommunist. Det var i egenskap av både läkare och kommunist som Bethune begav sig till Spanien. Han räddade otaliga liv under flykten från kuststaden Malaga till Almeria, då de fascistiska trupperna massakrerade stora antal civila.[88] Efter sin vistelse i Spanien begav sig Bethune nästan omedelbart till Kina. Där utförde Bethune liksom före honom den libanesiske läkaren Georges Hatem – mer känd som Ma Haide – ovärderliga uppdrag åt den kinesiska kommunistiska ”Eighth Route Army”, som bland annat rehabiliteringen av övergivna eller krigsskadade sjukhus.[89] Den 12:e november 1939 avled Bethune av blodförgiftning. Vid tillfället i fråga befann han sig på sin post i de nordkinesiska bergen i färd med att operera.[90]

Salaria Kee är en av de få kvinnliga brigadmedlemmarna som idag fortfarande nämns vid namn. Även om det egentligen inte rådde någon brist på kvinnliga sjukvårdsvolontärer under det spanska inbördeskriget, är det dock ytterst få av dessa som ovedersägligen skall ha tillhört de internationella brigaderna. Det är därför ett tidskrävande forskningsämne att hitta historisk information om dessa spanienfrivilliga kommunistiska sjuksköterskor. Salaria Kee antas dock

ha varit en av dessa. Hon var också den enda afroamerikanska spanienfrivilliga sjuksköterskan i de internationella brigaderna.[91] Liksom sina manliga färgade kamrater i den stridande Lincolnbataljonen, bottnade Kees engagemang för den spanska republikens sak i hennes tidigare deltagande i hemlandets etiopienvänliga solidaritetsrörelse. Kee utbildade sig vid Harlem Hospital Training School, Förenta staternas enda vidareutbildningssäte för svarta blivande sjuksköterskor. Efter detta började hon tidigt kampanja för sjukvård till de etiopiska soldaterna under deras kamp mot den italienska invasionsmakten. Hon förberedde sig enligt historikern Robin Kelly på att personligen bege sig till Etiopien för att som sjukvårdsfrivillig delta i solidaritetsarbetet. Då hon och andra nekades inträde till landet av den etiopiske monarken, gjorde hon två år senare den spanska republikens sak till sin.[92] Efter den spanska republikens nederlag bestod Kees engagemang mot fascismen och för sjukvården då hon under andra världskriget även var aktiv som volontär. Många källor antar att Kee sedan ungdomen varit medlem i Förenta staternas kommunistparti, dock nekade hon till detta under hemlandets antikommunistiska rättegångar. Därför förblir hennes förhållande till den kommunistiska rörelsen efter tiden i Spanien oklar.[93]

Under det spanska inbördeskriget vistades alltså flera läkare och sjukvårdare från Fjärran östern och Sydostasien i Spanien på republikens sida. Några av dessa var de indiska läkarna Menhanlal Atal, A. Khan och Rocha Pinto samt de kinesiska sjukvårdarna Liou Hwa Fong, Tchang Jaui Sau, Liou Kin Tien och Li Fong Ling. Som alla andra brigadmedlemmar begav dessa sig till Spanien fast beslutna att bekämpa fascismen. Ytterligare en spanienfrivillig var den indonesiske läkaren Tio Oen Bik. Tio, som på tjugotalet studerade till läkare i Nederländerna, föddes 1906 i en kinesiskindonesisk familj på Java.[94] Tillsammans med en vän anslöt han sig i trettioårsåldern till sitt hemlands frihetsrörelse och senare även till dess kommunistiska parti, ett av de mest medlemsrika i världen. I Spanien, dit Tio begav sig i egenskap av antifascist och antikolonialist, tjänstgjorde han främst som läkare inom sjukvårdskåren. Det har dock rapporterats att Tio också deltog i ett av slagen om Denia, där han lär ha kämpat sida vid sida med svenska och norska spanienfrivilliga vapenbröder. Han evakuerades från landet hösten 1938 då den spanska republikens regering efter påtryckningar från Frankrike, Storbritannien och Förenta staterna – som nått en överenskommelse med axelmakterna – beordrade de utländska volontärerna att återvända hem. Det är oklart huruvida Tio deltog i avskedsparaden som de internationella brigaderna organiserade för att ta farväl av Barcelonas folk. Vid det tillfället tackade Spaniens kommunistpartis generalsekreterare, Dolores Ibarruri, dessa frivilliga ”av alla raser och från alla

kontinenter" som kommit till de spanska arbetarnas undsättning. Efter nederlaget i Spanien reste Tio till Kina och anslöt sig liksom Bethune till landets kommunistiska läkarkår. Under den tiden var han även aktiv som journalist och producerade historiska artiklar om den internationella kvinnodagen samt en dödsruna över den tyske kommunisten Ernst Thälmann. Under efterkrigstiden begav sig Tio till Indien där han våldsamt kritiserade sitt hemlands regerings diplomatiska kompromisser med den nederländska kolonialmakten, vilket förhindrade hans hemkomst och tvingade honom i landsflykt till Sovjetunionen. Efter drygt tjugo år som indonesisk patriot och internationalistisk antifascist kunde Tio återvända till sitt hemland som en gång för alla återerövrat sin frihet från det nederländska förtrycket. Under det tidiga sextiotalet var Tio verksam som hamnläkare i den nya indonesiska statens tjänst. Vid sextiotalets mitt upphör dock spåren efter Tio, vilket ledde hans kollegor i Nederländerna att misstänka att han fallit offer för repressalierna som följde Suhartos västvänliga statskupp efter vilken upp till en miljon indonesiska kommunister avrättades – många bland dem under en period av blott några timmar. Mer optimistiska rapporter menar att Tio ska ha avlidit efter en kort tids sjukdom några månader innan statskuppen ägde rum.[95] Sanningen förblir dock oklar.

Slutsats: De internationella brigadernas berättelse

Detta är alltså de internationella brigadernas och deras spanienfrivilliga medlemmars berättelse. Det är en berättelse om arbetarrörelsens och små- och fattigböndernas finaste och främsta. Det är den sanna berättelsen om arbetarsolidaritet över gränserna. En berättelse om proletärinternationalism. Det är också den beundransvärda, djupt rörande och mänskliga berättelsen om de koloniserade folkens uppriktiga solidaritet med och engagemang för människors frihet i ett av de länder som trots allt tillhörde de kolonialmakter som förtryckte dem. Därför är det läge att påstå att de spanienfrivilliga från kolonierna i Nordafrika, mellanöstern och Spanska Guinea tillhör de främsta bland de främsta, då de gjorde vad som måste ha varit en övermänsklig uppoffring då de beslutade sig för att kämpa för sina förtryckares frihet. Detta till och med om de endast hade Spaniens arbetare och bönder i åtanke då de försvarade den republikanska saken. Till denna beundransvärda grupp hör även sydostasiaterna samt afro- och latinamerikanerna. Slutligen är detta också historien om ett enastående kollektiv av människor bland vilka Nadjati Sedqui, Oliver Law, Norman Bethune och Tio Oen Bik endast utgör ett fåtal individuella exempel. Till dessa hade man, om utrymmet tillåtit, även kunnat

räkna den japanske mästerkocken Jack Shirai som var en av fyra spanienfrivilliga japaner på republikens sida och som stupade för Spaniens frihet under slaget vid Brunete, juli 1937.[96] Detta gäller även de spanienfrivilliga kvinnorna som då de internationella brigaderna anlände till Spanien oftast inte deltog i aktiva strider utan utförde det nödvändiga solidaritetsarbetet i sjukvårdskåren. Salaria Kee är ett isolerat men enastående exempel på detta. Informationen om hennes och andra kvinnors deltagande i Röda Hjälpen är begränsad, men viktig för de internationella brigadernas bestående arv av medmänsklighet och internationalism. Det faktum att alla individuella volontärer inte kunnat beskrivas i detalj i detta arbete kan vid första anblick framstå som sorgligt. Samtidigt är det egentligen oväsentligt då de själva måste ha varit både mycket medvetna och tillika mycket stolta över att tillhöra ett internationalistiskt kollektiv till vilket man kunde räkna människor som var lika självuppoffrande som de var modiga. Denna artikel tillägnas minnet av Nadjati Sedqui och Oliver Law, två enastående människor som tillhör de främsta bland de 35 000 spanienfrivilliga.

Noter

1. Thomas, Hugh, *La guerre d'Espagne*, Paris 1985, s. 11–156.
2. Thomas 1985.
3. Thomas 1985.
4. Thomas 1985.
5. Sánchez Asiaín, José Ángel, *La Financión de la guerra civil española*, Barcelona 2014, s. 149, 154–155.
6. Thomas 1985, s. 11–156, 162–163, 177, 225–226, 324, 675–676, 782 n.7;788 n.15; 872 n.36.
7. Thomas 1985, s. 349–358.
8. Thomas 1985.
9. Benjelloun, Abdelmajid, "La participation militaire de Maghrébins à la guerre d'Espagne dans les rangs républicains", i Prezioso, Stéfanie, Batou, Jean & Rapin, Ami–Jacques (red.), *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco*, Paris 2008, s. 437–452.
10. Broué, Pierre, "Les cadres des Brigades internationales et politique de l'Internationale communiste", i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 39–53.
11. Thomas 1985, s. 453.
12. Thomas 1985, s. 351.
13. Thomas 1985, s. 903 n.83.
14. Thomas 1985, s. 828 n.78; 888 n.8.
15. Thomas 1985, s. 378, 454.
16. Cronin, Sean, *Frank Ryan: The Search for the Republic*, Dublin 1980, s. 234.
17. Thomas 1985, s. 454.
18. Thomas 1985, s. 745.
19. Thomas 1985.
20. Thomas 1985, s. 745, 754.
21. Benjelloun 2008, s. 437–452.
22. Baumann, Gerold G. & Müller, Phillip, "Les volontaires latino-américains un autres regard sur les Brigades internationales", i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 421–436.

23. Benjelloun 2008, s. 437–452.
24. Thomas 1985.
25. Carroll, Peter N., ”’Volontaires pour la liberté’: profil démographique du bataillon Abraham Lincoln”, i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 323–332.
26. Len-Yuan Tsou & Hwei-Ru Ni, ”Volontaires chinois et asiatiques des Brigades internationales”, i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 479–490.
27. Thomas 1985, s. 351.
28. Thomas 1985.
29. Thomas 1985, s. 284, 378.
30. Boyson, Emil, *Norsk poesi fra Henrik Wergeland til Nordahl Grieg: En antologi,* Oslo 1961.
31. Hoem, Edvard, *Til ungdommen: Nordahl Griegs liv*, Oslo 1989.
32. Hoem 1989.
33. Thomas 1985, s. 351.
34. Carroll 2008, s. 323–332.
35. Thomas 1985, s. 907 n.37.
36. Kelley, Robin D. G., ”Les Afro-américains dans la guerre civile espagnole”, i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 453–478.
37. Kelley 2008.
38. Kelley 2008.
39. Haywood, Harry, *Black Bolshevik: Autobiography of an Afro-American Communist*, Chicago 1978a.
40. Kelley 2008, s. 453–478.
41. Kelley 2008.
42. Haywood, Harry, *Negro Liberation*, Chicago 1978b.
43. Haywood 1978a.
44. Benjelloun 2008, s. 445.
45. Hughes, Langston, *Autobiography: The Big Sea*, Columbia 2002, s. 36.
46. Benjelloun 2008, s. 445.
47. Benjelloun 2008.
48. Hughes, Langston, *Fight for Freedom and Other Writings*, Columbia 2001, s. 9.
49. Rampersad, Arnold, *The Life of Langston Hughes – Volume 2: I Dream A World*, Oxford 1988, s. 85.

50. Leach, Laurie F., *Langston Hughes: A Biography,* Greenwood Publishing Group 2004, s. 118–119.
51. Kelley 2008, s. 457–458.
52. Kelley 2008.
53. Kelley 2008, s. 460.
54. Kelley 2008, s. 457–458.
55. Kelley 2008.
56. Kelley 2008, s. 466.
57. Kelley 2008, s. 467.
58. Kelley 2008, s. 466.
59. Furr, Grover ”Anatomy of an Anticommunist Fabrication: The Death of Oliver Law, An Historiographical Investigation” i *Reconstruction: Studies in Contemporary Culture*, Vol. 8, No.1, March 19, 2008.
60. Kelley 2008, s. 462.
61. Kelley 2008, s. 466, 471.
62. Furr 2008.
63. Herrick, William, *Jumping the Line: The Adventures and Misadventures of an American Radical*, Madison 1998.
64. Furr 2008.
65. Herrick, William, *¡Hermanos!*, New York 1969.
66. Furr 2008.
67. Thomas 1985.
68. Benjelloun 2008.
69. Benjelloun 2008, s. 437–444, 446–451.
70. Batou, Jean, ”Spectre de la révolution et ménace de guerre: les années 1933–1937 dans le monde”, i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 19–35.
71. Batou 2008.
72. Thomas 1985, s. 361–518.
73. Benjelloun 2008, s. 437–452.
74. Benjelloun 2008.
75. Benjelloun 2008.
76. Batou 2008, s. 28–29.

77. Benjelloun 2008, s. 451 n.
78. Benjelloun 2008, s. 446–447, 449–450.
79. Benjelloun 2008.
80. Kelley 2008, s. 469, 471.
81. Benjelloun 2008, s. 437–452.
82. Benjelloun 2008.
83. Len-Yuan Tsou & Hwei-Ru Ni, ”Volontaires chinois et asiatiques des Brigades internationales”, Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volantaires Internationaux contre Franco,* Éditions Syllepse, Paris 2008, s. 479–490.
84. Rosende, Magdalena, ”L'engagement féminin international en Espagne”, i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 399–418.
85. Thomas 1985, s. 413, 425.
86. McCrorie, James N., ”Les volontaires canadiens des Brigades internationales”, i Prezioso, Batou & Rapin 2008, s. 305–321.
87. Stewart, Roderick & Stewart, Sharon, *Las vidas del Dr. Bethune*, Salamanca 2013.
88. Cultura, ”El solidario Norman Bethune”, in *El País*, 26/5 2004, s. 37.
89. *El País*, 26/5 2004, s. 37.
90. Thomas 1985, s. 425, 842 n.26.
91. Rosende 2008, s. 409.
92. Kelley 2008, s. 462–463, 477.
93. Kelley 2008.
94. Len-Yuan Tsou & Hwei-Ru Ni 2008, s. 479–490.
95. Len-Yuan Tsou & Hwei-Ru Ni, 2008.
96. Len-Yuan Tsou & Hwei-Ru Ni, 2008.

Tryggheten eller rösträtten?

Om några arbetargrupper som stod vid sidan av den politiska storstrejken 1902

Börje Harnesk

I mitten av maj 1902 utlyste det socialdemokratiska partiet en tre dagar lång politisk storstrejk för att inför regering och riksdag demonstrera arbetarklassens krav på allmän och lika rösträtt. Strejken blev en stor framgång. Enligt partiet deltog 120 000 arbetare, vilket visade att partiets inflytande sträckte sig långt utöver de egna medlemmarna, som bara var omkring 40 000. Hälften av de strejkande var fackligt oorganiserade.[1] Även de kvinnliga arbetarna var aktiva. På de arbetsplatser som drabbades av strejk deltog ungefär 85 procent av de manliga, och 80 procent av de kvinnliga arbetarna. Av alla strejkande utgjorde kvinnorna 14 procent.[2] När partiet summerade aktionen konstaterade man att uppslutningen varit större än vad ”den mest optimistiske vågat tänka sig”, och att strejken skulle komma att stå ”i senare generationers minne som ett lysande vittnesbörd om den unga svenska arbetarrörelsens disciplinerade kraft och vakna intelligens”.[3] I den socialdemokratiska historieskrivningen därefter har strejken fått en framträdande plats och, enligt historikern Åsa Linderborg, blivit ”en av rörelsehistorikens mest älskade berättelser”.[4]

Rösträttsstrejken 1902 har inte gått forskningen förbi, men det som framför allt fångat intresset har varit frågan om huruvida partiledningens inställning till det politiska storstrejksvapnet kan relateras till SAP:s övergång från en revolutionär till en reformistisk strategi.[5] Däremot har inte mycket uppmärksamhet riktats mot de regionala och lokala variationerna i strejkdeltagandet.[6] Strejken var utan tvekan en stor framgång för SAP, men påståendet att ”strejken var fullständig”[7] är en överdrift. Uppslutningen var stor i Stockholmstrakten, Göteborgsområdet och Skåne, samt i Eskilstuna och Gävle. Men i stora delar av landet förekom inga strejker alls. De uteblev helt i Västerbottens, Gotlands, Kronobergs, Blekinge, Hallands, Skaraborgs och Värmlands län.[8] I Norrbotten strejkade bara fästningsarbetarna i Boden, i

Älvsborgs län strejkade man endast i Borås, och den enda strejken i Kalmar län skedde i Västervik. Norrköpingsarbetarna var nästan helt passiva: endast ett fyrtiotal typografer strejkade några timmar den 16 maj, men avbröt strejken efter löfte om löneförhöjning.[9] Inte vid något av de norrländska sågverken norr om Söderhamn genomfördes några strejker utom i mindre omfattning i Sundsvallsdistriktet.[10]

Det är de lokala variationerna som är ämnet för denna uppsats. Särskilt ska jag försöka förklara varför arbetarna på vissa orter valde att inte ansluta sig, trots att de organisatoriska och ideologiska förutsättningarna fanns i minst lika hög grad som på de platser där strejkdeltagandet var stort.

Rösträttsstrejken var en demonstrationsstrejk riktad mot statsmakten och inte mot arbetsgivarna, och den var tidsbegränsad till bara tre dagar. Att delta bör ändå ha krävt ett icke obetydligt mått av engagemang och offervilja: inga omedelbara, materiella fördelar väntade, och tre dagars arbetsförtjänst gick förlorad. Partiet gav rådet att i första hand försöka utverka arbetsgivarens tillstånd, men det fanns alltid en risk att arbetsgivarna skulle vidta repressalier av något slag. Det skulle visa sig att majoriteten av dem avstod från åtgärder, men på flera platser drabbades arbetarna av repressalier. Det mest välkända fallet gäller Separatorverkstäderna i Stockholm, där 1000 arbetare avskedades, men också i Sundsvall, Gävle, Eskilstuna, Västervik, Eslöv, Limhamn, Göteborg, Borås och Morgongåva blev arbetare uppsagda eller tillfälligt avstängda. På några andra orter avvärjdes hoten efter förhandlingar.[11] Det var alltså inte självklart att de lokala partiorganisationerna skulle lyckas mobilisera arbetarna till strejk.

Möjligheten att med en politisk storstrejk ge kraft åt kravet på allmän rösträtt hade varit en central fråga för SAP ända från partiets bildande. Alla de tre partikongresserna under 1890-talet deklarerade att strejk var det enda medlet för att vinna rösträtten, och inom rösträttsrörelsen agiterade Hjalmar Branting återkommande för att den skulle ge ett principiellt godkännande åt detta påtryckningsmedel (medan Axel Danielsson var rädd att kravet skulle splittra rösträttsrörelsen). Trots stöd från många liberaler tog 1896 års folkriksdag avstånd från tanken på storstrejk, och klyftan mellan liberaler och socialdemokrater fördjupades.[12]

När den allmänna värnplikten infördes 1901 blev diskrepansen mellan medborgerliga plikter och rättigheter en ännu mer uppenbar orättvisa än tidigare. Statsministern antydde nu att ett rösträttsförslag skulle läggas för riksdagen under våren 1902 och socialdemokraterna började nu förbereda sig för att gå från ord till handling. En partikonferens i Malmö i augusti 1901 gav partistyrelsen i uppdrag att inkalla en extra kongress för att besluta om vilka påtryckningsåtgärder som

vore lämpliga. Arbetarekommunerna och fackföreningarna uppmanades där att ”göra arbetarne ytterligare förtrogna med tanken på en politisk storstrejk”.[13]

Under hösten genomfördes en omröstning bland medlemmarna för att kartlägga hur stor kampviljan var. Resultatet visade att nästan 90 procent av de röstande var positiva till en strejk, men också att bara omkring hälften av medlemmarna hade deltagit i omröstningen. Insamling av medel till en strejkfond påbörjades också.

Den extra partikongressen

Regeringens rösträttsförslag blev offentligt i mars men låg långt ifrån socialdemokraternas krav. De betecknade det som ett ”fuskförslag”. Vid den extra partikongressen i april 1902 (som hölls bakom stängda dörrar) debatterades frågan om politisk storstrejk.[14] Kongressen var inte enig. Av de ledande i partiet var Branting nu emot strejk, liksom metallarbetarnas ordförande Ernst Blomberg, medan bland andra Herman Lindqvist, LO:s ordförande, ställde sig positiv. Också August Palm och Kata Dalström var för strejk och kritiserade Branting och tidningen *Social-Demokraten* för att vilja underminera kampviljan. Brantings ställningstagande grundades på tvivel om att de som röstat för storstrejk verkligen var beredda att genomföra den. Särskilt i Stockholm syntes det politiska intresset vara dåligt, vilket han menade att de ”skandalöst dåligt besökta” valmötena till den innevarande kongressen antydde. Han menade också att omröstningen föregående höst inte uttryckligen gällt en strejk under innevarande år. Också bland arbetarekommunernas ombud var meningarna delade. En aning förvånande är det kanske att så många av skåneombuden var motståndare, med tanke på den stora tillslutningen där när strejken sedan genomfördes. Enligt Rolf Karlboms bedömningar ställde sig 11 av Malmös 15 ombud avvisande, liksom fyra av Helsingborgs sex ombud. Ingen av Lunds fyra delegater ska ha talat för strejk.[15] Vanligt var att man pekade på det dåliga röstningsdeltagandet samt att man gjorde allmänt pessimistiska bedömningar av arbetarnas kampvilja. Bland ombuden från Stockholm och Eskilstuna var strejkviljan större. Av Eskilstunas fem ombud talade tre för strejk (de övriga två verkar inte ha yttrat sig), och av Stockholms 36 ombud gjorde 25 det. Åtta stockholmare gick upp i talarstolen för att avråda från strejk. En av dem var Blomberg som påstod att många arbetare i staden nu hade så goda inkomster att de kunde betala den skatt som gav dem rösträtt. Ändå struntade de i det: ”Äro dessa att räkna på i en storstrejk?”

Åsikterna bland ombuden från de mindre orterna varierade också. Några verkar ha missbedömt stämningarna på hemorten, till exempel Elmgren från Jönköping,

som ville ”intyga” att arbetarna överallt i Småland var villiga att strejka. Han sade sig också lita mer på landsortens befolkning än på städernas, i synnerhet Stockholms. Stenholm från Motala yrkade bestämt på strejk. Om han därmed trodde att arbetarna på hans hemort skulle ansluta sig så var det en missbedömning. Andra hade en mer realistisk bedömning, till exempel Viktor Larsson från Västerås, som var emot strejk och påstod att intresset i hans hemstad var ”matt” (vilket också skulle visa sig stämma).

Slutligen samlade sig partikongressen till ett upprop till Sveriges arbetare. Det manade till ”fortsatt energisk rustning för en omfattande storstrejk”, men kampanjen skulle inledas med att arbetarekommunerna arrangerade möten och demonstrationer varje söndag ända tills konstitutionsutskottets förslag i rösträttsfrågan blev känt. När riksdagen började behandla frågan skulle sedan demonstrationerna, ”på alla orter där det är görligt”, utvidgas till arbetsnedläggelse, framför allt i städerna och de större industricentra, ”samt i övrigt på de orter där en sådan arbetsinställelse kan verka som påtryckningsåtgärd”. Kongressen vände sig särskilt till de organiserade arbetarna, och hoppades att de var medvetna om sakens vikt, samt att de skulle ”utveckla all den kraft de förmå för att göra påtryckningen på de maktägande så effektiv som möjligt”. Formellt skulle fackföreningarna inte ha något med strejken att göra, det ansvaret lades på arbetarekommunerna, eftersom det handlade om en rent politisk demonstration. Partiets verkställande utskott betonade att strejken var riktad mot regeringen och riksdagen, inte mot arbetsgivarna.[16] I praktiken deltog ändå fackföreningarna i förberedelserna.[17] De fungerade ofta som arenor för agitation och mobilisering, och där genomfördes insamlingarna av en dagsinkomst till storstrejksfonden. Strax innan det definitiva beslutet om att verkligen delta i strejken eller ej, genomfördes också på många håll omröstningar i de lokala fackföreningarna.

De som ställde sig utanför

För vissa orter är förklaringen till att arbetarna där var ovilliga att delta i strejken mer eller mindre uppenbar. I de norrländska sågverksdistrikten var anslutningen obefintlig eller begränsad. Socialdemokraternas verkställande utskott hävdade att tillslutningen var god i Sundsvallsdistriktet ”och på en mängd platser i Norrland likaså”.[18] Men den återhållna formuleringen döljer förmodligen en besvikelse. Endast vid nio av Sundsvallsdistriktets 37 sågverk förekom strejker, enligt landshövdingens rapport, och vid många av dem bara av en liten minoritet av arbetsstyrkan.[19] Norr om Söderhamn var det bara i Sundsvallsdistriktet som

strejker ägde rum. I de många sågverken runt eller i Hudiksvall, Härnösand, Örnsköldsvik och längre norrut gjordes inga arbetsnedläggelser alls.

För sågverksarbetarnas passivitet ligger en enkel förklaring nära till hands: föreningsrättsstriderna. Strax före sekelskiftet hade träpatronerna gått till hårda angrepp på fackföreningarna. De förbjöd nyanställda att vara medlemmar, och de som redan var det avskedades eller hotades med avsked. Föreningarna tog striden men tvingades en efter en att ge upp. Även på platser där arbetarna undertecknade högtidliga löften att aldrig sälja sin föreningsrätt förekom kapitulationer. Sågverksdisponenternas offensiv betydde att den lokala arbetarrörelsen kraftigt försvagades. Tilltron till dess förmåga att organisera en framgångsrik rösträttsstrejk bör ha varit mycket liten. I sågverksarbetarförbundets historik gavs den sannolikt rimligaste förklaringen till den svaga uppslutningen: "... 1899 [föreningsrättstridernas år] värkte ännu och organisationen var alltjämt svag".[20]

Men lika lätt att förklara besluten att stå vid sidan om är det inte i alla fall. På vissa orter var förutsättningarna goda i både organisatoriskt och politiskt avseende, men lika fullt valde arbetarna att inte delta i den landsomfattande arbetsnedläggelsen. De fallen ska jag nu titta närmare på. Det handlar om tre städer och ett brukssamhälle som till stor del dominerades av mekanisk verkstadsindustri, nämligen Karlstad, Västerås, Motala och Norrahammar. Den senare orten ligger i närheten av Jönköping och den ska jag inte undersöka lika utförligt som de andra.

På de här fyra orterna fanns en stor arbetarbefolkning som till stor del utgjordes av järn- och metallarbetare. Av de omkring 12 000 invånarna i Karlstad var drygt 1300 klassificerade som fabriksarbetare i den offentliga statistiken1901, och därtill kom nästan 600 hantverksarbetare. Omkring 400 av de förra kan betecknas som metallarbetare, varav cirka 300 vid stadens största arbetsgivare, Karlstads Mekaniska Werkstad. I Västerås, som var av ungefär samma storlek, levde över 1500 arbetare samt 500 hantverksarbetare. Här dominerade metallarbetarna kraftigt: över 1100 vid ASEA och de andra, något mindre, företagen.[21] Motala med sina drygt 3000 invånare präglades ännu mer av metallindustrin. Den mekaniska verkstaden sysselsatte vid den här tiden omkring 1000 arbetare.[22] I Norrahammar, en metallindustri strax norr om Jönköping, fanns över 300 arbetare.[23]

Förutsättningarna för att arbetarna i de här fyra orterna skulle ha kunnat ge ett kraftfullt bidrag till storstrejken var vid en första anblick goda. På det ideologiska området fanns ett starkt engagemang för rösträttsfrågan, vilket manifesterade sig i återkommande demonstrationer med många deltagare. I slutet av april rapporterade en lokaltidning i Karlstad att "rösträttsdemonstrationen igår var den mest imponerande hittills i Karlstad. De organiserade arbetarna hade mangrant

inställt sig under fanorna."[24] Samma dag demonstrerade över 3000 personer i Västerås, och en vecka tidigare hölls i Motala "en jättedemonstration efter platsens förhållanden" när omkring 3000 personer från staden och verkstadssamhället antog en resolution för den allmänna rösträtten.[25] Arbetarna i Norrahammar deltog i rösträttsdemonstrationerna i Jönköping. Uppenbarligen fanns ingen likgiltighet inför frågans vikt eller för behovet av en demokratisk reform.

Också politiskt och organisatoriskt borde förutsättningarna ha varit gynnsamma. Det socialdemokratiska partiet var väl etablerat och hade en stark organisation. Strax innan storstrejken hade arbetarekommunen i Västerås 736 medlemmar, fördelade på tretton fackföreningar. Metallarbetarna utgjorde nästan 500 av dessa. Arbetarkommunens medlemsantal i Västerås motsvarade 48 procent av stadens fabriks- och hantverksarbetare.[26] I Karlstad fanns 426 medlemmar i tolv föreningar, varav Metalls avdelning var den största. Här var siffran 32 procent av stadens industriarbetare och *Social-Demokraten* gladdes åt att arbetarkommunen där hade "skjutit väldig fart" under den senaste tiden.[27] I till exempel Borås och Jönköping, där strejkdeltagandet var omfattande, fanns mycket färre socialdemokrater: motsvarande nivåer var tolv respektive åtta procent. Inte ens i Gävle, en av de mest aktiva strejkorterna, fanns mycket större andel partimedlemmar. Där stannar siffran på 33 procent. I det avseendet borde förutsättningarna för en kraftfull manifestation ha varit betydligt bättre i Västerås och Karlstad.

I Norrahammar hade arbetarekommunen 106 medlemmar, alla metallarbetare, och ställer man den siffran mot arbetarantalet på bruket, ortens stora och i princip enda arbetsgivare, rör det sig också om cirka 30 procent.[28] I Jönköpingstrakten var Norrahammar ett starkt fäste för socialdemokraterna, i stark kontrast till situationen i Jönköping och Huskvarna, och arbetarna där fick ett rykte om att vara ovanligt radikala. Ryktet må ha varit överdrivet, som historikern Hans-Olof Ericson skriver, men att socialdemokraterna ägde en stark organisation är otvetydigt.[29] Motalas arbetarekommun kunde räkna in 966 medlemmar i nio fackföreningar, en misstänkt stor siffra för en ort med bara omkring 3000 invånare. Men många av dem arbetade förmodligen på industrier i den omgivande regionen – Motala verkstad låg ju för övrigt utanför stadsgränsen. Vid verkstaden, med sina omkring 1000 arbetare, fanns metallarbetarnas fackförening som bidrog med 639 partimedlemmar.[30] Naturligtvis var inte alla partimedlemmar på de här fyra orterna aktiva och medvetna socialdemokrater. De var anslutna via fackföreningen, men det betyder också att det bör ha funnits ett så starkt stöd för denna att det är befogat att dra slutsatsen att det socialdemokratiska partiet hade en stark ställning på orterna. Som exempel kan nämnas att gjutarna i Västerås anslöt sig till partiet

år 1900, visserligen efter en ”livlig diskussion” men utan, vad det verkar, att någon därför lämnade fackföreningen.[31]

Också fackföreningsrörelsen måste betecknas som stark och välorganiserad. Bland metallarbetarna, som ju dominerade på alla de här fyra orterna, var den fackliga organiseringsgraden på en förhållandevis hög nivå. Vid de stora verkstäderna i Karlstad och Motala låg den ett par år före storstrejken på 70 respektive 57 procent; inte lika högt som i de skånska städerna, men högre än i de stora strejkorterna Stockholm, Göteborg, Eskilstuna och Gävle.[32] Nästan 60 procent av Västerås metallarbetare var fackligt organiserade året före storstrejken.[33] Göteborgs varvsarbetare, av vilka många var aktiva i storstrejken, var endast organiserade till 40 procent.[34] Kommerskollegiums utredare förvånades för övrigt över ”att ett så stort antal fackföreningsmedlemmar varit till finnandes vid verkstaden i Karlstad och dels att Göteborgsarbetarne i jemförelsevis obetydlig omfattning anslutit sig till fackorganisationen”.[35] Däremot var bara en tredjedel av arbetarna i Norrahammar fackföreningsmedlemmar.[36]

Innan jag går vidare bör frågan ställas om passiviteten på de här orterna förklaras av att arbetsstyrkan dominerades av metallarbetare? De utgjorde ju något av en ”arbetararistokrati.” Deras förbundsordförande Ernst Blomberg hade på partikongressen inte varit någon anhängare av en storstrejk, och denna skepsis kanske också fanns bland förbundets arbetare? Men den förklaringen övertygar inte. Inte bara i de stora städerna som Stockholm och Malmö, utan även på mindre orter finns exempel på strejkvilja hos metallarbetarna. I Borås var metallarbetarnas fackförening en av de fyra föreningar som röstade för strejk.[37] Arbetarna vid Jönköpings mekaniska verkstad strejkade, trots att chefen uttryckligen nekat dem tillstånd.[38] I Eskilstuna, där strejken bedömdes ha genomförts mer ”effektivt” än på någon annan plats, gick metallarbetarna i spetsen.[39] Metalls avdelning 23 i staden beslutade dagarna innan strejken med 177 röster mot en att lägga ned arbetet.[40] Metallarbetarna var som helhet mycket aktiva i strejken. Kommerskollegiums utredare konstaterade att ”med avseende på antalet strejkande arbetare intogos de främsta platserna af maskin- och skeppsbyggnads-, byggnads-, trävaru-, närings- och njutningsämnen samt metallindustrin”.[41] I hela landet strejkade omkring 7500 arbetare i 336 företag i metallindustrin.[42] Tesen om en icke-militant arbetararistokrati kan inte hämta stöd från storstrejken 1902, vilket för övrigt också historikern Lars Olsson nyligen noterat.[43]

Omröstningarna på hösten 1901

På hösten tog man alltså i arbetarekommunerna och fackföreningarna ställning till storstrejksfrågan. I Karlstad togs saken först upp på fackföreningarnas möten. Metallarbetarna beslöt att ansluta sig till storstrejken och insamlingen av en dagsinkomst till strejkfonden. Beslutet klubbades som enhälligt men åtminstone en medlem menade att tiden inte vore mogen.[44] Också träarbetarna uttalade sig för strejk och beslutade med 20 röster mot en i enlighet med Malmöresolutionen.[45] Gjutarna tog däremot med elva röster mot fyra avstånd från strejk, och också typograferna (som inte var anslutna till arbetarekommunen) avslog den med motiveringen att en strejk i dessa dagar vore oklok.[46] Därefter sammankallades alla fackföreningar som var anslutna till arbetarekommunen till generalförsamling.[47] Efter en lång debatt där både kampvilliga och tveksamma röster höjdes uttalade man sig ”enhälligt” (!) för storstrejk och för en dagsinkomst till strejkfonden.[48]

I Västerås avgjorde metallarbetarna med 198 röster mot 16 att de ”under vissa förutsättningar” skulle delta i en storstrejk.[49] Gjutarna anslöt sig med 18 röster mot två till Malmöresolutionen, och plåtslagarna uttalade sig ”enhälligt” för strejk (en omröstning hade dock genomförts men sekreteraren argumenterade för att röstsiffrorna inte borde införas i protokollet).[50]

I Motala fördes en lång debatt på arbetarekommunens generalförsamlings möte i oktober. Åsikterna var delade men de flesta som yttrade sig var anhängare av en strejk. Omröstning i fackföreningarna beslutades.[51] Hos gjutarna verkar ingen omröstning ha genomförts men de ställde sig enhälligt bakom en insamling till strejkfonden.[52] Järn- och metallarbetarnas två sektioner röstade däremot med stor majoritet (304 mot 93) för Malmöresolutionen.[53]

På hösten 1901 fanns ännu inget beslut från partiet om vilken form och omfattning strejken skulle ha. Inte heller var det definitivt sagt att den skulle sättas i verket under det kommande året. Omröstningarna gällde den principiella inställningen till politisk storstrejk som legitimt kampmedel om den allmänna rösträtten inte kunde erhållas på annat sätt. Detta blir för övrigt klart av formuleringar som ”under vissa förutsättningar”, ”som yttersta medel”, och så vidare. På den punkten hade Branting rätt på den extra partikongressen, gentemot August Palm som argumenterade som om arbetarekommunerna hade uttalat sig för en omedelbart förestående aktion.[54]

Men när debatterna och omröstningarna återupptogs efter partikongressen i april stod strejken inför att bli verklighet. Kongressen hade beslutat om storstrejk i maj, när riksdagen förväntades behandla frågan, och nu tvingades arbetarekommuner och fackföreningar att ta ställning, inte bara principiellt utan

också konkret. I Karlstad sammankallade kommunen en generalförsamling den 12 maj, tre dagar innan strejken skulle ta sin början. Efter ett längre meningsutbyte bestämde man sig, med 119 röster mot tre, för att föreslå strejk. Men avgörandet lämnades till fackföreningarna där en omröstning skulle genomföras.[55] När föreningarna omedelbart därefter sagt sitt stod det klart att karlstadsarbetarna valt att ställa sig vid sidan av strejken. Med 244 röster emot strejk och 240 för, blev det omöjligt för arbetarekommunen att proklamera arbetsnedläggelse.[56] Ungefär samtidigt behandlade Västerås arbetarekommun frågan. Där blev det inte aktuellt att hänskjuta beslutet till fackföreningarna, eftersom 86 medlemmar röstade emot strejk, och 82 för. Därför beslöt man att låta arbetet fortgå som vanligt.[57] I Motala blev diskussionerna både utdragna och intensiva. Vid arbetarekommunens extramöte den 12 maj kunde man efter två timmar inte enas, varför ett särskilt utskott tillsattes för att arbeta med frågan. Utskottet möttes de två följande dagarna, också under stor oenighet, men majoriteten genomdrev ett kompromissförslag som gick ut på att Motalas arbetare borde invänta strejkrörelserna ute i landet. Om det såg ut som att Motala skulle komma i en ”särställning” till de övriga borde ett nytt möte avgöra saken. Fyra ledamöter förordade omedelbar strejk och reserverade sig. Nästa dag, storstrejkens första, samlades kommunen åter till möte. Kompromissförslaget antogs ”med stor majoritet”. Någon omröstning behövdes tydligen inte, och strejken blev aldrig av i Motala.[58]

Argumenten för och emot

Vilka argument fördes då fram i diskussionerna, för och emot strejkdeltagande, på hösten 1901 och under de dagar som omedelbart föregick de definitiva besluten att ställa sig vid sidan?[59] För många av dem som var kampvilliga framstod strejk som det enda medel som kunde ge landets arbetare rösträtt. Det var tydligt att de lagliga medlen inte kunde ge resultat och att liberalerna var inga man kunde sätta tillit till;[60] om arbetarna inte gjorde slag i saken nu skulle de maktägande tillskansa sig ännu mer makt;[61] uppoffring krävdes för samhällets utveckling.[62] Även argument i moraliska termer framfördes: säkert skulle mindre orter än Karlstad strejka och det vore en skam att stå utanför;[63] det var nödvändigt att västeråsarbetarna visade sig solidariska, annars vore det att visa feghet i det avgörande ögonblicket.[64] Men också bland dem hördes formuleringar som antyder osäkerhet om framgång: en person hade personligen inga stora förhoppningar men ansåg att man i alla fall måste försöka.[65] Trots betänkligheter menade en annan att man inte kunde ställa sig på avstånd.[66] En som var för strejk tvivlade samtidigt på att det fanns tillräckligt stor enighet.[67]

Även strejkmotståndarnas argument varierade. I metallavdelningen i Västerås trodde en medlem inte på någon strejk förrän om 15–20 år, och i Karlstad fördes en liknande tanke fram: svenska folket var ännu inte moget, och det fanns risk för fiasko om inte tillslutningen blev tillräckligt stor;[68] arbetskonjunkturerna var nedåtgående och många med stora familjer hyste betänkligheter;[69] organisationen var ännu inte tillräckligt utvecklad, på vissa arbetsplatser var för få arbetare organiserade;[70] strejker i landsortsstäderna skulle inte ha samma effekt som i Stockholm;[71] det vore fel med ”överrumpling” när det fanns avtal mellan arbetare och arbetsgivare.[72] Från Norrahammar rapporteras att arbetarna lär ha beslutat att inte delta i storstrejken eftersom de inte ville ”vidta en åtgärd som skulle bli till skada för deras humane chef”.[73]

Enbart med utgångspunkt i de invändningar och tveksamheter som framfördes under debatterna är det svårt att avgöra vilket eller vilka motiv som varit avgörande för beslutet att ställa sig vid sidan. Sannolikt framfördes samma typ av argument överallt där tveksamheter fanns, även på de orter där man till slut bestämde sig för att delta i storstrejken. Jag tror mig emellertid ha kunnat identifiera några invändningar. De är nämnda här och jag ska återkomma till dem. De är bara indicier och för svaga för att stå på egna ben, men de pekar åtminstone i samma riktning som den indirekta bevisföring som nu följer.

Försök till en förklaring

Det finns någonting som de här fyra industriorterna hade gemensamt: den konfliktfria relationen till arbetsgivaren. I motsats till sågverksarbetarna i Norrland behövde arbetarna här aldrig strida för att få sina fackföreningar erkända av företagsledningarna. Redan från början kunde de förhandla om prislistor och andra krav, och strejker bland de stora arbetargrupperna hade aldrig varit nödvändiga.[74] Det var kompromisser från båda parter som hade dominerat det fackliga arbetet.

År 1900 framställde Metalls avdelning 37 vid Motala verkstad krav på löneförbättringar till arbetsgivaren. Efter att till en början ha avslagit kraven ändrade sig företagsledningen på hösten samma år och meddelade att den fann kraven berättigade. Vid sidan av löneökningen innebar uppgörelsen också att fackföreningen erkändes av företaget, som i fortsättningen till och med självmant genomförde löneförbättringar – ”ett resultat av det tryck som fackföreningen utövade”, enligt Metallindustriarbetareförbundet historieskrivare.[75] Troligen medgav dessutom verkstadsledningen att arbetarekommunen fick hålla förstamaj-demonstrationen just på det datumet, trots att det låg mitt i veckan.[76]

Ännu mer konfliktfria än i Motala var relationerna i Västerås. ASEAs ledning godkände 1898 utan prut lönekraven från avdelningen. Metalls ordförande Ernst Blomberg var så nöjd med företagets ledning att han talade om ”den humanitet och det tillmötesgående” med vilken den bemött arbetarna.[77] Planer på en strejk hade funnits år 1900, då ASEA inte ville revidera avtalet, men den sattes aldrig i verket.[78] Storstrejken 1909 var den första konflikt som Västerås metallarbetare deltog i.[79] Även andra arbetargrupper i staden (målarna, grovarbetarna, plåtslagarna) lyckades omkring sekelskiftet utan stridsåtgärder komma överens med arbetsgivarna om kollektivavtal, medan det krävdes en sex veckor lång strejk innan plåtslagarna i grannstaden Köping fick en prislista accepterad.[80]

Också i Karlstad verkar förhållandet mellan arbetarna vid den mekaniska verkstaden och företagsledningen ha varit fritt från allvarliga motsättningar. Fackföreningen bildades 1895 och erkändes direkt av disponent Wallberg. Efter ett besök noterade Blomberg det lugna tillståndet och tyckte sig uppfatta att disponenten var allmänt omtyckt på grund av sin ”humana inställning”.[81] Även vid en av de mindre mekaniska verkstäderna visade sig arbetsgivaren omkring sekelskiftet beredd att acceptera löneökningar, arbetstidsförkortning, övertidstillägg, med mera. Förbundstidningen *Järnarbetaren* tyckte att arbetarna borde känna sig tillfredsställda.[82]

Även från Norrahammar finns uppgifter om att företagsledning och arbetare möttes utan konflikter. Fackföreningen tyckte att arbetsgivaren var human och samma betyg fick han i tidningen *Social-Demokraten*. Det var först några år efter rösträttsstrejken som klimatet hårdnade.[83] I de norrländska sågverksdistrikten hade däremot de fackliga organisationerna mer eller mindre krossats av de oförsonliga träpatronerna och möjligheterna att mobilisera arbetarna var därför begränsade. Där var det kanske en fråga om att vilja men inte kunna. Annorlunda var det i Karlstad, Västerås, Motala och Norrahammar. Där hade man lyckats etablera en stark facklig organisation, av egen kraft naturligtvis, men också tack vare förutseende företagsledningar som insett att fackföreningarna kommit för att stanna och som sökte kompromisser i stället för konflikt. Nu hade en fungerande relation med arbetsgivaren etablerats, och att nu gå ut i strejk och genomföra ett avtalsbrott vore i strid med den hittills fungerande traditionen av uppgörelser och kompromisser. I så fall fanns en risk att den fackliga organisationen därefter skulle tvingas möta en starkt fientlig arbetsgivare. Detta – det är min slutsats – ville man inte riskera att förlora genom att delta i rösträttsstrejken, trots att man hade de politiska och organisatoriska förutsättningarna.[84] Här handlade det i stället om att kunna men inte vilja. Situationen har något paradoxalt över sig: den lokala

arbetarrörelsens starka ställning fick till resultat att arbetarna på de här orterna ställde sig vid sidan av den övriga arbetarrörelsens kamp för allmän rösträtt.

Kanske kan man se de inställda strejkerna i Karlstad, Västerås, Motala och Norrahammar som ett förebud för den kommande utvecklingen av det generella förhållandet mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar. Historikern Klas Åmark har pekat på den potentiella motsättning som finns mellan fackföreningar och arbetarpartier. Mellan SAP och LO fanns en stark gemenskap men också olikartade målsättningar, på både kort och lång sikt. Det närliggande målet för SAP var väljarmaximering vilket småningom skulle ge parlamentarisk makt. LO:s dagliga uppgift var att åstadkomma bättre arbetsvillkor för sina medlemmar, och på längre sikt att få ekonomisk makt över produktionen.[85] Målkonflikten kom till ytan i samband med diskussionerna om politisk storstrejk som kampmetod. Inför storstrejken 1902 hade både LO:s ordförande Herman Lindqvist och transportarbetarnas förtroendeman Charles Lindley varit positivt inställda till en storstrejk för rösträtten, medan Nils Persson, murarnas ordförande, och Ernst Blomberg, metallarbetarnas företrädare, varit tveksamma. Vid de fortsatta diskussionerna under de följande åren om användbarheten av strejker för politiska ändamål kom emellertid motviljan att öka inom LO-ledningen. När rösträttsfrågan åter blev aktuell 1906 var de fackliga ledarna nästan undantagslöst motståndare till politiska strejker. Framförallt oroade man sig för de avtalsbrott som skulle bli följden, och man befarade att en storstrejk skulle ”äventyra” eller ”spoliera” de fackliga organisationer som man nu mödosamt byggt upp under flera år. I sitt stora arbete om fackföreningsrörelsen tolkade statsvetaren Jörgen Westerståhl åsiktsförskjutningen som att ju starkare och ju mer etablerade fackföreningarna blev, desto mer ovilliga var de att för utomfackliga mål riskera de uppnådda framgångarna.[86] Det är en slutsats som också torde kunna förklara den begränsade kampviljan på de här undersökta orterna. Några av de invändningar som gjordes i diskussionerna pekar mot att det bedömdes som viktigast att inte riskera det goda förhållande man hade lyckats etablera med arbetsgivaren: i Norrahammar är detta tydligt, när man öppet deklarerade att man inte villa orsaka problem för arbetsgivaren. I Motala var åtminstone en arbetare bekymrad över att de militanta ville ”överrumpla” med ett avtalsbrott. Och kanske uttryckte en medlem av Västerås arbetarekommun två år senare det som många andra kan ha tänkt redan inför storstrejken, när han motsatte sig vidare diskussioner om politiska strejker: det vore oförsvarligt att med en storstrejk ”riva sönder en eller annan fackorganisation som man med så mycken möda byggt upp”.[87]

Noter

1. Enligt den undersökning som Kommerskollegium senare gjorde beräknades antalet till omkring 95 000. Se Arbetsstatistik E:1. Arbetsinställelsers under åren 1903–1907 … samt den s.k. politiska storstrejken 1902 [utg. Av Kommerskollegium 1909], 371. Den undersökningen baserades på enkäter till nästan alla arbetsgivare, samt på rapporter från länsstyrelserna. Materialet finns i Handlingar ang. 1902 års strejk, Civildepartementet I, Riksarkivet.
2. Arbetsstatistik E:1 s. 365f.
3. *Storstrejken 1902: Redogörelse från Arbetarepartiets verkställande utskott, afgifven i september 1902*, Stockholm 1902, s. 6 (den mest optimistiske); *Styrelsens för Sveriges socialdemokratiska parti berättelse år 1902*, Stockholm 1903, s. 1 (senare generationers minne).
4. Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001, s. 337.
5. Hentilä, Seppo, *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914: Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*, Helsingfors 1979; Simonson, Birger, *Socialdemokratin och maktövertagandet: SAP:s politiska strategi 1889–1911*, Göteborg 1985; Millbourn, Ingrid, ”Strejken kan väl inte i alla himlars namn börja i Trosa: Om socialdemokrater och 1902 års strejker”, i Norrlid, Ingemar (red.), *Över gränser: Festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987; Karlbom, Rolf, *Revolution eller reformer: Studier i SAP:s historia 1889–1902*, Göteborg 1985. Karlbom bygger till stor del på en statistisk sammanställning.
6. Strejken behandlas ofta mycket sparsamt eller inte alls i vetenskapliga områdesstudier av arbetarrörelsen, till exempel i Persson, Lennart K, *Arbete Politik Arbetarrörelse: En studie av stenindustrin i Bohuslän 1860–1910*, Göteborg 1984; Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm 1993; Ericson, Hans-Olof, *Vanmakt och styrka: Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909*, Lund 1987; Cederqvist, Jane, *Arbetare i Strejk: Studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott. Stockholm 1850–1909*, Stockholm 1980. Däremot ger Jungens, Rune, *Vävarstad i uppror: Arbetarrörelsen i Borås 1880–1920*, Stockholm 1978, en redogörelse för strejken och fackföreningarnas ställningstaganden.
7. Hentilä 1979, s. 135.

8. I dessa län fanns sammanlagt nästan 50 000 fabriks- och hantverksarbetare, enligt BiSOS ser. D: Fabriker och hantverk 1901, tab. 4 och 13.
9. Handlingar ang. 1902 års strejk, vol. F IVca:2 (Östergötlands län), Civildepartementet, Riksarkivet.
10. Uppgifterna om antalet strejkande i Arbetsstatistik E:1.
11. *Storstrejken 1902: Redogörelse från Arbetarepartiets verkställande utskott 1902*, s. 32.
12. En utförlig redogörelse för diskussionerna inom SAP om storstrejksvapnet finns i Simonson 1985, s. 75–122.
13. Klockare, Sigurd, *Mullrande åska: Kampen för allmän och lika rösträtt 1902–1907*, Stockholm 1982, s. 15.
14. Kongressprotokollet finns kopierat i Klockare 1982. Mitt referat därifrån.
15. Karlbom 1985, s. 128.
16. *Storstrejken 1902: Redogörelse från Arbetarepartiets verkställande utskott 1902*, s. 7ff.
17. Hansson, Sigfrid, *Minnesskrift: Landsorganisationens första kvartssekel 1898–1923* (1923), s 88. Även Casparsson, Ragnar, *LO under fem årtionden: Första delen*, Stockholm 1947, s. 184.
18. *Storstrejken 1902: Redogörelse från Arbetarepartiets verkställande utskott 1902*, s 27. Enligt utskottet 2000 strejkande i Sundsvall, men enligt Civildepartementets Arbetsstatistik E:1 ca 1500. Kanske räknade utskottet med de 450 stuveriarbetare som enligt Sundsvalls polismästare ännu inte hade börjat säsongens arbete eftersom sjöfarten inte kommit igång, ”varför någon arbetsnedläggelse i egentlig mening vad dem beträffar icke kan anses ha ägt rum.” Se Handlingar ang. 1902 års strejk, vol. F IV ca:5 (Västernorrlands län), Civildepartementet, Riksarkivet.
19. Se Handlingar ang. 1902 års strejk, vol. F IV ca:5 (Västernorrlands län), Civildepartementet, Riksarkivet.
20. Olsson, Reinhold & Lindström, Rickard, *En krönika om sågverksarbetare: Svenska sågverksindustriarbetareförbundets minnesskrift*, Sundsvall 1953, s. 214–264, citatet s. 264. Även Björklund, Jörgen, *Strejk-Förhandling-Avtal: Facklig aktivitet, arbets- och levnadsvillkor bland sågverksarbetare i Västernorrland 1875–1914*, Umeå 1976, s. 102ff. För Hudiksvall, se Lundberg, Birger (red.), *Sågverk och människor. Anteckningar från Hudiksvall och Håstaholmens såg under 100 år*, Stockholm 1973, s. 76ff. Föreningsrättstrider förekom inte i det

egentliga Ådalendistriktet, för där bildades de första fackföreningarna och arbetarekommunerna först efter storstrejken. Se Sjöqvist, Eric, *Det röda Ådalen växer fram*, Härnösand 1996.

21. BiSOS, ser. D, Fabriker och hantverk 1901, tab. 4.
22. Invånarantalet från Nilsson, Lars, *Historisk tätortsstatistik. Del 1: Folkmängden i administrativa tätorter 1800–1970*, Stockholm 1992. Arbetarantalet från Kommerskollegiets Arbetsstatistik III. Den större mekaniska verkstadsindustrin i Sverige. I. Större egentliga verkstäder, tab. 2, 1901.
23. Ericson 1987, s. 260.
24. *Karlstadtidningen* 28/4 1902.
25. *Social-Demokraten* 28/4, 22/4 1902.
26. Antalet arbetare enligt BiSOS, ser. D. Fabriker och hantverk 1901. Arbetarkommunerna enligt *Styrelsens för Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis berättelse år 1902* (1903). Uppgifterna avser 1:a kvartalet 1902, utom för Karlstad som avser 2:a kvartalet.
27. *Social-Demokraten* 6/5 1902.
28. Arbetarantalet från Ericson 1987, tab. 25, s. 274.
29. Ericson 1987, s. 99.
30. Motala mekaniska verkstad låg utanför stadsgränsen och dess arbetare räknades i BiSOS, ser. D, in bland landsbygdens. Arbetarantalet här enligt Kommerskollegiums Arbetsstatistik III. Den mekaniska verkstadsindustrin i Sverige. I. Större egentliga mekaniska verkstäder (1901), s. 70.
31. Svenska gjutareförbundets avdelning 18 Västerås, Mötesprotokoll 9/1 1900, § 5, vol. AI:1, Arkiv Västmanland.
32. Kommerskollegiums Arbetsstatistik III. Den mekaniska verkstadsindustrin i Sverige. I. Större egentliga mekaniska verkstäder (1901), s. 162. Uppgifterna insamlades under 1899.
33. Börjeson, Torgny, *Metall 20 – Fackföreningen och människan*, Uppsala 1971, s. 31. Uppgiften avser arbetare över 18 år.
34. Stråth, Bo, *Varvarbetare i två varvsstäder. En historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*, Göteborg 1982, s. 92. För strejkdeltagandet bland Göteborgs metallarbetare, se till exempel *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 15/5, 16/5 1902.
35. Kommerskollegiums Arbetsstatistik III, s. 162.

36. Ericson 1987, tab. 25, s. 274.
37. Jungen 1978, s. 176.
38. *Jönköpingsposten* 16/5 1902.
39. Arbetsstatistik E:1, s 371
40. Lindström, Åke, *Metallfolk: Avd. 23 100 år*, Eskilstuna1990, s. 54.
41. Arbetsstatistik E:1, s. 367.
42. Arbetsstatistik E:1, s. 369.
43. Olsson, Lars, "'Det är ingen skam att vara sosialist': Arbetarrörelsen före det politiska makttillträdet", i Olsson, Lars & Ekdahl, Lars, *Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling*, Stockholm 2014, s. 34. Samma svaga stöd får tesen när det gäller diskussionerna om politiska strejker 1904 och 1907: se Johansson, Mats, *Arbetararistokrater och arbetarbyråkrater – om reformistiska och revolutionära tendenser inom den svenska arbetarklassen i början av seklet*, Umeå 1986, s. 310 ff.
44. Svenska Metallarbetareförbundet avd. 13, protokoll 17/11 1901, vol. A1:1, Föreningsarkivet i Värmland.
45. Svenska Träarbetareförbundet avd. 76, protokollsbok 10/1 1901, vol. AI:1, Föreningsarkivet i Värmland.
46. Svenska Gjutareförbundet avd. 9, års-, medlems- och styrelsemötesprotokoll 23/11 1901, vol. AI:1; Karlstads Typografklubb, protokoll medlemsmöten 14/12 1901, vol. AI:1, Föreningsarkivet i Värmland.
47. Formellt hette organisationen egentligen Fackliga centralstyrelsen. Den skulle inte förrän i början av nästa år officiellt byta namn och definitivt ansluta sig till SAP, men styrelsen agerade dock som om den redan var ansluten, och använde ofta beteckningen arbetarekommun.
48. Karlstads arbetarekommun (Fackliga centralstyrelsen), årsmötesprotokoll 24/11 1901, vol. Ia:1, Föreningsarkivet i Värmland.
49. Svenska Metallindustriarbetareförbundet avd. 20, mötesprotokoll 8/12 1901, vol. AI:1, Arkiv Västmanland.
50. Svenska Gjutareförbundet avd. 18, mötesprotokoll 17/11 1901, vol. AI:1; Svenska Bleck- och plåtslagarförbundet avd. 30, mötesprotokoll 7/11 och 5/12 1901, vol. A1:1, Arkiv Västmanland.
51. Motala samverkande fackförbund, verkställande utskottet, protokoll, 20/10 1901, vol. A1:1, Folkrörelsearkivet i Motala.

52. Svenska Gjutareförbundet avd. 23 (Metall 37), protokoll 4/11 1901, vol. AI:1, Folkrörelsearkivet i Motala.
53. IF Metall Västra Götaland, styrelseprotokoll 27, 30 och 31/10 1901, vol. A2:3, Folkrörelsearkivet i Motala.
54. Se kongressprotokollet i Klockare 1982.
55. Karlstads arbetarekommun, årsmötesprotokoll 12/5 1902, vol. AIa:2, Föreningsarkivet i Värmland.
56. *Karlstadstidningen* 17/5 1902.
57. Västerås arbetarekommun, styrelseprotokoll 13/5 1902, vol. AII:3, Arkiv Västmanland.
58. Motala samverkande fackförbund, verkställande utskottet, protokoll 11, 12, 13, 14 och 15/5 1902, vol. A1:1, Folkrörelsearkivet i Motala.
59. Följande från arbetarekommunernas diskussioner om ej annat anges.
60. Karlstad 6/10 1901.
61. Karlstad 24/11 1901.
62. Karlstad 24/11 1901.
63. Karlstad 12/5 1902.
64. Västerås 13/5 1902.
65. Karlstad 24/11 1901.
66. Karlstad 24/11 1901.
67. Motala 27/10 1901.
68. Metall avd. 20 Västerås 8/9 1901; Karlstad 24/11 1901.
69. Karlstad 24/11 1901.
70. Västerås 13/5 1902; liknande i Karlstad 24/11 1901 och 12/5 1902 och Motala 13/5 1902.
71. Västerås 13/5 1902.
72. Motala 20/10 1901.
73. Detta enligt en notis i bl. a. *Karlstadstidningen* 5/5 1902. De lär också ha uttryckt att de inte ville strejka mot en ”rösträttsvänlig” företagsledning, enligt Ericson 1987, s. 100.
74. Enligt Bihang till riksdagens protokoll 1903. 2 Samlingen. 2 Afd. 2 Band, Komité-Betänkanden, förekom under åren 1898–1900 endast tre mindre strejker i Motala av tunnbindare och skomakare, och en av Karlstads bagare.

Sammanställningen hävdar felaktigt att metallarbetarna i Västerås strejkade 1900, men det var den strejken som inställdes (se ovan). Dokumentet kallas vanligtvis ”Raphael” efter upphovsmannen och är inte helt pålitligt.

75. Lindgren, John, *Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia, bd I (1888–1905)*, Stockholm 1938, s. 386ff, citatet s. 391.
76. Motala samverkande fackförbund, verkställande utskottet, protokoll, 9/4 1899, vol. A1:1, Folkrörelsearkivet i Motala. Ledningens svar refereras inte, men åtminstone hölls förstamajdemonstrationen 1902 på torsdagen 1/5 enligt *Motala Tidning* 3/5 1902.
77. Lindgren 1938, s. 391f.
78. *Metall 20–100 år: Människor, händelser, utveckling*, Västerås 1995, s. 30.
79. Se *Mimers verkstadsklubb av Svenska metallindustriarbetareförbundets avdelning 20 Västerås 50 år*, Västerås 1950, s. 23, och *Emaus verkstadsklubb av Svenska metallindustriarbetareförbundets avd. 20 Västerås*, Västerås 1950, s. 18.
80. Se Möller, Yngve, *Minnesskrift till avdelning 17, Västerås, 50-årsjubileum, Svenska målarförbundet*, Västerås 1937, s. 6; Uhlin, Georg, *Västerås grovarbetarefackförening 50 år: Minnesskrift på föreningens uppdrag*, Västerås 1945, s. 20; *Svenska bleck- och plåtslagareförbundets avdelning 30 Västerås: Jubileumsskrift*, Västerås 1948, s. 8.
81. Espelin, Johan, *Karlstads Metall under ett halvt sekel*, Karlstad 1947, s. 10f.
82. *Fyrtio år 1895–1935: Svenska metallindustriarbetareförbundet, avdelning 13, Karlstad*, Karlstad 1935, s. 28f.
83. Ericson 1987, s. 100f.
84. Man kan notera att de rösträttsstrejkande metallarbetarna i Borås hade svåra konflikter med en arbetsgivare som förbundsordförande Blomberg betygsatte med orden: ”... aldrig i min tid har jag råkat en sådan brutal arbetsgivare.” Se Andersson, Carl, *Svenska metallindustriarbetareförbundets avdelning 86 i Borås 1899–1946*, Borås 1949, s. 10f.
85. Åmark, Klas, ”Sammanhållning och intressepolitik: Socialdemokratin och fackföreningsrörelsen i samarbete och på skilda vägar”, i Misgeld, Klaus, Molin, Karl, Bergström, Villy & Åmark, Klas (red.), *Socialdemokratins samhälle: SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm 1989, s 59.
86. Westerståhl, Jörgen, *Svensk fackföreningsrörelse: Organisationsproblem, verksamhetsformer, förhållande till staten*, Stockholm 1945, s. 224–227 (citaten s. 226). Denna motsättning fanns inte bara i Sverige. Även i Tyskland

blev fackföreningarna allt mer ovilliga att använda sina organisationer för socialdemokraternas politiska mål. Vid fackförbundskongressen 1905 förbjöds till och med varje diskussion om politiska storstrejker. Se Steenson, Gary P., *"Not One Man! Not One Penny!": German Social Democracy 1863–1914*, Pittsburgh 1981, s. 104.

87. Västerås arbetarekommun, Mötesprotokoll 23/8 1904, vol. A1:1, Arkiv Västmanland.

SAP:s berättelse om kapitalismen och utopin 1889–1920

Ingrid Millbourn

Atterdag Wermelin, journalist, var en av många socialdemokrater som, här citerad 1886, kritiserade kapitalismen för dess materiella slöseri samtidigt som människor svalt:

> I det nittonde århundradet ligga varulager och ruttna bort, medan strax intill proletären tvinar bort av brist på födoämnen. Massorna svälta mitt i ett överflöd sådant, att borta i Amerikas väster man använder majs som bränsle, därför att det faller sig billigare än stenkol.[1]

Wermelin berättade också, liksom andra socialdemokrater, om ett samhälle där det fanns kärlek, jämlikhet, fritid och varor i överflöd. Förutsättningen för hans utopi, ”Jerusalem”, var industrins stordrift. Ångmaskinen och ”paradiset” var ömsesidigt beroende av varandra: ”Och det säger jag Eder, att i detta Jerusalem skola pukors och cymbalers ljud växla med ångvisslans hesa skri och maskiners flåsande”.[2] Några år senare, 1889, bildade ombud, alla män, från 73 fackföreningar samt ett fåtal socialdemokratiska föreningar och arbetarklubbar det socialdemokratiska partiet (SAP) i det explicit uttalade syftet att politiskt representera klassmedvetna arbetare. De flesta arbetare saknade rösträtt, men rätten att strejka, demonstrera, yttra sig och bilda föreningar hade de. Med allmän rösträtt 1918 blev partiet landets största och 1920 bildade det regering.

I press, i föredrag, på möten och på kongresser berättade partiets ledare, här även kallade talesmän eller förespråkare, om kapitalismens positiva och negativa effekter, om lämpliga strategier och om utopins samhälle. Talesmännens tolkningar och handlingar ledde till motsättningar inom partiet, mellan parti och fack samt mellan parti och kooperation. Hur och varför vissa av dessa konflikter förekom har jag analyserat tidigare och därför kan denna artikel ses som en sammanfattning av min forskning. Källmaterial är främst muntliga utsagor, nerskrivna i bland annat otryckta eller tryckta protokoll samt tryckta tal, föredrag, artiklar och partiprogram.

SAP:s ideologi

Herbert Tingsten har präglat svensk forskning om ideologier. För honom var socialdemokratin en ideologi präglad av tankefel, illusioner och falskt medvetande. Tankefel berodde, menade han, på politikers bristande tankeförmåga och att de var påverkade av miljö, intresse och tradition. Kanske var det därför Tingsten gav forskare en elitroll. De skulle i egenskap av experter pröva om utsagor om verkligheten var sanna eller falska. Och i linje med sitt ideologibegrepp angrep Tingsten socialdemokrater: underlägsenhetskänslor, personliga misslyckanden och en dogmatisk tro på läromästare bestämde deras politik. År 1941 lanserade han tesen att SAP före 1920 var blockerat av utvecklingsfatalism, en ödes- och katastrofteori hämtad från Karl Marx och Karl Kautsky. Partiet väntade på katastrofen och kunde därför inte arbeta med ekonomiska och sociala reformer. Leif Lewin höll 1967 med Tingsten förutom vad gällde tiden; först på 1930-talet ersattes ödestron av ”planhushållningsideologin” och det var Ernst Wigforss som enligt Lewin satte punkt för den på 1932 års partikongress. Som doktorand betvivlade jag deras tolkningar – jag hade exempelvis läst en artikel av Wigforss från 1910 som inte bekräftade deras teorier. Därför sökte jag 1972 kontakt med Wigforss, 91 år gammal, för en intervju. Han var mycket engagerad i frågan och menade: ”Ödestron är kortsynt”. För oss som varit med hela tiden är deras ”tal om ödestro meningslöst, inskränkt, kortsynt”. För oss gällde det att förena dagspolitik med socialistiska mål. Kampen gällde hela tiden ekonomi, daglig politik och socialismens idéer. ”Det är obegripligt att Lewin kunnat hänge sig åt en skildring av ödestro. Han citerade och läste trots allt mig från 1908.” Men han litade på Tingstens tolkningar före 1918, endast tre källor före 1914 har Lewin.[3]

Själv ser jag ideologi som en pågående berättelse i ständig förändring. Den är sällan enhetlig, utan delar av den kan finnas mer eller mindre hos en person, en grupp eller en klass. Den kan återges som tankar om verkligheten, värderingar och handlingar. Vissa är *manifesta*, det vill säga medvetna utsagor i tal, partiprogram, skrifter eller i handlingar, medan andra är *latenta*, det vill säga dolda i bemärkelsen osynliggjorda eller omedvetna. I min forskning har jag försökt återge socialdemokratins ideologi 1886–1920 och förklara varför vissa tankar och strategier hade framgång medan andra led nederlag.[4]

Lärprocesser

I syfte att förklara SAP:s ideologi har jag prövat en teori om lärprocesser påverkad av forskare som med anknytning till marxism och psykoanalys har analyserat grupper och massrörelser. Exempelvis Erich Fromm sökte förstå 1930-talet både genom det kollektiva samhället och genom individens psyke. Peter Brückner ville på ett liknande sätt veta varför och hur kollektiva processer kunde leda till antingen anpassning eller motstånd i auktoritära samhällen. Edward Thompson visade hur klassmedvetandet följer av erfarenheten att intressena är gemensamma, vilket i sin tur leder till politiska strategier och mål. Michael Vester analyserade hur proletariatet kom till insikt via kamp- och lärcykler. När en ny teori som förordade politisk strategi i stället för facklig och ekonomisk kamp formulerades omkring 1900, uppstod konflikter mellan massan och ledarna. Vesters tolkning är att den politiska strategin segrade då den var realistisk, det vill säga anpassad till en förändrad verklighet.

Successivt kom jag sålunda fram till att även socialdemokratin, en ideologi, kan förstås som en berättelse om lärande i betydelsen erfarenheter. Jag har antagit att det inom den enskilda individen, mellan människor, grupper och klasser pågår ett ständigt lärande, det vill säga erfarenhets- och medvetandeprocesser, vilka kan vara *primära* eller *sekundära*, *teoretiska* eller *praktiska*. Med primära avser jag alla erfarenheter en människa gör i den miljö hon främst lever och arbetar i, medan samtal och deltagande i aktioner med de som lever i en alternativ miljö är sekundära erfarenheter. De sekundära kallar jag också *förebilder*: Marx och Kautsky var exempelvis teoretiska förebilder, medan företagarnas handlingar var praktiska förebilder. Jag har även använt begreppen *framgång, makt* och *närhet*. Begreppet närhet är knutet till primära erfarenheter, en slags identifikation, medan framgång tillhör frågan om makt i mänskliga relationer oavsett om erfarenheten är primär eller sekundär. Jag menar att ledarnas, förespråkarnas eller talesmännens utsagor och handlingar kan vara såväl *manifesta* som *latenta*, medan jag definierar partiprogrammen 1897, 1905, 1911 och 1920 som partiets *manifesta* ideologi.

Med hjälp av denna teori om lärprocesser har jag sökt andra förklaringar till SAP:s ideologi än Tingstens och Lewins tro på en ”ödes- och katastrofteori” men även till teorier om ledares svek mot medlemmar, som också är så vanliga i politisk teori.

Utopin och produktionssättet

Teoretiska och praktiska förebilder

I utopins samhälle hade alla människor en kort arbetsdag och ett materiellt överflöd, kärleken var fri och jämlikhet rådde. Samhället var inte längre drabbat av underkonsumtion, krig och kriser. Förutsättningen var, som i Wermelins citat ovan, ”ångmaskinen”, stordrift och produktivitet. ”En socialistisk stat är baserad på *storindustri*” skrev tidningen *Social-Demokraten* (SD). Yrkesskicklighet gällde endast för maskinerna: ”maskinen (är) så att säga huvudpersonen, arbetaren bipersonen, som med enkla, lätt inlärda handgrepp har att ‘rikta in‘ huvudpersonen – maskinens ‘yrkesskicklighet‘ i rätt spår”.[5] Om människor i utopins samhälle skulle slippa ifrån det ”enformiga” vardagslivet var därför villkoret, skrev Pehr Erikson 1891, att arbetet i sin tur blev ”enformigt”, det vill säga arbetsintensivt. Arbetaren skulle vara som en maskin som behövde bränsle och vila:

> Vår kropp liksom maskinen behöver *bränsle* annars hungrar och törstar han; behöver *luft* annars kväves han; behöver *reparation* annars förstöres han; behöver *vila annars förödes han.*[6]

Denna tro på ett produktionssätt som redan fanns i samtiden förklarar varför Axel Danielsson 1891 gick så hårt åt arbetarkooperativen. Han kallade dem för anarkistiska, gammeldags och ett hot mot ”makligheten”:

> Omöjliggörandet av den socialistiska planmässighet och ordning i arbetet, varav vi vänta arbetstidens gradvisa förkortning ned mot 7, 6, 5, kanske ännu färre timmar... och vi komme tillbaka, som det står i den tyska resolutionen ”till det lilla hantverkets dvärgmåttstock”, och då – farväl med det socialismens maklighetsideal, som vi alla eftersträva![7]

Vilka erfarenheter hade dessa förespråkare för sin tro på stordriftens förmåga, det effektiva arbetet och att utopin var hotad av arbetarkooperativen? Utländska socialdemokrater som Edward Bellamy, Jules Guesde, Paul Lafargue och Kautsky lästes av svenskarna och de tillhörde säkerligen deras teoretiska förebilder. Arbetet fick inte styras av enskilda arbetares nycker som i kooperativen, sa Kautsky – produktiviteten krävde disciplin och ordning. Lafargue sa att arbetarna måste befria sina hjärtan från lasten att arbeta. De skulle i stället ”smida en järnhård lag” som förbjöd dem att arbeta mer än tre timmar. I gengäld menade både Guesde och Lafargue att arbetaren skulle vara som en automat:

> Vid porten av verkstaden avlägger arbetaren, han må vara direktör, maskinist eller simpel arbetare, sin vilja och sin personlighet för att förvandlas till en mer eller mindre automatisk, mer eller mindre viktig del i den affär som anvisar honom hans plats och hans verksamhetsfält.[8]

Hur kapitalismens produktionssätt, det vill säga företagarnas praktik, utövades fick förespråkarna erfarenhet av även genom att läsa nationalekonomers texter. Från omkring 1890 beskrev svenska ekonomer hur industrins företag bildade karteller och truster, monopolistiska sammanslutningar, i stället för att konkurrera. De flesta ekonomer värderade monopolen positivt. Ty de såg deras samarbete som en god planering för marknad och produktion, en form av planhushållning. Fri konkurrens sades däremot vara ett hot för välfärd och samhällsfred, då den ledde till ekonomiska kriser. Men ekonomer visade även på negativa effekter som exempelvis att monopolens vinster var oskäliga, att konsumenter betalade för höga varupriser och att en ökad arbetsintensitet slet på arbetarnas hälsa. Detta bekräftades sedermera i en statlig utredning 1924. Den visade att kartellers och trusters möjlighet att höja varupriserna under perioden 1888–1913 hade medfört lägre standard för löntagare, medan kapitalägare ökade sin förmögenhet.

Hjalmar Branting skrev 1897 i SD att karteller och aktiebolag visade att företagen hade vuxit ifrån ”de gammaldags kapitalistiska konkurrensformerna” till förmån för samhällelighet.[9] Och 1902 hävdades i en tidningsartikel i SD med hänvisning till Knut Wicksell att kapitalägare som samarbetade försökte upphäva motsägelsen mellan ordningen inne i fabriken och anarkin på marknaden – de som bildade truster och karteller var därför klarsynta.

Partiets förespråkare hade vad gällde monopolen också utländska förebilder inom den egna rörelsen som Edward Bellamy, Rudolf Hilferding och Parvus (Alexander Helphand). Andra, som exempelvis Kautsky och ekonomen John A Hobson, delade dock inte de positiva tolkningarna utan hävdade tvärtemot att karteller och truster var en orsak till ekonomiska kriser och att de endast var till fördel för kapitalägarna. Hobson presenterade dessutom 1889 tillsammans med Albert Mummery teorin om kriser och underkonsumtion, alltså långt före John Keynes’ 1930-talsteori. Hobson och troligen även Kautsky accepterade dock idén om planering men endast om det skedde genom samhället utan privata intressen som kapitalisternas. Men de såg inte, som svenskarna, samarbete i sig som positivt såsom en slags mental tillvänjningseffekt inför socialismen.

För ledande socialdemokrater var kapitalägarnas praktik, ekonomers och utländska socialdemokraters teorier sekundära erfarenheter. Alla metoder som bedömdes vara produktiva såsom karteller, truster, stordrift och arbetsintensitet,

integrerades som positiva förebilder i talesmännens medvetande. Kapitalägare hade alltså framgång både i sin praktiska verksamhet – ökade vinster – och i stödet från nationalekonomer och socialdemokrater. Wigforss kom ännu 1972 ihåg att ekonomen Knut Wicksell var en förebild:

> Wicksells betydelse var att han inte hade den blinda tron på konkurrensen såsom medel till högsta välstånd. Detta hade betydelse för socialdemokraters syn på konkurrensen – vi lärde av Wicksell där.[10]

Samarbetsprincipen

För att förstå och förklara talesmännens tolkningar och värderingar måste förutom begreppet framgång även begreppet samarbete beaktas. Ty själva det faktum att samarbetsformer, oavsett av vilket slag de var, existerade i ett samhälle präglat av klasskamp och konkurrens, var för dessa socialdemokrater ett bevis för att socialismen var möjlig. Kapitalets förmåga att planera och producera ansågs vara så kallade samhälleliga handlingar, vilka återspeglades hos dem som ett förebud om socialismens och utopins produktionssätt. Kapitalägarnas samarbete i karteller och truster innebar för talesmännen att människor tankemässigt vande sig vid eller uppfostrades till den socialistiska principen, ett samband som de legitimerade genom en likhetsprincip – allt som var likt den samhällelighet som var grunden för socialismen godtogs, även om det gynnade dem som just nu hade den ekonomiska makten. Förespråkarna visade ingen insikt om att deras tänkande kunde ses som en bekräftelse på Marx' tankar om den borgerliga hegemonins dominans över medvetandet, utan det var deras tro på samarbete och vad som var samhällelighet som bestämde. Till kapitalägarnas framgång lägger jag därför ledarnas idealisering av deras praktik.

Ernst Wigforss sa i intervjun att samarbete även före 1920 betraktades som en krisåtgärd:

> Jag minns hur vi diskuterade och gladde oss åt, när bankerna slog sig samman. Minns också ett samtal med en representant för järnverk. Jag föreslog som medel för dåliga ekonomiska förhållanden att de skulle slå sig samman. Denne svarade: ”jamen det kan vi väl inte göra, då tar ni socialister ju alltihop”.

Ekonomiska strategier

Löner

Ledare inom partiet berättade för medlemmar, arbetare, företagare och borgerlighet att det rådde ekonomiska kriser och fattigdom trots en fantastisk produktivitet; varor brändes hellre än att mätta de hungriga. Talesmännen avvisade allt tal om att överbefolkning var orsak till nöden och att färre barn, som bland andra Wicksell förordade, eller sparande var lämpliga åtgärder. De förklarade att fattigdomen berodde på underkonsumtion och orättvis fördelning av förmögenheter och vinster samt att arbetarna kunde få en högre standard endast genom partiets krav på politiska reformer. Fackföreningarna kunde, menade Danielsson 1889, varken förändra samhället eller skapa välfärd. Ty de var vanmäktiga inför ”lönens järnlag”: lönen motsvarade alltid arbetarens minimikostnader. Dessa kunde variera något beroende på vilka behov som ansågs nödvändiga med hänsyn till kön, ålder och nation. Han menade exempelvis att kvinnans kostnader var lägre än mannens, då hon hade färre behov: hon kunde svälta längre och försaka mer.

Fackföreningar såg dock inte den egna strategin som vanmäktig utan tvärtom som att den förbättrade arbetarnas villkor. Bevarade protokoll och brev visar hur facken planerade sina strejk- och bojkottaktioner i detalj. De övervägde noga sina möjligheter till seger i relation till vilka utgifter som aktionerna kunde medföra och till marknadens behov av varor och arbetare. När exempelvis handskmakarna i Köpenhamn strejkade 1889 levde de på bidrag från hela Norden och ingen organiserad handskmakare arbetade med strejkbrytare, och när svenska handskmakare blev arbetslösa fick de ekonomisk hjälp eller arbete i Tyskland. I en konflikt med Mattssons Bryggeriaktiebolag 1892 uppmanades alla fackliga och politiska föreningar i Malmö att ge företagets ”överspända herrar… en allvarlig skrapa för deras förmätenhet”. Plakat med texten ”Mattssons bier säljes ej här” delades ut till ölstugor och butiker och klistrades på husväggar.[11] Fackens framgångar under 1890-talet var så stora att partiets talesmän var tvungna att förändra den ”järnhårda lönelagen”, om de ville vara trovärdiga inför arbetarna. Danielsson förklarade 1897/98 att nu rådde ”arbetslönens kulturlag” som sa att ”standard of life” kunde höjas:

> Arbetaren behöver inte vara rädd för att hans lön skall sjunka om han skaffar sig billigare och bättre kött och bröd, billigare och sundare bostäder samt ett visst mått av lyx. Den grymma lagen, att varje förbättring idag skall leda till försämring i morgon existerar inte längre.[12]

Strejker

Talesmännen slutade alltså att tala om facken som vanmäktiga. Men bland andra Danielsson fortsatte att kritisera dem och han sa att de var ”hänsynslösa” om de var ”rena”, det vill säga inte tillhörde partiet och inte lät detta bestämma strategin. Själv ville han ha rollen som strejkmedlare och han förordade som princip skiljedom. Hans motivering var att strejker var samhällets angelägenhet och att partiet därför hade rätt att ingripa i dem, då de ofta störde näringslivet. Facken tycks ha låtit Danielsson hållas så länge han agiterade med ord. Men när han ingrep praktiskt som strejkmedlare i en konflikt på Kockums varv i Malmö 1894 antog metallarbetarna, när den var avslutad, en resolution som sa: ”att ingen enskild person vare sig tidningsman eller annan person får föra underhandling med arbetsgivare utan att vara därtill utsedd av denna förening”.[13]

Både lokalt och centralt satte fackföreningar också gränser mot partiets försök att bestämma. Från februari 1893 hade exempelvis socialdemokraternas förening i Malmö, där Danielsson var ordförande, inte rätt att blanda sig i fackens verksamhet. I linje därmed beslöt medlemmarna, som tidigare sagts var de flesta ombud från facken, på 1894 års partikongress i strid med partiets ledning, att strejker var fackens angelägenhet. Metallarbetareförbundets förtroendeman, Ernst Blomberg, var kritisk mot de ledare inom partiet som försökte sätta gränser för fackens lönekrav, och krävde 1897 separata organisationer:

> Det är som vore de inte rätt belåtna med att vi kommit ett stycke fram. Därjämte stå en stor del av oss i opposition mot den nuvarande organisationsformen, vi vill ha den ändrad, reda och ordning i den, det fackliga och politiska åtskilt m m.[14]

Blomberg fick som han ville. Landsorganisationen (LO), bildad 1898, blev en självständig organisation. Partiets talesmän var upprörda då deras strategi tycktes gå om intet. Danielsson hade endast velat ha ett fackligt administrativt kansli och om facken skulle ha en ”överstyrelse” skulle den vara politisk, vilket betydde att partiet skulle bestämma strategin. Han ironiserade så här över de maktlösa arbetarna:

> Tendenser, som vore ganska väl maskerade i det gamla, kommo här tydligt till synes. De svenska arbetarna äro alltid benägna att genom långrandiga statuter och bestämmelser dölja eller kompensera sin ringa makt.[15]

Hjalmar Branting, SAP:s partiledare, och Blomberg var dock efter LO:s bildande överens om att partiet skulle ha ansvar för politiska reformer, medan LO ansvarade för fackliga frågor som löner och arbetstider. Men år 1900 antog partikongressens ombud nya stadgar som i strid mot tanken om olika ansvarsområden och strategier sa att de politiska arbetarkommunerna kunde syssla med fackliga frågor, medan LO-kongressens ombud samma år beslöt att fackligt arbete skulle ske utifrån en politisk, ekonomisk och social helhetssyn. Ombud från fack och parti beslöt alltså, trots protester från sina ledare, att en gemensam ekonomisk och politisk kamp var möjlig. Men trots denna möjlighet visar Separatorkonflikten 1902 att partiets ledare höll fast vid sin strategi om skilda ansvarsområden; endast partiet kunde reformera samhället och förverkliga utopin.

Arbetsmetoder

På varje partikongress från 1891 och framåt, ålade ombuden partiledningen att kräva allmän rösträtt med hjälp av en storstrejk. Detta blev verklighet 1902 när riksdagen behandlade ett rösträttsförslag. Först utsåg partikongressen samma år ett storstrejksutskott, som därefter utlyste storstrejk. Den betraktades som en mäktig demonstration – cirka 70 000 arbetare strejkade i tre dagar. De flesta företagare, 1137 av 1732, ansåg att arbetet hade lagts ner i ”vänlig överenskommelse”.

Men i Stockholm förvägrade företaget Separator 600 arbetare rätten att deltaga i strejken. Trots det strejkade 825 arbetare och fick avsked. Förhandlingar mellan parterna misslyckades och arbetarna förklarade företaget i blockad. Svenska Verkstadsföreningen (SVF) bildad samma år, alltså 1902, utfärdade då ett lockouthot för alla verkstäder i Stockholm och Separator hotade att flytta till kontinenten, där lönerna sades vara lägre och arbetsintensiteten högre. Företaget föreslog dock i detta skede en förlikning som innebar att vissa arbetare inte fick sitt arbete tillbaka, medan övriga fick tillhöra vilka föreningar de ville. I en omröstning sade arbetarna nej till förslaget. Men storstrejksutskottet, som främst bestod av partiets ledare, förordade Separators förslag och det sägs att utskottet lär ha övertalat arbetarna.

Tvåhundratolv arbetare avskedades och företaget såg segern som stor, då minst hundra ”socialistagitatorer” var borta. Men nederlaget för arbetarna tycks ha varit än större, då många fackföreningar och arbetare menade att Separator hade utnyttjat strejken för att via arbetsintensiva metoder ta tillbaka kostnader för höjda löner och kortare arbetsdag. Ty företaget hade infört nya arbetsmetoder med hjälp av bland annat tidsstudier och arbetarna hade strax före strejken krävt högre lön i kompensation. Segern för Separator innebar därför, förutom att ”socialisterna”

fick avsked, att företaget bestämde över arbetsmetoderna. Partiets ledare och storstrejksutskottet försvarade sig gentemot kritiker med att Separator och SVF hade skapat förvirring, då de drog in fackliga frågor i en politisk strejk.

De som förordade förlikningen handlade alltså i enlighet med strategin om skilda ansvarsområden för fack, parti och företag. Löner var fackens område, arbetsmetoder och marknad skötte företagen bäst, tills partiet kunde ta över. Talesmännen påstod till och med att fabriksarbetet blev alltmer samhälleligt. Därmed avsåg de samarbete mellan arbetarna, trots att nya arbetsmetoder tvärtom ökade konkurrensen mellan dem. Denna förvanskning av arbetet kan förstås, då många ledande socialdemokrater idealiserade kapitalismens metoder, när de trodde att dessa befrämjade samarbetsprincipen. Deras tankar om vad som var produktivitet och samhällelighet vägde tyngre än arbetarnas erfarenheter av och kamp emot intensifierade och individualiserade arbetsmetoder.[16]

Återigen Wigforss' tolkning:

> De yngre läste också Marx och än mer Engels. Men när de då hörde talas om att lära av det system, som existerade och satte sig in i det blev de så imponerade av det existerande marknadssystemet så att de nästan glömde bort Marx.[17]

Konsumtion

Kooperativa Förbundet (KF) bildades 1899. År 1906 var 600 föreningar anslutna med cirka 120 000 medlemmar. Den kooperativa rörelsen var alltså viktig för många familjers vardagsekonomi.[18] I ett programförslag 1906 sades kapitalismen vara orsak till krig, förtryck och fattigdom och en blodig revolution hotade om den inte avskaffades. Strategin var enligt detta förslag att genom kooperationen successivt konkurrera ut kapitalismen. Ty, menade kooperatörerna, alla människor var ju konsumenter och om alla anslöt sig till kooperationen kunde vinsterna fördelas rättvist. Alla slags kooperativa föreningar, konsument-, arbetar- och bondeägda kunde före 1914 bli medlemmar i KF. År 1910 lär det ha funnits 50 produktionskooperativ. Många, som till exempel cigarrfabriken Fram i Gävle, startades av arbetare som fått avsked på grund av en strejk. Syfabriken Linnea i Stockholm, bildad 1905, blev känd för att arbetsvillkoren där sades ha förbättrat sömmerskornas hälsa. På Sabbatsbergs sjukhus var de som vid denna tid led av invärtes sjukdomar till 40 procent sömmerskor. Dessa kvinnor var alltså en utsatt grupp arbeterskor.

Arbetarkooperativen startade i liten skala och förblev oftast små; hälften av de som hade bildats 1897–1910 var borta år 1910. Ombud på KF:s kongresser försvarade dem och sa att deras svårigheter berodde på marknadskriser, brist på kapital och att konsumenter svek dem. Martin Sundell, förespråkare inom KF, agiterade här 1907 för Linnea och emot ”svettade” varor som kvinnor tillverkade i hemmen, ofta med hjälp av barnen:

> Vilken mäktig kraft vore det icke… Om vi finge sådana köpare, som hörde de suckar varje plagg, tillverkat under svettningssystemet, sänder upp? ... låt dessa ”billiga” kläder berätta hur dyra de äro, dyra för dem, som gjort dem, huru fattig hon är, och du skall icke känna dig frestad att på henne övervältra en del av vad du borde ge.[19]

Men trots stöd från många fick kooperativen inte längre vara med i KF från 1914, ett beslut som försvagade dem ytterligare. Framtidens kooperativa företag skulle nu enbart vara konsumentägda och administrerade av KF. Liksom de privata företagen skulle de konsumentägda producera så effektivt som möjligt, medan löner och arbetsmiljö var fackens område eller, med andra ord, ansvar.

Förändringen var bland annat en följd av KF:s konkurrens med en margarinkartell. När priset på margarin steg kraftigt 1908 köpte KF en margarinfabrik. LO, arbetarkommuner och fack stödde KF, kartellens margarin bojkottades och 350 000 cirkulär om bojkotten spreds. Kartellen sänkte priset från 1,75 till 1,10 kronor per kilo och alla konsumenter sparade pengar. Det var en positiv erfarenhet för KF att ett litet konsumentägt företag – produktionen av margarin var 4 procent av landets totala – kunde tvinga en kartell till att sänka priset. När KF sålde fabriken 1913 höjdes genast priset. Försäljningen lär ha berott på att KF, liksom det sagts om arbetarkooperativen, inte hade kapital nog för att driva fabriken effektivt, vilket sågs som ett villkor för utopin: att konkurrera ut kapitalismen.

När KF bildades 1899 var SAP:s partistyrelse emot en självständig organisation. Men den misslyckades återigen, liksom när LO bildades, med att ta ledningen. Kooperationen byggde på tre principer: frihet från stat och politiska organisationer, konkurrensfrihet, självstyrelse och självansvar. Kapitalismen skulle ersättas av kooperativa företag. Detta var ju något helt annat än de socialdemokratiska förespråkarnas tro på de samtida monopolens effektivitet som en förebild för utopins statsägda produktionssätt.

Arbetarkooperativen fick, som jag redan visat, inget stöd av socialdemokratins talesmän utan dessa sökte tvärtom osynliggöra, förvanska och förlöjliga dem.

Detsamma gjorde många av deras teoretiska förebilder som exempelvis Guesde, Kautsky och Lafargue, medan andra, såsom Marx såg alla slag av kooperativ som arbetarnas socialistiska praktik – ett handlingsbevis – inte som ett ”argument”. Helst såg dock Marx att även kooperativen producerade i stor skala och med vetenskapens främsta metoder.

Det kan tyckas egendomligt att arbetarkooperativen motarbetades så konsekvent av partiets talesmän, trots att de säkerligen förbättrade arbetsmiljön och arbetarna fick vinsten av produktionen. Bakom detta låg troligen deras rädsla för att kooperationen var ett hot mot stordrift, produktivitet och ett statligt ägande eller med andra ord både deras politiska strategi och deras utopi om ”maklighet”. Men rädslan var inte befogad beträffande arbetarkooperativen; de var aldrig ett hot mot kapitalismens produktionssätt. Däremot var den mer relevant vad gällde konsumentkooperationen, då många kooperatörer säkerligen även var fackligt och politiskt aktiva. Det innebar att många arbetare som såg sig som socialdemokrater eller socialister även hade primära praktiska erfarenheter av fackens och kooperationens alternativa berättelser om verkligheten, strategier och utopier. Dessa alternativ var i regel sekundära förebilder för talesmännen, då de sällan var fackligt eller kooperativt aktiva. Talesmännen gisslade kapitalismens negativa effekter för konsumenter och arbetare, men osynliggjorde mer eller mindre arbetares och konsumenters strider beträffande arbetsmetoder, vinstfördelning och varupriser. Trots KF:s framgångar gentemot en kartell förändrades inte deras tolkning av samarbetsprincipen.

Jordbruk

En mer eller mindre dold konflikt inom SAP var jordfrågan. Många av socialdemokratins talesmän var övertygade om att driften inom jordbruket, liksom inom industrin, blev allt större och att inga åtgärder såsom tullar eller styckning av jorden kunde förhindra att småbönder förlorade sin jord. Ty de kunde varken konkurrera med storbönder eller med importerad billig amerikansk och indisk spannmål. Staten eller partiet skulle äga all jord, ett centraliseringskrav, medan en mindre driftsform accepterades under förutsättning att den var lika effektiv som stordriftens. Detta kunde ske exempelvis via kooperation som i detta sammanhang sades vara en socialistisk princip, i betydelsen produktiv. För dessa socialdemokrater innebar kooperation inte ägande utan endast ett samarbete mellan jordbrukare i syfte att få stordriftsfördelar, när de exempelvis skulle köpa maskiner. Dessa samarbetsprinciper, rationalitet för driften och centralisering till statsegendom, var manifest fastslagna i SAP:s första partiprogram 1897.

Men alla talesmän var inte eniga vad gällde jordens småbrukare. Jordfrågan bidrog till att ungdomsrörelsen splittrades 1903 i Socialdemokratiska Ungdomsförbundet, så kallade ungdemokrater, och i Socialistiska Ungdomsförbundet, så kallade ungsocialister. Ungdemokraterna stödde 1897 års partiprogram, medan ungsocialisterna gav sitt stöd till småbrukare, som ägde sin jord antingen kooperativt eller privat och utan statlig inblandning.

SAP:s nästa partiprogram, som antogs 1905, stödde inte heller småbönderna. Staten skulle äga jorden och småbönder ”uppfostras” så att jordbrukets standard höjdes. Partiets program 1911 sa, liksom 1897 och 1905 års program, att en produktiv drift kunde ske via kooperation. Men detta var fortfarande inte, vilket påståtts i forskningen, en seger för dem, exempelvis Carl Lindhagen, som ville att SAP skulle stödja småbönder. Programmet 1911, den manifesta ideologin, fastslog liksom tidigare principerna om centralisering, rationalitet, uppfostran, statlig planering och ägande av jorden.

Kritiken från många talesmän inom partiet och ungsocialisterna fanns dock kvar och 1917 bildades Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti av bland andra socialdemokrater som var negativa till SAP:s manifesta jordpolitik. Den så kallade partisprängningen var, menar jag, initierad av de ledare inom SAP som först nu hade makt nog för att kasta ut talesmän som kritiserade centralisering, ledarmakt, statskontroll och stordrift.

Min tolkning styrks av att begreppet kooperation inte fanns kvar i SAP:s nästa program från 1920, ens som en form av samarbete mellan jordbrukare. Vänsterpartiet antog däremot SAP:s jordprogram från 1911 med nya tillägg som var nära nog identiska med dem Lindhagengruppen hade föreslagit men inte fått gehör för i 1911 års program.

SAP:s manifesta ideologi 1897–1920 var oattraktiv för småbrukare som ville äga privat eller kooperativt, medan de liksom arbetarkooperativen fick visst stöd av talesmän inom KF, bland ungsocialister och inom Vänsterpartiet. Jag menar att denna konflikt tillhör den så kallade latenta socialdemokratiska ideologin och ytterst handlar om innebörden i samarbetsprincipen.[20]

Politiska strategier

En partiteori

Danielsson agiterade 1889 för en *”revolutionär”* strategi genom vilken arbetarnas medvetande förändrades från lägre barnsliga till högre vuxna stadier. Han liknade denna process vid människans åldrar, från barndom och ungdom till mannaålder. De späda barnen, fackföreningarna, tålde endast mjölk; först med mannaåren, partibildningen, gick det an att bjuda på kött. Arbetarnas praktiska erfarenheter hade också sina stadier. Det lägsta stadiet var klasskampen, som hade betydelse för klasskänsla och kampvilja, medan facken, som tillhörde nästa stadium, bekämpade kapitalet i smått, då de förhindrade sänkta löner och gav arbetarna viss skolning. Det högsta stadiet var, menade Danielsson, ett socialdemokratiskt medvetande, vilket endast de arbetare nådde som gick in i partiet. Ty utan partiet, ledarna och skolningen var arbetarna villrådiga och värnlösa samt, påstod han, visste varken vilken strategi eller vilka reformer som ledde till det socialistiska samhället.

Danielsson var en av socialdemokratins förespråkare som trots motstånd från många i parti och fack höll fast vid denna strategi till utopin. Fackanslutna arbetare beslöt exempelvis 1888 att endast ombud utlärda i de fack de skulle representera fick deltaga i Andra Skandinaviska Fackföreningskongressen – inga politiker som Danielsson var alltså välkomna. När partiet bildades 1889 ville ombuden inte ha en partistyrelse, eller med andra ord politiska ledare, utan endast förtroendemän, vars roll var att representera. Ledarna led också nederlag när 1894 års partikongress beslöt att viktiga frågor skulle avgöras genom omröstning i hela partiet och att parti och fack var två självständiga organisationer. Partikongressens majoritet 1900 vägrade partistyrelsen rätt att rösta. Rösträtt fick endast de som var ombud för en förening. Och som redan visats misslyckades partiledarna också med att förhindra att såväl KF 1899 som LO 1900 blev självständiga organisationer.

Men dessa nederlag för den politiska strategin var i stort sett dolda i politisk offentlighet. Ty talesmännens berättelse var den om ett enigt parti och deras manifesta utsagor i press, tal och riksdag berättade därför föga om motsättningar som 1903, 1908 och 1917 ledde till brytningar inom partiet samt att syndikalister 1910 bildade den självständiga organisationen SAC. Det är svårt att förstå varför de allra flesta ledare höll fast vid partiteorin med dess politiska strategi och rangordning, som innehöll en nedsättande värdering av facklig och kooperativ strategi, medan kapitalismens produktionssätt värderades så högt att det blev utopins.

Teoretiska förebilder

En teori brukar ha förebilder och påverkan från olika teoretiker, en sekundär erfarenhet i lärprocessen. Talesmännen läste och refererade till marxister, socialdemokrater och ekonomer, de senare även borgerliga. Hos exempelvis Marx och Kautsky fanns inte heller ett samband mellan utarmning, katastrof och socialism. De kritiserade ödestroteorin för att vara en myt påhittad av motståndare. Kautsky såg dess ursprung i utopisternas oförmåga att se socialismen som en process, medan Marx uppmanade arbetaren att aldrig finna sig i sämre villkor, ty då förödmjukade han sig och såg kapitalistens vilja som en evig ekonomisk lag. Svenska socialdemokrater motiverade ibland från 1800-talets slut reformer med ett expansionistiskt tänkande. En ökad köpkraft sågs som en krisåtgärd, då de i enlighet med Hobsons och Mummerys teori ansåg att kriser orsakades av bland annat underkonsumtion. Ty de fattiga hade behov men inga pengar. Dessa tankar var alltså inte en nyhet inom SAP under 1930-talet, influerad av Keynes, utan både svenskarna och tyskarna sa långt tidigare att arbetarna måste öka sina behov. Men då detta minskade kapitalvinsterna var det, menade Kautsky 1888, orsaken till ”kapitalets och dess målsmäns moraliska fasa över arbetarna, som genom ’lyxen’ att röka cigarrer och dricka öl undergräver ’nationens välstånd’”.[21]

För Marx var den primära strategin klasskampen. Den ekonomiska kampen med hjälp av fack och kooperation var en erfarenhetsprocess som gav arbetarna ett revolutionärt medvetande. De intellektuella gavs rollen som förespråkare och uttolkare. Dock fanns hos Marx, men inte hos svenskarna, tanken att processen skulle bli både svår och långvarig då borgerligheten hade så stora resurser att den om och om igen fick övertag i kampen om vems medvetande som skulle dominera människors tankar och handlingar.

Även Kautsky talade om arbetarnas medvetande. Det förändrades både av den fackliga kampen och produktionssättet och liksom svenskarna beskrev han olika stadier från klasshat via klassmedvetande till ett revolutionärt medvetande; det senare ett villkor för att genomföra socialismen. Kautsky använde verbet ”lära sig”, när han beskrev de bäst kvalificerade arbetarnas strider som en förebild för de okvalificerade. Varje erfarenhet, negativ eller positiv, var i klasskampen av vikt, då den gav arbetarna insikt, självaktning och förändrade samhället. Liksom Marx gav han ledarna och de intellektuella en roll enbart som förkämpar och uttolkare. Men precis som svenskarna och till skillnad från Marx, ansåg Kautsky att den politiska strategin hade störst betydelse för att nå målet. Dock tilltrodde han arbetarna förmågan att kontrollera sina ledare så att de företrädde klassens intressen. Både Marx och Kautsky såg alltså ekonomiska strategier som en lärprocess till befrielsen.

Den svenska partiteorin var inte unik. Vladimir Lenin omfattade en liknande teori dokumenterad i skrifter från åren 1902–1905. Även han anklagade facken för materialism och egoism och påstod att arbetarklassens medvetandeprocess gick från ett lägre till ett högsta stadium tack vare en partielit. Robert Michels och Anton Pannekoek förklarade omkring 1910 tysk reformism utifrån ”oligarkins järnlag”, vilken innebar alla ledares ofrånkomliga svek mot medlemmarna. Men massan eller klassen var också enligt dem delaktig, då den var likgiltig och passiv. Den kunde inte nå utöver ett stadium av känslor, omedvetna drivkrafter, instinkter och en spontan kamp. Skolning, förnuft och medvetet handlande kom till den utifrån, främst från ledare eller vetenskapens experter ur de högre klasserna. Teorier om massans eller arbetarklassens oförmåga och likgiltighet användes alltså av utländska teoretiker för att legitimera en partielits och experters ledande roll. Och tankar om erfarenhets- och medvetandeprocesser är alltså inte heller något nytt hos nutidens forskare – de fanns både hos dåtidens teoretiker och hos politiker.

Många utländska socialdemokrater och ekonomer värderade företagens monopolsamarbete positivt. De ansåg liksom svenskarna att den planering som karteller och truster ägnade sig åt kunde förhindra ekonomiska kriser, vilka var en följd av den fria konkurrensen. Kautskys alternativa tolkning att monopol var en orsak till kriserna och kapitalägarnas medel i klasskampen kommenterades inte ens av svenskarna. Men i likhet med Guesde, Lafargue och svenska socialdemokrater önskade även Kautsky att det i arbetet rådde ordning och disciplin – att människan vore som en maskin. Här skiljde sig Marx återigen från dem alla genom sin vision om framtidens arbete som en form av livsbehov. Hans dröm var att det skulle likna hans eget – forskarens kreativa.

Det fanns alltså inget enkelt samband mellan teoretiska förebilder och förespråkarnas partiteori. Referenser till exempelvis Marx och Kautsky användes för att legitimera självbilden att de var trogna marxismens teorier. Visst fanns det likartade tankar, främst i berättelser om klasskillnaderna, kapitalismen, underkonsumtionen, nöden och utopin, men inte vad gällde strategierna, arbetet och monopolen. Influenser från teoretiska förebilder förklarar med andra ord inte varför många av SAP:s ledare var trogna partiteorin.

Politisk offentlighet

I lärprocessen var talesmännens primära erfarenhet den egna praktiken i politisk offentlighet och i partiet. Och där ligger förklaringen till partiteorins makt och framgång. Kongressbeslut skulle vara vägledande och som sagts tidigare krävde kongressombuden gång på gång att partiledningen skulle utlysa strejk för reformer som rösträtt. En majoritet av ombuden försökte också begränsa ledarnas makt. Strejkkraven bemöttes av förespråkarna med tystnad eller ibland med att strejk likställdes med våld. Man kan till och med säga att de motarbetade kongressbeslut genom att i pressen publicera strejknegativa artiklar. Tigandet, liksom skrivandet, tillhörde ledarnas praktik och förklarar varför kontrollen över pressen var så viktig.

Talesmännens politiska strategi var agitation i pressen, valsamarbete, folkriksdagar, petitioner och demonstrationer. Till staten och borgerligheten var deras manifesta budskap präglade av övertalning och vädjanden till en auktoritet, ehuru med ett underförstått hot. Reformer sades ligga i maktens eget intresse så att samhällsutvecklingen blev lugn. På ett outtalat sätt smickrade de helt enkelt staten genom att uttrycka tilltro till dess förmåga att handla kraftfullt och rättvist. Detta är synligt i frågor som tullar och progressiv beskattning, vilka ansågs tillhöra statens ansvarsområde, då den hade infört dem. I syfte att påverka staten gällde det att övertygande visa hur dåligt arbetarklassen hade det, att den inte kunde höja lönen av egen kraft, och hur oförmögna jordägare var att sköta produktionen. Att förespråkarnas argumentering var beroende av vem de ansåg ha ansvar för frågan visar det faktum att de i andra sammanhang prisade stora jordägares förmåga, liksom att de visst trodde att arbetarna kunde höja sin standard.

SAP bildades, som inledningsvis sades, i syftet att representera klassmedvetna arbetare politiskt och bland annat erövra rösträtten. Strategierna kunde vara såväl politiska som ekonomiska. Men förespråkarna förordade endast en politisk strategi, vilket jag har förklarat med hjälp av begreppen närhet och identitet. Talesmännen var präglade av dualism, då deras erfarenheter som medlemmarnas förtroendemän och som politiker i offentligheten var oförenliga. De företrädde arbetarnas principer om kollektivism, men för att vara accepterade i politisk offentlighet gällde principer om individualism. Kollektivismen betydde ekonomiska aktioner som bojkotter och strejker, medan individualismens strategier var exempelvis samtal, uppfostran och experters vägledning. Förespråkarna tillämpade dessa strategier för att erövra en plats åt partiet i offentligheten. Individualismen blev därmed deras primära praktiska erfarenhet och integrerad i deras medvetande. Detta medförde tystnad och passivitet exempelvis i strejkfrågan och att arbetarnas erfarenheter förvanskades eller doldes. Ledarna kunde inte avvisa medlemmarnas ekonomiska

strategi, ty de var deras valda företrädare. Men de kunde inte heller utöva den, då den inte var accepterad i den politiska och kapitalistiska offentligheten. Många arbetare och medlemmar såg därför ledarnas passivitet som ett svek; en förklaring som även har överförts till historisk forskning och politisk teori om förhållandet mellan ledare och ledda.

Slutord

I SAP:s berättelse återspeglar utopin kapitalismens oändliga förmåga, legitimerad via samarbetsprincipen, det vill säga en tro på allt som var likt socialismens samhällelighet. Arbetsintensiva metoder, stordrift och monopolsamarbete ansågs vara produktivitetens villkor och i rådande samhälle företagarnas ansvarsområde. Partiets ansvar, den politiska strategin, skulle leda till ekonomiska och sociala reformer och så småningom skulle i det socialistiska samhället rikedomarna omfördelas så alla fick del i ett oändligt överflöd.

Till slutorden återigen Wigforss:

> Ingrid, stryk under detta i din forskning dubbelheten i socialdemokratin. Vi var liberaler i praktiken, ekonomisk liberalism var vårt medel, medan vi var socialister i idéer och tradition. Socialismen var vårt mål.[22]

Den politiska strategin blev alltså framgångsrik i den borgerliga offentligheten – 1920 bildade partiet regering. Varför denna strategi, talesmännens primära erfarenheter, hade störst betydelse i deras lärprocess har jag förklarat med hjälp av begreppet närhet. Oavsett framgång är individen främst präglad av det hon gör, det vill säga de erfarenheter hon får genom ständig interaktion med de människor som finns i hennes närhet och som ingår i den gemenskap hon befinner sig i. Det är där hon bekräftas och blir till. Ledarnas närhet till borgerliga politiker, staten, experter och kapitalet var avgörande för deras strategi; eller med Marx: borgerligheten segrade i kampen om vems medvetande som skulle dominera.

Om SAP ska kallas för deterministiskt, är det inte i Tingstens och Lewins mening som ett ödestroparti i passiv väntan på kapitalismens katastrof och undergång, utan i övertygelsen hos ledarna att utopin endast kunde förverkligas genom kapitalismens framgångsrika produktionssätt och att partiet skulle stödja alla politiska reformer som befrämjade det. Hotet mot den politiska strategin kom enligt förespråkarna från vissa medlemmar samt fackliga och kooperativa arbetares så kallade primitiva och omoderna självverksamhet, ett bevis för klassens oförmåga och behov av att partiet ledde och befriade den. Komiskt nog förordade alltså både

socialdemokratins utforskare – Tingsten på 1940-talet – och socialdemokratins ledare 1889–1920 att en elit, experter, skulle ha en avgörande politisk roll: Tingsten då han såg politiker som dogmatiker präglade av tankefel, SAP:s talesmän då de såg sig själva som de vägledande och sanna experterna.

Elitteoriers syfte med uppfostran, kontroll och ledarmakt var att förhindra ekonomiska strategier. Trots att varken strejker, arbetar- eller småbrukskooperativ hotade kapitalismens produktionssätt sågs de som symboler för kaos, instinkter, spontanitet och oförmåga. Denna argumentering var främst latent, mer eller mindre osynliggjord, men den kan spåras i tystnader, omtolkningar och idealbilder.

Det var säkerligen provocerande för många medlemmar, kooperatörer och fackens arbetare att höra att de saknade idealitet, var materialister och egoister – en negativ argumentering, bakom vilken ledande socialdemokrater dolde sin önskan att partiteorin skulle accepteras. Men trots hotbilder och nedsättande omdömen var många inom arbetarrörelsen varken fogliga eller vanmäktiga, vilket medförde motsättningar och partisplittringar. Inom den socialdemokratiska ideologin fanns alltså 1886–1920 flera berättelser om kapitalism, strategier och utopier: kollektivism stod mot individualism, decentralisering mot centralisering och självverksamhet mot uppfostran. Dilemmat för många ledare inom SAP var den dualism som följer av oförenliga identiteter och lojaliteter.

Noter

1. Wermelin, Atterdag, *En humoristisk predikan om lyxen: Föredrag hösten 1886*, Stockholm 1888, s. 11–14.
2. Wermelin 1888, s. 29.
3. Millbourn, Ingrid, ”Intervju med Ernst Wigforss våren 1972: ’Vi var liberaler i praktiken medan vi var socialister i idéer och tradition”, *Arbetarhistoria* 2015:3, s. 34–37. Denna och följande referenser till Wigforss finns i den publicerade intervjun. Jag återger så långt möjligt Wigforss egna ord utan att markera dem som direkta citat med några få undantag.
4. Millbourn, Ingrid, *”Rätt till maklighet”: Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902*, Stockholm/Stehag 1990; Millbourn, Ingrid, ”Swedish Social Democracy, Crises, and Tariffs before 1900”, i Scandinavian Journal of History 1992:4
5. ”Yrkesskicklighet och storindustri”, *Social-Demokraten* 23/6 1888.
6. Erikson, Pehr, 8-*timmars dagen*, Stockholm 1891, s. 6–9.
7. Danielsson, Axel, ”Anarki”, i Lidforss, Bengt, *Urval av Axel Danielssons skrifter*, Malmö 1908, s. 571f.
8. Lafargue, Paul, *Rätten till lättja*, Stockholm 1980, s. 22–48; Millbourn 1990, s. 158f, 232f.
9. Branting, Hjalmar, *En vidräkning med det moderna samhället*, Östersund 1897, s. 25; ”Den socialistiska framtidsstaten”, sign Hj B-g, *Social-Demokraten* 17/11 1897.
10. Millbourn 2015.
11. ”Protokoll fört vid Malmö fack- och politiska föreningars styrelsers gemensamma sammanträde den 6 mars 1892”, *Centralstyrelsen för Malmö Fackföreningar 1891–1892* (A:I-II). AAM.
12. ”Nya fält III”, sign D, *Arbetet* 30/3 1897; Danielsson, Axel, ”Social Självhjälp”, i *Svenska folkets öreskrifter 22*, Stockholm 1898, s. 12ff.
13. Protokoll 5 augusti 1894. *Jern- och metallarbetarnas förbundsavdelning*. AAM.
14. Lindgren, John, *Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia. Band 1 1888 – 1905*, Stockholm 1938, s. 348.
15. ”Landsorganisationen I”, *Arbetet* 2/7 1898; Millbourn 1990, s. 338f, not 127.

16. Millbourn, Ingrid, ”Strejken kan väl inte i alla himlars namn börja i Trosa! Om socialdemokrater och 1902 års strejker”, i *Över gränser: Festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987
17. Millbourn 2015.
18. Millbourn, Ingrid, ”Kreditkonst-kooperationen och kvinnan”, i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1982:4; Millbourn, Ingrid, ”Kooperatismen – ett alternativ till kapitalism och socialdemokrati”, i *Scandia* 1991:1; Millbourn, Ingrid, ”Filmens öga: Rätt till samarbete: Historien och KF:s film Vi behöver varann”, i *Rätten: En Festskrift till Bengt Ankarloo*, Lund 2000.
19. *Kooperatören* 1907:21.
20. Millbourn, Ingrid, ”SAP:s jordbrukspolitik 1890–1920: Centraliseringens och rationalitetens principer”, i *Scandia* 1996:1
21. Kautsky, Karl, *Karl Marx's ekonomiska läror*, Stockholm 1888, s. 234f.
22. Millbourn 2015.

Svensk vänsterreformism i finansialiseringens epok

Postkeynesianismen som negativ utopi

Fredrik Holmqvist

På Arbetarhistorikermötet i Landskrona 6–7 maj 2015 presenterade jag resultat från en undersökning om samtida svensk vänsterreformisms ekonomiska politik. Studien gjordes till *Människa, stat, utopi. En antologi om det möjligas konst* som kom hösten 2015.[1] Jag för där ett övergripande resonemang om att vänsterreformismen i avsaknad av, och kanske i omöjligheten till, radikal förnyelse i förhållande till kapitalismens transformering är utopisk i en inverterad och negativ bemärkelse. I den här artikeln ska jag, utöver att kort referera några av de huvudsakliga resultaten, vidareutveckla och fördjupa de inledande resonemangen om kapitalismens kris och diskutera postkeynesianismen i utvecklingen mot avindustrialisering och så kallad finansialisering. Artikeln har även försetts med en ny avslutande diskussion mot bakgrund av den fortsatta världsekonomiska utvecklingen och den utbredda förekomsten av negativa styrräntor inom OECD sedan 2014. Den som vill läsa en utförligare diskussion av empirin hänvisar jag till nyss nämnda artikel.

Bakgrund, problemformulering och frågeställningar

Bakgrunden till undersökningen var att jag hos såväl det Socialdemokratiska arbetarpartiet, som Vänsterpartiet och Landsorganisationen, upplevde en frånvaro av en tidsenlig ekonomisk politik anpassad till en världsekonomi definierad av den industriella tillverkningsindustrins försvinnande så kallade realekonomi och framväxten av en kredit- och finansdriven kapitalism. De senaste decenniernas ekonomiska utveckling kan också beskrivas som en rörelse från produktionssfären till cirkulationssfären, där det döda arbetet, kapitalet, växer i relation till det levande arbetet, arbetskraften.[2] Det tar sig bland annat uttryck i att växande delar av befolkningen ser ut att vara helt eller delvis, absolut eller relativt, överflödig för arbetsmarknaden. Den främsta anledningen till det verkar vara att den numera

dominerande tjänste- och servicesektorn inte genererar arbetstillfällen i samma utsträckning som den mer arbetskraftsintensiva tillverkningsindustrin gjorde under den fordistiska produktionsepoken från 1910-talet till 1970-talet. Sedan 1990-talskrisen har arbetslösheten i Sverige generellt också ökat som en konsekvens av rationaliseringen, automatiseringen och den globala arbetsdelningen inom tillverkningsindustrin. Ett huvudsakligt politiskt svar på denna utveckling har varit att de senaste regeringarna satsat på att med skattemedel producera och subventionera anställningsformer som till exempel nystartsjobb, särskilt anställningsstöd, instegsjobb, yrkesintroduktionsanställning och lönebidrag.[3] Det är skattefinansierad arbetskraft, utan riktiga löner, som årligen kostar omkring 20 miljarder kronor.[4] Utöver de befintliga subventionerade anställningarna utlovade socialdemokraternas ordförande Stefan Löfven under valrörelsen 2014 även ”traineejobb” för ungdomar inom välfärden samt “extratjänster inom välfärden” som alternativ till fas 3. Under regeringsperioden lanserade han den 1 maj 2016 dessutom ”beredskapsjobb” som innebär enkla jobb inom statliga myndigheter. Dessa satsningar skulle leda till tiotusentals jobb och tjänster, men har hittills bara resulterat i några hundra.[5] Sociologen Roland Paulsen, som forskar om arbetssamhället, har sammanfattat den till synes paradoxala situationen med att ”ett samhälle som gör sig allt mindre beroende av arbete blir alltmer inriktat på att lösa sina sociala och ekonomiska problem med just arbete”.[6]

På en europeisk och global nivå gör världsekonomins beroende av krediter och finansiell spekulation dels att den globala skuldkedjan växer, dels att nya så kallade bubblor skapas, prisfall och marknadskrascher följer och därmed att finanskriser ständigt hotar, trots att konsekvenserna av recessionen som följde den förra fortfarande inte har upphört. På samarbetsorganet för världens centralbanker, Bank for International Settlement, har chefen för den monetära och ekonomiska avdelningen, Claudio Borio, exempelvis frågat: ”Why almost a decade since the Great Financial Crisis (GFC) does the global economy seem unable to return to sustainable and balanced growth?”[7] Borio menar att tillväxtens beroende av krediter och de finansiella marknadernas kroniska instabilitet hör till världsekonomins centrala problem. Han hävdar att de exceptionellt långvariga negativa räntorna är det mest uppenbara belägget för den globala ekonomins svaghet och instabilitet.

Sociologen och makroekonomen Wolfgang Streeck gör gällande att OECD-ländernas styrande inom näringslivet och politiken sedan 1970-talet har köpt tid med monetära medel för att försöka upprätthålla tillväxt och befolkningarnas levnadsstandard och välstånd, och därmed undvika potentiellt destabiliserande sociala konflikter.[8] Något schematiskt kan hans argumentation sammanfattas

med att tid, bibehållen legitimitet och lojalitet förekommer i tre former och i tre på varandra följande stadier. På 1970-talet köptes tid genom hög inflation som på 1980-talet pressades ned genom och avlöstes av en ökad statlig skuldsättning, vilken på 1990-talet successivt ersattes av expansionen av de privata kreditmarknaderna och den generösa kreditgivningen till de privata hushållen. Från 2008 har centralbankerna och riksbankerna dessutom tvingats köpa upp stats- och bankskulder. Termen ”privatiserad keynesianism” används ibland för att beskriva 1990-talets växling från offentlig till privat belåning och skuldsättning när staterna i ökad utsträckning överlät osäkerhetsmoment, sociala kostnader och risktagande på medborgarna, som blev konsumenter på kreditmarknaden. Sammantaget menar Streeck att den skisserade utvecklingen har lett till en trefaldig kris som består av en bankkris, en fiskal kris och en realekonomisk kris. För det första bankernas alltför stora offentliga och privata krediter och därmed dåliga lån. För det andra staternas budgetunderskott och motsvarande ökning av skuldsättningen och upplåningen som behövdes för att rädda finanssektorn, rekapitalisera finanshusen och ta över skuldebrev. För det tredje har hög arbetslöshet och stagnerade ekonomiska resultat lett till en realekonomisk kris som förstärker den fiskala krisen, och genom de uteblivna betalningarna den orsakar, även krisen i banksektorn.

> De tre kriserna hänger uppenbarligen samman: bankkrisen med den fiskala krisen via *pengar*, bankkrisen med den realekonomiska krisen via *krediter* och den statsfinansiella och den realekonomiska krisen via *statliga utgifter och intäkter*. De förstärker varandra, varvid de tre krisernas omfattning, relativa betydelse och sammanflätning med varandra varierar från land till land.[9]

Resultatet är, enligt Streeck, dagens globala finansiella och fiskala kris.

Det internationella finanssystemets kris 2008 aktualiserade behovet av och efterfrågan på en ekonomisk politik anpassad till den förändrade världsekonomin. Dess till synes permanenta kristillstånd och osäkerhet står i kontrast till både en marknadsaffirmativ neoklassisk teori och en mer kritisk postkeynesiansk teori. I korthet baseras den neoklassiska analysen på antagandet att marknader har perfekt eller nära perfekt konkurrens och att krisen 2008 medförde en konjunkturell kris inom finansekonomin. Den postkeynesianska förklaringen hävdar däremot att produktmarknader i allmänhet karaktäriseras av imperfekt konkurrens och att krisen 2008 var en konjunkturell kris. I de radikalaste postkeynesianska förklaringarna kan det antydas att 2008 exponerade en strukturell kris inom finanskapitalismen.[10] Den generella postkeynesianska ekonomiska politiken,

med statlig belåning och välfärdssatsningar i lågkonjunktur och återbetalning i högkonjunktur, verkar inom den internationella vänsterreformismens retorik, trots världsekonomins förändring, överlag ha förblivit densamma. Den världsekonomiska verkligheten definieras emellertid inte längre av den starka tillväxt, med vissa mindre återkommande konjunkturella svängningar, som präglade den fordistiska produktionsepoken under efterkrigstidens första tre decennier. Även en tongivande och tämligen moderat postkeynesianskt orienterad makroekonom som David Romer, professor i Berkeley, har påpekat hur de etablerade makroekonomiska modellerna och lösningarna har visat sig vara otillräckliga och dysfunktionella för att förstå och hantera den ekonomiska situationen sedan krisen 2008.[11]

Något nytänkande svar på dessa omständigheter tycktes heller inte komma från varken LO, socialdemokraterna eller Vänsterpartiet i den offentliga debatten inför valet 2014. I stället verkade det vara en fortsatt retorik med varianter av socialt stabiliserande postkeynesiansk stimulans- och omfördelningspolitik och, i de mest konfrontativa förslagen, också vissa ambitioner om regleringar av finanskapitalet. I undersökningens problemformulering frågade jag därför om vänsterreformismen har blivit kapitalismens egentliga utopism, fast i en negativ bemärkelse. För, är inte en postkeynesiansk ekonomisk politik mer anpassad till efterkrigstidens arbetskraftsintensiva industriella kapitalism och stabila tillväxtnivåer, än till dagens kredit- och finansdrivna kapitalism som snarare präglas av en generell tendens mot recession med utplaning i bruttonationalprodukten och dramatiska men temporära upp- och nedgångar? Är det överhuvud taget meningsfullt att sätta sin tilltro till att någon form av rekonstruerad och statligt reglerad kapitalackumulation ska kunna rädda situationen mer än ytterst kortsiktigt? Jag ville mot denna bakgrund veta vad LO, socialdemokraterna och Vänsterpartiet hade att säga om hur de vill utforma Sveriges ekonomiska politik. Det undersökta materialet består dels av ekonomisk-politiska program, dels tal och debattartiklar av, och intervjuer med, partiledare och ekonomisk-politiska talespersoner som var aktuella vid valet hösten 2014.

Resultat

LO-ekonomerna presenterar en klassisk stimulanspolitik som vill säkra löntagarnas situation på arbetsmarknaden och uppnå full sysselsättning i betydelsen låg arbetslöshet och hög sysselsättning.[12] Denna stimulanspolitik hävdas stärka grunden för tillväxt och en utveckling av välfärden. Även om det poängteras att det inte är realistiskt att återgå till den arbetsmarknadspolitik som rådde före 1990-talet, är det fortfarande 1950-talets lönepolitik och ekonomiska politik, den så kallade

Rehn-Meidner-modellen, som utgör den uttalade grunden för LO:s ambitioner rörande strukturomvandling och lönepolitik. Det handlar om en återhållsam finanspolitik, en aktiv arbetsmarknadspolitik och en solidarisk lönepolitik genom samordnade löneförhandlingar. Högsta prioritet i den ekonomiska politiken har bytesbalans och finansiellt sparande i offentlig respektive privat sektor eftersom ”en förändring i dessa balanser kan påverka både den reala (det vill säga produktion och sysselsättning) och finansiella stabiliteten i ekonomin”.[13] Avsikten är att det ska gynna full sysselsättning vid hög sysselsättningsgrad, en hög tillväxt, samt en jämn inkomstfördelning. LO förespråkar sammantaget en ekonomisk politik som visserligen vill bejaka löntagarnas fulla sysselsättning, men främst vill värna om fiskal konsolidering.

Det antydda särskiljandet av en kapitalismens produktiva, reala, sysselsättningsekonomi från en kapitalismens improduktiva finansiella ekonomi, tycks vila på ett antagande om att den existerande kapitalismen inom sig bär en potentiellt balanserad kapitalism som syftar till arbete och samhälleligt välstånd. Den produktiva ekonomin görs i postkeynesianismen lätt synonym med ett föreställt konkret och uppbyggligt nationellt industrikapital, medan finansekonomin görs synonym med ett abstrakt, destruktivt och globalt finanskapital. Problemet med att vilja prioritera den produktiva realekonomin på bekostnad av den improduktiva finansekonomin är att kapitalismen som en sammanhängande värdeackumulerande global totalitet därigenom också förnekas. Anledningen till att kapital i ökad utsträckning flyttas från industriell produktion till finanssektorn – och till och med investeras i statsobligationer i länder med negativa styrräntor – beror ju på att investeringar i varuproduktion i minskad utsträckning genererar tillräckligt höga profitkvoter. Kredit- och finanssektorerna är inte några externa, avvikande eller parasitära omständigheter, utan immanenta funktioner nödvändiga för att organisera, upprätthålla och säkra reproduktionen av kapitalets totala produktions- och maktrelationer.[14]

Såväl återhållsam finanspolitik som reglerad finansmarknad och hög strukturomvandling är typiska samtida socialdemokratiska mål, men i kombination bildar de en orealistisk och potentiellt populistisk form av reformism där enskilda moment av värdeackumulationen urskiljs, avhistoriseras och skuldbeläggs. Den faktiska kausala relationen omvänds och dilemmat med kapitalismens strukturella krislogik och politikens begränsningar inom densamma utelämnas. Fiskal konsolidering ligger exempelvis helt i linje med finansmarknadsaktörernas intresse, förutsatt att den vid finansiella kriser fortsatt innebär rekapitalisering av finansiella företag med dåliga lån och likviditetsproblem.

I fråga om socialdemokraterna fann jag partiets medverkan i det nystartade nätverket Progressive Alliance och dess möte i Stockholm 2013 särskilt intressant. Nätverket består av ett åttiotal partier från hela världen och temat för Stockholmsmötet var ”A New Global Deal”. Socialdemokraternas ordförande Stefan Löfven var värd för mötet. Med på mötet fanns ett hundratal deltagare från ett fyrtiotal länder. En av dem var Karl-Petter Thorwaldsson, ordförande för svenska LO. Mötet uppgavs handla om ett globalt handslag mellan arbete och kapital som ”grunden för fri och rättvis handel, ökat välstånd och schyssta jobb för alla”.[15] Detta sägs åstadkommas genom ”engagemang från politiken, näringslivet och facket”.[16] Med andra ord finns en ambition om en global variant av den socialdemokratiska korporativistiska modellen med grund i Saltsjöbadsavtalet 1938 mellan LO och SAF. I Löfvens installationstal som partiordförande 2012 framhöll han också ambitionen till ett globalt handslag mellan arbete och kapital genom att ”förbättra villkoren i land efter land” tills det till slut inte finns länder ”med usla villkor kvar att utnyttja”.[17] Angående Sveriges roll sade han följande:

> Därför vill jag att Sverige ska vara ledande i arbetet för en global Saltsjöbadsanda. Vi behöver överenskommelser som säkrar organisationsfrihet, kollektivavtal, social trygghet och goda företagsresultat. Det gör att löntagare inte ställs mot löntagare. Det gör att vårt näringsliv får konkurrera med sin fulla kompetens. Det gör att löner och välstånd höjs i vår omvärld, handeln ökar, alla gynnas.[18]

I talet poängterade Löfven att när det kommer till att skapa jobb så hittar han hellre lösningar än pekar ut särintressen och identifierar konflikter. Vidare framhöll han också betydelsen av samverkan, att stärka innovationskedjan, investera i infrastruktur och boende, tuffa reglar på finansmarknaden och att öka tillgången på riskkapital, så länge man gör det tillsammans.[19]

På världsmarknaden sägs det alltså finnas en implicit situation som alla egentligen har samma intresse av att arbeta för. Det är en anmärkningsvärt konfliktfri ekonomisk värld och ett rätlinjigt framåtskridande som beskrivs, där en global korporativistisk konsensus är ett eftersträvansvärt mål. Den historiska kompromiss mellan socialdemokratin och näringslivet som kom till stånd på 1930-talet, var emellertid inte primärt ett resultat av ett principiellt ställningstagande för ett harmoniskt klassamarbete, utan en strategisk kompromiss i en konfliktbaserad maktbalans mellan en välorganiserad arbetarklass och det kapitalstarka näringslivet. I dagsläget skulle det behövas en globalt sammanhållen arbetarklass för att svara kapitalet med motsvarande maktmedel. Progressive

Alliances och Löfvens storvulna visioner står också i kontrast till den illusionslösa och teknokratiska pragmatism som socialdemokraternas ekonomiska talesperson Magdalena Andersson gav uttryck för inför valet hösten 2014. Utrymmet för reformer sades där vara begränsat och tydligt underordnat gängse budgetregler och finanspolitiska ramverk. Avsaknaden av politisk vilja och tro på ett mer rättvist och jämlikt samhälle är påtaglig i hennes uttalanden.[20]

Som statsvetaren Sverker Gustavsson poängterar, har den ekonomiska liberalismen sedan 1980-talet alltmer dominerat världen på bekostnad av den sociala liberalismen.[21] Marknadens fria rörlighet har genom avregleringar och privatiseringar prioriterats framför det sociala medborgarskapets fri- och rättigheter. Därutöver ges utökat tolkningsutrymme till domstolar och myndigheter. Exempelvis är centralbankerna undantagna den indirekta demokratins representativt förmedlade folkstyre. En konsekvens av denna förändring är att penningmängd och penningvärde har gynnats före resursutnyttjande och arbetslöshet.[22] Därmed reduceras också de sociala kostnaderna och riskerna för finanssektorns investerare som regeringar konkurrerar om att erbjuda fördelaktiga villkor. Prioriterandet av ekonomisk liberalism före social politik är en global historisk utveckling och märks alltså även i socialdemokraternas liberalisering av den egna ekonomiska politiken.

I motsats till socialdemokraterna och LO argumenterar Vänsterpartiet i sitt partiprogram explicit för att den rådande borgerliga demokratins begränsning till politiken, som fråntar medborgarna kontrollen över ekonomin, är ett demokratiskt problem.[23] Antagandena och argumentationen är heller inte konsensuspräglad, som hos socialdemokraterna och i viss mån LO, utan tydligt konflikt- och konfrontationsorienterade. Världen hävdas vara sammansatt av differentierade intressen baserade på kapitalets sociala relationer. Det finns i partiets formella ideologiska riktlinjer en långsiktig ambition som delvis går bortom det postkeynesianska administrerandet av kapitalismen. Den föreskrivna ekonomiska politiken kan snarast definieras som statssocialistisk. De konkreta förslagen präglas emellertid av en pragmatisk reformism syftandes till att bygga ut välfärden och den offentliga sektorn:

> Den offentliga sektorns andel av BNP måste öka i takt med att behoven av vård och annan offentlig service, liksom tjänsteproduktionens andel av ekonomin överlag, växer. Den skall finansieras genom ett solidariskt utformat skattesystem. Taxor och avgifter för allmännyttiga tjänster skall hållas så låga som möjligt. På lång sikt behöver skattenivån fortsätta att höjas, och det offentliga ägandet i ekonomin utvidgas. Privatiseringar

av gemensamma tillgångar och offentliga verksamheter måste avvisas. Gemensamt ägande underlättar en långsiktig samhällsplanering, vilket är en förutsättning för ett ekologiskt hållbart samhälle. Pensionsfonderna skall inte bidra till det spekulativa börskapitalet utan användas till trygga, offentliga investeringar. De allmänna pensionsfonderna måste få rätt att skaffa sig aktiemajoritet också i de svenska storföretagen.[24]

Notabelt är främst ambitionen om en växande offentlig sektor, höjd skattenivå och inspirationen från LO:s gamla löntagarfonder gällande pensionsfondernas potentiella ekonomiska makt. Vid en närmare titt på partiprogrammets utlåtanden om det globala kapitalet nämns bland annat ”skatt på internationella valutatransaktioner för att motverka skadlig spekulation och stabilisera världsekonomin”.[25] Vänsterpartiet ska vidare arbeta för globala kapitalregleringar och omfördela ”makten över kapitalströmmar, ekonomisk- och handelspolitik på regional eller nationell nivå”.[26]

Ifall partiprogrammet kan sägas ha en reformistisk strategi för ett socialistiskt samhälle, förespråkar valplattformen för riksdagsvalet 2014 en mer traditionell socialdemokratisk postkeynesianism.[27] Till exempel hävdas full sysselsättning vara den ekonomiska politikens överordnade mål. Sysselsättningsmål ska komplettera penningpolitiken och överskottsmålet ska ersättas ”med ett mål om budget i balans över en konjunkturcykel” för att öka ”samhällsnyttiga investeringar i syfte att sänka arbetslösheten”.[28] Även partiledaren Jonas Sjöstedts avslutningstal på partiets 40:e kongress var i en socialdemokratisk anda med resonemang om bra arbetsvillkor, kollektivavtal, reglering av kapitalet och statliga investeringar för fler arbetstillfällen.[29]

Vänsterpartiets konkreta ekonomiska politik innebär således en postkeynesiansk stimulanspolitik för en traditionell socialdemokratisk reformering av välfärdspolitiken – inte helt olik den Löfven gav uttryck för både som representant för Progressive Alliance och i sitt installationstal som partiordförande. I Vänsterpartiet verkar det emellertid handla om faktiska ambitioner snarare än, som hos socialdemokraterna, ett principiellt och idealt mål. Vänsterpartiets ekonomiska politik präglas tydligt av en konventionell demokratisk diskurs om politiken som konstituerad av en dualism mellan privata marknadslösningar och offentliga samhällsuppdrag. Även denna dikotomi är emellertid en i grunden borgerlig uppdelning för den aktuella historiska situationens mest gynnsamma administrering och reproduktion av kapitalackumulationen.

Avslutande diskussion

Den sammantagna bilden som framträder av svensk vänsterreformism är att den är defensiv och idéfattig i relation till kapitalismens utveckling. På delvis olika sätt vill såväl LO och socialdemokraterna som Vänsterpartiet försöka återupprepa de expansiva framgångarna som rådde fram till 1980-talet och försvara arbetssamhället. Reformismens jämlikhets- och frihetssträvan gällande det sociala medborgarskapet och en stark välfärdsstat kan visserligen sägas vara lika relevanta som någonsin under 1900-talet. Problemet är att medlet – det ekonomiska ansvarstagandet och förhandlandet mellan politiken och kapitalet om människan som ömsom mål och ömsom medel – i praktiken ofta har övergivits av kapitalets intressenter. Konflikten och kampen mellan politik och kapital förs alltmer ensidigt, konfrontativt och kompromisslöst från det globala kapitalets sida, vilket bland annat har resulterat i att kapitalägarnas andel av nationalinkomsten inom OECD sedan 1980-talet har ökat på bekostnad av löntagarna.[30]

Att vänsterreformismens ekonomiska politik ser ut som den gör verkar, från ett historiskt-strukturellt perspektiv, bero på att den förs genom organisationer bundna av och begränsade till staten. Därför måste de anpassa sig till sin avgränsade del av världen, även om kapitalet med alla avregleringar sedan 1970-talet rör sig friare och snabbare på en global nivå. Stater konkurrerar med varandra om det lättrörliga globala finanskapitalets investeringar och nödgas rätta och jämka den ekonomiska politiken efter världsmarknadens förutsättningar. Kapitalismen är i finansialiseringens tidsålder inte längre administrerad i stater med olika varianter av keynesiansk ekonomisk politik, som under efterkrigstiden, utan expanderar snarare i enlighet med en nyliberal hayekiansk konsolideringsmodell enligt vilken marknaden ska frigöras från demokratins oberäknelighet och ineffektivitet.[31] Välfärdsstaterna och deras fiskala politik har ersatts med konsoliderade åtstramnings- och nedskärningsstater med en monetär politik driven av självständiga centralbanker, och där omfördelningen snarare sker från arbete och skatter till kapitalet än tvärtom.[32]

Det intressanta är därför att den traditionella keynesianismens storskaliga fiskala politik retoriskt lever kvar hos bland annat socialdemokraterna, när det i regeringsställning handlar om relativt små satsningar som främst resulterar i pseudoarbeten och symbolpolitik i stället för exempelvis nyanställningar i offentlig sektor. Den fiskala konsolideringen, som syftar till soliditet och att inge finansmarknadernas aktörer förtroende för fortsatt kreditgivning och fortsatta investeringar, är således i praktiken viktigare än medborgerliga intressen, behov och önskemål. Aktuell forskning i ekonomisk politik av Lukas Haffert och

Philip Mehrtens, med Sverige som främsta exempel, visar också att när en fiskal konsolideringspolitik väl har etablerats i ett lands politiska diskurs och institutioner går det inte att förändra den, i alla fall inte på kort sikt.[33] En traditionell och etablerad (post)keynesiansk berättelse kan likväl fortsätta att användas, trots att konsolideringsutvecklingen i praktiken har omöjliggjort storskaliga fiskala projekt.

Damien Raess och Jonas Pontusson, forskare i internationell ekonomisk politik, hävdar emellertid att de finanspolitiska stimulansåtgärder som genomfördes i bland annat Sverige under den stora konjunkturnedgången 2008–2009 borde betraktas som keynesianska.[34] Med offentliga medel rekapitaliserades banker och andra finansiella företag som hade dåliga lån och likviditetsproblem. Dessa räddningsaktioner var, oavsett i vilken ekonomisk tradition de kategoriseras, tveklöst storskaliga fiskala projekt. De snabba och enhetliga räddningsaktionerna som då genomfördes är likväl av en helt annan karaktär än både vänsterreformismens uttalade ekonomiska politik och de ingripanden som präglade flera av OECD:s medlemsländer i samband med krisen 1973–1974. Bland 1970-talets heterodoxa ingripanden fanns protektionism, valutadevalvering, industriell subventionering, samt utvidgning av arbetslöshetsförstärkningarna och höjning av arbetslöshetsbidragen.[35] Det är initiativ som numera ofta förhindras av olika rättsliga internationella överenskommelser – som det globala handelssystemets legala förpliktelser, EU:s konkurrenspolitiska regleringar samt Euron som gör att enskilda medlemsländer inte kan devalvera valutan.[36]

Motivet till den delvis daterade och tillrättalagda bilden av kapitalismen som potentiellt progressiv i svensk vänsterreformism härrör från den ideologiska och retoriska processen att få de två allt mer oförenliga realiteterna – statscentrerad politik och ett globalt finanskapital – att i möjligaste mån överensstämma. Sett från ett politiskt-strategiskt perspektiv är det den eftergift som partier och fackföreningar måste göra för att motivera sin fortsatta existens. I enlighet med samtidens globala styrning, ”global governance”, är det emellertid av mindre betydelse vilka eller vilket parti som styr ett land och förvaltar dess kapitalackumulation. Även ett marxistiskt parti som grekiska SYRIZA kan i utbyte mot lån i enlighet med EU-kommissionens, Europeiska centralbankens och Internationella valutafondens riktlinjer fås att i regeringsställning förvalta en hårdför krispolitik – trots att partiet bildades i opposition till just en sådan nedskärningspolitik. Det är bland annat denna utveckling mot global styrning och exkludering av ekonomin från den parlamentariska politiken som har gett upphov till talet om ett post-politiskt tillstånd.

Sedan jag gjorde min undersökning 2014 är den mest anmärkningsvärda världsekonomiska utvecklingen utbredningen av negativa styrräntor inom OECD. I avsaknaden av en bättre fungerande och mer verksam fiskal politik har det generella svaret blivit monetära regleringar.[37] Förutom den svenska riksbanken har även den Europeiska centralbanken, den danska riksbanken, den schweiziska riksbanken och den japanska riksbanken antagit negativa styrräntor för att hålla nere valutornas värde och importera inflation. Avsikten från riks- och centralbankerna med att sänka styrräntorna till negativa nivåer är att på det sättet försöka bejaka affärsbankernas kreditgivning och stimulera till investeringar. En svag valuta anses exempelvis vara en konkurrensfördel för att stödja exportindustrin. Ifall räntan inte sänks riskeras vidare ett stort inflöde av billigt kapital från företag med överlikviditet som vill placera sig i en stigande valuta. Anmärkningsvärt är att det inte är någon brist på investerare som gärna betalar en avgift för att låna ut pengar till stater med negativa räntor. För att behålla penningformen måste pengar placeras någonstans och det kan dessutom bli lönsamt i en deflationskris där pengarnas köpkraft ökar mer än vad deras antal minskar.[38] Därtill går det att spekulera i ändrade valutakurser. Det är alltså numera generellt så osäker lönsamhet i att investera i varuproduktion att investerare lika gärna, eller ännu hellre, lånar pengar till stater med negativa styrräntor för att åtminstone tillsvidare bevara penningformen.

Sverige är ett av de europeiska länder som har klarat sig bäst ur krisen, främst tack vare den industriella exporten, den egna valutan och hushållens omfattande belåning och skuldsättning – de svenska hushållen hör till OECD:s högst belånade – som emellertid har medfört att den expansiva bostadsmarknaden ständigt hotas av ett kraftigt prisfall.[39] Mot bakgrund av Streecks tidigare nämnda argumentation för hur kapitalismen sedan 1970-talet lever på köpt tid i avsaknad av realekonomisk stabilitet, är det intressant att kort referera hur Stephan Müchler, vd för sydsvenska handelskammaren, sammanfattar den negativa räntans dubbla verkan på det sydsvenska näringslivet: han menar att merparten av småföretagarna han mött säger att det visserligen går bra för dem, de låga räntorna minskar deras omkostnader och affärerna blomstrar, samtidigt som de är väldigt osäkra på framtiden.[40] Minusräntan anses vara osund och ett konkret bevis för att konjunkturerna är högst osäkra då det när som helst kan vända till räntechocker, nedskärningar och förlorade kunder.

– Minusräntan skapar oro, sammanfattar Stephan Müchler.

– Det är inte riktigt bra. Det finns obalanser i det ekonomiska systemet. Världsekonomin hålls uppe med låga räntor och konstgjord andning.[41]

Hållningen att kapitalismen lever på köpt tid med artificiella medel står i kontrast till den bild av kapitalismen som indirekt framkommer i den aktuella vänsterreformistiska ekonomiska politiken. Postkeynesianska välfärdssatsningar ska finansieras med främst offentliga lån och möjligen också beskattning baserad på profitproduktionen. Men varifrån ska profiten och därigenom tillväxten komma – den som ska göra att de offentliga lånen kan betalas tillbaka med skattepengar baserade på profitproduktionen? Vad ska följa efter den expanderade statliga skuldsättningen? Vilken marknad och vilket arbete ska producera profit som kan konstituera och garantera solvensen och likviditeten? Vad ska finanskapitalet investeras i? Ifall geosfärens och biosfärens realiteter ska inkluderas går det vidare att fråga hur man ska hantera motsättningen mellan strävan efter välfärd och evig tillväxt i en industriell civilisation driven av fossila bränslen, och ett jordklot med ändliga resurser och global uppvärmning.[42]

Statligt finansierade investeringar producerar inte profit. Stater kan krasst sett bara låna, omfördela och spendera pengar.[43] Det är lätt att glömma bort i den samtida makroekonomiska diskursen att kapitalism inte syftar till att ge människor jobb, öka bruttonationalproduktionen, skapa tillväxt eller välfärd. Kapitalism handlar om att producera profit och ackumulera kapital. Kapitalism är först och sist självexpanderande värde. Under den fordistiska produktionsepoken hade det industriellt drivna kapitalet behov och intresse av att bygga upp ett samhälle runt fabrikerna, framför allt efter det andra världskriget då kapitalet behövde rekonstrueras, men det är ett incitament som inte återfinns i samma utsträckning i finansialiseringens tidsålder.

Kanske har den samtida kapitalismen efter krisen 2008 uppenbarat den existerande reformismens historiskt-strukturella och politiskt-strategiska gränser?[44] Oavsett vilket är det ett minst sagt delikat dilemma hur vänsterreformistiska partier och fackföreningar ska kunna formulera en övertygande ekonomisk politik i världsekonomins nuvarande tillstånd. Genom att fortsätta att vilja vara ”realistisk” och ”ansvarstagande”, i enlighet med den globala styrningen, samtidigt som retoriken om ett uppbyggligt, ekonomiskt omfördelande och socialt inkluderande samhälle bibehålls, kan en sådan politik framstå som föråldrad, falsk och nostalgisk då den förutsätter en balanserad och stark tillväxtkapitalism. Den ekonomiska politiken blir då ett slags inverterad och negativ utopi.

Noter

1. Holmqvist, Fredrik, "Vänsterns dröm om en harmonisk tillväxtkapitalism. Reformismen som fetischism", Björk, Mårten & Wittrock, Jon (red.), *Människa, stat, utopi: En antologi om det möjligas konst*, Stockholm 2015, s. 70–88.
2. För en aktuell och utförlig kritisk redogörelse för kapitalismens utveckling sedan efterkrigstiden i OECD-området se t ex Streeck, Wolfgang, *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*, London & New York 2016.
3. Se https://www.arbetsformedlingen.se/For-arbetsgivare/Anstallningsstod.html (senast besökt 2016 12 05).
4. Enligt Paulsen, Roland, "Med låtsasjobb mot framtiden", *Dagens Nyheter* 15/7 2016
5. Paulsen 2016.
6. Paulsen, Roland, *Vi bara lyder: En berättelse om Arbetsförmedlingen*, Stockholm 2015, s. 38.
7. Borio, Claudio, "The movie plays on: A lens for viewing the global economy", Bank for International Settlements, FT Debt Capital Markets Outlook London, 10 February 2016: http://www.bis.org/speeches/sp160210_slides.pdf (senast besökt 2017 01 12).
8. Streeck, Wolfgang, *Köpt tid: Den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris*, Göteborg 2013, s. 19–63.
9. Streeck 2013, s. 27.
10. Varianter av dessa två dominerande analyser förekommer t ex i Bengtsson, Erik (red.), *Den sänkta löneandelen: Orsaker, konsekvenser och handlingsalternativ,* Stockholm 2013.
11. Se t ex Romer, David, "What Have We Learned about Fiscal Policy from the Crisis?", i Blanchard, Olivier, Romer, David, Spence, Michael & Stiglitz, Joseph (red.), *In the Wake of the Crisis: Leading Economists Reassess Economic Policy*, MIT Press, 2012, s. 57–66; Romer, David, "Preventing the Next Catastrophe: Where Do We Stand?", i Akerlof, George, Blanchard, Olivier, Romer, David & Stiglitz, Joseph (red.), *What Have We Learned? Macroeconomic Policy After the Crisis*, MIT Press 2014, s. 327–334.
12. http://www.lo.se/start/politiska_sakfragor/full_sysselsattning_och_rattvisa_loner/den_svenska_modellen (senast besökt 2014 08 30).

13. http://www.lo.se/start/politiska_sakfragor/full_sysselsattning_och_solidarisk_lonepolitik/den_svenska_modellen (senast besökt 2014 08 30).
14. Se t ex Sotiropoulos, Dimitris P., Milios, John & Lapatsioras, Spyros, *A Political Economy of Contemporary Capitalism and its Crisis: Demystifying Finance*, London 2013.
15. http://www.socialdemokraterna.se/progressivealliance (senast besökt 2014 08 30).
16. http://www.socialdemokraterna.se/progressivealliance.
17. http://www.socialdemokraterna.se/Webben-for-alla/Partidistrikt/sodra-alvsborg/Nyheter/Lofven-vald-av-kongressen/ (senast besökt 2014 08 30).
18. http://www.socialdemokraterna.se/Webben-for-alla/Partidistrikt/sodra-alvsborg/Nyheter/Lofven-vald-av-kongressen/.
19. http://www.socialdemokraterna.se/Webben-for-alla/Partidistrikt/sodra-alvsborg/Nyheter/Lofven-vald-av-kongressen/.
20. Se t ex: Eriksson, Karin, ”Magdalena Andersson: Jag är inte Anders Borgs värsta fiende”, *Dagens Nyheter*, 19/4 2014; Gomorron Sverige, ”Debatt mellan Anders Borg och Magdalena Andersson”, *Sveriges Television*, 26/3 2014; Lönegård, Claes, ”Budgettricket”, *Fokus*, 21–27/2 2014.
21. Gustavsson, Sverker, ”Politisk och ekonomisk liberalism”, i Brunius, T. (red.), *Forskning över gränserna*, Uppsala, 2010.
22. Gustavsson 2010.
23. https://www.vansterpartiet.se/material/partiprogram/ (senast besökt 2014 08 30).
24. https://www.vansterpartiet.se/material/partiprogram/.
25. https://www.vansterpartiet.se/material/partiprogram/.
26. https://www.vansterpartiet.se/material/partiprogram/.
27. *Vänsterpartiets valplattform för riksdagsvalet 2014.*
28. *Vänsterpartiets valplattform för riksdagsvalet 2014.*
29. http://www.svenskatal.se/20140112-jonas-sjostedt-avslutningstal-pa-vansterpartiets-40e-kongress/ (senaste besökt 2014 08 30).
30. Bengtsson 2013.
31. Namngiven efter nationalekonomen och den politiska filosofen Friedrich von Hayek, se t ex Streeck 2016, s. 21–24, 52–53.
32. Streeck 2016, s. 21–24, 52–53.

33. Haffert, Lukas & Mehrtens, Philip, ”From Austerity to Expansion?: Consolidation, Budget Surpluses, and the Decline of Fiscal Capacity”, *Politics & Society* 43 (1), 2015, s. 119–148.
34. Raess, Damian & Pontusson, Jonas, ”Länder som är olika för en alltmer likartad krispolitik”, *Respons*, 2012:4, s. 34–39.
35. Raess & Pontusson 2012, s. 34–39.
36. Raess & Pontusson 2012, s. 34–39. Se även Bermeo, Nancy & Pontusson, Jonas (red.), *Coping with Crisis: Government Reactions to the Great Recession*, New York 2012.
37. Något som t ex påpekades i samband med World Economic Forum i Davos 2016 av William White, ordförande för OECD:s Review Committee och före detta chef för Bank for International Settlements; Evans-Pritchard, Ambrose, “World faces wave of epic debt defaults, fears central bank veteran”, *The Telegraph*, 19/1 2016.
38. Vilket bl a ekonomhistorikern Rasmus Fleischer har poängterat: https://copyriot.se/2016/02/16/k261-vad-minusrantan-sager-om-var-tid/ (senast besökt 2017 01 03).
39. Se t ex OECD:s chefsekonom, Catherine Manns, varning; Chan, Szu Ping & Fraser, Isabelle, “Fears of a ‘massive’ global property price fall amid ‘dangerous’ conditions and market slow-down”, *The Telegraph*, 2017 01 02.
40. Magnusson, Erik, ”Räntan ett minus som skapar vinster – och oro”, *Sydsvenska Dagbladet*, 17/9 2016.
41. Magnusson 2016.
42. Frågan hur LO, socialdemokraterna och Vänsterpartiet ställer sig till problemet med en materiell reproduktion baserad på en implicit tro på evig tillväxt i relation till geosfären och biosfären har utelämnats här men diskuteras i Holmqvist 2015, s. 85–86.
43. Se t ex Mattick, Paul (Jr.), i *Business as Usual: The Economic Crisis and the Failure of Capitalism*, London 2011, s. 81–82.
44. Jämför med den kritiska diskussionen i Centrum för marxistiska samhällsstudier, *Reformismens omöjligheter*, CMS Stockholm, 2011. http://www.cmsmarx.org/wp-content/uploads/2011/11/CMS-Reformismens-om%C3%B6jligheter.pdf; Centrum för marxistiska samhällsstudier, ”Reformismens omöjligheter”, *Socialistisk Debatt* nummer 209, ”Reformismens (o)möjligheter?”, 2014.

”Det rättvisaste är utan tvekan, att personalen i samtliga fabriker ha lika stora förtjänstmöjligheter”

Moralisk ekonomi i relationen mellan arbetare och kapitalägare

Pål Brunnström

Det är med stor portion ödmjukhet jag i det följande vill lyfta en diskussion kring den brittiske historikern E.P. Thompsons begrepp ”moral economy”, eller direktöversatt till svenska ”moralisk ekonomi”.[1] Temat berör diskussionen kring begreppen paternalism/patriarkalism, ett hett ämne för arbetarhistoriker under lång tid och jag vill inte på något sätt påskina att jag kan omfamna hela den debatten, men tror ändå att jag i det följande kan ha något att tillföra från ett delvis nytt perspektiv.[2]

Paternalismen kopplas framför allt till 1800-talets bruks- och industrisamhällen, men den period jag studerat i min avhandling är mellankrigstiden 1918–1939.[3] Under den här perioden ser vi en successiv omformning av de värdesystem som omger produktionen och ekonomin, och det jag här vill diskutera är hur dessa förändringar kan beskrivas.

Vad jag föreslår är att vi ska använda ”moralisk ekonomi” som ett generiskt begrepp – ett sätt att mer allmänt tänka kring de normer som gäller för ekonomiska relationer. Paternalismen blir då ett av flera sådana normsystem.

Begreppet *moralisk ekonomi* lanserades 1971 av E.P. Thompson som ett sätt att begripliggöra arbetarklassprotester i England under 1700-talet där kraven handlade om att priserna på bröd och spannmål skulle sättas utifrån moraliska principer snarare än marknadsekonomiska.[4] Begreppet har givit upphov till en livlig debatt och används inom breda forskningsfält och vetenskapsteori, mest känd är kanske statsvetaren James C Scott som i *The moral economy of the peasant* breddar definitionen av begreppet och använder det för att analysera bondeuppror i Sydostasien. I Scotts version av begreppet inkluderas olika system av moraliska

utsagor som handlar om fattiga människors ”rätt till uppehälle”, och är inte bundet till de konflikter kring bröd- och spannmålspriser som E.P. Thompson undersöker.[5] Även om E.P. Thompson explicit exkluderar paternalism från det han menar med moralisk ekonomi[6] menar jag att det finns ett värde i att vidga begreppet till att omfatta alla typer av moraliskt och etiskt baserade ekonomiska logiker bortom de specifika historiska skeenden som E.P. Thompson själv analyserar, och i detta också inkludera paternalism som ideologi och praktik. Detta ligger i linje med James C Scotts användning av begreppet och det sätt som det använts i senare forskning.[7]

En grundläggande utgångspunkt här är att det inte finns någon ekonomi som *inte* är moralisk. Ibland, exempelvis hos ekonomhistorikern Tomas Matti, diskuteras paternalism i motsats till ett företagarideal som utgår från rationella val för att uppnå profitmaximering, men jag vill betona att även det bör betraktas som ett normsystem.[8] Det finns inga ekonomiska praktiker som är neutrala, naturliga eller objektivt mest rationella, utan alla bygger på någon form av normuppfattningar.

Matti, och i än högre grad historikern Niklas Stenlås, lyfter fram vad den senare kallar ”ideologiska fragment av paternalistiskt tänkande” som lever kvar hos senare generationer av företagsledare även sedan den paternalistiska ideologin blivit mindre gångbar.[9] Det menar jag är problematiskt på flera sätt. Dels implicerar detta synsätt att det inom en ideologi eller en diskurs kan finnas element som lever kvar utan att fylla någon aktiv funktion i sin samtid. Jag menar istället att sådana element av en ideologi eller en diskurs alltid omformas och omtolkas för att fortsätta vara relevanta, annars försvinner de. Dels var paternalismen en levande ideologi under den period som diskuteras, med tydliga företrädare som de här undersökta kapitalägarna kände väl till men vars projekt de inte delade. Då blir det komplicerat att prata om paternalismen som ett övervunnet stadium som bara lever kvar som ideologiska rester.[10]

Jag ska försöka illustrera mina poänger utifrån delar av det empiriska material som jag undersökt i min avhandling, nämligen vad som hände i Slite när den tidigare lokalt ägda cementfabriken köptes upp av storkoncernen Skånska Cementaktiebolaget. Materialet jag utgår från är brev skriva till och av Ernst Wehtje den yngre, verkställande direktör för Skånska Cementaktiebolaget och centralfigur i Wehtje-koncernen, en av dåtidens mäktigaste företagsgrupper, samt högerpolitiker och ledande person i Industriförbundet.[11]

Cementproduktionen i Slite och Skånska Cementaktiebolaget

Skånska Cementaktiebolaget och släkten Wehtje var storägare av cementproduktion i Sverige och köpte under mellankrigstiden successivt upp nära nog alla andra konkurrerande företag och produktionsanläggningar. År 1931 tog de över cementproduktionen i den lilla gotländska orten Slite.[12] Under det första året fortsatte produktionen i stort sett som tidigare under ledning av kapten Fredrik Nyström, som var fabrikens grundare och hade lång tradition på orten där hans far verkat som ”kalkpatron” sedan slutet av 1800-talet.[13] Slite inordnades successivt i Skånska Cementaktiebolaget och Cementas organisation, rutiner för frakt samordnades och likriktades och vissa tekniska förbättringar genomfördes.[14]

Ett år efter övertagandet bytte ledningen för Skånska Cementaktiebolaget och dess verkställande direktör Ernst Wehtje den yngre ut Nyström mot en ny chef. De valde Arendt de Jounge som varit anställd som disponent för Visby cementfabrik, vilken sedan tidigare var knuten till Skånska Cementaktiebolaget.[15] I snabb takt avskaffade den nya chefen, med Wehtjes understöd, många av de lokala avtal som arbetarna på Slitefabriken kommit överens om med den gamla ledningen. Det gällde lönenivåer, sjuk- och pensionskassa, skyddskläder med mera.[16] Det viktigaste eller, som De Jounge uttryckte det, det sorgligaste var dock ett arbetarråd med visst inflytande över fabrikens drift samt ett Samarbetsavtal mellan arbetarna och företagsledningen från 1929.[17] Vid tiden för avtalets tillkomst var konkurrensen från just Skånska Cementaktiebolaget mycket stark och Slitefabrikens ekonomiska situation ytterst svår. I utbyte mot ökade arbetsprestationer och att arbetarna höll nere sina lönekrav stipulerade avtalet bland annat att det för en kategori arbetare, klassade som ”fast anställda”, fanns en skyldighet för bolaget att erbjuda arbete och lön året runt och att arbetarna genom ett industriråd gavs insyn i och inflytande över bolagets skötsel. Gruppen fast anställda omfattade 118 personer, och de kunde inte avskedas under gällande avtalstid.[18]

Våren 1933, bara ett halvår efter att den nya chefen tillträtt, var avtalet i allt väsentligt borta. Det nya avtalet innebar också stora lönesänkningar, och Arendt De Jounge skrev till Ernst Wehtje den yngre:

> Med ovan nämna reduceringar komma dock Slitefabrikens ackordslöner att ligga något över Visbyfabrikens. Visbyfabrikens högsta ackord har varit cementpackning, som givit 1:24 och efter reduktionen kommer att giva 1:10, i Slite efter reduktionen 1:22. *Det rättvisaste är utan tvekan, att personalen i samtliga fabriker ha lika stora förtjänstmöjligheter,* men frågan är om vinsten utav en ytterligare mindre ned-

pressning av ackordslönerna motsvarar kostnaderna för en eventuell konflikt.[19]

Lönesänkningarna drabbade alltså inte bara Slite utan också företagets fabrik i Visby. I argumentationen blandas två helt olika argument: å ena sidan en krass kalkyl av var smärtpunkten för arbetarna låg, innan de tog till strejkvapnet, å andra sidan en argumentation baserad på vad som var ”mest rättvist”. Det här med rättvisa är just det som E.P. Thompson och James C Scott försöker ringa in i sin diskussion kring moralisk ekonomi, och här håller sig även kapitalägarna uppenbarligen med en egen definition av ”rättvisa löner”, det vill säga en moralisk uppfattning om ekonomiska förhållanden. Där Thompson och Scott framför allt diskuterat bönder och arbetares uppfattningar utifrån begreppet ”moralisk ekonomi” menar jag, med stöd av bland andra antropologerna Jaime Palomera och Theodora Vetta, att vi ska vidga begreppet så att vi även kan använda det för att förstå de moraliska resonemang som ingick i kapitalägarnas beslut om ekonomi.[20] Palomera och Vetta argumenterar för en användning av ”moralisk ekonomi” som närmar sig Antonio Gramscis hegemonibegrepp, där den moraliska ekonomin ska förstås som en förhandling mellan många aktörer och maktpoler.[21]

Exemplet illustrerar också den dubbelriktade relationen mellan arbetare och kapitalägare. Det här är något som lyfts fram av bland andra arbetarhistorikerna Mikael Ottosson och Lars Berggren i deras analyser av paternalism. Med stöd i ett brittiskt forskningsläge betonar Ottosson och Berggren att paternalismen inte bara var en ideologi påförd uppifrån, utan att de konkreta uttryck som den tog sig på olika arbetsplatser också berodde på arbetarnas mobilisering och krav på fabriks- och bruksägarna. Ottosson betonar vidare att paternalism genom historien betecknat delvis olika former för relationer mellan över- och underordnade personer, och han menar att det inte kan antas finnas kontinuitet mellan dessa former eller ideologin kring dem.[22] I exemplet ovan var det avgörande för företagsledningens beslut vad arbetarna kunde tänkas gå med på och acceptera utan att strejka, och det påverkade vad ledningen kom att uppfatta och beskriva som ”rättvist”.

Behovet av arbete året runt

I det material jag undersöker finns också en del intressanta formuleringar kring vilket ansvar kapitalägarna hade för att se till att arbetarklassen hade jobb året runt, något som alltså skulle erbjudas alla ”fast anställda” enligt det gamla avtalet. Även om Wehtje och De Jounge tydligt markerade att de inte ville följa avtalet så gör de några sådana överväganden.

> Dina förslag till vinterarbeten har jag som hastigast genomgått. Det större arbetet av dessa med utlastningsanordningen synes mig böra komma till utförande, då räntabiliteten ju blir ganska så god, och de nya anordningarna komma att medföra vissa fördelar genom höjning av utlastningskapaciteten. Det enda, som talar mot förslaget är, att ytterligare en del arbetare blir överflödiga. […] Ett arbete, som givetvis skulle bereda sysselsättning åt mycket folk, och som därjämte säkerligen skulle visa en god räntabilitet, skulle vara en ombyggnad av ettans ugn till Unax-ugn och en förlängning av densamma i huvudsak enligt Smitharrnas förslag.[23]

Inför vintern, när cementproduktionen oftast låg nere, sammanställde de Jounge en lista över förbättringar som behövde utföras och arbeten som kunde sysselsätta arbetare. Enligt de Jounges beräkningar skulle sju personer som idag arbetade med lastningen bli övertaliga genom förändringen av utlastningsanordningen. Ernst Wehtje den yngre var positiv till konstruktionen, men invände ändå att transportbandet skulle minska behovet av arbetskraft. Han konkluderade dock att förändringen ändå skulle göras. Föreställningen om att företagsägaren har ett ansvar för de anställda liknar 1800-talets paternalistiska föreställningar om ömsesidiga förpliktelser mellan underordnade och överordnade. Vad jag menar är viktigt att se är att dessa inte kan betraktas som ”rester” utan som ideologiska komponenter i dåtidens moraliska ekonomi, där företagsägaren hade en moralisk skyldighet att se till att arbetarna knutna till den säsongsbetonade produktionen i cementfabriken ändå hade jobb året om. Detta ligger samtidigt i företagsägarnas egenintresse, då de var beroende av att behålla arbetskraften och de yrkesskickliga arbetarna på orten. Det går också att tänka sig att Ernst Wehtje den yngre befarade att det skulle leda till ytterligare konflikter med arbetarna om det började talas om avskedanden, men det har i så fall inte givit några spår i materialet.

Slites omvandling synliggör att den förhandling som skedde mellan vinstmaximerande rationaliteter och andra typer av överväganden inte gav något entydigt resultat. I huvudsak agerade Ernst Wehtje den yngre och hans anställde direktör de Jounge för att upphäva överenskommelsen mellan den tidigare fabriksledningen och arbetarna, vilken gav arbetarna inflytande över produktionen och en rad förmåner som saknades vid andra fabriker. Samtidigt var Wehtje mån om att visa förhandlingsvillighet mot arbetarna, vilket understryker den förhandlade karaktären hos den moraliska ekonomin, där arbetarnas ageranden och uppfattningar också spelar in. Wehtje lyfte fram sysselsättningen på orten som en faktor som ställdes mot vissa möjliga tekniska förändringar som skulle göra

behovet av arbetskraft mindre, och i löneförhandlingarna fanns ett resonemang om ”rättvisa” löner skiljt från en vinstmaximerande logik där den bästa lönen är den lägsta.

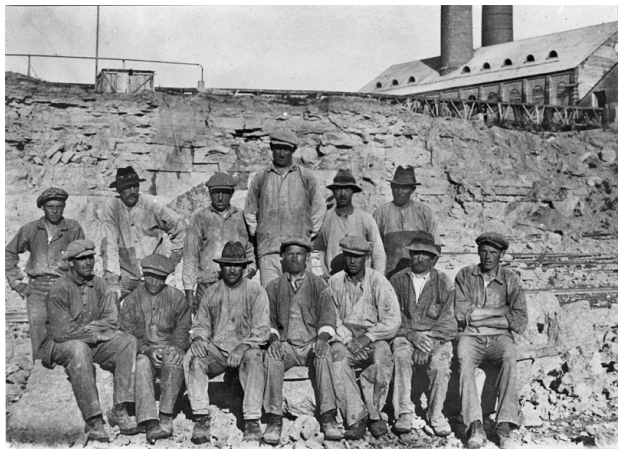

Arbetslag från cementfabrikens stenbrott vid Lämna på 1920-talet. Källa: Othem-Boges hembygdsförening.[24]

Den platsbundna relationen mellan arbetare och kapitalägare

En central aspekt av paternalismen är den geografiska platsens betydelse för maktrelationerna, något som bland andra sociologen Åsa Lundkvist lyft fram.[25] Det märks även i Slite. Ernst Wehtje den yngre skrev till sin far att han understrukit för Nyström att det var ”hela hans inställning, och speciellt förhållandet till arbetarna” som gjorde att de inte hade något förtroende för honom.[26] Däremot var han villig att förflytta Nyström till Visbyfabriken, och det understryker att det var kopplingen till Slite som plats som var det problematiska med Fredrik Nyströms sätt att leda företag. Troligen uppfattade Ernst Wehtje den yngre Nyströms mångåriga knytning till orten som en central del av problemet, och trodde att Nyström inte skulle utgöra något problem, eller åtminstone vore ett mindre problem, i Visby. Plats var central för den typen av moralisk ekonomi som Nyström och i än högre grad Nyströms far, representerade. En av de förändringar som skedde i och med Skånska Cements övertagande av Slite cementfabrik var att förhandlingarna inte längre skedde i Slite. Arbetarnas representanter fick ta sig till Malmö för att träffa den nye ägaren, Ernst Wehtje den yngre.[27]

Avslutning

Poängerna som jag försöker lyfta här sker i dialog med det forskningsläge som diskuterar ungefär samma ekonomiska praktiker utifrån begreppet paternalism. *Moralisk ekonomi* används här som ett sätt att betona föränderligheten i dessa värderingar, hur de kan sammansmälta och förhandlas med alternativa moraluppsättningar och utifrån föränderliga maktrelationer. Jag vill också betona att det är ideologiska element som är aktiva, inte lämningar eller rester.

Andra möjliga sätt att förstå konflikterna på Slite finns så klart. Exempelvis skulle en marxistisk analys kunna ta fasta på styrkeförhållandena i klasskampen, där inslaget av förhandling mellan arbetare och ägaren betonas, en tolkning som har visst stöd i diskussionen om vad det skulle kosta att gå in i en arbetsmarknadskonflikt.[28] Jag menar dock inte att det finns någon motsättning här, utan att den moraliska ekonomin blir det ideologiska uttryck som används för att förklara och legitimera de maktordningar som uppstår även utifrån andra, allt annat än ideologiska, logiker. Det understryker också den poäng som Palomera och Vetta gör, att inte låta begreppet urvattnas när det breddas och bara handla om moral, utan behålla den radikala potential det har i E.P. Thompsons ursprungliga formulering genom att tydligt koppla det till produktionen och klassmotsättningar.[29]

Särskilt vill jag betona de dubbelriktade relationer som är synliga i exemplet, där uppfattningar om legitima krav från arbetargrupper sammanvävs med föreställningar om kapitalägarnas förpliktelser, i linje med Berggrens och Ottossons forskning och i anslutning till Gramscis hegemonibegrepp.

I exemplet från Slite är det tydligt att den relation som arbetarna hade med företagsägaren i hög grad var kodifierad i ett lokalt kollektivavtal, framsprunget ur en situation då arbetarparten befanns sig i en god förhandlingsposition, men inramad av en ideologi som såg relationer mellan arbetare och kapitalägare som en relation av ömsesidiga förpliktelser. Arbetarna arbetade mer och accepterade lönesänkning, men fick i gengäld anställningstrygghet och ett visst inflytande. På liknande sätt vägde också de nya ägarna, Ernst Wehtje och Skånska Cementaktiebolaget, kostnaderna för att skapa allt för stark konflikt med arbetarparten, mot profitmaximering, och vävde in argument om ”rättvisa löner”. De ekonomiska överväganden genomkorsades därmed av olika rationaliteter och överväganden, bäst sammanfattade i begreppet moralisk ekonomi.

Noter

1. Thompson, E.P., ”The moral economy of the English crowd in the eighteenth century”, i *Past and Present* 50/1971, s. 76–136.
2. I litteraturen finns lite olika benämningar på relationen mellan patron och klient, exempelvis Bo Stråth föredrar *patriarkalism* medan Niklas Stenlås använder termen *paternalism*. Jag har valt *paternalism* för att undvika sammanblandning med termen *patriarkat* som i viss feministisk teoribildning används för att beskriva manlig, samhällelig överordning. Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen: Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949*, Lund 1998; Stråth, Bo, *Varvsarbetare i två städer: En historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*, Kungälv 1982. För en översikt av forskningsläget, se Ericsson, Christer, *Kapitalets politik och politikens kapital: Högermän, industrimän och patriarker 1890–1985*, Stockholm 2003, s. 26, not 15, för en diskussion kring patriarkalism som en ideologi se s. 25ff, för exemplifiering av mellankrigstidens paternalistiska högermän se diskussion om Carl Swartz och Arvid Lindman, s. 50ff. Se även Matti, Tomas, *Professionella patriarker – svenska storföretagsledares ideal, praktik och professionaliseringsprocess 1910–1945*, Uppsala 2006; Berggren, Lars, *Ångvisslornas och brickornas värld: Om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840–1905*, Lund 1991; Ottosson, Mikael, *Sohlberg och Surdegen: Sociala relationer på Kosta Glasbruk 1820–1880*, Lund 1999; Lundqvist, Åsa, *Bygden, bruket och samhället: Om människor och organisationer i brukssamhället Bökshol*m, 1900–1979, Lund 2001.
3. Brunnström, Pål, *Ägare och kapital: Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*, Lund 2014.
4. Thompson 1971, s. 76–136.
5. Scott, James C, *The moral economy of the peasant*, London 1976, se särskilt s. 32ff.
6. Thompson 1971, s.132.
7. För en översikt över den diskussion fokuserad kring bönder i tredje världen som Scotts bok var en del av, se Edelman, Marc, ”Bringing the Moral Economy back in… to the Study of 21st-Century Transnational Peasant Movements”, i *American Anthropologist*, vol 107, issue 3, September 2005, s. 331–345. För en översikt över samhällsvetenskaplig debatt påverkad av begreppet moralisk ekonomi se Booth, William James, ”On the Idea of the Moral Economy”, i

The American Political Science Review, vol 88, no 3 (sep. 1994), s. 653–667. Se också Arnold, Thomas Clay Arnold, "Rethinking Moral Economy", i *American Political Science review*, vol. 95, no 1, March 2001, s. 85–95; Palomera, Jaime & Vetta, Theodora, "Moral economy: Rethinking a radical concept", i *Antropological Theory*, 2016 vol. 16(4), s. 413–432.

8. Matti 2006. För en diskussion om hur även begreppet "moral economy" använts på ett sätt som implicerar en dikotomi mellan moralisk och icke-moralisk ekonomi, se Palomera & Vetta 2016, s. 418f.
9. Stenlås 1998, s. 327. Se också Matti 2006 för liknande resonemang där paternalism blir något gammalt som dröjer sig kvar, exempelvis s. 163ff.
10. I diskussionen tar jag stöd i Christer Ericssons och Åsa Lundqvists sätt att diskutera paternalismen som en bestämd ideologi, se Ericsson 2003, s. 25ff, för exemplifiering av mellankrigstidens paternalistiska högermän se diskussion om Carl Swartz och Arvid Lindman, s. 50ff. Lundqvist 2001, s.57–68, 208–212.
11. För en längre beskrivning av Ernst Wehtje den yngre se Brunnström 2014.
12. Brev från Ernst Wehtje den yngre till Herr Kaptenen Fredr. Nyström, Slite 1931–09–17. EJ Wehtje korrespondens 1931 maj–sept, flik N, Lunds Universitetsbibliotek.
13. Sven Olof Ahlberg & Lena Knutson Udd, *Slite cementfabrik: Industri- och kulturhistorisk dokumentation*, Visby 2009, s. 52; Roger Öhrman, *Slite i brytningstid*, Karlstad 1987, s. 246ff, 252.
14. Brev från Ernst Wehtje den yngre till Herr Kaptenen Fredr. Nyström, Slite 1932–03–03, EJ Wehtje korrespondens 1932 jan–apr, flik N, Lunds Universitetsbibliotek; Brev från Ernst Wehtje den yngre till Herr Kaptenen Fredr. Nyström, Slite 1932–04–01, EJ Wehtje korrespondens 1932 jan–apr, flik N, Lunds Universitetsbibliotek; Brev från Fredrik Nyström till Ernst Wehtje den yngre 1932–05–12, EJ Wehtje korrespondens 1932 maj–aug, flik N, Lunds Universitetsbibliotek.
15. Brev från Ernst Wehtje den yngre till Herr Disponenten Arendt De Jounge, Visby 1932–09–17, EJ Wehtje korrespondens 1932 sep–dec, flik IJ, Lunds Universitetsbibliotek.
16. Öhrman 1987, s. 100ff; Brev från Arendt De Jounge till Ernst Wehtje den yngre 1932–11–03, EJ Wehtje korrespondens 1932 sep–dec, flik IJ, Lunds Universitetsbibliotek; Brev från Arendt De Jounge till Ernst Wehtje den yngre 1933–03–24, EJ Wehtje korrespondens 1933 jan–mar, flik J, Lunds Universitetsbibliotek.

17. Brev från Arendt De Jounge till Ernst Wehtje den yngre 1932–10–10, EJ Wehtje korrespondens 1932 sep–dec, flik IJ, Lunds Universitetsbibliotek.
18. Brev från Arendt De Jounge till Ernst Wehtje den yngre 1932–11–03, EJ Wehtje korrespondens 1932 sep–dec, flik IJ, Lunds Universitetsbibliotek; Brev från Ernst Wehtje den yngre till Herr Disponenten Arendt De Jounge, Slite 1932–11–05, EJ Wehtje korrespondens 1932 sep–dec, flik IJ, Lunds Universitetsbibliotek; Brev från Arendt De Jounge till Byggnadsämnesförbundet 1933–02–03, EJ Wehtje korrespondens 1933 jan–mar, flik J, Lunds Universitetsbibliotek; Öhrman 1987, s. 100ff.
19. Brev från Arendt De Jounge till Ernst Wehtje den yngre 1933–01–30, EJ Wehtje korrespondens 1933 jan–mar, flik J, Lunds Universitetsbibliotek. Författarens kursivering.
20. Palomera & Vetta 2016, s.426.
21. Min förståelse av Gramsci bygger i hög grad på Stuart Halls läsning, exempelvis i Hall, Stuart, ”The problem of ideology: marxism without guarantees”, i Morley, David & Chen, Kuan-Hsing (red.), *Critical Dialogues in Cultural Studies*, London 1996. Se även Gramsci, Antonio, *En kollektiv intellektuell*, Staffanstorp 1967; Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, New York 1971.
22. Berggren 1991, s. 267–274, 295–298; Ottosson 1999, s. 160–168, 198f, 250–256.
23. Brev från Ernst Wehtje den yngre till Herr Direktören Arendt De Jounge, Slite 1933–11–10, EJ Wehtje korrespondens 1933 nov–dec, flik IJ, Lunds Universitetsbibliotek.
24. Bilden visar Slite kalkbrott på 1920-talet. Stående från vänster syns: Knut Hultman, Arvid Hejdenberg, Axel Stenström, John Lindahl, Hj. T. Rebinder Cederqvist, Otto Gahnström. Sittande från vänster Karl Pettersson, Axel Svensson (Sörbratt), Hjalmar Appelgren, Wilhelm Karlsson, Karl Hammarström, Karl Lundin och Karl Andersson. Bilden publiceras med vänligt tillstånd från Othem-Boges hembygdsförening. Källa: http://www.bygdeband.se/sverige/gotlands-lan/gotland/othem/slite/bild/2418656/
25. Lundqvist 2001, s. 57–68, 208–212.
26. Brev från Ernst Wehtje den yngre till Ernst Wehtje den äldre 1932–09–23, EJ Wehtje korrespondens 1932 sep–dec, flik W, Lunds Universitetsbibliotek.
27. Öhrman 1987, s. 102f.
28. I sin historik över Slite och dess arbetarrörelse gör Roger Öhrman just en sådan tolkning, Öhrman 1987, s. 102f.
29. Palomera & Vetta 2016, se särskilt s. 424.

Historiografiska berättelser om kvinnohistoria och arbetarhistoria

Daniel Nyström

Inledning

Det finns en självbiografi skriven av den amerikanska historikern Margaret A. Judson (1899–1991) med titeln *Breaking the Barrier: A Professional Autobiography by a Woman Educator and Historian Before the Women's Movement* (1984). Merparten av sin karriär spenderade Judson vid Dauglass College i New Jersey där hon forskade och undervisade om engelsk tidigmodern historia. Då hennes namn förekommer i amerikansk historiografisk litteratur är det antingen för hennes uppmärksammade arbete *The Crisis of the Constitution: An Essay in Constitutional and Political Thought in England 1603–1645* (1949) eller för hennes engagemang i The Berkshire Historical Association – ett ännu existerande nätverk för kvinnliga historiker etablerat 1928.[1] Judsons forskning och feministiska insats är i en svensk kontext föga känd, hennes böcker finns inte att få tag i vid landets universitetsbibliotek och hon hör inte till de personer som brukar förekomma i översiktsverk över tidiga kvinnliga historiker.

Jag stötte av en slump på Judsons självbiografi på ett antikvariat och stannade upp vid uttrycket i undertiteln ”before the women's movement”. Hur kom det sig att en historiker som gick i pension 1967 refererade till sin karriär som något som utspelat sig före kvinnorörelsen? I inledningen fann jag en förklaring till formuleringen: Judson hade blivit uppvaktad av yngre kollegor som nyfiket undrat över hennes erfarenheter av att vara kvinna inom akademin före 1960- och 1970-talen. ”Please write that sad story down while you are alive”, hade de uppmanat henne; det vill säga berätta allt om sexismen och de stängda karriärvägarna.[2] Judsons inledning har en syrlig underton. Visst hade hon upplevt mycken ojämlikhet som frustrerat henne, det kunde hon tillstå, men dessa inslag hade på intet sätt varit definierande

för hennes karriär: ”This story, however, will surprise some of those urging me to write it. Of course it will include frustrations and inequities, but only in part. For it tells of many opportunities and satisfactions, and, I believe, some successes along the way.”[3]

Den syrliga undertonen till trots var mitt kvardröjande intryck att referensen till kvinnorörelsen var underdånig, att den gav sken av att Judson ansåg att händelser efter hennes karriär var av sådan magnitud att hennes egna insatser bleknade vid jämförelse. Jag anslöt med andra ord till synsättet hos de yngre kollegorna som uppmanat henne att nedteckna sina minnen: även jag tänkte att hon av någon anledning fann sig underlägsen kvinnorörelsen.

En genomläsning av självbiografin visar emellertid att detta är en förhastad slutsats. Boken innehåller inga underdåniga skrivningar om 1960- och 1970-talens feminism, istället ger den uttryck för uppfattningen att kvinnors mobilisering genom historien på olika sätt hänger ihop. Vad gäller den amerikanska akademin som Judson porträtterar finns det kopplingar mellan de första kvinnorna som disputerade i historia kring sekelskiftet 1900 och den kvinnohistoriska forskning som växte fram vid mitten av 1900-talet.

Breaking the Barrier synliggör det faktum att kvinnors förbättrade villkor inom och utanför universiteten var en process som pågick under hela 1900-talet. Det nätverk Judson var engagerad i – The Berkshire Historical Association – träffades kontinuerligt vartannat år från 1928.[4] Blotta handlingen att kvinnliga historiker träffades och samtalade om sina villkor inom det amerikanska historikerskrået var betydelsefull. Därtill mobiliserade de för att få kvinnor invalda på ledande poster i The American Historical Association, vilket de också lyckades med då historikern Nellie Neilson blev organisationens första kvinnliga ordförande 1943. Judson skildrar något som bekräftats av senare historiografiska undersökningar, nämligen att kvinnliga historiker under 1900-talets förra del var förhållandevis många till antalet; under perioden 1893–1935 disputerade 334 kvinnor i historia i USA.[5]

Judsons självbiografi får här illustrera en spänning som finns i förståelsen av vilken påverkan 1968-rörelserna – den nya vänstern och den andra vågens kvinnorörelse – hade på den forskning som bedrevs vid universitet runt om i västvärlden. Det är en spänning som återfinns inte bara i förståelsen av framväxten av kvinnohistoria utan även av arbetarhistoria.[6] Som Judsons framställning gör gällande är kopplingen mellan kvinnliga historikers inträde på universiteten och framväxten av kvinnohistorisk forskning tydlig. De kvinnor som var först att utbilda sig var på olika sätt betydelsefulla för utvecklingen av kvinnoforskning. Problemet är att framväxten av kvinnohistoria sällan framställs på det sättet i

historiografisk litteratur.[7] Istället är det 68-rörelserna som vanligen får stå som förklaring till utvecklingen. En typisk formulering är: ”Research in the history of European women on a significant scale was inspired by second-wave feminism.”[8]

Syftet med den här artikeln är att diskutera hur framväxten av kvinnohistoria och arbetarhistoria beskrivs i historiografisk litteratur i Sverige. Fokus ligger på beskrivningar av startpunkter: när anses kvinnohistoria och arbetarhistoria ha uppkommit och vilka impulsgivare anses finnas bakom denna utveckling? Vidare kommer jag att lyfta ett par empiriska exempel som utmanar etablerade föreställningar om forskningens startpunkter. Det handlar om kvinnohistoriska och arbetarhistoriska insatser före 1968 som intagit en marginaliserad plats i den historiografiska litteraturen. Avslutningsvis resonerar jag kring historiografi som genre och varför det tenderar att etableras tämligen förenklade berättelser om forskningens utveckling och förändring.

Perspektiv och definitioner

Eftersom titlar på publikationer är det första läsaren stöter på är de viktiga; jag hade aldrig inhandlat Judsons självbiografi om det inte var för titeln. Det kan därför finnas skäl att stanna upp vid titeln på den här texten – ”Historiografiska berättelser om kvinnohistoria och arbetarhistoria” – och redogöra för vad jag avser med termerna historiografi, berättelse, kvinnohistoria och arbetarhistoria.

Historiografi

I den anglosaxiska världen används historiografi synonymt med historievetenskap, historiografi refererar till disciplinen historia.[9] Detta är en betydelse som är ovanlig på svenska där historiografi istället är benämningen på den vetenskapshistoriska inriktning som studerar historieskrivningens historia.[10] En sådan studie riktar in sig på att studera olika sätt som historien framställts, vilka historiker som varit aktiva, vilka normer som funnits för verksamheten, hur historiker profilerat sig, vilka ämnen som ansetts viktiga att forska om och så vidare. Utöver dessa betydelser kan historiografi även markera ett metaperspektiv på studiet av historieskrivningens historia.[11] Detta perspektiv innebär att befintliga historiografiska framställningar granskas kritiskt. Syftet med ett sådant metastudium är främst att uppmärksamma hur utsagor om den egna verksamheten används som traditionsförmedling till studenter och unga forskare, som kanonisering av äldre historiker och forskningssammanhang och som legitimering av nutida satsningar och inriktningar.

Den anglosaxiska betydelsen av historiografi förekommer inte i den här texten, utan det är i betydelserna historieskrivningens historia och metaperspektiv på historieskrivningens historia som begreppet används.

Berättelse

I ökande grad uppmärksammas att historiografisk litteratur fyller strategiska och legitimerande syften. Historikern Joan Sangster argumenterar för att det i en kanadensisk kontext etablerats en framstegsberättelse om arbetarhistorisk forskning.[12] Denna berättelse framställer äldre forskning som teoretiskt underutvecklad och problematisk ur genusperspektiv. Även om karaktäriseringen av äldre forskning i grova drag stämmer är den attityd den förmedlar olycklig:

> I too have invoked a ”progressive narrative” when I describe labour history moving from a narrow focus on male artisans to a more expansive focus that also took in women, family, and community. Perhaps, however, we can make some distinctions between recognizing certain advances in our writing (as well as possible setbacks) and claiming an ever onward-and-upward improvement over what came before […].[13]

Genusvetaren Clare Hemmings är inne på samma spår då hon argumenterar för att beskrivningar av äldre forskning tenderar att frikopplas från den historiska verkligheten.[14] Med det menar hon att historiografi fungerar på samma sätt som annan historieskrivning, genom att en viss porträtteringen av det förflutna upprepas befästs föreställningar om hur det förflutna var. I sin studie av genusforskning skriver Hemmings:

> What if we start to dispute that which there ”is no disputing” and begin to query its relentless rhetoric? What if we approach the question of Western feminist theory's recent past with greater hesitancy and ask both what is missed in the certainty of such progress narratives and what some of the effects of the same certainty might be?[15]

Vidare menar hon att när en specifik beskrivning av äldre forskning låter sig sägas med få eller inga belägg har det uppstått en berättelse, beskrivningen har blivit *common sense*. Berättelsen har ungefär samma innehåll varje gång den förmedlas oavsett om det är i klassrum eller i vetenskapliga publikationer. Det är viktigt att kritiskt granska dessa berättelser och fråga sig vilka funktioner de fyller och vilka strukturer de upprätthåller.

Kvinnohistoria och arbetarhistoria

Vad som framför allt utmärker kvinnohistorisk och arbetarhistorisk forskning är den omfattande mängden vetenskapliga studier som producerats genom åren. Dessa studier är mycket varierade vad gäller ämnesval, metodologi och ideologiska positioneringar.[16] Kvinnohistorisk och arbetarhistorisk forskning har publicerats i tidskrifter som *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* (1972–2009), *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (1980–), *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* (1977–). År 1982 inrättades en professur i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet och år 2009 fick en av professorstjänsterna i historia vid Lunds universitet inriktning mot arbetarhistoria. Arkiv som Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Huddinge (grundat 1903 i Stockholm) och Kvinnohistoriskt arkiv i Göteborg (grundat 1958, idag KvinnSam) har varit viktiga resurser och mötesplatser.

Benämningarna arbetarhistoria och kvinnohistoria har båda varit föremål för diskussioner. Vad gäller arbetarhistoria har den omfattande produktionen och det stora antalet engagerade aktörer stundtals föranlett preciseringar som arbetarklasshistoria, fackförbundshistoria, arbetsprocesshistoria med flera. Arbetarhistoria tillsammans med benämningen historisk arbetslivsforskning har fungerat som paraplybegrepp.[17] När det kommer till kvinnohistoria finns det även där exempel på preciseringar i stil med kvinnorörelsehistoria och kvinnokulturhistoria. Den största diskussionen har emellertid handlat om relationen mellan kvinnohistoria och genushistoria – huruvida den senare är en vidareutveckling av den förra eller om de är två skilda inriktningar med överlappande fokus.[18] I den här artikeln definieras arbetarhistoria och kvinnohistoria som den forskning som benämnts sådan av verksamma aktörer – antingen då det begav sig eller i senare tiders historiografiska översikter.

Historiografiska berättelser och äldre forskning

På samma sätt som andra former av litteratur använder sig historiografiska framställningar av en mängd metaforer för att föra fram sitt budskap. Eftersom historiografi handlar om att beskriva generella tendenser i äldre forskning är metaforer användbara. Den kanske vanligaste metaforen är vändning (t.ex. den språkliga vändningen, den kulturella vändningen, den rumsliga vändningen) som brukas för att signalera att forskningen genomgått genomgripande förändringar. Metaforer som denna fungerar på samma sätt som andra typer av periodiseringar i historisk forskning: de skänker en känsla av enhet till en viss förfluten tid.[19]

I konferensantologin *Arbetarhistoria i brytningstid: Landskrona i maj 2005* (2007) beskrivs året 1968 som en sådan vändning: ”Det är genom den retrospektiva tillbakablicken som man kan få syn på vändpunkten, eftersom det då är möjligt att avgöra att den betytt mycket för att påverka framtiden. […] En sådan vändpunkt har 1968 som brytår.”[20] Framhållandet av 1968 i beskrivningar av uppkomsten av arbetarhistoria är typisk i det att den upprättar en koppling till tidens sociala och politiska rörelser.[21] Denna koppling är allmängods i historiografisk litteratur som behandlar arbetarhistoria: ”Med 1960-talets radikaliseringsrörelse växte det fram ett nytt intresse för arbetarrörelsens och arbetarklassens historia”; ”Arbetarhistoria var nära knutet både till den allmänna samhällsradikaliseringen under 1960-talet och därmed också till marxismens uppsving”; ”Mycket av den nya forskningen har faktiskt haft sina rötter i ´1968´, men också i 1970-talets våg av vilda strejker”.[22]

Kopplingen till 68-rörelserna är förekommande även i beskrivningar av uppkomsten av kvinnohistoria. I antologin *Genushistoria: En historiografisk exposé* (2004) står det att läsa: ”Kvinnoforskningen hade en nära koppling till den nya kvinnorörelsen.”[23] Och i en diskussion av nordisk kvinnohistoria uttrycks det på följande vis: ”Som *bevegelse* er den nordiske kvinnehistorien et barn av 1970-åra.”[24] Utöver kopplingen till kvinnorörelsen finns det i fallet kvinnohistoria ytterligare en figur som återkommande används för att karaktärisera forskningen. I en välkänd artikel av historikern Joan W. Scott beskrivs kvinnohistoria som en utveckling i tre steg: Herstory (studiet av framstående kvinnor i historien), socialhistoria (studiet av kvinnors liv och leverne) och genushistoria (studiet av könsrelationer och könsmakt i historien).[25] Denna figur har fått stort genomslag i Sverige och är fortfarande det gängse sättet att presentera forskningens utveckling.[26]

Såväl kopplingen till sociala och politiska rörelser som den historiografiska trestegsraketen herstory–socialhistoria–genushistoria är exempel på vad historikern Ludmilla Jordanova benämner ”descriptions of a time period”.[27] Beskrivningar är enligt Jordanova ett slags konceptualisering av historisk tid som på ytan förefaller återge det förflutna på ett neutralt sätt, men som vid närmare granskning visar sig vara bärare av olika gränsdragningar och värderingar. I det aktuella fallet kommunicerar referensen till 68-rörelserna föreställningar om ett tydligt före och efter uppkomsten av arbetarhistoria och kvinnohistoria. Och trestegsraketen herstory–socialhistoria–genushistoria innehåller implicita värderingar om vetenskapliga framsteg.

Målet med att kritiskt granska dessa periodiseringar är dels att utmana beskrivningarnas räckvidd och empiriska grund, dels att diskutera de strategiska och legitimerande funktioner som periodiseringarna fyller. I sin studie av

genusforskning påpekar Hemmings att det kan vara problematiskt att göra anspråk på att korrigera historieskrivningen, att hävda en i någon mening bättre historia.[28] Även om det är värdefullt att omtolka historiska fenomen är risken att denna aspekt skymmer de teoretiska poänger som en sådan granskning genererar. Många gånger när bilder av det förflutna utmanas stannar diskussionerna vid vilken bild som är den mest korrekta och missar viktiga frågor om vad som gör vissa framställningar mer gångbara än andra och vilka som har att vinna på att en särskild framställning upprätthålls.[29]

På vilka sätt kan beskrivningarnas räckvidd och empiriska grund utmanas? Ett sätt som det låter sig göras är att närmare granska företeelser som framskymtar i den historiografiska litteraturen utan att inta en central position. När det kommer till kvinnohistoria och arbetarhistoria kan detta exempelvis vara den forskning som beskrivs som föregångare, tidiga uttryck eller undantag. I berättelser om kvinnohistoria och arbetarhistoria finns det skrivningar som i förbifarten påtalar att det förekommit insatser inom områdena före 1968, den nya vänstern och andra vågens kvinnorörelse. Dessa insatser ägnas ingen närmare diskussion som kräver att berättelsen stannar upp, utan de omnämns kort för att sedan försvinna, de tillskrivs inget förklaringsvärde gällande forskningens uppkomst och utveckling.

Ett exempel på äldre forskning inom arbetarhistoria är det LO-finansierade forskningsprojektet *Den svenska arbetarklassens historia* initierat av politikern och skribenten Ture Nerman år 1936. Projektet genererade under perioden 1941–1957 tolv omfångsrika delar skrivna av statsvetare, historiker, ekonomhistoriker och folklivsforskare.[30] När *Den svenska arbetarklassens historia* nämns i översikter över arbetarhistoria är det ofta som ett slags förhistoria, ”[e]tt intressant undantag”:

> Trots den stora satsning som *Den svenska arbetarklassens historia* innebar förblev länge arbetarhistoria ett marginellt område inom den akademiska forskningen. Från omkring år 1970 kom denna situation emellertid att radikalt förändras, något som givetvis hade att göra med den allmänna radikaliseringen av det kulturella klimatet i Sverige vid denna tid.[31]

Att *Den svenska arbetarklassens historia* skyndas förbi behöver inte vara ett problem *per se*. I den citerade texten är det explicita syftet att fokusera på forskning efter 1970. Avgränsningen legitimerar – så att säga – den marginella behandlingen av *Den svenska arbetarklassens historia* i det enskilda fallet. Frågan är hur det ska förstås att samtliga översikter fokuserar på perioden efter 1970, och därmed åstadkommer samma typ av marginalisering. Jag menar att avgränsningen är ett

exempel på hur berättelsen i vilken arbetarhistoria uppkommer under 1970-talet och knyts till de sociala och politiska rörelserna etableras.

Det finns en tendens att förstå *Den svenska arbetarklassens historia* som ett 1930- och 1940-talsprojekt, men dylika förståelser bortser från att projektet redovisades perioden 1941–1957.[32] För att konkretisera hur marginaliseringen av *Den svenska arbetarklassens historia* kommer till uttryck är en jämförelse mellan projektets avslutande arbete, ekonomhistorikern Gustaf Utterströms *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet* (1957), och historikern Christer Winbergs *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen* (1975) klargörande.[33] Avhandlingarna behandlar samma problemkomplex: Den strukturomvandling som skedde i Sverige under slutet av 1700-talet. Både Utterström och Winberg var intresserade av att utröna vilka faktorer som bidrog till utvecklingen och vilka de sociala verkningarna var. Äldre forskning hade utgått från merkantilistisk och malthusiansk teori vilket ansågs otillfredsställande då varken teknisk utveckling eller tillgång till mat ensamt ansågs utgöra fullödiga förklaringar.

Utterström och Winberg studerade ett ämne som kan betecknas som den förindustriella perioden. I den historiografiska litteraturen är det emellertid den senare insatsen av Winberg som framhållits som föregångsarbete:

> Den dominerande fokuseringen på industrialiseringsprocessen kom att utmanas vid 1970-talets mitt, när Christer Winbergs (1975) intresse inriktades på den kapitalistiska omvandlingen av den svenska landsbygden, vilken föregick den industriella revolutionen […]. Den agrara revolutionen innebar inte endast att en marknad för jordbruksprodukter uppstod utan också att en marknad för arbetskraft skapades och att proletära grupper på landsbygden tillväxte.[34]

Som framgår av citatet anses Winberg tillfört studiet av den förindustriella perioden nya perspektiv. Detta stämmer så till vida att Winbergs studie med dess strikta hypotesprövning till formen skiljer sig från Utterströms. Vad gäller innehåll och slutsatser är skillnaderna inte lika drastiska. En ledtråd till att skillnaderna inte är så drastiska står att finna i inledningen till Winbergs studie. Det framgår där att det är ett problem för honom att de resultat han kommit fram till redan påtalats av Utterström. Istället är det vetenskapligheten i Utterströms undersökning som attackeras:

> Den [Utterströms avhandling] bygger inte på någon enhetlig, sammanhängande teori, utan är helt enkelt en uppräkning av faktorer. ”Faktorer” kan vara ungefär vad som helst: klimat, adelsmän, parasiter, städer, epidemier m.m. I princip kan listan bli hur lång som helst. De olika faktorerna betraktas som sidoordnade, som visserligen kan samverka och påverka varandra, men inte enligt något bestämt system eller någon bestämd ordning. Med en sådan modell kan självfallet vad som helst förklaras.[35]

Denna korta jämförelse kan användas för att utmana beskrivningen av Winberg som föregångare. De historiografiska översikterna tenderar att anta att skillnader i metodologi även innebär skillnader i resultat. En konsekvens härav är att den kontinuitet som existerar mellan äldre och nyare forskning inte tas i beaktande. Marginaliseringen av äldre forskning låter sig enkelt göras genom att 1970-talet redan är befäst som startpunkt.

När Kvinnohistoriskt arkiv grundades 1958 var syftet med verksamheten tredelat: att samla bibliografiskt material, att arkivera handskrifter och att ge ut en egen skriftserie.[36] Bland skriftseriens första publikationer återfinns två avhandlingar, historikern Gunnar Qvists *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846: Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (1960) och litteraturhistorikern Karin Westman Bergs *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (1962).[37] Av dessa två arbeten är det främst Gunnar Qvists som beskrivits som ett tidigt exempel på kvinnohistoria: ”Kvinnehistorisk forskning har vært drevet i Norden også før 1970-åra. Særlig må framheves Gunnar Qvist.”[38]

Uppmärksammandet av Qvists avhandling synliggör en annan tendens i historiografisk litteratur, nämligen att den många gånger avgränsar sig till en disciplin. Både kvinnohistoria och arbetarhistoria var tvärvetenskapliga fenomen i gränslandet mellan ekonomisk historia, historia, litteraturhistoria, etnologi, idéhistoria med flera. Att framhålla Qvist som ensam föregångare inom kvinnohistoria vilar på en sådan avgränsning. En genomläsning av *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* visar att den bygger vidare på resultat från licentiatavhandlingar av Westman Berg och religionshistorikern Eva Åsbrink. Dessa två disputerade sedermera år 1962, Westman Berg på ovannämnda arbete och Åsbrink på avhandlingen *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866*.[39]

Exemplet Qvist, Westman Berg och Åsbrink är betydelsefullt för att det ådagalägger att det i början 1960-talet publicerades – inte bara ett – utan tre kvinnohistoriska arbeten i rask takt. Vad som dessutom är intressant att notera

är den korsverkan som finns mellan arbetena: Westman Berg och Åsbrink hade under 1950-talet lagt fram licentiatavhandlingar som Qvist hade tillgång till i skrivandet av sin doktorsavhandling. När sedan Qvist disputerade 1960 hade Westman Berg och Åsbrink tillgång till hans avhandling och kunde förhålla sig till denna i sina undersökningar. Mot bakgrund av dessa tre arbeten menar jag att det är missvisande att tala om Qvists insats som en enskild företeelse och den kvinnohistoriska forskningen som ”et barn av 1970-åra”.[40]

Avslutande reflexion

Frågan om kontinuitet och förändring inom forskningsområden som kvinnohistoria och arbetarhistoria är viktig av flera orsaker. Den främsta orsaken är att den riktar uppmärksamhet mot genealogiska funktioner hos historiografiska översikter, det vill säga att de är strategiskt skrivna för att legitimera något specifikt i nuet. Sammanlänkningen mellan 68-rörelser och kvinnohistoria och arbetarhistoria konstruerar en behändig startpunkt i vilken forskningens uppkomst förstås i relation till en synkron kontext. Det ska naturligtvis sägas att 1960- och 1970-talens samhälleliga strömningar påverkade den forskning som bedrevs vid universiteten och att de gjorde så i hög grad. Samtidigt finns det anledningen att reservera sig mot en alltför kausal framställning där samhälleliga strömningar direkt sätter avtryck i den forskning som publiceras. Anledningen är att en sådan framställning bortser från att forskning förändras över tid och att det rent av är rimligare att förstå förändringar ur långa tidsperspektiv än korta.[41]

Den här artikeln har framför allt synliggjort textuella mönster som upprätthåller en viss version av historien. Det går att föreslå mer sociologiska förklaringar till varför historiografiska skildringar av kvinnohistoria och arbetarhistoria förlägger startpunkten till 1970-talet. De forskare som tog plats på universiteten under detta decennium har varit skickliga på att befästa bilden av att det de gjorde, såväl inom som utanför universiteten, varit av särskild vikt. Som historikern Ragnar Björk påtalat har akademiker tillhörande efterkrigstidens baby-boom varit framgångsrika i att definiera sig som en generation med tydliga karaktäristika.[42]

Slutpunkten för denna artikel är dock inte att korrigera historien genom att frånkänna befintliga berättelser deras giltighet. Ett mer produktivt sätt att uttrycka det är att det finns mängder med framställningar som fokuserar insatser från 1970-talet och framåt. Det finns tillnärmelsevis inte lika många skildringar av kvinnohistorisk och arbetarhistorisk forskning före 1968. Att lyfta fram dessa insatser innebär inte enbart ett slags balansering av historiografiska kunskaper,

utan det fördjupar även generella förståelser av de sätt på vilka forskning utvecklas. Mina historiografiska studier synliggör ett intressant spänningsfält mellan äldre forskning, nyare forskning och historiografiska berättelser.[43]

När Margret A. Judson bara några år efter sin pensionering 1967 konfronterades med yngre kollegors bilder av vilka erfarenheter hon måste ha från sin karriär är det ett tydligt exempel på hur snabbt olika skiljelinjer upprättas. Att granska konstruktionen av dylika skiljelinjer – deras räckvidd och empiriska grund såväl som de strategiska och legitimerande funktioner som de fyller – är en angelägen uppgift för historiografiska studier.

Noter

1. Jacqueline Goggin: "Challenging Sexual Discrimination in the Historical Profession: Women Historians and the American Historical Association, 1890–1940", *The American Historical Review* 97, nr 3 (1992); Julie Des Jardins: *Women and the Historical Enterprise in America: Gender, Race, and the Politics of Memory, 1880–1945* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003); John Greville Agard Pocock: *The Varieties of British Political Thought, 1500–1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
2. Margaret A. Judson: *Breaking the Barrier. A Professional Autobiography by a Woman Educator and Historian Before the Women's Movement* (New Jersey: Rutgers, 1984) s. 3.
3. Judson (1984), s. 3.
4. Judson (1984), s. 77, 86–87.
5. Goggin (1992), s. 771. Under samma period disputerade 1721 män. Kvinnorna utgjorde med andra ord 16 procent av de disputerade historikerna.
6. Daniel Nyström: *Innan forskningen blev radikal. En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria* (Malmö: Universus Academic Press, 2015). Se särskilt inledning och kapitel 1.
7. Med historiografisk litteratur avser jag här historiografisk forskning, översiktsartiklar, ämneshistoriker, kurslitteratur och encyklopediartiklar.
8. Jutta Schwarzkopf: "Women's History: Europe", i Kelly Boyd (red.): *Encyclopedia of Historians and Historical Writing, vol. 2* (Chicago: Fitzroy Dearborn, 1999) s. 1316. Se även Olwen Hufton: "Women, Gender and the *Fin de Siècle*", i Michael Bently (red.): *Companion to Historiography* (London Routledge, 1997) s. 930; Peter Novick: *That Noble Dream. The "Objectivity Question" and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988) s. 491.
9. Novick (1988), s. 8, not 6.
10. Gunnar Artéus & Klas Åmark: "Förord", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige* (Lund: Studentlitteratur, 2012) s. 7. På engelska skulle denna inriktning benämnas "the history of historiography" eller "the history of historical writing".
11. Wolf Lepenies & Peter Weingart: "Introduction", i Loren Graham, Wolf Lepe-

nies & Peter Weingart (red.): *Functions and Uses of Disciplinary Histories* (Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1983).

12. Joan Sangster: "Feminism and the Making of Canadian Working-Class History. Exploring the Past, Present and Future", *Labour / Le Travail* 46, nr Fall (2000); Joan Sangster: *Through Feminist Eyes. Essays on Canadian Women's History* (Edmonton: AU Press, 2011).
13. Sangster (2011), s. 20.
14. Clare Hemmings: "Telling Feminist Stories", *Feminist Theory* 6, nr 2 (2005); Clare Hemmings: *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory* (Durham: Duke University Press, 2011).
15. Hemmings (2011), s. 32.
16. Bengt Berglund et al.: "Historisk arbetslivsforskning i Sverige under 1990-talet. Ett forskningsstrategiskt program. Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning", *Historisk tidskrift* 110, nr 4 (1990); Lars Edgren & Lars Olsson: "Arbetare och arbetsliv. Svensk arbetarhistorisk forskning", i Klaus Misgeld & Klas Åmark (red.): *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige* (Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1991); Sten O Karlsson: *När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995* (Lund: Studentlitteratur, 1998).
17. Lars Edgren: "Arbetarhistoriens marginaler. Några reflektioner angående svensk arbetarhistorisk forskning", i Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005* (Landskrona: Centrum för arbetarhistoria, 2007) s. 38.
18. Gro Hagemann: "Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt. Noen dilemmaer i kvinnehistorien", i Christian Kvium & David Kirby (red.): *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Oplæg fra den 21. Nordiske fagkonference i historisk metodlære, Åland, 27–31 maj 1989*, Studier i historisk metode, 21 (Århus: Aarhus universitetsforlag, 1991); Maria Sjöberg: "Från kvinnohistoria till genushistoria", i Magnus Perlestam (red.): *Genusperspektiv i historia* (Lund: Studentlitteratur, 2001); Cecilia Åsberg: "Debatten om begreppen – 'Genus' i Kvinnovetenskaplig tidskrift 1980–1998", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 19, nr 2 (1998).
19. Ludmilla Jordanova: *History in Practice* (London: Bloomsbury Academic, 2006); Judith Surkis: "When Was the Linguistic Turn? A Genealogy", *The American Historical Review* 117, nr 3 (2012); Gary Wilder: "From Optic to Topic. The Foreclosure Effect of Historiographic Turns", *The American Histori-*

cal Review 117, nr 3 (2012).

20. Lars Berggren & Hans Wallengren: "Arbetarhistoria i brytningstid", i Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005* (Landskrona: Centrum för Arbetarhistoria, 2007) s. 11.
21. Nyström (2015), kap. 1.
22. Klas Åmark: "Teoriernas intåg i svensk historieforskning", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige* (Lund: Studentlitteratur, 2012) s. 160; Edgren (2007), s. 37; Klas Åmark: "Från kaos till ordning. Forskning på 80-talet", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 8, nr 31–32 (1984) s. 46.
23. Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter: "Inledning", i Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.): *Genushistoria. En historiografisk exposé* (Lund: Studentlitteratur, 2004) s. 5.
24. Hagemann (1991), s. 64–65.
25. Joan W. Scott: "Women in History. The Modern Period", *Past and Present*, nr 101 (1983).
26. Varianter på denna figur finns i Anita Göransson: *Om teori och historia. Mening, makt och materialitet* (Uppsala: Ekonomisk-historiska institutionen, 1993); Yvonne Hirdman: "Vad är kvinnohistoria?", i Sonja Falk-Thaning (red.): *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar* (Stockholm: Utbildningsradion, 1992); Sjöberg (2001).
27. Jordanova (2006), s. 113–114.
28. Hemmings (2011), s. 12–14.
29. Se liknande resonemang i Kristina Fjelkestam: "Antropomorf anakronism. Historiens gestalt i Anna-Karin Palms Snöängel och Faunen", i Victoria Fareld & Hans Ruin (red.): *Historiens hemvist. Den historiska tidens former, vol. 1* (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016); Ulla Manns: "För framtiden? Emancipatorisk forskning och glapp mellan text och tanke", i Patricia Lorenzoni & Ulla Manns (red.): *Historiens hemvist. Etik, politik och historikerns ansvar, vol. 2* (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016).
30. Åsa Linderborg: *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm: Atlas, 2001) s. 195–202.
31. Edgren & Olsson (1991). Se även Karlsson (1998), 20–21; Klas Åmark: "Arbete, arbetarrörelse, arbetarkultur. Skandinavisk historisk forskning", *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 26, nr 3–4 (2002), s. 6.

32. Exempel på denna tendens, se Karlsson (1998), s. 20–21; Åmark (2002), s. 6.
33. Christer Winberg: *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen* (Göteborg: Historiska institutionen, 1975); Gustaf Utterström: *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Del 1–2* (Stockholm: Tiden, 1957). En fördjupad undersökning av Utterström och Winberg finns i Nyström (2015), kap. 4.
34. Edgren & Olsson (1991), s. 9.
35. Winberg (1975), s. 25.
36. Anna Cnattingius: *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning* [dokumentärfilm] (Uppsala: Centrum för kvinnliga forskare & kvinnoforskning, 1987).
37. Gunnar Qvist: *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (Göteborg: Akademiförlaget Gumperts, 1960); Karin Westman Berg: *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (Göteborg: Akademiförlaget Gumpert, 1962).
38. Hagemann (1991), s. 81, not 1. Se liknande formuleringar i Göransson (1993), s. 3; Beata Losman: "Kvinnohistoriskt arkiv och de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg", *Bibliotheca feminarum. Om de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg, kvinnoliv och kvinnotanke under 300 år*, Kvinnohistoriskt arkiv, 21 (Göteborg: Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, 1984) s. 6; Birgitta Odén: "Forskande kvinnor inom svensk historievetenskap", *Historisk tidskrift* 100, nr 3 (1980) s. 258.
39. Eva Åsbrink: *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866. Genom portar 2* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962).
40. Hagemann (1991), s. 64.
41. David Armitage & Jo Guldi: "The History Manifesto: A Reply to Deborah Cohen and Peter Mandler", *The American Historical Review* 120, nr 2 (2015); Jo Guldi & David Armitage: *The History Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).
42. Ragnar Björk: "Var är 30-talisterna?", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.): *Samtidshistoria och politik. Vänbok till Karl Molin* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2004).
43. Nyström (2015).

Socialist och kvinna i riksdagsdebatten

Retoriska strategier och litterära grepp hos Agda Östlund 1922–1940

Magnus Gustafson

> Jag tänkte på det arbete, som låg bakom kvinnornas inträde i andra kammaren, jag tänkte på Fredrika Bremer och många andra, som jämte henne och efter henne steg för steg och år efter år förberett denna dag, på de förhoppningar kvinnorna knutit vid att få representanter i vår lagstiftande församling – och här sutto vi nu, fyra stycken av ödet hitförda. Vad jag kände liknade kanske mest ödmjukhet inför värvet, men det jublade inom mig: Det är ett genombrott du är med om. Ja, det är ett genombrott, dörrarna ha öppnats för kvinnorna efter de intensiva attackerna, och nu kommer arbetet.[1]

Så sa socialdemokraten och sömmerskan Agda Östlund (1870–1942) i samband med att hon tillsammans med fyra andra kvinnor valdes in i riksdagen 1921, det år då den allmänna rösträtten för första gången tillämpades. Dessa fem – fyra i andra kammaren och en i första – var förväntansfulla och räknade med att bli fler. Men det skulle visa sig att rösträtten och valbarheten inte ledde till något omedelbart kvinnligt genombrott. Den kvinnliga representationen i riksdagen låg mellan 1,3 procent och 2,6 procent under hela mellankrigstiden.[2] Mellan 1924 och 1934 hade bara två av riksdagspartierna kvinnor i sina riksdagsgrupper. Även internt, i partiledningar och som kongressombud, var kvinnorna marginaliserade.

Det är slående, menar historikern Kjell Östberg, hur utestängandet av kvinnor slog lika oavsett politisk ideologi eller klass. De borgerliga partierna förskingrade den erfarenhet rösträttsrörelsens kvinnor byggt upp genom att inte välja in dem i de parlamentariska församlingarna. På samma sätt, fortsätter Östberg, avstod arbetarpartierna från att i ledningen föra upp de kvinnor som varit drivande i de proletära massrörelserna våren 1917 och som lett kvinnoklubbar och facklig kvinnoorganisering.[3]

Den formella jämställdheten på ett medborgerligt och parlamentariskt-demokratiskt plan ledde följaktligen inte till att könsgränserna i politiken försvann.

12 januari 1937 i riksdagen. Agda Östlund sittande bredvid sina socialdemokratiska riksdagskollegor Blena Björck och Elsa Johansson. Bilden är från Karl Sandels samling, Riksdagsbiblioteket.

I stället skedde, med historikern Yvonne Hirdmans ord, en politisk segregering, där kvinnor bedrev sitt politiska arbete i kvinnoorganisationer, och det de arbetade med där kom att kallas kvinnopolitiska frågor. ”Så blev vardagsfrågorna kvinnofrågor, framför allt de som rörde mödrar och barn”, skriver Hirdman.[4]

Den här politiska segregeringen kan ses på flera sätt. Å ena sidan som en tidstypisk marginalisering från patriarkatets sida. Författaren Elin Wägner var en av många som såg kopplingen mellan kvinnornas och de svartas underordning och menade redan 1923 att Sverige riskerade att få en ”negerstat i staten”.[5] Å andra sidan kan segregeringen ses som ett resultat av kvinnornas behov av egna rum för att som grupp utveckla sina krav och strategier.

På motsvarande sätt skulle jag vilja pröva tanken att socialisten Agda Östlunds begränsade repertoar i riksdagsdebatten, med starkt fokus på så kallade kvinnofrågor, skulle kunna ses ur dessa två perspektiv. Å ena sidan kan det ses som

ett påtvingat val att som kvinnlig riksdagspolitiker under den här perioden enbart inrikta sig på hushålls- och vardagsfrågor. Å andra sidan skulle den begränsade repertoaren också på samma gång kunna vara ett resultat av en medveten strategisk anpassning till omgivningens förväntningar och regler där Östlund använde sig av modersrollen som en persona eller mask för att kunna hävda sig och göra sin röst hörd på det patriarkala retoriska fältet. Vidare kommer jag att argumentera för att Östlund inom ramen för de traditionella kvinnofrågorna, bakom modersmasken, profilerar sig som socialist i riksdagsdebatten.

Begreppet persona kan enligt retorikforskaren Brigitte Mral definieras som en yttre karaktär som, i en komplicerad process, å ena sidan i viss mån påtvingats individen av omgivningen, men som å den andra sidan lika mycket är resultatet av individens eget val. Denna karaktär utgör en mask att hålla framför sig och tala igenom. Persona hos kvinnliga talare bildas, menar Mral, i skärningspunkten mellan den samhälleliga bilden, det vill säga omgivningens uppfattning om hur en kvinna bör vara, och kvinnans eget val. Att välja en persona innebär att betona, eller överbetona, en enskild sida av den egna komplexa personligheten. Det handlar inte om att, som en skådespelare, gå in i en helt främmande roll utan att tona ner vissa personlighetsdrag för att i stället framhäva andra, att variera och utveckla olika sidor av den egna identiteten.

Valet av persona kan enligt Mral ses som en strategisk anpassning till omgivningens förväntningar och regler.[6] För att kunna ge orden genomslag i en situation av underordning väljer kvinnor roller, identiteter som är acceptabla för kvinnor, eller åtminstone begripliga för respektive publik. Detta rollspel innebär, framhåller Mral, inte att förneka utan snarare att variera och utveckla olika sidor av den egna identiteten, vilket stundtals, menar hon, blir till en virtuos lek med publikens fördomar.[7]

Kännetecknande för det förra sekelskiftets rösträttskvinnor var enligt Mral att de valde samhälleligt acceptabla roller. Denna retoriska strategi var en följd av att rösträttskvinnorna argumenterade ur ett underläge och att motståndarna framställde dem som hotfulla samhällsomstörtare. Mycket i dessa kvinnors argumentation kan ses som en påtvingad defensiv hållning. En av dessa samhälleligt acceptabla roller som rösträttskvinnor valde var modersrollen, eller den moderliga attityden, där moderlighetens förädlande inverkan på samhällslivet framhölls.[8]

En jämförelse mellan hur Agda Östlund vid två olika tillfällen propagerar för rösträtt belyser hur valet av persona kan utgöra en strategisk anpassning till omgivningens förväntningar och regler. I det ena fallet, i en hälsning i Kvinnointernationalens tidning inför internationella kvinnodagen 1913, använder

Östlund en socialistisk klasskampsretorik och framhåller att kampen för arbetets kvinnor inte kan stanna vid rösträtten samt att kvinnorna har samma mål att vinna som arbetarklassens män.[9]

Vid ett stort offentligt möte i rösträttsfrågan fyra år senare, 1917, väljer Östlund i stället att ikläda sig modersrollen, vilket skulle kunna ses som en strategisk anpassning för att inte framstå som hotfull och ge orden genomslag i en situation av underordning:

> Vi vädja dock ännu en gång till riksdagen att taga emot vad vi bjuda. Betänk dock att för många av oss är insatsen av vårt modershjärta det enda vi äga, och vi tro att det är vad världen för närvarande behöver.[10]

I detta paper vill jag alltså mot den bakgrunden pröva tanken att riksdagsledamoten Agda Östlunds inriktning mot hushålls- och vardagsfrågor på samma gång är ett påtvingat val och en medveten strategisk anpassning till omgivningens förväntningar och regler, där Östlund använder sig av modersrollen som en persona eller mask för att kunna hävda sig och göra sin röst hörd på det patriarkala retoriska fältet. Modersrollen, eller den moderliga attityden, fungerar i det här fallet som ett så kallat *antistrephon*, nämligen som ett sätt att vända motståndarens argument till sin egen fördel och spela på föreställningen att kvinnor och män är olika.

Mottagandet när Agda Östlunds framträdde som första kvinnliga talare i riksdagen 1922 ger en liten belysning av politiken som en manlig arena. Under rubriken ”En sensationell tilldragelse i andra kammaren” rapporterade *Social-Demokraten* om hur männen samlades i en klunga framme vid talarstolen för att få vara med om den historiska händelsen. Artikeln beskriver målande hur exotiskt männen tyckte det var när en kvinna steg upp i talarstolen. Som framgår av talet nedan gjorde Östlund även ett positivt intryck.

> Det blev tyst och stilla i andra kammaren på lördagseftermiddagen då talmannen ropade ut i salen fru Östlunds namn. Riksdagsmännen samlade sig i en stor klunga fram emot talarstolen, och när fru Östlund tog till orda rådde en andlös tystnad. Hon var också den första kvinna, som tagit ordet i riksdagen, och det märktes att riksdagsfarbröderna liksom kände att det var vad man kallar ett historiskt ögonblick. Fru Östlund förstörde inte heller intrycket. Hon klargjorde i ett varmhjärtat anförande syftet med sin motion …[11]

I de så kallade kvinnofrågorna ger Östlund perspektiv på frågor om klass och kön, och företräder arbetarklassen, i synnerhet arbetarkvinnorna. Men Östlund

är ideologisk på ett specifikt sätt som skiljer sig från exempelvis de manliga kommunistiska frasmakarna, som för övrigt många gånger lyser med sin frånvaro i debatter om hushålls- och vardagsfrågor. Östlunds argumentation är ofta nedtonad, saklig och logisk vilket skulle kunna ses som ett svar på föreställningen att kvinnor inte kan tänka logiskt.[12] Det lågmälda, icke-aggressiva har dessutom alltid varit en passande kvinnlig lågstatusstrategi, påpekar Mral. ”Befinner man sig i underläge bör man göra annat än att sticka upp”, konstaterar hon.[13]

När Agda Östlund 1923 yttrar sig gällande lagförslag om höjda tullsatser på äpplen och päron riktar hon sig mot ”herrar tullivrare”, vänder från producent- till konsumentperspektiv, öppnar upp dörrarna till arbetarhemmen och diskuterar matvanor och frågan om folkhälsa i relation till priset på frukt:

> I upplysningshänseende har det hetat: ät frukt, ge barnen frukt och i synnerhet äpplen, och även päron är ju en frukt, som kan användas i hushållet på hundratals sätt. Jag skulle önska, att alla herrar tullivrare finge se den ganska enformiga matsedeln på arbetarklassens bord och även se, med vilken verklig glädje man mot hösten väntar frukten på torgen och med vilken förtjusning husmödrarna numera försöka att tillgodogöra sig just det näringsmedlet och använda det på det mest mångsidiga sätt. […] … det är endast ett par veckor på hösten, som man kan få litet verkligt billig vara, just när den svenska frukten mognar, men sedan är den minsann icke så billig …[14]

Det avgörande problemet vad gäller låg fruktkonsumtion, menar Östlund, är inte, som vissa hävdar, brist på kunskap om fruktens nyttighet utan att många inte har råd att köpa den. Östlund ifrågasätter därmed en konservativ moralistisk hållning när det gäller sociala och ekonomiska frågor. På ett retoriskt effektivt sätt kontrasterar Östlund den torftiga matsedeln under merparten av året mot den glädje som arbetarkvinnorna upplever under den korta period på hösten när det går att köpa frukt på torget.

På motsvarande sätt vänder Agda Östlund på perspektivet 1935 då hon yttrar sig angående skydd för markägares rätt till bärplockning. Hon talar för de fattiga och egendomslösa som riskerar att bli utestängda från skog och mark.

> De obesuttnas representanter i lagutskottet kunde måhända av ganska naturliga skäl vara tveksamma att gå med på att avhända folket i vårt land en rätt, som, säga vad man vill, i långa stunder tillkommit alla. […] För den fattiga befolkningen i hela vårt land ha nog lingonen i oändliga tider många gånger varit det enda sovlet till potatisen. Så nog ha de

> varit utnyttjade och värdefulla men icke på samma sätt som jag tror, att motionärerna nu avse … [...] Det må vara ägarnas rätt detta, men kvar står, att den fattiga, egendomslösa känner sig utestängd. [15]

I stället för att betrakta bären i skogen som varor på en marknad som ska ge profit till privata ägare framhåller Östlund bärens bruksvärde i arbetarhushållen. I sitt debattinlägg gör Östlund en skicklig retorisk vändning. Först instämmer hon med tidigare talare om att bären varit värdefulla, men inte på det sätt som motionärerna avsett, utan som ett tillskott i kosten för den fattiga befolkningen.

Även i frågan om ökad utbildning i hemvård för den kvinnliga ungdomen 1938 för Östlund arbetarklassens talan bakom modersmasken och pekar på hur fattigdomen och arbetslösheten påverkar hushållen. Hon riktar sig mot ”herrar kammarledamöter” och argumenterar mot idén att utbildningskurser skulle vara lösningen på dåliga hemförhållanden.

> Nu tycks man på sina håll tro, att dessa kurser skulle bli så utmärkta och att allting skulle bli så bra, bara en sådan utbildning på ett halvår, eller vad det är fråga om, blir genomförd. Då skall allting bli alldeles utmärkt, hemmet skall bli, vad det borde vara, alltså det bästa möjliga. Det är ljusblåa fantasier. Om vi skola leva under samma förhållanden i stort sett som hittills, kunna vi vara övertygade om att arbetslösheten kanske många gånger skulle riva ned vad ungdomen fått lära.[16]

Återigen ställs ett moralistiskt perspektiv mot ett materiellt perspektiv. Östlund går här i hård polemik mot förslaget och avfärdar idén om att hemvårdsutbildning skulle vara en lösning som ”ljusblåa fantasier”. Det är en effektiv bild av motståndarens förslag som etsar sig fast.

I denna debatt framträder också en intressant diskussion kring klass och kön då Östlund svarar högerpolitikern Folke Kyling (1901–1982), som uttryckt förvåning över att socialdemokratiska kvinnoförbundet inte ställt sig bakom en så kallad kvinnofråga. Kvinnor är ingen homogen grupp som har en enhetlig hållning i dessa frågor, påpekar Östlund. Anledningen till att det socialdemokratiska kvinnoförbundet gått emot förslaget om utbildningskurser är att de främst företräder arbetarklassens ungdomar som måste gå ut i arbete så fort de slutat skolan.

Sammanfattning

Socialisten Agda Östlunds inriktning mot hushålls- och vardagsfrågor i riksdagsdebatten skulle på samma gång kunna ses som ett påtvingat val och en medveten strategisk anpassning till omgivningens förväntningar och regler där Östlund använder sig av modersrollen som en persona eller mask för att kunna hävda sig och göra sin röst hörd på det patriarkala retoriska fältet. Inom ramen för dessa så kallade kvinnofrågor profilerar sig Östlund som socialist.

Noter

1. Flood, Hulda, *Agda Östlund: Pionjär i genombrottstid*, Stockholm 1954, s. 60.
2. Hirdman, Yvonne, ”Kvinnorna i välfärdsstaten”, i Hirdman, Yvonne (red.), *Kvinnohistoria: om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Stockholm 1992, s. 206.
3. Östberg, Kjell, *Efter rösträtten: Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm/Stehag 1997, s. 96 f.
4. Hirdman 1992, s. 206.
5. Wägner, Elin, ”En negerstat i staten”, i Arnberg, Klara, Sundevall, Fia & Tjeder, Daniel (red.), *Könspolitiska nyckeltexter I: Från äktenskapskritik till sexualupplysning 1839–1930*, Göteborg 2012, s. 223 ff.
6. Mral, Brigitte, ”Den offentliga kvinnan: Kvinnliga talare vid sekelskiftet i Sverige”, i *Rhetorica Scandinavica*, 1997: 2, s. 29.
7. Mral, Brigitte, ”Konsten att välja mask: kvinnors retorik”, i Åsberg, Christer (red.), *Retoriska frågor: Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson*, Stockholm 1995, s. 110.
8. Mral, Brigitte, ”Motståndets retorik: Om kvinnors argumentativa strategier”, i *Rhetorica Scandinavica*, 2003:27, s. 44 f.
9. Flood, Hulda, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*, Stockholm 1960, s. 78.
10. Flood 1954, s. 50.
11. *Social-Demokraten*, 13/3 1922.
12. Mral 2003, s. 45.
13. Mral 2003, s. 47.
14. ”Angående förhöjda tullsatser för färska päron och äpplen, torsdagen den 3 maj e.m.” i *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1923. Andra kammaren. Fjärde bandet*, Stockholm 1923, nr 31, s. 91.
15. ”Angående skydd för markägares rätt till bärplockning, onsdagen den 6 mars e.m.” i *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1935. Andra kammaren. Första bandet*, Stockholm 1935, nr 17, s. 65 f.
16. ”Angående ökad utbildning i hemvård och därmed närbesläktade samhälleliga uppgifter för den kvinnliga ungdomen, lördagen den 21 maj f.m.” i *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1938. Andra kammaren. Tredje bandet*, Stockholm 1938, nr 36, s. 71 f.

Non-institutionalizable and therefore nonexistent

The discursive construction of female violence affirming extremism in Sweden

Matilda Renkvist Quisbert

The unwritten law of consensus in political processes has been hegemonic in Sweden since the beginning of the 20th century.[1] Sweden's social democratic state has constructed a narrative of cooperation and consensual agreement between parties in political negotiations and labour related negotiations[2], while thus to certain extent leaving out of the narrative the conflict oriented or violent movements, and their effect on political processes. Political violence has perhaps not been as common in the Swedish political landscape as in other states – however, it has always existed, challenging the status quo of consensus politics. The narrative of consensus and cooperation has according to historians[3] contributed to the idea of Sweden as developing through dialogue and therefore as a nation that is peaceful in is nature. However, these narratives downplays the impact of direct confrontation and of violent movements within the Swedish borders during the nation's development – why these movements may be of interest to researchers, as they challenge hegemonic ideas of the Swedish nation. Political violence in Sweden has historically been carried out by groups from left to right, among others communist or anarchist as well as neo-fascist movements, and lately also islamist groups. Addressing extremism, the Swedish state thus posits leftist, right wing and islamist movements under the umbrella term "political extremism".[4]

Meanwhile, feminist scholars have pointed to the dichotomous construction of men as aggressive or violent and of women as peaceful and nurturing.[5] Men also represent the public and the political and are expected to participate in political movements to a larger degree, as women are socially constructed as belonging in the private sphere rather than the political.[6] Therefore, women who use violence as political methods rupture hegemonic construction of the genders. Gender constructions within extremist, or violent, movements in Sweden have however been given limited attention.[7] This goes for internal gender roles or gender

positions as well as external constructions of gender in these movements. This subject position incorporates both the Swedish state´s construction of what is considered "extremist politics" while also highlighting the complexities of being female in an environment constructed primarily as masculine. Thus, women in extremist movements in Sweden negotiate gender constructions while also negotiating the consensual status quo of Swedish politics. This article therefore looks to investigate how the Swedish state constructs gender roles, specifically femininity, in violent movements active in Sweden. By departing from research on females as perpetrators of political violence as well as feminist scholarship on female agency, the ambition is to shed light on the specific subject position that women in violent movements find themselves in. The material consists of policy documents presented by the Swedish government, as this article stems from a larger work in which the discursive construction of extremist movements in Sweden has been carried out. The reports "When we care"[8], "Violence affirming extremism in Sweden – current situation and tendencies"[9] and "Action plan to protect democracy against violence affirming extremism"[10] make out the base of the material. These reports represent the national analysis of extremism, political violence and the action plans adopted by the Swedish state during the last six years. The nature of this article is a discursive analytical one, as the aim is to provide some insights on the female violent subject position in Sweden.

This article studies one element of the phenomenon "våldsbejakande extremism", or violence affirming extremism – a term of phrase used by Swedish government agencies since around 2010.[11] The definition of a movement that is considered violence affirming is one that through ideologically motivated violence attacks individuals or organizations – but also those that support ideologically motivated violence.[12] This umbrella term is used to describe groups of varying political background and with different political methods, why it has been criticized for being too subsuming[13] and denying differences between ideological convictions and political methods. One of the elements that has been criticized is the bearing idea that all individuals who radicalizes into either of the three political extremist movements are "angry young men".[14] This suggests that the underlying understanding of political violence in Sweden is from its start gendered as masculine. This article will shortly present how violence affirming movements are constructed and understood by the Swedish state, with the aim of locating the reader in the research context as well as in the discourse of gender and extremism. The element of gender is according to earlier work[15] a prominent element in the rather investigate one of the elements in the construction of the discourse of violence affirming movements.

Violence affirming movements in Sweden

As discussed, the term ”violence affirming” is relatively recently coined and points to a political position rather than political actions. It aims to encompass extremism from all corners of the political spectra and bring these together by pointing to the common denominators in all three examples. The focus of any ”violence affirming extremist” is thus the use of violence rather than ideological conviction. The term is fluid, and the short definitions that do exist in the material show no clear limitation of the term, why it is also difficult to understand who may be included and who may not be. Flyghed and Hörnqvist make the argument that ”violence affirming” is overly vague, and they fear it is unnecessarily arbitrary and will therefore be used too loosely.[16] The arbitrariness is clear also in the material used for this article, and due to its vague definition it would be quite difficult for any individual or group to deny or resist if one is already labeled ”violence affirming” – since there is no definition of what ”violence” is. This is quite remarkable, since the term ”violence” and its meaning has been developed by innumerable scholars, from philosophers to sociologists to peace and conflict theorists. The overlap with the term ”crime” in regards of describing violence affirming groups does not help either in the pursuit of understanding what the state considers violence in this context. Spraying graffiti or posting stickers can be deemed as violence against property and is punishable by law, but is quite far from attempted murder, which is another crime committed by individuals from violence affirming milieus. The lack of clear definitions therefore shows a very relativist view on what acts, crimes or misdemeanors are understood as violent. It also does not show how one may display ”a long-lasting support”[17] for these acts, which makes the act of ”affirming violence” difficult to pinpoint.

It is also stated in the material that ”ideology is rarely the decisive factor”[18] in an individual’s radicalization process towards becoming violence affirming. It is suggested that it is common that certain individuals ”have been engaged in various extremist environments with greatly differing focuses”.[19] Clearly the material considers violence as the primary focus of all of these movements and ideology as having very little influence, as it is ”essentially the same social mechanisms that motivate individuals to join violence affirming extremism, regardless if it is a movement that promotes a classless, an ethnically homogenous or an islamist society”.[20]

Sociologist Charles Tilly suggests different typologies of state and their relation to political violence. Sweden belongs to what he calls a high capacity democratic regime[21], which is characterized by the ability to include and institutionalize the demands from social movements. These states are usually characterized by

strong institutions and highly developed welfare. This suggestion provides a theoretical ground to analyze the Swedish states' construction of violence affirming movements. Since narrative of Sweden as a consensual nation is hegemonic, these groups share the notion that they rupture the status quo and cannot be neither institutionalized nor included in the mainstream debate. Tilly suggests that states that are categorized as high capacity democratic regimes create a parallel inability to understand and tolerate activism or movements that find themselves outside of the forms of inclusion or institutionalization. Thus, high capacity democratic regimes tend to overreact when political processes include any kind of violence and are not able to operate nuanced towards it.[22] The Swedish state suggests that all kinds of political violence affirming movements stem from and develop by the same mechanisms – thus, one could make the argument that the inability to institutionalize the extremist right-wing, left-wing and islamist movements is what the Swedish state analyzes, rather than the political differences between the groups. As the discourse on violence affirming groups now is presented, the coming parts will focus on feminist interventions and the elements of gender in the material.

Female agency and gendered violence

Historically, ascribing agency to women has been one of feminist scholarship's most acute interventions. Acting, in the subject position of a woman, has been largely left out of historical narratives in which women are passive or absent, and clearly left out of political decision making. Feminist political scientist Maud Eduards state that "the ability to act politically within the frame of the national order of bodies has primarily been ascribed to men".[23] Women have either not had access to political context, or have been seen as unimportant in them. As the concept of 'politics' in liberal tradition was seen as something that happened in parliaments, court houses or in other formal environments, feminist scholarship linked the ability to act politically to their personal circumstances. "The personal is political" is one of the most widely known mantras ever since second wave feminism, and the politicization of women's lives has been key in the process of dissolving the dichotomy of private and public.[24]

The prevalent understanding of women as private and men as public and political, constructs ideals of politics and political agency as inherently masculine, with "hard politics", such as violence and war at the very core. Wendy Brown states that "the historical relationship between constructions of manhood and the construction of politics emerges through and is traced upon formulations of

political foundations, political order, citizenship, action, rationality, freedom and justice".[25] Women are therefore largely constructed around what they historically have occupied themselves with: reproductive work. This distribution of labour, Brown argues, is the base upon which these normative understandings of men as public, political and productive and women as caring, private and family bound stands upon.[26] These normative assumptions have shaped the social context in which women need to fight harder than men to have their political agency acknowledged. As ideas of masculinity are currently and historically constructed around violence and war, femininity has as its dichotomy stood for the opposite: peace, care and non-violence.[27] Thus, the idea that women could be political actors collides with the assigned labour roles, but that women could be violent political actors, Brown argues, departs extremely far from how society posits women. Therefore, women's agency in a traditionally masculine context is in direct collision with hegemonic understanding of the genders. The idea that women, who have been constructed as caring, as mothers, as family-bound, would commit violent political acts is therefore unthinkable, and violence is continuously connected to masculinity.[28] The political agency of women is therefore connected to the division of labour, in which the assigned roles shape and limit what women can and cannot do as political actors.

The negotiation of femininity in violent movements has been discussed and analyzed by feminist scholars across field borders. While continuing the ideas suggested by the feminist scholarly work already presented, there are specific academic interventions in women as perpetrators of political violence. Political violence as a term can contain different connotations than the term central to this article, violence affirming extremism, but overlap to such a degree that previous research on women's political violence still contextualize and guide the reader. The conclusion drawn by Brown, that the subject position "woman" in violent politics is limited by the discourse on women as peaceful and nurturing. Therefore, researchers has set out to find why narrative are constructed around women who in fact join violent movements, and have found different discourses that more than often still reproduce the idea of women as naturally peaceful.[29] Radicalization processes are exemplified with women who follow boyfriends or spouses into violent movements, which is seen as their gateway to violence, why again their own agency is downplayed, favoring romantic relationships instead. Their actions are often described as a result of "love for the family" or as stemming from their motherhood. Often, women are assumed to have closer ties to the community, children or the family – aging connecting femininity with care and nurturing.

In the anthology *Female terrorism and militancy: agency, utility and organization* edited by Cindy D Ness this discourse is presented as a backdrop for investigating the many complexities of women's radicalization processes.[30] As in contentious politics studies[31] which often underlines the relational process in radicalization we find the same suggestions within the feminist scholarly debate on female political violence. Radicalization is not a process entirely from within the individual, but is rather shaped by social circumstances and governmental actions - thus the relational pattern: if a movement suffers hard repression, it is more likely that its members as well as sympathizers become radicalized. By putting emphasis on the relational process, ideas of women entering violent movements for through sentiments of motherhood or romance are downplayed.

Gendering violence affirming movements in Sweden

Within the material, female agency and female participation in "violence affirming" groups is constructed through gender binaries. As discussed in regards to earlier research, female violence is often overlooked or female perpetrators are passivized through explications of radicalization through family relations or through care[32], while male violence appear to be the norm. The gender theme in the material becomes quite prominent, as the reading provides clear gender dichotomies between masculinity and femininity. In many instances, masculinity is described as a uniting element of the communities. It is stated that "within the right wing and the islamist extremist environments there are a large amount of material [...] that suggests male fellowship and male ideals. Also within the autonomous extremist environment there is an aggressive masculinity that expresses itself in how the violent fight is taking place"[33] even though the autonomous movement fights "against racism, sexism and homophobia"[34]. It is stated that the all of the environments are "male dominated" and that women tend to commit fewer crimes, occupy less prominent positions and have less influence in theoretical and ideological context.[35] It is mentioned that women are to a larger degree active in the left wing organizations, but this statement is left without further discussion as to why this may be. The violence aspect is clearly masculinized, and it seems that masculine ideals are underpinning the cohesion of all the groups, by also functioning as a common denominator in all of them. A subject position of young, angry men is constructed in many placed throughout the material, apart from in "When we care", in which gender is not mentioned at all. As the other texts depart from an explicit understanding of men as the prototype for any "violence affirming

extremist", the assumption is that the same goes for "When we care" as well – or that this report views the extremists as genderless. Women as agents in this context, however, are not mentioned.

Some denial of female agency with regards to "violence affirming extremism" also shows itself in the material. Women are not portrayed as active participants in these movements, but as absent or passive. They are clearly not part of the essence that is constructed around "violence affirming extremism". What could be the purpose of this passivization of women? According to Wendy Brown, the dichotomization of women as private and men as public served the state since it upholds the binary gender roles necessary for the division of labour. This way, men are productive and women are reproductive, which are both necessary for the sustainment of the state that distributes labour.[36] This way, one could understand the purpose of denying these subjects agency in two ways; for the purpose of denying underlying political (class) conflicts in society, or in order to maintain the gendered division of labour also necessary for the sustainment of the state.

As discussed by scholars[37], women are indeed not as prone to join islamist movements as they are to join leftist, progressive movement. When the material admits that the leftist groups indeed fight sexism and homophobia, which the other groups support, a separation and a recognition of the differences in aims between the groups would have made the conclusions closer to a more nuanced presentation. Apart from the violence aspect, women are yet again discursively denied agency. We do see an acknowledgement of female participation within all of these movements, but mostly as passive. 'When we care' states that within the right wing movements, "white women are considered to have an important role as child bearers and family mothers".[38] This representation negates women's participation as politically convinced actors, and reproduces the image that they act out of love and compassion, in opposition to men who act in accordance with masculine, violent ideals.

Feminist scholarship has emphasized women's right to be recognized as political agents. This material is very gendered in the sense that it explicitly and implicitly connects violence, extremism and crime to men (with emotional problems). This assumption may be true, especially in regards to islamist and right wing extremism, but it undermines and neglects women's participations and furthers the idea that politics and violence is essentially a masculine phenomenon.[39] As in many other instances, the presentation of the conclusions is not problematized to any extent in regards to masculinity. Why men would be more prone to join extremist movements is never discussed, but rather silenced. Since the material

is meant to present a societal and theoretical analysis of social relations that constitute the issue of violence affirming extremism, this silence is remarkable and a connection between masculinity and an essentialist inclination towards violence is therefore suggested. From what Wendy Brown suggests, we can see a continuing placement of all things political and specifically political violence among men. This phenomenon is clearly present in the material as well since women are clearly left out, and their participation in these movements is left unmentioned. Brown means that the gender roles in relation to political agency fill a function, in which capitalism reproduces itself through the assigned roles and acts that the binary gender system applies to the individuals subsumed into it. This essentialization, in which the construction of ”violence affirming extremists” are young, angry men independent of what group they belong to is one of the most prevalent elements in the construction of the discourse.

The essential understanding of all violence affirming groups as generally alike, proves to be simplifying when looking at statistics of violent crimes between the different ideological streams. While in rightwing extremist groups, violent crimes are a crucial stage in recruitment[40], left-wing extremist groups motivate violence as a ”necessary mean” rather than a part of the structure of the movement. Alongside, female crime rate within the leftwing is around the same extent as male crime rate[41]. Women in right-wing groups, as well as within islamist groups, are instead almost nonexistent. Right-wing groups tend to motivate violence against individuals or groups explicitly by saying that it is in defense of the nation or the nations women (see e.g. Soldiers of Odin – mobilizations in early 2016). The idea of women as bearers of future activists, or bearers of the nation/caliphate is clearly present in right wing/islamist movements. The violent hyper masculinity is a driving force in these two movements, and while macho ideals remain existent in the leftwing extremist movement as well[42], it has been explicitly criticized and thus resisted by the members themselves. It seems that within a high capacity democratic regime, gender differences are denied in regards to political violence. The explicit and implicit role of women in these three ideological streams hold some similarities, but also differ to an extent that they prove to be far apart in both method and goals.

Towards a feminist scholarship on gendered violence in high capacity democratic regimes.

This article sets out to comment shortly on the constructions of female violence affirming extremism in Sweden, through analysis of material consisting of governmental reports. Research on gendered violence in Sweden is as mentioned limited, why all contributions may offer some guidance to further development of the study subject. As discussed, women as perpetrators of violence are throughout the world, regardless of political context, a rupture of hegemonic ideas of femininity. The specific of how violence is gendered in Sweden, which according to Charles Tilly is a high capacity democratic regime, is in line with previous research. The discursive construction of female perpetrators of violence is within the studies material characterized by a high level of de-politicization and passivization and denial of female political agency. Women in violent movements in Sweden are posited as rupturers of the hegemonic methods of doing politics, since they do not follow mainstream methods – why they cannot be institutionalized and included in democratic debate. They also challenge the supposed internal norms of men being perpetrators of violence – however, the discourse on masculinities is not reflected in crime rates, showing that women do participate in violent movement even though they are not acknowledged to the extent they participate. This suggests that further investigations on female participation in violent movements in high capacity democratic regimes – while also acknowledging other power structures such as race and class, which are also to this moment not extensively investigated.[43] By departing from research on female radicalization, new narratives on women's participation in violent movements could be constructed and nuanced.

Noter

1. Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Atlas, Diss. Uppsala: Univ., 2001,Stockholm, 2001, page 15.
2. Ericsson, Martin & Brink Pinto, Andrés (red.), *Politik underifrån: kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, Arkiv förlag, Lund, 2016.
3. ibid.
4. Renkvist Quisbert, Matilda. Liberalism or Barbarism - A Critical Discourse Analysis of the Swedish state's discourse on the matter of 'violence affirming extremism', Lund University, Lund, 2015, page 4.
5. Enloe, Cynthia H., *Bananas, beaches and bases: making feminist sense of international politics*, University of California Press, Berkeley, Calif., 2000
6. Brown, Wendy, *Manhood and politics: a feminist reading in political theory*, Rowman & Littlefield, Totowa, N.J., 1988, page 3.
7. Lundstedt, Måns. *Arga unga män? Genus, (o)jämlikhet och politiskt våld i den vänsterautonoma rörelsen*. Rapport MUFC, Stockholm, 2016, page 17.
8. SOU 2013:81:81. *När vi bryr oss – förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, 2013.
9. Ds 2014:4. *Våldsbejakande extremism i Sverige – nuläge och tendenser*. Stockholm: Justitiedepartementet
10. Skrivelse 2011/ 12:44. *Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism*. Stockholm: Regeringskansliet
11. Flyghed, Janne & Hörnqvist, Magnus. Varifrån kommer hotet?: perspektiv på terrorism och radikalisering. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, 2011.
12. ibid.
13. Renkvist Quisbert, Matilda. Liberalism or Barbarism - A Critical Discourse Analysis of the Swedish state's discourse on the matter of 'violence affirming extremism', Lund University, Lund, 2015
14. Lundstedt, 2016, page 17.
15. Renkvist Quisbert, 2015, page 15.

16. Flyghed & Hörnqvist, 2003, page 3.
17. Skrivelse 2011/ 12:44. *Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism*. Stockholm: Regeringskansliet, page 9.
18. SOU 2013:81:81. *När vi bryr oss – förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, 2013., page 37.
19. Ds 2014:4. *Våldsbejakande extremism i Sverige – nuläge och tendenser*. Stockholm: Justitiedepartementet, page 56.
20. Ds 2014:4. *Våldsbejakande extremism i Sverige – nuläge och tendenser*. Stockholm: Justitiedepartementet, page 4
21. Tilly, Charles, The politics of collective violence, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, page 54
22. ibid.
23. Eduards, Maud, *Kroppspolitik: om moder Svea och andra kvinnor*, Atlas, Stockholm, 2007, page 243.
24. Gemzöe, Lena, *Feminism*, Bilda, Stockholm, 2002, page 46.
25. Brown, Wendy, *Manhood and politics: a feminist reading in political theory*, Rowman & Littlefield, Totowa, N.J., 1988
26. ibid.
27. Enloe, 2000, page 38.
28. Enloe Brown, 1988, 77.
29. Elshtain, Jean Bethke, 'On beautiful souls, just warriours and feminist consciousness', Women's studies international forum (Print)., 5(1982):2/4, page. 343, 1982
30. Ness, Cindy D. (red.), *Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization, Routledge*, Abingdon, 2008
31. McAdam, Doug., Tarrow, Sidney G. & Tilly, Charles., *Dynamics of contention*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, page 29.
32. Alison, Miranda, *Women and political violence: female combatants in ethno-national conflict*, Routledge, London, 2009
33. Ds 2014:4. *Våldsbejakande extremism i Sverige – nuläge och tendenser*. Stockholm: Justitiedepartementet, page 55.
34. SOU 2013:81:81. *När vi bryr oss – förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, 2013., page 50.

35. Skrivelse 2011/ 12:44. *Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism*. Stockholm: Regeringskansliet, page 15-16.
36. Brown, 1988, page 7.
37. Ness, Cindy D. (red.), *Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization*, Routledge, Abingdon, 2008
38. SOU 2013:81:81. *När vi bryr oss – förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, 2013., page 34.
39. Brown, 1988, page 7-8.
40. Statens medieråd (Red.), *Våldsbejakande och antidemokratiska budskap på internet*. Stockholm: Statens medieråd, page 5.
41. Säkerhetspolisen (2009). *Säkerhetspolisens årsbok 2009*. Stockholm: Säkerhetspolisen, page 56.
42. Wasshede, Cathrin, *Passionerad politik: om motstånd mot heteronormativ könsmakt*, Bokbox, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010.
43. Lundstedt, 2015, page 38.

Författarpresentationer

Pål Brunnström är forskarassistent vid Institutet för studier i Malmös historia, Malmö högskola. Han disputerade 2014 vid Historiska institutionen i Lund med avhandlingen Ägare och kapital: *Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*.

Mikael Duthu har en kandidatexamen i historia samt en masterexamen i europeisk historia från UCL. Kandidatuppsatserna behandlade revolutionsåret 1848 och har titlarna *Property, Work and Class: A Thematic Analysis of the French Revolution of 1848* och *Latin American Responses to the European Revolutions of 1848*. Masteruppsatsen *Communism and Decolonisation* diskuterade kriget i Algeriet. Numera bedriver Duthu studier inom medie- och kommunikationsvetenskap vid Lunds universitet.

Ljuba Fredenman är född och uppvuxen i Malmö med föräldrar som immigrerat från Jugoslavien på 1960-talet. Han har en magisterexamen i freds- och konfliktvetenskap från Malmö högskola och han jobbar som ungdomskoordinator inom Trelleborgs kommun, där han ansvarar för ensamkommande ungdomars etablering i samhället. Han driver företaget Inconflicto/Inconflicto förlag, där han dels jobbar med förändringsarbete och konflikthantering, och dels ger ut sina böcker i projektet *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring*. Han hade tidigare en karriär inom transportbranschen där han i 26 år jobbade som yrkeschaufför. Han har ett uppdrag som projektassistent i forskningsprojektet ”Being a trucker – social and cultural changes since the 1970s”, vid Lunds universitet/Centrum för arbetarhistoria. Dessutom är han engagerad i den kommunala politiken och är, bland andra förtroendeuppdrag, ersättare i Malmös kommunfullmäktige.

Magnus Gustafson är journalist, författare och litteraturvetare. Han har utgivit diktverket *Memoarer* (2016), rapportboken *Welcome to Sweden* (2008) och artikelsamlingen *Köping är ingen öde ö* (2004). Som litteraturvetare har han varit inriktad på retoriska strategier och litterära grepp inom den socialdemokratiska rörelsen. Masteruppsatsen från 2015 heter *“Från mörkret stiga vi mot ljuset”: Den socialdemokratiska memoaren som retorisk genre, exemplen Palm, Erlander och Persson*.

Börje Harnesk, professor emeritus vid Mittuniversitetet, har främst forskat om tidigmodern lokalpolitisk historia, bland annat i ”Everyday Resistance and the Hidden Transcript in Seventeenth-Century Sweden”, i Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden* (2009). Under de senaste åren har intresset riktats mot lokalpolitik runt sekelskiftet 1900, såsom i ”Lokalpolitisk kultur och praktik i fyra småstäder, 1862–1910”, i Stefan Dalin (red.), *Makt, myter och historiebruk* (2014).

Fredrik Holmqvist är historiker och disputerade hösten 2016 vid Umeå universitet med avhandlingen *Populärhistoriens tjusning och kraft: Peter Englund och Herman Lindqvist i svensk historiekultur 1988–1995*.

Ingrid Millbourn är professor emerita i historia och har skrivit om arbetares samarbete i parti, fack och kooperation, om företagare i karteller och truster samt om cirkusarbetare och deras publik. Hon har även producerat utställningar och varit pedagog på museer. Sitt intresse för foto, konst och film har hon visat i föredrag, artiklar och böcker, senast 2012 i boken *Det hemlighetsfulla mötet: Publik och gycklare,* där källmaterialet är affischer och intervjuer, främst från 1800-talet.

Sandra Mischliwietz är forskarassistent i litteraturvetenskap vid Institutionen för nordisk filologi, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, och avdelningschef för Språkavdelningen vid Volkshochschule Münster. Hon disputerade på avhandlingen *Att uppfinna ord: Kindheit als Strategie der Weltaneignung in der schwedischen Arbeiterliteratur der 1930er Jahre* (2014). Hennes forskningsintressen rör frågor om litteratur och klass, identitet, genus och litterära representationer av språk och tal.

Robert Nilsson Mohammadi är doktorand i historia vid Stockholms universitet. Han arbetar med en avhandling om meningsskapande kring gruvarbetarstrejken i Malmfälten 1969–70, främst baserad på muntlig historia med deltagare i strejken. Avhandlingen utgår ifrån ett intresse för att hitta sätt att göra historia till en aktivitet vari historia undersöks tillsammans med dess aktörer. För författaren är den också ett insteg i forskning om 1960-talets rörelser och uppror.

Magnus Nilsson är professor i litteraturvetenskap vid Malmö högskola. Hans främsta forskningsintressen är arbetarlitteratur och frågor om litteratur och klass. Till hans viktigaste publikationer hör böckerna *Arbetarlitteratur* (2006), *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (2010) och

Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature (2014).

Daniel Nyström är idéhistoriker vid Umeå universitet. Hans forskningsintressen rör de humanistiska vetenskapernas historia – deras grundvalar, uttrycksformer och kamper. Han disputerade 2015 på avhandlingen *Innan forskningen blev radikal: En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria*.

Matilda Renkvist Quisbert skrev sin masteruppsats i Social Studies of Gender om svenska statens konstruktion av våldsbejakande extremism. Genom detta arbete har artikeln i denna antologi fötts, där ett starkare genusperspektiv anlagts för att förstå kvinnor som våldsbejakande subjekt. Matilda har även en kandidat i freds- och konfliktvetenskap och ett akademiskt intresse för sociala rörelser, feministiska teoribildningar samt politisk marxism. I skrivande stund i ansökningsfas till doktorandtjänster.

Freke Räihä är poet, utbildad vid Lunds universitet och skrev sin D-uppsats om omöjligheten för författaren själv att skriva litterär text, den publicerades som *Logos* på Smockadoll förlag 2015. Räihä har också arbetat som försörjningsstödsmottagare, arbetslös, sjukskriven, boendehandledare, redaktör och kulturjournalist, men är i dag främst verksam som kritiker och lyriker. Det primära forskningsområdet innefattar texts användande för att befästa antropocentriska normer.

Staffan Stranne är docent i historia och universitetslektor i didaktik vid Mälardalens högskola. Hans forskning handlar främst om modern industri-, arbetsmarknads- och fackförbundshistoria: *Produktion och arbete i den tredje industriella revolutionen: Tarkett i Ronneby 1970–2000* (2004); *En annan väg: Pappers 1968–2005* (2006); *Fabriksarbetarna i välfärdssamhället: Svenska Fabriksarbetareförbundet 1980–1993* (2013); *Nytt förbund i en föränderlig värld: Industrifacket 1993–2005* (2015).

Frances Tuuloskorpi har under åren 1977–2006 arbetat som livsmedelsarbetare och har under många år varit klubbordförande i lokal livsmedelsarbetareklubb på brödfabrik. Därefter, 2007–2014, har hon arbetat som visstidsanställd i bland annat tvätterier och storkök. Tuuloskorpi föreläser och håller i erfarenhetsutbyte mellan olika arbetsplatser kring temat ”folkrörelse på arbetsplatsen” och är sedan 2010 redaktör för en antologiserie med samma namn.

Referenser

Otryckta källor

Arbetarrörelsens Arkiv Malmö (AAM)

Centralstyrelsen för Malmö Fackföreningar 1891–1892 (A:I-II)
Jern- och metallarbetarnas förbundsavdelning 1894

Arkiv Västmanland, Västerås

Svenska Gjutareförbundets avdelning 18 Västerås, mötesprotokoll.
Västerås Arbetarekommun, styrelseprotokoll.
Svenska Metallindustriarbetareförbundet avd. 20, mötesprotokoll.
Svenska Gjutareförbundet avd. 18, mötesprotokoll.
Svenska Bleck- och plåtslagarförbundet avd. 30, mötesprotokoll.

Folkrörelsearkivet i Motala

IF Metall Västra Götaland, styrelseprotokoll.
Motala samverkande fackförbund, verkställande utskottets protokoll.
Svenska Gjutareförbundet avd. 23 (Metall 37), protokoll.

Föreningsarkivet i Värmland, Karlstad

Karlstads Arbetarekommun (Fackliga centralstyrelsen), årsmötesprotokoll.
Karlstads Typografklubb, protokoll.
Svenska Metallarbetareförbundet avd. 13, protokoll.
Svenska Träarbetareförbundet avd. 76, protokoll.
Svenska Gjutareförbundet avd. 9, års-, medlems- och styrelsemötesprotokoll.

Riksarkivet

Civildepartementet I, Handlingar ang. 1902 års strejk.

Intervjuer

Intervju med Ernst Wigforss 1972 av Ingrid Millbourn

TV-program

Sveriges Television, Gomorron Sverige, ”Debatt mellan Anders Borg och Magdalena Andersson”, 2014 03 26.

Tryckta källor

”Angående förhöjda tullsatser för färska päron och äpplen, torsdagen den 3 maj e.m.” i *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1923. Andra kammaren. Fjärde bandet*, Stockholm 1923, nr 31

”Angående skydd för markägares rätt till bärplockning, onsdagen den 6 mars e.m.” i *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1935. Andra kammaren. Första bandet,* Stockholm 1935, nr 17

”Angående ökad utbildning i hemvård och därmed närbesläktade samhälleliga uppgifter för den kvinnliga ungdomen, lördagen den 21 maj f.m.” i *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet år 1938. Andra kammaren. Tredje bandet*, Stockholm 1938, nr. 36

Bihang till riksdagens protokoll 1903. 2 Samlingen. 2 Afd. 2 Band, Komité-Betänkanden

BiSOS ser. D: Fabriker och hantverk 1901

Arbetsstatistik E:1. Arbetsinställelser under åren 1903-1907 samt den s. k. politiska storstrejken 1902. Kommerskollegium 1909

Arbetsstatistik III. Den större mekaniska verkstadsindustrin i Sverige. I. Större egentliga verkstäder. Kommerskollegium 1901

Storstrejken 1902: Redogörelse från Arbetarepartiets verkställande utskott, afgifven i september 1902, Stockholm 1902

Styrelsens för Sveriges socialdemokratiska parti berättelse år 1902, Stockholm 1903.

Vänsterpartiets valplattform för riksdagsvalet 2014

Press

Arbetet

Dagens Nyheter

El País

Expressen

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning

Jönköpingsposten

Karlstadtidningen

Kooperatören

Motala Tidning

Social-Demokraten

Sydsvenska Dagbladet

The Telegraph

Internet

https://www.arbetsformedlingen.se/For-arbetsgivare/Anstallningsstod.html (senast besökt 2016 12 05).

http://www.bis.org/speeches/sp160210_slides.pdf (senast besökt 2017 01 12).

http://www.lo.se/start/politiska_sakfragor/full_sysselsattning_och_rattvisa_loner/den_svenska_modellen (senast besökt 2014 08 30).

https://copyriot.se/2016/02/16/k261-vad-minusrantan-sager-om-var-tid/ (senast besökt 2017 01 03).

https://www.facebook.com/mats.soderlund.161/posts/10152778323888004:0 (Hämtad 20160905).

http://www.lo.se/start/politiska_sakfragor/full_sysselsattning_och_solidarisk_lonepolitik/den_svenska_modellen (senast besökt 2014 08 30).

http://www.socialdemokraterna.se/progressivealliance (senast besökt 2014 08 30).

http://www.socialdemokraterna.se/Webben-for-alla/Partidistrikt/sodraalvsborg/Nyheter/Lofven-vald-av-kongressen/ (senast besökt 2014 08 30).

https://www.vansterpartiet.se/material/partiprogram/ (senast besökt 2014 08 30).

http://www.svenskatal.se/20140112-jonas-sjostedt-avslutningstal-pa-vansterpartiets-40e-kongress/ (senaste besökt 2014 08 30).

Litteratur

Adolfsson, Eva, ”Hemlös och frusen, rädd och hungrig. Om talerätten och den tidiga arbetarlitteraturen”, *Arbetarhistoria*, 19:73–74, 1995.

Ahlberg, Sven Olof och Udd, Lena Knutson, *Slite cementfabrik. Industri- och kulturhistorisk dokumentation*, Visby 2009.

Ahlberger, Christer m.fl. (red.). *Historier: Arton och nittonhundratalens skönlitteratur som historisk källa*. Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2009.

Ahlmo-Nilsson, Birgitta, ”Det stora läggspelet. Ivar Lo-Johanssons, *Godnatt, jord*”, i Ahlmo-Nilsson, Birgitta (red.), *Inte bara kampsång. Fjorton analyser av arbetarlitteratur,* Lund 1979.

Alison, Miranda, Women and political violence: female combatants in ethno-national conflict, London 2009.

Amariglio, Jack L., Resnick, Stephen A. och Wolff, Richard D. ”Class, Power and Culture”. I *Marxism and the interpretation of Culture*, Cary Nelson och Lawrence Grossberg (red.), Urbana: University of Illinois Press 1988.

Ambjörnsson, Ronny, ”Arbetets Janusansikte”, *Arbetarhistoria: meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, 29/30:1/2, 1984.

Andersson, Carl, *Svenska metallindustriarbetareförbundets avdelning 86 i Borås 1899–1946*, Borås 1949.

Andersson, Nils (red.), Berggren, Lars (red.), Greiff, Mats (red.), *Sociala konflikter och kulturella processer – historia med människor i centrum*, Malmö 2004.

Armitage, David & Jo Guldi: “The History Manifesto: A Reply to Deborah Cohen and Peter Mandler”, *The American Historical Review* 120, nr 2, 2015.

Arnold, Thomas Clay, “Rethinking Moral Economy”, i *American Political Science review*, vol 95, no 1, March 2001.

Arping, Åsa. ”Att göra skillnad: Klass kön och etnicitet i några av de nya seklets svenska uppväxtskildringar”. I *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, Bibi Jonsson m.fl. (red.), 189–198. Lund 2011.

Artéus, Gunnar & Klas Åmark: “Förord”, i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige*, Lund 2012.

Aspán, Margareta, *Om barndom – arbete – utbildning. En historisk översikt och en problematisering av kulturella föreställningar om barn och barndom,* Stockholm 1998.

Atkinson, John "Flexibility or Fragmentation? The United Kingdom Labour Market in the Eighties", *Labour and Society*, Vol. 12, nr 1, 1987.

Baader, Meike Sophie, *Die romantische Idee des Kindes und der Kindheit. Auf der Suche nach der verlorenen Unschuld,* Berlin 1996.

Bagerius, Henric, Lagerlöf Nilsson, Ulrika och Lundqvist, Pia. "Skönlitteraturen i historievetenskapen – några metodologiska reflektioner". *Historisk tidskrift* 133 no. 3, 2013.

Batou, Jean, "Spectre de la révolution et ménace de guerre: les années 1933-1937 dans le monde", Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Baumann, Gerold G.; Müller, Phillip, "Les volontaires latino-américains un autres regard sur les Brigades internationales", Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Bengtsson, Erik (red), *Den sänkta löneandelen. Orsaker, konsekvenser och handlingsalternativ*, Stockholm 2013.

Benjelloun, Abdelmajid, "La participation militaire de Maghrébins à la guerre d'Espagne dans les rangs républicains", Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Berggren, Lars & Greiff, Mats. *En svensk historia från vikingatid till nutid*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur, 2009.

Berggren, Lars & Hans Wallengren: "Arbetarhistoria i brytningstid", i Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005*. Landskrona, 2007.

Berggren, Lars, Ångvisslornas och brickornas värld. Om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840-1905, Lund 1991.

Berglund, Bengt, Lars Ekdahl, Christina Florin, Anita Göransson, Alf Johansson,

Lars Olsson, Birger Simonsson, Thommy Svensson, Annette Thörnquist, Christina Carlsson-Wetterberg, Ulla Wikander & Klas Åmark: "Historisk arbetslivsforskning i Sverige under 1990-talet. Ett forskningsstrategiskt program. Svenska kommittén för historisk arbetslivsforskning", *Historisk tidskrift* 110, nr 4 1990.

Björk, Johannes. "Bokbindaren P.J. Öbergs estetiska erfarenheter och dess produktiva inaktivitet". I *Från Bruket till Yarden: nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Bibi Jonsson m.fl. (red.), Lund 2014.

Björk, Ragnar: "Var är 30-talisterna?", i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.): *Samtidshistoria och politik. Vänbok till Karl Molin*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2004.

Björklund, Jörgen, *Strejk-Förhandling-Avtal. Facklig aktivitet, arbets- och levnadsvillkor bland sågverksarbetare i Västernorrland 1875-1914*, Umeå 1976.

Björkman, Jenny, Hirdman, Yvonne & Lundberg, Urban, *Sveriges historia 1920–1965*, huvudred. Dick Harrison, Stockholm 2012.

Boethius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot 'smutslitteraturen' i Sverige 1908–1909,* Hedemora 1989.

Booth, William James, "On the Idea of the Moral Economy", i *The American Political Science Review*, vol 88, no 3 sep. 1994.

Boss, Emil, *Vad avlägsna vi ser ut: man kan knappt tro att det är vi*, Stockholm, 2011.

Boyson, Emil, *Norsk poesi fra Henrik Wergeland til Nordahl Grieg: En antologi,* Oslo, 1961.

Branting, Hjalmar, *En vidräkning med det moderna samhället*, Östersund 1897.

Brink Pinto, Andres; Ericsson, Martin & Nyzell, Stefan, "Contentious Politics Studies. Forskningsfältet social och politisk konfrontation på frammarsch i Skandinavien", *Tidsskriften Scandia* 81:1, 2015.

Broué, Pierre, "Les cadres des Brigades internationales et politique de l'Internationale communiste", Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Brown, Wendy, *Manhood and politics: a feminist reading in political theory*, Rowman & Littlefield, Totowa, N.J., 1988.

Brunnström, Pål, Ägare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918-1939, Lund 2014.

Burris, Beverly H., ”Braverman, Taylorism, and Technocracy”, *Rethinking the Labor Process*, Albany 1999.

Butler, Judith, *Excitable Speech. A Politics of the Performative,* New York, London 1997.

Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity,* New York, London 2006.

Butler, Judith, *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*, Stanfort 1997.

Börjeson, Torgny, *Metall 20 – fackföreningen och människan*, Uppsala 1971.

Cándida Smith, Richard. Publishing oral history: oral exchange and print culture. I *Handbook of oral history*, Thomas Charlton, Lois Myers & Rebecca Sharpless (red.), Lanham: Altamira press, 2008.

Carlsson Wetterberg, Christina & Anna Jansdotter: “Inledning”, i Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.): *Genushistoria. En historiografisk exposé*, Lund 2004.

Carroll, Peter N., ”’Volontaires pour la liberté’: profil démographique du bataillon Abraham Lincoln”, Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Casparsson, Ragnar, *LO under fem årtionden. Första delen*, Stockholm 1947.

Cederqvist, Jane, *Arbetare i Strejk. Studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott. Stockholm 1850-1909*, Stockholm 1980.

Centrum för marxistiska samhällsstudier, ”Reformismens omöjligheter”, *Socialistisk Debatt* nummer 209, ”Reformismens (o)möjligheter?”, 2014.

Centrum för marxistiska samhällsstudier, *Reformismens omöjligheter*, CMS Stockholm, 2011.

Cnattingius, Anna: *Pionjärer inom svensk kvinnoforskning [dokumentärfilm]*. Uppsala: Centrum för kvinnliga forskare & kvinnoforskning, 1987.

Cronin, Sean, *Frank Ryan: The Search for the Republic*, Repsol, Dublin, 1980.

Cunningham, Hugh, *The Children of the Poor. Representations of Childhood since the Seventeenth Century,* Oxford, Cambridge 1991.

Danielsson, Axel, ”Social Självhjälp”, i *Svenska folkets öreskrifter 22*, Stockholm 1898.

Della Porta, Donatella *Social Movements, Political Violence and the State,* New York 2006.

Des Jardins, Julie: *Women and the Historical Enterprise in America. Gender, Race, and the Politics of Memory, 1880–1945*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003.

Edelman, Marc, ”Bringing the Moral Economy back in… to the Study of 21st-Century Transnational Peasant Movements”, i *American Anthropologist*, vol 107, issue 3, September 2005.

Edgren, Lars & Lars Olsson: “Arbetare och arbetsliv. Svensk arbetarhistorisk forskning”, i Klaus Misgeld & Klas Åmark (red.): *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 1991.

Edgren, Lars: “Arbetarhistoriens marginaler. Några reflektioner angående svensk arbetarhistorisk forskning”, i Victor Lundberg (red.): *Arbetarhistoria i brytningstid. Landskrona i maj 2005*. Landskrona: Centrum för arbetarhistoria, 2007.

Eduards, Maud, *Kroppspolitik: om moder Svea och andra kvinnor,* Atlas, Stockholm, 2007.

Ehnmark, Anders. Malmfälten 10 år efter strejken: Jobben försvinner i en känsla av demokrati. *FiB/Kulturfront*, 16/1979.

Elshtain, Jean Bethke, ‘On beautiful souls, just warriours and feminist consciousness’, *Women’s studies international forum*, 5 2/4, 1982.

Emaus verkstadsklubb av Svenska metallindustriarbetareförbundets avd. 20 Västerås, Västerås 1950.

Enloe, Cynthia H., *Bananas, beaches and bases: making feminist sense of international politics,* University of California Press, 2000.

Ericsson, Christer, *Kapitalets politik och politikens kapital. Högermän, industrimän och patriarker 1890-1985*, Stockholm 2003.

Ericson, Hans-Olof, *Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880-1909*, Lund 1987.

Ericsson, Martin & Brink Pinto, Andrés (red.), *Politik underifrån: kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal,* Arkiv förlag, Lund, 2016.

Eriksson, Niklas. ”Arbetare, borgare och mellisar”. *Clarté* 92 no 1, 2015.

Eriksson, Ulf. *Gruva och arbete: Kiirunavaara 1890–1990: avsnitt 3, 1950–1970*. Diss., Uppsala universitet, 1991.

Espelin, Johan, *Karlstads Metall under ett halvt sekel*, Karlstad 1947.

Fjelkestam, Kristina: “Antropomorf anakronism. Historiens gestalt i Anna-Karin Palms Snöängel och Faunen”, i Victoria Fareld & Hans Ruin (red.): *Historiens hemvist. Den historiska tidens former, vol. 1*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016.

Fjällstedt, Linnéa, *Hungerpesten*, LT Förlag, Stockholm, 1975.

Flood, Hulda, *Agda Östlund: pionjär i genombrottstid*, Stockholm 1954.

Flood, Hulda, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*, Stockholm 1960.

Flyghed, Janne & Hörnqvist, Magnus *Varifrån kommer hotet?: perspektiv på terrorism och radikalisering*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, 2011.

Foucault, Michel, ”Gespräch mit Michel Foucault”, i Defert, Daniel; Ewald, François (red.), *Schriften in vier Bänden. Dits et Ecrits. Band III. 1976–1979,* Frankfurt am Main 2003.

Foucault, Michel, ”Überwachen und Strafen”, i *Michel Foucault. Die Hauptwerke*, Frankfurt am Main 2008.

Foucault, Michel, *Die Ordnung des Diskurses,* Frankfurt am Main, 2007.

Fredenman, Ljuba, *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring Elly Lagerborg*, Limhamn, 2013.

Fredenman, Ljuba, *Livsberättelser ur ett Malmö i förändring Hans Pedersen Dambo*, Limhamn, 2015.

Frisch, Michael, *A shared authority: essays on the craft and meaning of oral and public history*. Albany: State university of New York press, 1990.

Furr, Grover, ”Anatomy of an Anticommunist Fabrication: The Death of Oliver Law, An Historiographical Investigation” in Reconstruction: Studies in Contemporary Culture, Vol. 8, No.1, March 19, 2008

Furuland, Lars och Svedjedal, Johan. *Svensk arbetarlitteratur*. Stockholm: Atlas, 2006.

Furuland, Lars, "'Magfrågan' och 'kulturfrågan' inom svensk arbetarrörelse", i *Arbetarhistoria: meddelande från Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek*, 22: ½, 1998

Furuland, Lars. *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*. Hedemora, 1991.

Fyrtio år 1895 – 1935. Svenska metallindustriarbetareförbundet, avdelning 13, Karlstad, Karlstad 1935.

Gemzø, Anker, "Barnet i nordisk arbejderlitteratur. Nu og før", i Jonsson, Bibi; Nilsson, Magnus; Sjöberg, Birthe; Vulovic, Jimmy (red.), *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, Lund 2011.

Gemzöe, Lena, *Feminism,* Stockholm, 2002.

Genette, Gérard. *Narrative discourse: an essay in method*. Ithaca: Cornell university press, 1980.

Goggin, Jacqueline: "Challenging Sexual Discrimination in the Historical Profession: Women Historians and the American Historical Association, 1890–1940", *The American Historical Review* 97, nr 3 1992.

Gramsci, Antonio *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International publ., 1997.

Greenspan, Henry. *On listening to Holocaust survivors: Beyond testimony*. 2 uppl., St. Paul: Paragon house, 2010 (1998).

Greiff, Mats, "Arbetarhistoriska forskningscirklar; Några erfarenheter", *Industrialismens Kulturarv*. *Rapport fra konference for arkiver og museer omkring* Øresund på Handels-& *S*øfartsmuseet på Kronborg, den 6 *oktober, 1999.*

Guldi, Jo & David Armitage: *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Gustavsson, Sverker, "Politisk och ekonomisk liberalism", T. Brunius red., *Forskning över gränserna*, Uppsala, 2010.

Göransson, Anita: *Om teori och historia. Mening, makt och materialitet*. Uppsala: Ekonomisk-historiska institutionen, 1993.

Haffert, Lukas and Mehrtens, Philip, "From Austerity to Expansion? Consolidation, Budget Surpluses, and the Decline of Fiscal Capacity", *Politics & Society* 43 (1), 2015.

Hagemann, Gro: “Om å gjøre det enkle komplisert og det usynlige synligt. Noen dilemmaer i kvinnehistorien”, i Christian Kvium & David Kirby (red.): *Historien og historikerne i Norden efter 1965. Oplæg fra den 21. Nordiske fagkonference i historisk metodlære, Åland, 27–31 maj 1989* Studier i historisk metode, 21. Århus: Aarhus universitetsforlag, 1991.

Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism: regeringens skrivelse 2011/12:44, Justitiedepartementet, Regeringskansliet, Stockholm, 2012.

Hansson, Lars, Thor, Malin (red.), *Muntlig historia*, Lund, 2006.

Hansson, Sigfrid, *Minnesskrift: Landsorganisationens första kvartssekel 1898–1923*, Stockholm 1923.

Haywood, Harry, *Black Bolshevik: Autobiography of an Afro-American Communist*, Liberator Press, Chicago, 1978a.

Haywood, Harry, *Negro Liberation*, Liberator Press, Chicago, 1978b.

Heinrich, Michael. *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet*. Hägersten: Tankekraft förlag, 2013.

Hemmings, Clare: “Telling Feminist Stories”, *Feminist Theory* 6, nr 2, 2005.

Hemmings, Clare: *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham: Duke University Press, 2011.

Hentilä, Seppo, *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914: arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*, Helsingfors 1979.

Herrick, William, *Jumping the Line: The Adventures and Misadventures of an American Radical*, University of Wisconsin Press, Madison, 1998.

Herrick, William, ¡*Hermanos!,* Simon & Schuster, New York, 1969.

Hilborn, Emma. *Världar i Brand: Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*. Höör 2014.

Hirdman, Yvonne, ”Kvinnorna i välfärdsstaten”, i *Kvinnohistoria: om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, red. Yvonne Hirdman, Stockholm 1992.

Hirdman, Yvonne: “Vad är kvinnohistoria?”, i Sonja Falk-Thaning (red.): *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992.

Hitchcock, Peter. *Working-Class Fiction in Theory and Practice: A Reading of Allan*

Sillitoe. Ann Arbor: UMI Research Press, 1989.

Hockey, Jenny; James, Allison, *Growing Up and Growing Old. Ageing and Dependency in the Life Course,* London, Newbury Park, New Delhi 1993.

Hoem, Edvard, *Til ungdommen* : *Nordahl Griegs liv*, Oslo 1989.

Holm, Birgitta. *Sara Lidman – i liv och text*. Stockholm 1998.

Holmgren, Ola. ”Proletärförfattarna och den litterära institutionen”. *Kultur & Klasse* 11 no. 42, 1982.

Holmqvist, Fredrik, “Vänsterns dröm om en harmonisk tillväxtkapitalism. Reformismen som fetischism”, Mårten Björk och Jon Wittrock (red), *Människa, stat, utopi. En antologi om det möjligas konst*, Stockholm: Tankekraft 2015.

Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940,* Stockholm 1993.

Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet: arbetarkulturen i Norrköping 1850*–1940, Stockholm 1993.

Horgby, Björn. *Med dynamit och argument: gruvarbetarna och deras fackliga kamp under ett sekel*. Stockholm: Svenska metallindustriarbetareförbundet, 1997.

Hufton, Olwen: “Women, Gender and the *Fin de Siècle*”, i Michael Bently (red.): *Companion to Historiography*. London Routledge, 1997.

Hughes, Langston, *Autobiography: The Big Sea*, University of Missouri Press, Columbia, 2002.

Hughes, Langston, *Fight for Freedom and Other Writings*, University of Missouri Press, Columbia, 2001.

Hügli, Anton; Lübcke, Poul, ”Identität”, i Hügli, Anton; Lübke, Poul (red.), *Philosophielexikon. Personen und Begriffe der abendländischen Philosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, Reinbek bei Hamburg 2001.

Håkansson, Kristina, *Förändringsstrategier i arbetslivet*, Göteborg 1995.

Håkansson, Kristina, Isidorsson, Tommy, ”Flexibility and Competence”, *Global Redefining of Working Life*, Köpenhamn 1998.

Isacson, Maths. *Industrisamhället Sverige: arbete, ideal och kulturarv*. Lund: Studentlitteratur, 2007.

Johansson, Ingela. *Strejkkonsten: röster om kulturellt och politiskt arbete under och efter gruvstrejken 1969–70*. Göteborg: Glänta produktion, 2013.

Johansson, Mats, *Arbetararistokrater och arbetarbyråkrater – om reformistiska och revolutionära tendenser inom den svenska arbetarklassen i början av seklet*, Umeå 1986.

Johnson, Eyvind, *Slutspel i ungdomen,* Stockholm 1957.

Johnson, Eyvind. *Nu var det 1914. Här har du ditt liv!*, Stockholm 1955.

Jordanova, Ludmilla: *History in Practice*. London 2006.

Jorgensen, Marianne W & Phillips, Louise Jane, *Discourse Analysis as Theory and Method*, SAGE Publications 2002.

Judson, Margaret A.: *Breaking the Barrier. A Professional Autobiography by a Woman Educator and Historian Before the Women's Movement* New Jersey: Rutgers, 1984.

Jungens, Rune, *Vävarstad i uppror. Arbetarrörelsen i Borås 1880–1920*, Stockholm 1978.

Jönson, Johan, *Efter arbetsschema*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 2008.

Kamrater, motståndaren är välorganiserad. Redigerad av Lena Ewert, Lasse Westman och Malmfältens strejkkommitté (1969–1970). 1970; Stockholm: Folkets Bio AB, 2007.

Karlbom, Rolf, *Revolution eller reformer. Studier i SAP:s historia 1889–1902*, Göteborg 1985.

Karlsson, Jan Ch., Eriksson, Birgitta, *Flexibla arbetsplatser och arbetsvillkor*, Lund 2000.

Karlsson, Lynn. ”I gruva och på kontor: Genusstämplingen av arbetet”, *Mot halva makten: Elva historiska essäer om kvinnors strategier och mäns motstånd: Rapport till Utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*, Ingrid Hagman (red.), 86–101. Stockholm: Fritze, 1997.

Karlsson, Sten O: *När industriarbetaren blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995*. Lund: Studentlitteratur, 1998.

Karpantschof, René, “Violence that matters! Radicalization and de-radicalization of leftist, urban movements – Denmark 1981–2011”, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 7:1, 2015.

Kautsky, Karl, *Karl Marx's ekonomiska läror*, Stockholm 1888.

Kelley, Robin D. G., ”Les Afro-américains dans la guerre civile espagnole”, Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Klockare, Sigurd, *Mullrande åska: kampen för allmän och lika rösträtt 1902–1907*, Stockholm 1982.

Knights, David, *Labour Process Theory*, Basingstoke 1990.

Koselleck, Reinhart, *Futures past*, Camebridge, Mass 1985.

Kraft, Philip,”To Control and Inspire. U.S. Management in the Age of Computer Information Systems and Global Production”, *Rethinking the Labor Process*, Albany 1999.

Krappmann, Lothar, ”Identität”, i Lenzen, Dieter (red.), *Pädagogische Grundbegriffe 1: Aggression – Interdisziplinarität*, Reinbek bei Hamburg 2001.

Krasas Rogers, Jackie, ”Deskilled and Devalued: Changes in the Labor Process in Temporary Clerical Work”, *Rethinking the Labor Process*, Albany 1999.

Kvale, Steinar, Brinkmann, Svend, *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Lund 2009.

Lafargue, Paul, *Rätten till lättja*, Stockholm 1980.

Lapatsioras, Spyros, Milios, John and Sotiropoulos, Dimitris P., *A Political Economy of Contemporary Capitalism and its Crisis. Demystifying Finance*, London: Routledge, 2013.

Lavelle, John F. *Blue Collar, Theoretically: A Post-Marxist Aprroach to Working-Class Literature*, Jefferson, NC: McFarland, 2012.

Lawler, Stephanie, ”Disgusted subjects: the making of middle-class identities”, *The Sociological Review*, 53:3, 2005.

Lawler, Stephanie, ”Introduction: Class, Culture and Identity”, *Sociology*, 39:5, 2005.

Lawler, Stephanie, *Identity. Sociological Perspectives,* Cambridge 2008.

Leach, Laurie F., *Langston Hughes: A Biography,* Greenwood Publishing Group, 2004.

Len-Yuan Tsou; Hwei-Ru Ni, ”Volontaires chinois et asiatiques des Brigades internationales”, Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco*, Éditions Syllepse, Paris 2008.

Lepenies, Wolf & Peter Weingart: "Introduction", i Loren Graham, Wolf Lepenies & Peter Weingart (red.): *Functions and Uses of Disciplinary Histories* Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1983.

Lidman, Sara och Uhrbom, Odd. *Gruva*. Ny utökad utg. Stockholm: Aldus/ Bonnier, 1969 (1968).

Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm 2001.

Lindgren, John, *Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia, bd I (1888–1905)*, Stockholm 1938.

Lindström, Åke, *Metallfolk: avd 23 100 år*, Eskilstuna1990.

Lo-Johansson, Ivar, *Godnatt, jord. Del I*, Stockholm 1944.

Lo-Johansson, Ivar, *Godnatt, jord. Del II,* Stockholm 1944.

Losman, Beata: "Kvinnohistoriskt arkiv och de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg", (red.): *Bibliotheca feminarum. Om de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg, kvinnoliv och kvinnotanke under 300 år* Kvinnohistoriskt arkiv, 21. Göteborg: Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning, 1984.

Lundberg, Birger (red.), *Sågverk och människor. Anteckningar från Hudiksvall och Håstaholmens såg under 100 år*, Stockholm 1973.

Lundh, Christer *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000*, Stockholm 2002.

Lundqvist, Åsa, *Bygden, bruket och samhället. Om människor och organisationer i brukssamhället Böksholm, 1900–1979*, Lund 2001.

Lundstedt, Måns. *Arga unga män? Genus, (o)jämlikhet och politiskt våld i den vänsterautonoma rörelsen*. Rapport MUFC, Stockholm, 2016.

Lönegård, Claes, "Budgettricket", *Fokus*, 21–27 februari 2014.

Manns, Ulla: "För framtiden? Emancipatorisk forskning och glapp mellan text och tanke", i Patricia Lorenzoni & Ulla Manns (red.): *Historiens hemvist. Etik, politik och historikerns ansvar, vol. 2*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016.

Martinson, Harry. *Nässlorna blomma*. Stockholm 1992.

Martinson, Moa, *Mor gifter sig,* Stockholm 2005.

Marx, Karl. *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess*. Lund: Arkiv och Zenit, 1981.

Matti¸Thomas, *Professionella patriarker – svenska storföretagsledares ideal, praktik och professionaliseringsprocess 1910–1945*, Uppsala 2006.

Mattick, Paul (Jr.), *Business as Usual. The Economic Crisis and the Failure of Capitalism*, London: Reaktion Books 2011.

Mattsson, Per-Olof. ”Den svenska arbetarlitteraturen som historiskt fenomen”. *Arbetarhistoria* 19 no. 73–74, 1995.

Mattsson, Per-Olof. ”Varför Sverige? Efterblivenheten!”. *Clarté* 90 no. 2, 2013.

McAdam, Doug., Tarrow, Sidney G. & Tilly, Charles., *Dynamics of contention*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

McCrorie, James N., ”Les volontaires canadiens des Brigades internationales”, Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco, Éditions Syllepse,* Paris 2008.

Melberg, Arne. *På väg från realismen: En studie i Lars Ahlins författarskap, dess sociala och litterära förutsättningar*. Stockholm: Gidlunds, 1973.

Metall 20 – 100 år: människor, händelser, utveckling, Västerås 1995.

Millbourn, Ingrid, ”Intervju med Ernst Wigforss våren 1972: Vi var liberaler i praktiken, medan vi var socialister i idéer och tradition”, *Arbetarhistoria 2015:3.*

Millbourn, Ingrid, ”Filmens öga: Rätt till samarbete: Historien och KF:s film Vi behöver varann”, i *Rätten: En Festskrift till Bengt Ankarloo,* Lund 2000

Millbourn, Ingrid, ”Kooperatismen – ett alternativ till kapitalism och socialdemokrati”, i *Scandia* 1991:1

Millbourn, Ingrid, ”Kreditkonst-kooperationen och kvinnan”, i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1982:4

Millbourn, Ingrid, *”Rätt till maklighet”: Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902,* Stockholm/Stehag 1990

Millbourn, Ingrid, ”SAP:s jordbrukspolitik 1890–1920: Centraliseringens och rationalitetens principer”, i *Scandia* 1996:1

Millbourn, Ingrid, ”Strejken kan väl inte i alla himlars namn börja i Trosa! Om socialdemokrater och 1902 års strejker”, i *Över gränser: Festskrift till Birgitta Odén,* Lund 1987

Millbourn, Ingrid, ”Swedish Social Democracy, Crises, and Tariffs before 1900”, i *Scandinavian Journal of History* 1992:4

Mimers verkstadsklubb av Svenska metallindustriarbetareförbundets avdelning 20 Västerås 50 år, Västerås 1950.

Mischliwietz, *Sandra, ”Att uppfinna ord”. Kindheit als Strategie der Weltaneignung in der schwedischen Arbeiterliteratur der 1930er Jahre*, diss. Münster 2014.

Mischliwietz, Sandra; Nilsson, Magnus, ”Barnet, arbetaren, arbetarförfattaren. Om barnet och den kulturella produktionen av klass i 1930-talets svenska arbetarlitteratur”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 41:2, 2011.

Misgeld, Klaus, Molin, Karl, Bergström, Villy & Åmark, Klas (red.), *Socialdemokratins samhälle: SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm 1989.

Mouffe, Chantal, *On the political. London:* Routledge 2005.

Mral, Brigitte, ”Den offentliga kvinnan: kvinnliga talare vid sekelskiftet i Sverige”, i *Rhetorica Scandinavica*, nr 2 1997.

Mral, Brigitte, ”Konsten att välja mask: kvinnors retorik”, i *Retoriska frågor: texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson*, red. Christer Åsberg, Stockholm 1995.

Mral, Brigitte, ”Motståndets retorik: om kvinnors argumentativa strategier”, i *Rhetorica Scandinavica*, nr 27, 2003.

Mral, Brigitte. *Frühe schwedische Arbeiterdichtung: Poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen 1882–1900*. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1985.

Möller, Yngve, *Minnesskrift till avdelning 17, Västerås, 50-årsjubileum, Svenska målarförbundet*, Västerås 1937.

Narrengruppen, Solidaritet – Arbetarmakt. I *Svenska radiopjäser 1971*. Åke Hodell, Göran Norström, Björn Runeborg, Per Gunnar Evander och Jan Gudmundsson (red.), Stockholm: Sveriges radios förlag, 1971.

Ness, Cindy D. (red.), *Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization,* Routledge, Abingdon, 2008.

Nilsson, Lars, *Historisk tätortsstatistik. Del 1: Folkmängden i administrativa tätorter 1800–1970*, Stockholm 1992.

Nilsson, Magnus. *Arbetarlitteratur*. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Nilsson, Magnus. ”Arbetarlitteraturen och konstruktionen av arbetarklassen i den ’mångkulturella’ och ’postindustriella’ Sverige”. I *Arbetarhistoria idag*, Magnus

Olofsson (red.), 196–213. Landskrona, Centrum för arbetarhistoria, 2009.

Nilsson, Magnus. *Den föreställda mångkulturen: Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*. Hedemora: Gidlunds, 2010.

Nilsson, Magnus. ”Litteraturen och bemanningsföretagen: Litteraturpolitiska strategier hos Günter Wallraff och Kristian Lundberg”. *Arbetarhistoria* 37 no. 3–4, 2013.

Nilsson, Magnus. *Literature and Class: Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature*. Berlin: Humboldt-Universität, 2014a.

Nilsson, Magnus. ”En ny generation – en förnyad tradition? Klasspolitiska strategier i samtida svenskspråkig arbetarlitteratur”. *Samlaren* 135, 2014b.

Nilsson, Magnus. ”Från klass i sig till klass för sig”. *Clarté* 92 no. 1, 2015.

Nilsson, Magnus. ”Den moderna(ste) svenskspråkiga arbetarlitteraturen”. *Stempelslag: Lesninger i nordisk politisk litteratur*, Even Igland Diesen, Ole Karlsen och Elin Stengrundet (red.), 259–284. Oslo: Novus forlag, 2016.

Nilsson, Tommy, ”Ständiga Förbättringar”, *Ständig förbättring – om utveckling av arbete och kvalitet*, (red. Tommy Nilsson), Arbetslivsinstitutet, Solna 1999.

Nilsson, Magnus och Lennon, John. ”Defining Working-Class Literature(s): A Comparative Approach Between U.S. Working-Class Studies and Swedish Literary History”. *New Proposals* 8 no. 2, 2015.

Nilsson, Torbjörn. *Hundra år av svensk politik*. Malmö: Gleerups utbildning, 2009.

Nordmark, John, ”Så tjänar arbetsrätten kapitalet”, *Syndikalisten*, nr. 4 2016.

Norman, Karin, *Kulturella föreställningar om barn. Ett socialantropologiskt perspektiv,* Stockholm 1996.

Novick, Peter: *That Noble Dream. The “Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Nyberg, Mikael. “Kennings 31 teser”. *FiB/Kulturfront*, 16/1989.

Nyström, Daniel: *Innan forskningen blev radikal. En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria*. Malmö: Universus Academic Press, 2015.

Odén, Birgitta: “Forskande kvinnor inom svensk historievetenskap”, *Historisk tidskrift* 100, nr 3 1980.

Ojajärvi, Jussi. ”The Dirty Class: The Re-Intensified Antagonism of Capital and labor, and the Politics of Arto Salminen”. *Journal of Finnish Studies* 18 no. 2, 2015.

Olsson, Annika. *Att ge den andra sidan röst*. Stockholm: Atlas, 2004.

Olsson, Lars, ”Det är ingen skam att vara sosialist”. Arbetarrörelsen före det politiska makttillträdet, i Olsson, Lars & Ekdahl, Lars, *Klass i rörele. Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling*, Stockholm 2014.

Olsson, Reinhold & Lindström, Rickard, *En krönika om sågverksarbetare: Svenska sågverksindustriarbetareförbundets minnesskrift*, Sundsvall 1953.

Ottosson, Mikael, *Sohlberg och Surdegen. Sociala relationer på Kosta Glasbruk 1820–1880*, Lund 1999.

Pappren på bordet: protokoll och dokument från den stora gruvstrejken i Malmfälten 1969/70. 2 vol. Stockholm: Ordfront, 1972.

Paulsen, Roland, *Vi bara lyder. En berättelse om Arbetsförmedlingen*, Stockholm: Atlas 2015.

Persson, Cecilia, *Självmotsägelser*, Ord & Kultur Förlag, Linghem, 2016.

Persson, Cecilia, *Att bära sin egen kropp: en rapport*, Heidruns Förlag, Torsby, 2013.

Persson, Lennart K, *Arbete Politik Arbetarrörelse. En studie av stenindustrin i Bohuslän 1860-1910*, Göteborg 1984.

Petersson, Birgit, *Den farliga underklassen,* Umeå 1983.

Pocock, John Greville Agard: *The Varieties of British Political Thought, 1500–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Portelli, Alessando. *The death of Luigi Trastulli and other stories: form and meaning in oral history*. Albany: State university of New York press, 1991.

Prezioso, Stéfanie; Batou, Jean; Rapin, Ami-Jacques, eds. *Tant pis si la lutte est cruelle – Volontaires internationaux contre Franco*, Éditions Syllepse, Paris, 2008.

Qvist, Gunnar: *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*. Göteborg: Akademiförlaget Gumperts, 1960.

Rampersad, Arnold, *The Life of Langston Hughes - Volume 2: I Dream A World*, Oxford University Press, 1988

Rancière, Jaques. ”Good Times or Pleasure at the Barriers”. I *Voices of the People: The Social Life of ”La Sociale” at the End of the Second Empire*, Adrian Rifkin och Roger Thomas (red.). London: Routledge & Keegan Paul 1988.

Rancière, Jaques. *Proletarian Nights: The Workers Dream in Nineteenth-Century France*. London: Verso, 2012.

Reble, Albert, *Geschichte der Pädagogik,* Stuttgart 2004.

Renkvist Quisbert, Matilda. *Liberalism or Barbarism - A Critical Discourse Analysis of the Swedish state's discourse on the matter of 'violence affirming extremism'*, Lund University, Lund, 2015.

Resnick, Stephen A. och Wolff, Richard, D. *Knowledge and Class: A Marxian Critique of Political Economy*. Chicago och London: University of Chicago Press, 1989.

Rimmon-Kenan, Shlomith. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. 2. uppl. London och New York: Routledge 2011.

Ritchie, Donald, *Doing Oral History*, Third Edition, New York, 2015.

Rosende, Magdalena, "L'engagement féminin international en Espagne", London, 2009.

Russo, John och Linkon, Sherry Lee (red.). *New Working-Class Studies*. Oxford: IRL Publishing, 2005.

Räihä, Freke, "Omläsningen", *Provins*, nr. 1 2016.

Räihä, Freke, *Baggböleri: dikt*, Smockadoll förlag, Malmö, 2015.

Räihä, Freke, *Logos*, Smockadoll förlag, Malmö, 2015.

Sánchez Asiaín, José, *La Financiacíon de la guerra civil española*, Crítica, Barcelona, 2014.

Sandin, Bengt, "'In the Large Factory Towns'. Child Labour Legislation, Child Labour and School Compulsion", I de Coninck-Smith, Ning; Sandin, Bengt; Schrumpf, Ellen (red.), *Industrious Children. Work and Childhood in the Nordic Countries 1850–1990*, Odense 1997.

Sangster, Joan: "Feminism and the Making of Canadian Working-Class History. Exploring the Past, Present and Future", *Labour / Le Travail* 46, Fall 2000.

Sangster, Joan: *Through Feminist Eyes. Essays on Canadian Women's History*. Edmonton: AU Press, 2011.

Schrager Lang, Amy, *The Syntax of Class. Writing Inequality in Nineteenth-Century America,* Princeton, Oxford 2003.

Schrager, Samuel. What is social in oral history?. I *The oral history reader*, Robert Perks & Alistair Thomson (red.), 284–299. London och New York: Routledge, 1998.

Schwarzkopf, Jutta: "Women's History: Europe", i Kelly Boyd (red.): *Encyclopedia of Historians and Historical Writing, vol. 2*. Chicago: Fitzroy Dearborn, 1999.

Scott, James C., *The moral economy of the peasant*, London 1976.

Scott, Joan W., "Women in History. The Modern Period", *Past and Present*, nr 101, 1983.

Simonson, Birger, *Socialdemokratin och maktövertagandet: SAP:s politiska strategi 1889–1911*, Göteborg 1985.

Sjöberg, Maria: "Från kvinnohistoria till genushistoria", i Magnus Perlestam (red.): *Genusperspektiv i historia*. Lund: Studentlitteratur, 2001.

Sjödin, Stig, *Sotfragment: dikter*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1949.

Sjöqvist, Eric, *Det röda Ådalen växer fram*, Härnösand 1996.

Skeggs, Beverly, *Class, Self, Culture,* London, New York 2004.

Skeggs, Beverly, "Classifying Practices: Representations, Capitals and Recognitions", i Mahony, Pat; Zmroczek, Christine (red.), *Class Matters: 'Working-Class' Women's Perspectives on Social Class*, London, Bristol 1997.

Skeggs, Beverly, *Formations of class & gender. Becoming respectable*, London, Thousand Oaks, New Delhi 2002.

Smith, Chris/Thompson, Paul "Reevaluating the Labor Process", *Rethinking the Labor Process*, Albany 1999.

Sonnevi, Göran. Rösterna från Kiruna, Svappavaara, Malmberget. *Bonniers litterära magasin* 2/ 1970.

Steenson, Gary P., *"Not One Man! Not One Penny!" German Social Democracy 1863 –1914*, Pittsburgh 1981.

Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949*, Lund 1998.

Stewart, Roderick; Stewart, Sharon, *Las vidas del Dr. Bethune* , Ediciones Universidad de Salamanca, 2013.

Stranne, Staffan, *Produktion och arbete i den tredje industriella revolutionen. Tarkett i Ronneby 1970-2000*, Växjö universitet, 2004.

Streeck, Wolfgang, *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*, London & New York: Verso 2016.

Streeck, Wolfgang, *Köpt tid. Den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris*, Göteborg: Daidalos 2013.

Stråth, Bo, *Varvarbetare i två varvsstäder. En historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*, Göteborg 1982.

Stråth, Bo, *Varvsarbetare i två städer. En historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*, Kungälv 1982.

Surkis, Judith: "When Was the Linguistic Turn? A Genealogy", *The American Historical Review* 117, nr 3 2012.

Svenska bleck- och plåtslagareförbundets avdelning 30 Västerås: Jubileumsskrift, Västerås 1948.

Sverige. Utredningen om ett effektivare arbete för att förebygga våldsbejakande extremism, *När vi bryr oss: förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism : betänkande*, Fritze, Stockholm, 2013.

Svidén, Åke. MBL och nya strejkförbud. *FiB/Kulturfront*, 16/1989.

Säkerhetspolisen, *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 2010.

Säkerhetspolisen. *Säkerhetspolisens årsbok 2009*. Stockholm: Säkerhetspolisen, 2009.

Therborn, Göran, "Den svenska socialdemokratin träder fram", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 27–28, 1984.

Therborn, Göran. "The Coming of Swedish Social Democracy". I *L'Internazionale Operaia e Socialista tra le due guerre*, Enzo Collotti (red.), 527–593. Milano: Feltrinelli Editore, 1985.

Thomas, Hugh, *La guerre d'Espagne*, Editions Robert Laffont, Paris, 1985.

Thompson, E.P., "The moral economy of the English crowd in the eighteenth century", i *Past and Present* 50/1971.

Thompson, Paul, *The Voice of the past – Oral History, Third edition*, Oxford, 2009.

Thomson, Alistair. *Anzac memories: living with the legend*. 2. uppl. Melbourne: Monash university publishing, 2013 (1995).

Thorsell, Lennart, ”Den svenska parnassens ’demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna”. *Samlaren* 68, 1957.

Thunberg, Anders (red.), *Strejken: röster, dokument, synpunkter från en storkonflikt*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1970.

Tiberg, Joar, Femtiosju dygn som skakade Sverige. *Ordfront magasin*, 12, 1999.

Tilly, Charles, *Contentious performances*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008

Tilly, Charles, *The politics of collective violence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Tokarczyk, Michelle M. (red.). *Critical Approaches to American Working-Class Literature*. New York: Routledge, 2011.

Törmå, Kjell. Gruva: Tjugo år senare. *FiB/Kulturfront*, 16/1989.

Uhlin, Georg, *Västerås grovarbetarefackförening 50 år: Minnesskrift på föreningens uppdrag*, Västerås 1945.

Utterström, Gustaf, *Jordbrukets arbetare: Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Del 1–2*. Stockholm: Tiden, 1957.

Wasshede, Cathrin, *Passionerad politik: om motstånd mot heteronormativ könsmakt*, Bokbox, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010.

Westerståhl, Jörgen, *Svensk fackföreningsrörelse. Organisationsproblem, verksamhetsformer, förhållande till staten*, Stockholm 1945.

Westman Berg, Karin: *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning*. Göteborg: Akademiförlaget Gumpert, 1962.

Wettergren, Åsa & Jamison, Andrew. ”Rörelseforskningens historia och perspektiv”. I *Sociala rörelser: politik och kultur*, Åsa Wettergren & Andrew Jamison (red.), 9–41. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Wilder, Gary: “From Optic to Topic. The Foreclosure Effect of Historiographic Turns”, *The American Historical Review* 117, nr 3, 2012.

Williams, Anna. ”Class revisited in Contemporary Swedish Literature”. I *New Dimensions of Diversity in Nordic Culture and Society*, Jenny Björklund och Ursula Lindqvist (red.), 212–229. Cambridge: Cambridge Scholar Press, 2016.

Winberg, Christer: *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. Göteborg: Historiska institutionen, 1975.

Wright, Rochelle, ”Dream and Dream Imagery in Ivar Lo-Johansson’s *Godnatt, jord”, Scandinavian Studies*, 64:1, 1992.

Wright, Rochelle. ”Literature democratized: Working-Class Writers of the 1930s”. I *A History of Swedish Literature*, Lars G. Warme (red.), 333–346. Lincoln och London: University of Nebraska Press, 1996.

Våldsbejakande extremism i Sverige: nuläge och tendenser, Fritze, Stockholm, 2014.

Våldsbejakande och antidemokratiska budskap på internet [Elektronisk resurs], 2013.

Zandy, Janet. *Calling Home: Working-Class Women’s Writing*. New Jersey: Rutgers, 1993.

Zandy, Janet. *Hands*: *Physical Labour, Class, and Cultural work*. New Jersey: Rutgers, 2004.

Åmark, Klas: ”Arbete, arbetarrörelse, arbetarkultur. Skandinavisk historisk forskning”, *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 26, nr 3–4, 2002.

Åmark, Klas, ”Från kaos till ordning. Forskning på 80-talet”, *Arbetarhistoria. Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 8, nr 31–32, 1984.

Åmark, Klas, ”Teoriernas intåg i svensk historieforskning”, i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.): *Historieskrivningen i Sverige*. Lund: Studentlitteratur, 2012.

Åsberg, Cecilia: «Debatten om begreppen – ’Genus’ i Kvinnovetenskaplig tidskrift 1980–1998», *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 19, nr 2, 1998.

Åsbrink, Eva: *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866. Genom portar 2*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962.

Öhrman, Roger, *Slite i brytningstid*, Karlstad 1987.

Östberg, Kjell, *Efter rösträtten: kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm/Stehag 1997.